Secolul 20

P O L I T I C U L

«În *Protagoras*, Platon ne povesteşte că Hermes a fost însărcinat să ducă oamenilor „sentimentul onoarei şi al dreptului“, baza artei politice. Dar când acesta l-a întrebat pe Zeus cum anume să facă distribuirea acestor însuşiri, cui să acorde o asemenea „competenţă politică“, tatăl zeilor i-a răspuns: „Tuturora din cetate, fără deosebire“. Protagoras, care povesteşte această istorioară lui Socrate, trage concluzia logică: politica nu este o treabă de specialişti, cum ar fi – de pildă – medicina: ea incumbă fiecărui om, fiecărui cetăţean. Acest gest „democratic“ al lui Zeus întemeiază ordinea democrată a societăţii.»

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

S P O N S O R

ING BANK

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTĂ DE SINTEZĂ

LITERATURĂ UNIVERSALĂ
ŞTIINŢELE OMULUI
DIALOGUL CULTURILOR

Secolul 20

editată de
Uniunea Scriitorilor din România
preşedinte Laurenţiu Ulici
şi
Fundaţia Culturală Secolul 21
preşedinte Ştefan Aug. Doinaş

Politicul

https://biblioteca-digitala.ro

Secolul 20

10-12/1996
379–381

COLEGIUL ONORIFIC

Al. Baciu
Geta Brătescu
Roger Câmpeanu
Dan Hăulică
Gabriel Liiceanu
Nicolae Manolescu
Solomon Marcus
Al. Paleologu
Andrei Pleşu
Mihai Şora

Ştefan Aug. Doinaş
redactor-şef

REDACŢIA

Alina Ledeanu
redactor-şef adjunct
Ilieş Câmpeanu
secretar general de redacţie
Claudiu Baciu
Germina Chiroiu
Maria Dinescu
Alex. Leo Şerban

H.-R. Patapievici
rubrica «20 spre 21»
Gianini Georgescu
redactor artistic
Florin Iaru
consilier tehnic
Corina Bardaş
tehnoredactor
Corina Stancu
corector

Redactor responsabil de număr
Germina Chiroiu
Ilustraţia întregului număr
reproduce lucrări de Teodor Graur

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

EDITORIAL

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ: *Jocul politic* • 6

MAI-MULT-CA-TRECUTUL

EUGEN VASILIU: *De ce l-am omorât pe Socrate, de ce l-am alungat pe Caragiale, de ce continuăm...* • 14

●

MIHAI ŞORA: *Câteva locuri comune pentru un început de drum* • 17

NICOLAE MANOLESCU: *Dreptul la normalitate* • 22

OCTAVIAN PALER: *1996: un an al refuzului* • 24

N.C. MUNTEANU: *Marginalii la o înfrângere îndelung aşteptată* • 27

ALEXANDRU PALEOLOGU: *Impresii de boier parlamentar* • 30

●

JERONIMO MOSCARDO: *De la marginalitate la romanitate fertilă* • 41

ANTHONY J.J.M. VAN DER HEIJDEN: *Simpatia mea pentru România* • 44

CRONICI SUBIECTIVE

ANDREI PLEŞU: *Jurnal electoral* • 51

ADRIANA BABEŢI: *Anestezie-terapie intensivă* (jurnal de campanie) • 61

LIVIUS CIORCÂRLIE: *Fals jurnal de ageamiu autentic* • 74

https://biblioteca-digitala.ro

ITALO CALVINO: *Ziua unui «scrutinător»*, în româneşte de Florian Potra • 83

SUB SPECIE HISTORIAE

ŞERBAN PAPACOSTEA: *Semnificaţii şi implicaţii ale unui act naţional* • 112
ALEXANDRU ZUB: *Clio în orizontul tranziţiei* • 117
NEAGU DJUVARA: *Există o clasă politică în România?* • 121
SORIN ALEXANDRESCU: *Istoria reîncepe pe 17 noiembrie 1996* • 129

MIRAJUL SOCIETĂŢII CIVILE

PREDRAG MATVEJEVIĆ: *Lumea* foştilor *este oare o etapă?*, în româneşte de Sofia Oprescu • 146
ADRIAN-PAUL ILIESCU: *Morala în politica românească* • 151
ALEKSANDER SMOLAR: *De la opoziţie la atomizare*, în româneşte de Laurenţiu Staicu • 163

EXERCIŢIUL TIMID AL TRANZIŢIEI

VLADIMIR PASTI, MIHAELA MIROIU, CORNEL CODIŢĂ: *Democraţia de vitrină* • 182
VLADIMIR TISMĂNEANU: *Pluralismul fragil al României post-comuniste*, în româneşte de Maria Dinescu • 196
DANIEL DĂIANU: *Despre liberalismul secolului XXI. Chestiunea ţărilor est-europene* • 208
GABRIEL ANDREESCU: *Autodeterminare* versus *integrare* • 223
PETER GROSS: *Mass-media şi alegerile generale din România*, în româneşte de Ioana Dragomirescu • 230

https://biblioteca-digitala.ro

POLII AMERICANI AI DEMOCRAŢIEI

GARRY WILLS: *Povestea celor două oraşe*, în româneşte de Hortensia Pârlog • 242

ANDREI IONESCU: *Învăţăturile lui Mario Vargas Llosa către promotorii democraţiei liberale* • 259

20 spre 21

ZESTREA VIITORULUI

RAŢIUNEA REZONABILĂ

H.-R. PATAPIEVICI: *Raţiunea rezonabilă. Eseu despre raţionalismul modernităţii târzii* • 266

ANTHONY DOWNS: *Problema raţionalităţii în guvernările de coaliţie*, în româneşte de Corina Ştefanov • 280

JON ELSTER: *Despre posibilitatea politicii raţionale*, în româneşte de Gabriel Nagâţ • 296

https://biblioteca-digitala.ro

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

Jocul politic

Un număr «politic» al revistei *Secolul 20* nu se poate sustrage tentaţiei de a încerca elucidarea problematicii înseşi a politicului; încercând, apoi, să descifreze textura evenimentelor contemporane în lumina realizării – sau eşecului – acestei valori, precum şi să cântărească ponderea pe care o atare valoare o capătă în viaţa unei societăţi care – e cazul societăţii noastre – a fost lipsită, timp de o jumătate de veac, de liberul exerciţiu al «jocului politic». «Jocul politic» pare a fi, prin esenţa sa, un «joc al democraţiei», caracter pe care ni-l recomandă atât originea sa, cât şi practica sa. Este ceea ce ne spune un text vechi.

În *Protagoras*, Platon ne povesteşte că, după ce Prometeu a furat focul din cer ca să-l dăruiască oamenilor (ceea ce a dus la invenţia şi dezvoltarea prodigioasă a artelor şi tehnicilor), Zeus a observat că muritorilor le lipsea totuşi ceva: inteligenţa politică, adică «arta de a administra cetăţile». Atunci Hermes a fost însărcinat să ducă oamenilor «sentimentul onoarei şi al dreptului», baza artei politice. Dar când acesta l-a întrebat pe Zeus cum anume să facă distribuirea acestor însuşiri, cui să acorde o asemenea «competenţă politică», tatăl zeilor i-a răspuns: «Tuturora din cetate, fără deosebire». Protagoras, care povesteşte această istorioară lui Socrate, trage concluzia logică: politica nu este o treabă de specialişti, cum ar fi – de pildă – medicina: ea incumbă fiecărui om, fiecărui cetăţean. Acest gest «democratic» al lui Zeus întemeiază ordinea democrată a societăţii. Şi tocmai pentru că este impus de realitatea brută, de ceea ce sunt *de fapt* oamenii (adică, înclinaţi spre fapte injuste), el

https://biblioteca-digitala.ro

tinde să creeze o altă realitate, superioară, starea *de drept*, singura potrivită unei societăţi (pentru că derivă din «sentimentul justiţiei» pe care-l are orice om).

Revoluţia din 1989 a restituit societăţii româneşti cadrul general al «jocului politic», adică libera lui practică de către toţi cetăţenii, indicându-i astfel esenţa democratică. Dar, în acelaşi timp, sugerând-o ca îndeletnicire a tuturora, ca practică generală, dincolo de orice competenţă ce ar rezulta dintr-o anumită specializare, teza lui Platon – care, în realitate, este aceea a sofiştilor – ne obligă să recunoaştem că politicul este o valoare ce ţine de societatea civilă. Iar dacă ne-am pune întrebarea: Cum îi vine cetăţeanului spiritul politic? – acelaşi filosof ne dă răspunsul prin gura aceluiaşi Protagoras: toată lumea învaţă pe toată lumea; opinia publică, prin forţa ei (doxocraţia), joacă rolul regulator şi impune individului anumite valori utile societăţii. «Cetatea face omul, şi invers», ceea ce, în limbaj contemporan, înseamnă: societatea face pe cetăţean, şi invers.

Rolul unei societăţi civile se denunţă singur, de altfel, în demersul de *auto-referinţă* socială: pentru a şti ceea ce este drept şi nedrept, o societate nu se referă decât la sine însăşi, nu admite nici o ingerinţă a vreunei «autorităţi» exterioare. Ceea ce constituie un aviz de respingere a tot ce este ideologie de import – nepotrivită cu «firea» şi tradiţiile unei societăţi –, constrângere nivelatoare de valori individuale, trădătoare a specificului social. Dar, pentru a se referi la sine însăşi, o societate este obligată per-

https://biblioteca-digitala.ro

manent să se situeze *la distanţă* de sine însăşi: instrumentul regulator pentru orice Putere este Opoziţia. Aceasta înseamnă că o parte a societăţii civile trebuie să «lumineze critic», fără încetare, comportamentul devenit oficial al celeilalte părţi. Care din ele se va impune? Aceea care posedă un spor de conştiinţă civică, adică de «înţelepciune» politică, cântărită la examenul electoral.

Există, însă, această calitate – înţelepciunea politică – dincolo de personalitatea istorică a unui bărbat de stat, dincolo de omul politic superior, ca virtute socială, ca «morală colectivă» înscrisă în fiinţa însăşi a unei anumite orânduiri? Tiranii, care joacă instinctiv cartea charismei personale – pentru că n-au nici o altă legitimare – susţin că nu. Democraţiile, care-şi elaborează treptat mecanismele capabile să le asigure fiinţarea a ceea ce numim azi *statul de drept*, cred în existenţa unei asemenea virtuţi ca rezultantă a însuşi «jocului democratic», ca predare şi preluare – de către partide – a Puterii în stat. Dar este oare, în felul acesta, scutită democraţia de orice abuz propriu, de orice slăbiciune ce-i aparţine doar ei?

Democraţia ateniană avea, în privinţa aceasta, un mecanism demn de admirat: e vorba de *graphé paranomon*, procedură judiciară prin care un om poate fi judecat şi condamnat pentru că a propus o măsură «ilegală» în Adunarea poporului, chiar dacă Adunarea a aprobat acea propunere. Prozaic vorbind, înseamnă că democraţia ateniană a inventat un procedeu – diabolic, poate – care-i permitea să revină asupra unor decizii proprii: autoreglare democratică, demonstrând o conştiinţă realistă a modului în care pot să se petreacă dezbaterile «parlamentare» şi votul, tocmai pentru a combate rezultatele «democratice» ale unei demagogii abile, pentru a se opune unor agitatori capabili să confişte voinţa populară, sau – dimpotrivă – pentru a contracara unele decizii aberante luate de un *demos* atins momentan de imbecilitate. Este oare actuala democraţie românească, aparent atât de fragilă şi şovăitoare, în stare de o asemenea *dedublare*? Personal, cred că fără o lege a responsabilităţii guvernamentale nu este posibil aşa ceva.

La finele domniei lui Nicolae Ceauşescu, conflictul intern al societăţii româneşti nu mai era deloc, şi demult, o luptă politică:

https://biblioteca-digitala.ro

toate instituţiile politicului fuseseră desfiinţate de comunişti. Ceea ce s-a manifestat în decembrie 1989 a fost o ultimă zvâcnire, exasperată, de rezistenţă pentru a supravieţui, a unui popor complet de-politizat, căruia-i ajunsese cuţitul la os. Îndată după aceea, pe fondul unei iluzii colective – că o dată cu dispariţia dictatorului începe democraţia – s-a văzut că, în cadrul acestui «joc politic» restituit, nici unul dintre adversari (pentru că o polarizare a conflictului a intervenit, pe nesimţite, imediat, sub forma unui anti-comunism clamat) nu voia să intre în «logica politică» a celuilalt: adversitatea între Putere şi Opoziţie era radicală. Situaţie explicabilă prin faptul că toată lumea simţea că, o dată cu triumful Revoluţiei din 1989, n-a încetat deloc hegemonia nomenklaturii comuniste: aceasta s-a prelungit sub altă formă, sub altă mască – a social-democraţiei – şi cu alte mijloace (de astă dată, pluripartidice şi, deci, parlamentare). S-a instaurat realmente în 1989 o altă ordine socială? Mai curând aş spune că politicul, renăscut din cenuşă, încearcă acum să-şi creeze noi forme – fireşti – de manifestare instituţională.

Dincolo de asemenea instituţii pe care şi le creează permanent, o democraţie nu se poate baza decât pe forţa societăţii civile, pe doxocraţie, pe «puterea celor care n-au nici o putere», cum scrie Havel. Spre deosebire de sistemele politice utopice, care-şi hrănesc supuşii cu mari iluzii de fericire egalitară, cum a fost comunismul, democraţia nu poate să se ofere decât pe sine însăşi, ca efort spre mai bine, ca organism viu, în mers, ca un ideal ce este sortit să rămână mereu în sfera posibilului.

Şansa de a persevera în fiinţă a unei democraţii rezidă în soluţiile sale economico-sociale. Neoliberalismul pare a se conjuga cel mai bine, în sensul acesta, cu exigenţele moderne ale unei pieţe libere. Iată ce scrie un susţinător al «neoclasicismului» în economie: «Îndată ce o economie adoptă principiile pieţei libere – adică taie cheltuielile guvernamentale şi echilibrează bugetul; privatizează întreprinderile de stat; reduce sau elimină reglementările şi controlul guvernamental asupra activităţii economice; deschide graniţele pentru importuri şi permite astfel competiţia; elimină sau cel puţin reduce restricţiile guvernamentale asupra liberei circulaţii a banilor şi capitalului, – o creştere economică explozivă se produce aproape instantaneu. La

https://biblioteca-digitala.ro

început ea este însoţită de tulburări, deseori severe. Întreprinderile ineficiente falimentează, în lipsa protecţiei tarifare sau a subvenţiilor guvernului. Şomajul creşte brusc. Dar această perioadă de tranziţie nu ar trebui să dureze prea mult, de regulă nu mai mult de doi ani. Apoi rata şomajului începe rapid să scadă».

Pentru a se obţine asemenea rezultate spectaculoase se cer o seamă de condiţii ce definesc însăşi esenţa democraţiei: garanţii constituţionale ale dreptului de proprietate şi protecţia acestuia; un sistem juridic de încredere, instituţii financiare şi sistem educaţional adecvat; statul de drept, noţiune creată în secolul al XIX-lea, căreia îi corespunde astăzi conceptul de Drepturi ale Omului, un sistem legislativ care să faciliteze toate schimburile de valori. Aşadar, fără infrastructura socială a unei societăţi civile, economia de piaţă – motorul dezvoltării capitaliste – nu poate să funcţioneze, deoarece – aşa cum s-a mai spus – «piaţa liberă nu creează o societate funcţională – ci o presupune».

La data când scriu aceste rânduri, primele gesturi ale noului guvern democrat al României nu par să fie încurajatoare şi, de aceea, au şi stârnit primele observaţii critice, uneori virulente. Ţine oare comportamentul politic al guvernului Ciorbea de şovăiala, bâjbâiala şi deruta inerente unui început de democraţie? Reflectă ele fragilitatea însăşi a unul sistem care se bazează exclusiv pe auto-reglare? Poate că n-ar fi cu totul greşit să spun că o reală democraţie, înainte de a fi consolidată – şi tânăra noastră democraţie n-are cum să fie altfel – se caută pe sine şi nu se regăseşte cu adevărat niciodată, întrucât – în caz contrar – ea n-ar fi decât o pregătire pentru dictatură. Ce este recomandabil, în acest caz: încrederea sau scepticismul?

Toate aceste consideraţii au doar un rol propedeutic – formularea unei întrebări fundamentale pentru momentul actual al politicii româneşti: Care este adevărata semnificaţie a alegerilor din 3 şi 17 noiembrie 1996? Ce perspectivă se deschide societăţii româneşti graţie acestui eveniment?

Importanţa lui istorică a fost îndeobşte subliniată: ele sunt primele alegeri libere din România, după cele din 1937, în care partidul care a organizat scrutinul a fost răsturnat de la Putere. Însemnătatea în plan social a votului respectiv n-a fost nici ea trecută cu vederea: electoratul românesc, polarizat în două tabere

https://biblioteca-digitala.ro

adverse, s-a pronunţat în favoarea *schimbării*; în acest sens, s-a spus, poporul n-ar fi votat, în primul rând, *pentru* Opoziţie, cât mai ales *împotriva* Puterii care se instalase încă din 1990. Ce s-a manifestat prin această opţiune, încă nu s-a evidenţiat în mod limpede: refuzul unei politici anti-reformă şi al unor politicieni corupţi, care – împreună – creaseră o situaţie economică ce nu mai putea să fie suportată? lipsa de aderenţă la o ideologie şi la o doctrină – amândouă de import, străine de spiritul şi tradiţiile poporului nostru – care îşi istoviseră soluţiile de-a lungul celor cincizeci de ani de comunism? lipsa de credibilitate politică a unor figuri de politicieni, erodate de exerciţiul abuziv al Puterii? dorinţa schimbării de sistem sau numai de regim? creşterea conştiinţei civice, respectiv democratice, a poporului? recucerirea Revoluţiei din 1989 care fusese «confiscată»? afirmarea dreptului la o viaţă în deplină normalitate? reorientarea politicii noastre externe spre Occident, pentru a ne desprinde din orbita rusească? În fine, aglutinate ca pilitura de fier pe dunga unui magnet, toate aceste întrebări pot fi sintetizate în una singură, cea mai importantă, care vizează – aşa cum e firesc – viitorul: Este guvernul actual al României capabil să-şi asume responsabilitatea politică a acestei *perioade de tranziţie*, care pentru mulţi capătă încărcătura de suferinţă şi speranţă a unui adevărat «purtagoriu» social?

Răspunsul, nu noi – cei care doar facem analiza fenomenului politic, nu noi care doar citim «textura evenimentelor», chiar dacă uneori ne grăbim să facem şi prognoze – nu noi suntem chemaţi să-l dăm. Răspunsul trebuie să vină, şi cât mai repede, din partea celor care au primit, la alegeri, investitura politică.

Scaunul negru, detaliu din *Muzeum*, instalaţie, 1990 ▶

https://biblioteca-digitala.ro

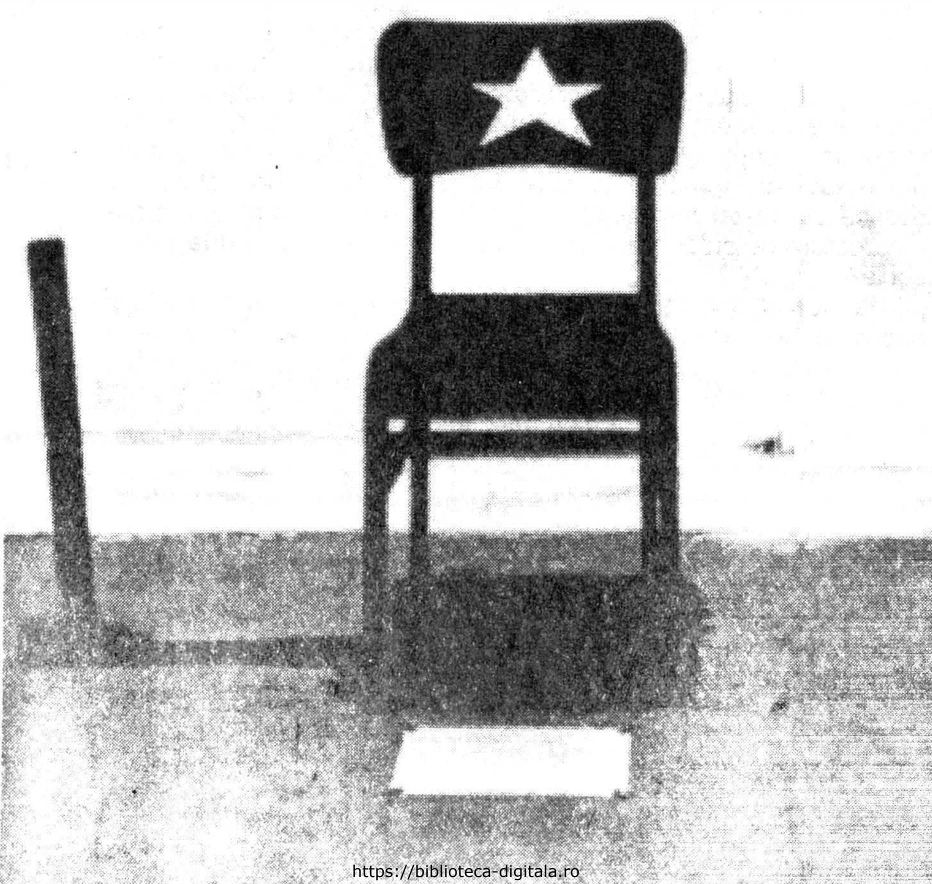

https://biblioteca-digitala.ro

MAI-MULT-CA-TRECUTUL

https://biblioteca-digitala.ro

EUGEN VASILIU

De ce l-am omorât pe Socrate, de ce l-am alungat pe Caragiale, de ce continuăm...

O amintire din anul 399 î.Hr.

Nu-mi vine să cred nici acum, după mai bine de două mii de ani, că vremea bună şi faptul că m-am însoţit cu prieteni plăcuţi mi-au adus, cu totul întâmplător, privilegiul de a fi de faţă la judecata lui Socrate.

Mărturisesc cinstit că, deşi auzisem multe despre el şi-l văzusem deseori în cetate, nu eram dintre cei cu care schimbase vreo vorbă. La vârsta mea, grijile familiei nu-mi mai permiteau să mă ocup de bucuriile vorbelor meşteşugite pe care, se zice, le oferea din belşug celor ce-i stăteau în preajmă.

La drept vorbind, nici faima lui printre oamenii de rând nu era dintre acelea care să te facă să-i cauţi prietenia. Iar cei bogaţi, sau cei care aveau măcar cu ce să-şi plătească această curiozitate, erau împărţiţi la rândul lor în două tabere, care se duşmăneau atât de tare, încât orice om cu mintea întreagă se ţinea departe de cearta lor.

De multe ori însă avusesem prilejul, în alte timpuri mai senine, să râd în hohote de vorbele cu care îl batjocorea, de sărbători, poetul Aristofan şi poate tocmai de aceea aveam pentru acest Socrate simpatia pe care o merită totdeauna cei ce ne înveselesc chiar şi fără voia lor.

Procesul acela nu a fost totuşi un lucru de glumă, şi nu regret nici un moment că m-am aflat acolo la timpul potrivit.

De la bun început mi-a fost foarte limpede că poetaşul Meletos ticluise atât de prost actul acuzării, încât Lycon, retor jalnic până şi la înfăţişare, nu mai avea ce susţine, iar Anytos, tăbăcarul, nu mai avea pe ce să-şi ridice statuia de apărător al cetăţii. Dar tot atât de clar mi-a fost că, în locul acela şi în acel moment, zeii hotărâseră să ceară o jertfă.

Oameni prea importanţi şi minţi prea strălucite se adunaseră să vadă, să asculte şi să judece ceva ce nu putea fi numit, ceva ce aluneca deopotrivă printre vorbele palide ale acuzării şi printre cuvintele abile ale apărării. Ceva ce plutea peste Atena şi umplea sufletele tuturor: o imensă disperare.

https://biblioteca-digitala.ro

Atena se clătina din temelii, iar în fața chipului ei răvășit, în fața ochilor ei care căutau o rază de îmbărbătare, Socrate se încăpățâna să pună o oglindă, spunându-i: cunoaște-te pe tine însuți și, mai ales, nu uita că singurul lucru pe care-l știm este că nu știm nimic.

Stând acolo, ascuns în mulțime, am înțeles dintr-o dată că, pierzând în același timp flota, războiul și hegemonia, Atena pierduse totuși prea mult pentru a mai pierde și timpul lui Socrate. Oamenii căutau un sentiment, încrederea în sine, absolut necesar supraviețuirii în dezastrul unei democrații muribunde, iar sofistul acesta vindea altceva pe cât îmi dădeam eu seama, adică făcea negoț cu idei devastatoare, care trebuiau să dispară o dată cu el, în mod exemplar.

Astăzi pot să spun cu mâna pe inimă, ca unul care am fost de față, că atenienii nu l-au omorât pe Socrate pentru că nu i-au înțeles ideile, ci pentru că el nu le-a înțeles sentimentele.

De aceea, la sfârșitul procesului, am plecat singur pe un drum lăturalnic, ca să pot așeza mai bine în mine nefericirea de a fi fost martor la un cataclism: acuzatorii și acuzatul întindeau împreună capetele corzii aceluiași arc.

Încordarea nebunească a acelei clipe nu putea să se spargă decât prin moartea celui care a produs-o și nu va putea fi vreodată măsurată decât prin această moarte.

O scrisoare din anul 1904

Iubite domnule Caragiale,

Faptul că eu am supraviețuit mai multe mii de ani și că am trecut prin atâtea și atâtea evenimente, mă îndreptățește astăzi să mă adresez domniei voastre într-o chestiune care nu mai suferă amânare.

Știu că este ridicol să susțin, având în vedere eternitatea mea, că ceva nu mai poate fi amânat, dar nu în raport cu mine însumi judec lucrurile acum, ci în raport cu efemera făptură a acestei țărișoare. Chiar dacă, după cum vedeți, am putea spune cu cinism «statele trec, cetățenii rămân», nu cred că e bine să împingem cinismul până la a-l face criminal.

Să mă explic. Așadar, de mai mulți ani, fără nici un fel de reținere sau remușcare, batjocoriți biata noastră democrație născândă, deși această superbă șansă nu este neapărat repetabilă, mai ales pe aceste meleaguri.

La drept vorbind, nici nu cred că atâtea stele norocoase (unitate, independență, democrație) se mai pot aduna vreodată laolaltă, în atât de scurt timp, deasupra acestui necăjit popor. De aceea mă miră foarte tare că geniul, pe care vi-l recunoașteți singur pe bună dreptate, nu vă ajută să vă înfrânați pornirile distructive, ba chiar vă stânjenește să aveți măcar omenescul sentiment de milă.

Nimeni nu poate să tăgăduiască realitatea groaznicelor caractere pe care le zugrăviți cu pana domniei voastre, dar sunt mâhnit să constat că ochiul rău, cu care priviți lumea, nu vrea s-o îndrepte, ci doar s-o rănească. Și cum talentul autorului care sunteți este nemărginit, răul este dublu. Pe de o parte,

https://biblioteca-digitala.ro

zăpăceşte pe cei de bună credinţă, care aşteaptă o lămurire asupra imperfecţiunilor noii societăţi ce-şi zice democratică. Pe altă parte, dă o nemeritată ocazie unor moftangii de a se imortaliza ca unici reprezentanţi ai unei lumi, nici mai bună, nici mai rea ca altele.

Ei bine, iubite domnule Caragiale, să ajuţi pe caraghioşii neamului să intre în istorie călare pe o cauză nobilă este de neacceptat. Iar dintre toate împrejurările neplăcute, cel mai greu de suportat este râsul de icoane.

România şi democraţia aveau dreptul la mai mult!

Deoarece am certitudinea că niciodată nu veţi face publică această epistolă, îndrăznesc să vă fac o propunere, pe care sper s-o găsiţi rezonabilă, astfel încât să nu vă fiu suspect.

O recentă moştenire pe care aţi primit-o vă scuteşte până la sfârşitul vieţii pământeşti de orice griji materiale şi vă asigură posibilitatea unui număr mare de călătorii plăcute. În acelaşi timp, valoarea de giuvaer a scrierilor domniei voastre vă scuteşte şi de grija scrisului, căci gloria celor lăsate va spori cu trecerea anilor.

Iată de ce, fără nici o duşmănie şi cu toată consideraţia celui care vrea ca binele domniei voastre să nu fie umbrit de ruşinea acestei ţări, vin şi zic:

Exilează-te, domnule Caragiale!

Patria nu-ţi mai poate suporta spiritul.

Ia-ţi trupul tău şi umblă.

Perpetuum mobile

Privind în urmă, nu am ce regreta. Nu mi-am făcut decât datoria de cetăţean perpetuu al acestei lumi, împreună cu alte câteva milioane de veşnici cetăţeni.

Rezultatul a fost un paradox milenar:

Am râs mult de Socrate, înainte de a-l plânge, şi ne-am supărat rău pe Caragiale, înainte de a râde cu el.

Dar la scară istorică nu trebuie să fim îngrijoraţi.

E drept că pentru cetăţeanul genial, care măsoară lumea în ani lumină şi ani întuneric, lucrurile sunt puţin mai complicate:

Să mori sau să pleci? Aceasta-i întrebarea!

https://biblioteca-digitala.ro

MIHAI ŞORA

Câteva locuri comune pentru un început de drum

Îndeobşte, adică prin firea lucrurilor şi prin alcătuirea lumii, condiţia omului, a omului concret, a omului în carne şi oase, este – clipă de clipă – de a se afla la o răspântie, cu o mulţime de drumuri deschizându-i-se în faţă, drumuri dintre care el trebuie mereu să-l aleagă, în mod responsabil, pe cel ce-i va deschide calea spre propria împlinire, – nu, desigur, spre o împlinire aşa-zicând retractilă, ci dimpotrivă: spre una debordantă, revărsându-se adică, benefic, de jur împrejuru-i, ca o contribuţie deloc neglijabilă la realizarea plenară a tot ce-l înconjoară, atât a semenilor, cât şi a ambientului, fie el natural, fie artificial.

Dar, în afară de infinitatea acestor micro-răspântii, punctând fără încetare destinele individuale ale oamenilor, se ivesc din când în când, în istoria comunităţilor umane, nişte macro-răspântii în care toţi oamenii de-a valma se află prinşi, trebuind să găsească împreună drumul mare şi deschis, menit a-i conduce spre soluţia problemelor ce-i înghesuie din toate părţile.

E tocmai situaţia în care ne găsim noi la acest ceas binecuvântat al istoriei, după ce a trecut ceasul ei cel rău, revărsat asupră-ne mai bine de jumătate de secol. Noi, ortodocşii, uniţii şi romano-catolicii, luteranii, calviniştii şi neoprotestanţii, mozaicii şi mahomedanii (dar şi necredincioşii în egală măsură); noi, românii de viţă veche, dar şi maghiarii şi germanii, sârbii şi bulgarii, evreii şi armenii, slovacii, lipovenii şi rutenii, tătarii, turcii şi ţiganii, mulţi, puţini, care cum ne nimerim a fi; noi, liber-profesioniştii şi lefegiii, ţăranii, industriaşii şi neguţătorii, femeile şi bărbaţii, tinerii, adulţii şi bătrânii; noi toţi, cu toate aceste deosebiri încorporate în fiinţa noastră unică şi ireductibilă, dar fără nici una dintre ele persistând în calitatea noastră (oarecum abstractă) de cetăţeni întru totul egali ai statului român, pe care împreună îl alcătuim – toţi trebuie, acum, să ne cumpănim alegerile de poteci personale în micro-răspântiile în care fiecare în parte suntem prinşi, în aşa fel încât direcţiile lor însumate să se suprapună *grosso modo* peste direcţia cea bună a macro-răspântiei în care e prinsă întreaga societate românească. E, acesta, un imperativ istoric, căruia

https://biblioteca-digitala.ro

nu i ne putem sustrage decât cu riscul de a ne bloca – tuturora împreună şi fiecăruia în parte – viitorul.

Problematica întreagă a continuei alegeri personale responsabile se plasează, aşa cum de altfel şi era de aşteptat, în orizontul de mare altitudine al valorilor (Adevărul-Binele-Frumosul), în timp ce aceea a alegerii socio-politice globale, localizată pe axul timpului istoric, se plasează în orizontul «de câmpie plată» al utilităţilor. Se-nţelege de la sine că decisiva cheie a situaţiei de ansamblu în care suntem prinşi nu se află în acest ultim orizont, ci în acea neprecupeţită dăruire personală către adevărata ta destinaţie, la care participi (trup şi suflet) cu toate resursele tale adunate ghem. Declanşarea acestei dăruiri participative, întemeitoare de moralitate intrinsecă, ţine însă de mecanisme (dacă ni se îngăduie să le denumim aşa) atât de delicate şi de greu de pus în evidenţă, precum «starea de graţie» de pildă, şi mai ales atât de greu – dacă nu de-a dreptul imposibil – de pus în mişcare *din afara propriei lor intimităţi*, încât e fără îndoială preferabil să ne întoarcem privirea spre întinderea plată a câmpiei şi să vedem ce anume se poate întreprinde gospodăreşte, pe planul macro-alegerii istorice, – şi asta cu atât mai mult cu cât primul pas a şi fost făcut prin votul a milioane de cetăţeni (motivaţi în chipurile cele mai felurite) care au optat, în marea lor majoritate, pentru urnirea ţării din răscrucea istorică la care încă se află.

În felul acesta, pe plan socio-politic, ştafeta a fost trecută de la mulţimea alegătorilor la reprezentanţii lor aleşi, pe umerii cărora apasă acum greutatea răspunderii pentru toate deciziile ce urmează să fie luate pentru a scoate ţara la liman, cântărind bineînţeles avantajele şi dezavantajele în imediat ale fiecărei soluţii avute în vedere, dar nepierzând nici o clipă din ochi *interesul pe termen lung* al întregului corp social.

Spus foarte pe scurt, interesul acesta pe termen lung constă în *anularea decalajelor* şi în concomitenta *asumare a diferenţei/diferenţelor*, mai exact: în reducerea treptată (la limită, chiar până la ştergerea lor totală) a decalajelor de civilizaţie materială şi socială în raport cu restul continentului din care facem parte (şi mai ales în raport cu segmentul lui nord-vestic), însoţită însă, în aceeaşi măsură, de asumarea hotărâtă şi metodică a diferenţelor ontologice – de ritm interior, de stil şi cultură, de tradiţie vie şi de destin –, bineînţeles nu doar a diferenţei caracteristice propriei persoane sau (ceva mai cuprinzător!) comunităţii integratoare (ea însăşi, de altfel, articulată la rându-i din nenumărate diferenţe individuale dinamic echilibrându-se), ci, în spiritul unei largi deschideri înţelegătoare, şi a tuturor diferenţelor percepute ca «străine», care beneficiază şi ele de acelaşi imprescriptibil drept ontologic de a se manifesta fără opreligti de care se bucură şi diferenţa noastră proprie.

Cât priveşte suprimarea (progresivă) a decalajelor amintite, ea trebuie să înceapă cu demantelarea fără apel a centralismului de tip piramidal, prin transferul la baza piramidei a tuturor deciziilor privitoare la aşezări omeneşti concrete, cum ar fi satele şi oraşele ţării, aşadar prin asigurarea totalei libertăţi de mişcare a administraţiei locale. Într-adevăr, o lege datorită căreia veniturile publice obţinute prin taxe şi impozite să rămână în proporţie de 30-40 la sută

https://biblioteca-digitala.ro

la dispoziţia primăriilor, şi să fie gospodărite fără amestec din afară de consiliile comunale alese, sub supravegherea (inevitabilă!) a mulţimii celor direct interesaţi, şi în conformitate cu nevoile locale cunoscute de toţi, ar prilejui fără doar şi poate o revigorare a solidarităţii locuitorilor fiecărei comune de pe teritorlul naţional, care s-ar simţi direct implicaţi (şi deci responsabili) în realizarea «binelui public», în sfârşit coborât de pe piedestalul principiilor abstracte şi devenit palpabil: excelent prilej de educaţie civică directă, fără mijlocirea (total lipsită de eficienţă) a predicaţiei moralizatoare. Iar, în prelungirea directă a acestei legi, o altă lege, tot atât de scurtă şi de categorică, ar trebui să precizeze fără echivoc care anume dintre bunurile imobile publice (multe dintre ele monumente istorice de o valoare inestimabilă) aparţin patrimoniului naţional şi care celui local, ca să se ştie în sfârşit în răspunderea cui cade sarcina întreţinerii (eventual a restaurării) acestora: prilej binevenit de revivificare a sentimentului de apartenenţă organică la trecutul (plin de viitor) al unei comunităţi umane ancorate în acelaşi univers valoric, către care ţinteşte şi din care-şi extrage seva şi propria sa fiinţă individuală.

Insist asupra acestui punct al descentralizării – adică al administrării responsabile, aşa-zicând pe cont propriu şi pe propriul risc, fără amestec «de sus», a unui teritoriu croit pe măsura «omului locului» (a «oamenilor locului») şi cunoscut de acesta/aceştia în mod nemijlocit – pentru că mi se pare a fi însăşi cheia problemei care ne interesează, şi asta din foarte multe puncte de vedere, dar în primul rând pentru că favorizează cristalizarea unei opinii publice corecte (la nivel local, fireşte), iar opinia publică corectă (lăsând să se întrevadă, în fundal, o mentalitate în schimbare spre bine) e un factor absolut indispensabil unei bune administrări (prin extensie: unei bune guvernări), care are neapărată nevoie de sprijinul ei activ pentru a putea lua, în imediat, măsuri ce s-ar putea să nu-şi dea rodul decât în viitor, implicând deci anumite sacrificii trecătoare din partea administraţilor (guvernaţilor), adică tocmai din partea acelora care formează opinia publică susţinătoare a măsurilor în cauză. Ei bine, acest mecanism circular (scuze pentru cuvântul «mecanism»!) nu se poate cu nici un chip isca între baza teritoriului naţional şi vârful piramidei unde se concentrează puterea centrală a statului. De ce? Pentru bunul motiv că e nevoie de o interpretare veridică a unor informaţii exacte, acoperind întreaga arie a fenomenului avut în vedere, pentru a-ţi putea forma despre el o opinie corectă – iar la limită, prin agregarea tuturor opiniilor personale astfel rezultate, pentru a putea obţine, din multitudinea acestor informaţii trecute prin sită, o opinie publică pe care să te poţi sprijini. Or, unui cetăţean de rând (asta neimplicând nici un fel de inferioritate nativă în nici o privinţă, ci doar o implicare totală a lui, prin forţa împrejurărilor, într-un «aici» strict local şi într-un «acum» fără bătaie lungă), unui cetăţean de rând aşadar, adică unuia din cei nouăzeci şi nouă la sută din locuitorii ţării, o atare informaţie complexă, verificată şi îndestulătoare, privind politica de ansamblu a ţării – bazată, aceasta, dacă e concepută cum se cuvine, pe un «aici» coextensiv cu ţara întreagă şi pe un «acum» dilatat pe axul timpului până la un viitor aflat dincolo de bătaia săgeţii –, îi lipseşte în foarte mare măsură, fiind în genere înlocuită cu zvonul şi con-

https://biblioteca-digitala.ro

jectura, materie primă absolut neîndestulătoare pentru confecţionarea unei opinii personale (şi cu atât mai puţin a uneia publice) valabile.

E limpede, cred, că adevărata matrice a opiniei publice corecte acolo se află, «în teritoriu», la baza piramidei. Luându-şi drept principiu director *interesul general de lungă durată* (principiu asimilabil cu timpul de către oricine, mai ales dacă se are în vedere primul membru al acestei sintagme, constituind vectorul propulsor nemijlocit perceput ca atare, al fiecărui individ-om în parte), opinia publică locală are capacitatea de a-l integra într-un laps de timp rezonabil pe «eu» într-un «noi» concret, perceptibil dintr-o singură ochire, şi de a-l lărgi pe «azi» spre «mâine» (sau chiar «poimâine») ca singura împlinire posibilă a promisiunilor de «azi». Orizontul utilităţilor adineaori pomenit – în care din capul locului se înscrie administraţia locală (dar la fel, numai că la altă scară mai greu accesibilă, şi politica înaltă) – este un orizont al purei raţionalităţi, dispunând, ca să spunem aşa, de o balanţă neechivocă, înzestrată la rându-i cu unităţi de măsură general admise şi permiţând, în consecinţă, negocierea după reguli dinainte recunoscute ca atare a oricărui obiectiv de atins, în aşa fel încât acesta să satisfacă într-o măsură convenabilă toate interesele în joc (ştiindu-se bine că nici un interes individual aşezat de-a curmezişul tuturor celorlalte interese individuale nu are nici o şansă de a răzbi până la capăt).

Tot aşa cum stihia centralizatoare, care a bântuit aici mai bine de jumătate de secol (inclusiv în cei şapte ani slabi, orientaţi «retro», ai «regimului Iliescu»), a avut drept rezultat dezafectarea politică, apoi civică, în sfârşit morală a «bazei» lipsite de informaţie (parţial datorită defectuoasei circulaţii a acesteia în interiorul macrosistemului, dar cu precădere datorită unei sistematice dezinformări dinainte gândite în acest scop), care nu mai era în situaţia de a înţelege măsurile luate «sus», pe care ea avea a le suporta şi care pe bună dreptate i se păreau absurde (când nu erau de-a dreptul criminale), tot aşa a avut ea şi un efect simetric, de dezinformare a vârfului piramidei de către baza ei, care – acumulându-se – a şi produs de altfel, până la urmă, colapsul întregii monstruoase orânduiri; dar nu, din păcate, fără a lăsa în urmă-i foarte grave sechele.

Primul efect notabil al unei descentralizări efective va fi, fără îndoială, ivirea unui comportament civic compatibil cu corecta convieţuire a fiecăruia cu fiecare, ba, cu vremea, chiar a unui spirit civic, născător, pe de o parte, al unei veritabile moralităţi intrinsece, care să facă posibilă buna convieţuire a tuturora împreună, şi, pe de altă parte, născător, încetul cu încetul, al unei viziuni politice de ansamblu în numeroşi cetăţeni care vor fi trecut prin experienţa formativă a administraţiei locale. Căci nu există ţară cu tradiţii democratice cât de cât notabile în care să ajungi parlamentar sau ministru fără a te fi rodat în prealabil, eventual chiar în mai multe reprize, într-un consiliu comunal sau judeţean, sau fără să fi fost măcar o dată primar într-un sat. Într-adevăr: administraţia locală este adevărata pepinieră a clasei politice care va să vină.

Desigur, multe, foarte multe sunt măsurile ce trebuie luate pentru a pune ţara pe direcţia cea bună. În economie, de pildă: pe planul instituţiilor, în primul

https://biblioteca-digitala.ro

ând; dar nu mai puţin pe acela al moravurilor (ceea ce nu-i de ici, de colo). Dacă am insistat totuşi atât de mult asupra apropierii problemelor cetăţii de omul în carne şi oase, pus în situaţia de a şi le asuma în deplină răspundere şi de a şi le rezolva armonizând interesele felurite ale persoanelor, ale comunităţilor organice sau ale celor cu afinităţi spirituale sau de credinţă, în sfârşit ale altor diverse grupări de tip asociativ trăitoare într-un anumit loc, – am făcut-o pentru că mi s-a părut a fi un bun început la această turnantă a istoriei noastre, pe care nu avem voie s-o ratăm.

https://biblioteca-digitala.ro

NICOLAE MANOLESCU

Dreptul la normalitate

Unul dintre drepturile pe care românii nu le-au redobândit după 1989 este dreptul la normalitate. Am pus sub acest titlu cronicile mele politice din anii '90-91. Am identificat de la început sensul schimbării cu obţinerea dreptului la o viaţă normală. Dincolo de orice consideraţii savante şi sofisticate, aceasta este cea mai profundă şi mai cuprinzătoare definiţie a tranziţiei: de la o societate anormală la o societate normală. Cât priveşte normalitatea, ea este, desigur, o problemă de model, de cod cultural: vorbind despre noi, singurul model care ni se potriveşte este acela european occidental. Descoperirea Occidentului a reprezentat, la câteva dintre răscrucile istoriei noastre, pragul dintre înapoiere şi civilizaţie, dintre anormalitate şi normalitate. Un astfel de prag a fost şi anul 1989. Ce s-a întâmplat de atunci încoace, iată o întrebare nu tocmai simplă, dar la care trebuie să răspundem, dacă dorim să înţelegem clar natura schimbării societăţii româneşti actuale.

Mi se pare din ce în ce mai evident că schimbarea politică a cunoscut două perioade diferite în România. Cea dintâi (decembrie 1989 – septembrie 1991) s-a caracterizat prin violenţă, marşuri, manifestaţii şi lupte de stradă, radicalism, negativism, maniheism (cei buni *versus* cei răi) şi anticomunism visceral. A fost vremea speranţei şi euforiei, nesprijinită pe spirit critic, pe programe sau măcar pe o perspectivă limpede. Simbolurile sunt Piaţa Universităţii, pe de o parte, mineriadele, pe de alta. Cea de a doua perioadă (octombrie 1991 – noiembrie 1996) este una în care politica se mută din stradă în instituţiile de tot felul, în guvern, parlament, preşedinţie, ONG-uri. Ritmul evenimentelor este lent şi, chiar dacă nu se poate nega faptul că procesul de schimbare îşi urmează cursul, el e resimţit tot mai mult ca o restauraţie. Inerţia instituţională se dovedeşte atât de mare încât frânează reformele. Speranţa lasă locul resemnării. Cu puţine excepţii, şi acestea în domeniul grevist sindical, nu mai asistăm la confruntări masive, la ieşiri în stradă. Politica n-o mai fac asociaţiile, ci partidele. Şi este uneori o politică de alianţe care n-ar fi fost de conceput mai devreme. Linia care separă taberele se estompează.

Anumite interferenţe există, fără doar şi poate. Unele modificări pe plan instituţional se fac şi înaintea toamnei lui 1991, dar ele sunt blocate de la un punct înainte, când FSN se scindează. În plus, majoritatea democraţilor

https://biblioteca-digitala.ro

momentului continuă să nu pună preţ pe ele, considerând că singura politică onestă, curată, este aceea care, ocolind partidele, parlamentul, se face în stradă. E ideea unei revoluţii permanente, în numele căreia profesia de politician este privită cu neîncredere, suspectată de joc de interese sau de corupţie. Simplul fapt de a fi (sau de a fi fost) ministru pare în sine negativ, dincolo de ceea ce ministrul cu pricina a realizat. Nesfârşite polemici îi opun pe democraţii din opoziţia eternă (ca stare de spirit) unor guvernanţi care, cu titlu individual cel puţin, se străduiesc uneori să reformeze legile sau instituţiile. După 1991 astfel de atitudini tranşante reizbucnesc, chiar dacă mult mai rar, când bunăoară opoziţia părăseşte şedinţele parlamentului, sau ameninţă să se retragă definitiv din forul legislativ şi să provoace alegeri anticipate. Dar, în general, planul în care puterea şi opoziţia se întâlnesc de obicei rămâne acela instituţional.

Frustarea cea mai mare a fost, în ambele perioade, aceea că schimbările (violente sau paşnice, revoluţionare sau politice) n-au reuşit să înlăture de la putere fosta nomenklatură comunistă. De la Iliescu la cutare general, mulţi dintre guvernanţii de până în toamna lui 1996 au aparţinut partidului comunist, UTC-ului sau altor organisme politico-administrative din vechiul regim. Unii s-au numărat printre reprimatorii revoluţiei din 1989, chiar dacă între timp au primit diplome de victime sau participanţi la revoluţie. În parlament au stat alături foşti deţinuţi politici şi torţionarii lor. Coabitarea părând multora de neînţeles, li s-a pretins, nu o dată, parlamentarilor să abandoneze. Faptul de a fi fost aleşi democratic şi unii, şi alţii, conta prea puţin. O reîntoarcere în stradă, la revoluţia permanentă, părea unica soluţie. Democraţia îşi pierdea treptat creditul. Alegerile erau suspectate de fraudă.

Noiembrie 1996 pune capăt acestei stări de lucruri şi este, după părerea mea, un moment crucial din istoria noastră politică, în măsura în care: 1) relansează încrederea într-o schimbare profundă; 2) demonstrează că singura cale pentru schimbare este aceea instituţională şi politică; 3) recreditează noţiunea de democraţie şi implicit, pe acelea de alegeri libere, parlament, preşedinţie, guvern; 4) închide procesul inaugurat de revoluţia din decembrie 1989, legitimând (abia acum) puterea pe care milioanele de români au crezut că o obţin prin eroismul şi sacrificiul lor cu şapte ani înainte.

Acesta este capitalul moral cu care noii guvernanţi pornesc la drum. Ei poartă pe umeri o răspundere uriaşă. Ca orice capital moral, şi acesta se poate pierde lesne, dacă promisiunile nu sunt ţinute. Şi, lucru foarte grav, ratarea de către actuala alianţă de guvernare a reformei va aduce România în situaţia de a nu avea alternativă politică. Este drama prin care a trecut Bulgaria. Cât despre consecinţele economice şi sociale, nu mai e cazul să vorbesc. Schimbarea trebuie să aducă în cele din urmă normalitatea: *o clasă conducătoare normală, în stare să asigure ţării o viaţă cotidiană normală*. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă ca guvernanţii să-i considere pe guvernaţi adulţi şi să-i trateze în consecinţă. Marea schimbare politică trebuie să constea exact în această schimbare de vârstă: după o jumătate de secol de societate infantilă – părinţi şi copii! – o societate de adulţi conştienţi şi responsabili de proiectele şi de realizările lor.

https://biblioteca-digitala.ro

OCTAVIAN PALER

1996: un an al refuzului

Desigur, tot ce s-a spus despre 1996 ca «an al schimbării» este adevărat. Pentru prima dată, după aproape şase decenii, un guvern aflat la putere în România a pierdut alegerile. Pentru prima oară, în istoria noastră, un şef al statului a fost înlăturat de la cârmă prin vot. Aceasta face din 1996 un an important pentru democraţia românească. Şi cum sunt puţini, probabil, românii care au votat şi în 1937, când, de asemenea, guvernul care a organizat alegerile le-a pierdut, rezultă că, pentru cei mai mulţi dintre noi, 1996 a fost o experienţă perfect inedită. Întâia oară ne-am convins, nu uitându-ne la alţii, ci exercitându-ne noi, la urne, dreptul de a prefera şi dreptul de a respinge, că «jocul» democraţiei e un joc serios, care poate muta din discursuri în realitate principiul «voinţei suverane» a poporului. După mai bine de o jumătate de veac, avem întâia oară posibilitatea să punem capăt unor efecte ale celui de-al doilea război mondial. Dar am comite nu doar o exagerare, ci şi o greşeală de interpretare cu consecinţe nefaste, cred eu, dacă am rămâne la constatări euforice, de natură să stimuleze un optimism imprudent. 1996 nu este un capăt de drum cu sens unic, cel puţin aceasta e convingerea mea, ci doar o *mare şansă*. O mare şansă ce poate fi, vai, şi ratată. Risc ce mă scuteşte de alte argumente în sprijinul nevoii de luciditate.

1996 este doar o mare şansă deoarece, în opinia mea, 1996 a fost un «an al refuzului». Şi alegerile locale, şi alegerile parlamentare, şi alegerile prezidenţiale au pus în lumină, înainte de toate, «un refuz». Se poate specula, cu mai multă sau mai puţină îndreptăţire, în legătură cu ceea ce *au vrut, au dorit* românii să urmeze după numărarea voturilor din urne. Dar în legătură cu ceea ce *n-au vrut*, n-au *mai* vrut, *n-au dorit*, n-au *mai* dorit, lucrurile mi se par clare. Românii au refuzat regimul Iliescu. Motivele acestui refuz pot fi aflate fie în domeniul nemulţumirilor economice, fie în sfera unui dezgust mai general, creat de multele aşteptări înşelate din ultimii şapte ani. Dar refuzul, ca atare, a fost evident. Şi la alegerile locale, şi la alegerile parlamentare, şi la alegerile prezidenţiale, cei mai mulţi dintre noi au refuzat, explicit, statu-quo-ul, s-au pronunţat pentru «altceva». Numeroşi români, poate chiar milioane, presupun

https://biblioteca-digitala.ro

eu, au votat nu atât *pentru* noua Putere, cât *contra* vechii Puteri. Baza «schimbării» au asigurat-o, deci, într-o mare măsură, *voturile negative*. Iată premisa de la care, după părerea mea, ar trebui să plecăm.

S-a vorbit despre «a doua revoluţie» sau despre «revoluţia recuperată». S-a spus că 17 noiembrie '96 ne-a întors în decembrie '89. Am impresia că asemenea interpretări ţin mai degrabă de poezie decât de politică. Ele romantizează, simplificând, trecând peste «amănuntul» că ultimii şapte ani au lăsat urme, au creat traume, care ne influenţează, inevitabil, psihologia. Acum şapte ani nu ştiam că de libertate pot profita, şi chiar mai repede decât alţii, escrocii, lichelele şi demagogii. Dezamăgirile, fie şi vehemente, nu erau lipsite de un anume idealism. Nu existau atâtea frustrări ca acum şi nici atâta corupţie. Nu ne imaginam că există şi un capitalism de mahala, şi că reversul dictaturii unei singure voci poate fi hărmălaia. Toate acestea le-am descoperit în aceşti şapte ani care nu pot fi şterşi cu buretele.

O singură asemănare există, după părerea mea, între noiembrie '96 şi decembrie '89. La fel ca decembrie '89, noiembrie '96 a dovedit că noi reuşim să ieşim din fatalismul nostru proverbial numai când ne ajunge cuţitul la os. Până atunci, stăm «sub vremi», vorba cronicarului. Ne găsim scuze pentru resemnare şi căutăm soluţii personale de supravieţuire sau de păcălire a vicisitudinilor. Pe scurt, ne hrănim cu iluzia că istoria poate fi boicotată. Din această iluzie ne smulge numai disperarea, mai exact un anumit gen de disperare care nu e dizolvantă, neputincioasă, ci îşi spune «aşa nu se mai poate». Paradoxal, această disperare se transformă, în psihologia noastră, într-o mare nevoie de speranţă. Aşa s-a întâmplat şi în decembrie '89, şi în noiembrie '96. Disperarea a devenit, de fapt, o formă irezistibilă (eroică, în decembrie '89, decisă, în noiembrie '96) de a spera.

Aşa se şi explică, aş zice, forţa molipsitoare, aproape magică, pe care a căpătat-o, pe parcursul campaniei electorale, cuvântul «schimbare», ajuns repede un soi de parolă, cu un uriaş impact. Aveam sentimentul că ne găseam într-o fundătură a Istoriei în care orice speranţă putrezea. La limita de sus a apatiei, apăruse exasperarea. Nevoia de schimbare i-a scos pe mulţi români din dezgustul pasiv, a radicalizat nemulţumirile, a dat cursului aşteptărilor, aflate înainte în vecinătatea resemnării, un alt ritm care i-a surprins pe exponenţii vechii Puteri, după cum au arătat, limpede, figurile lor de cenuşă din noaptea lui 17 noiembrie '96, înfierbântată de fieste ce salutau prăbuşirea regimului Iliescu.

Am ieşit atunci dintr-o anormalitate care a durat, într-o formă, din 1945 până în decembrie '89 şi, într-o altă formă, din decembrie '89 până la 17 noiembrie '96. Dar ieşirea din anormalitate nu înseamnă, neapărat, intrarea în normalitate. Dacă anormalitatea din care am ieşit reprezenta «răul sigur», momentul în care ne găsim acum reprezintă «binele posibil». Nu sigur. Posibil. Ceea ce face ca acest moment să fie, în egală măsură, promiţător şi primejdios.

Sunt limitele unei victorii rezultate dintr-un refuz, din faptul că, disperaţi de halul în care ne-a adus un regim corupt şi oligarhic, milioane de români şi-au

https://biblioteca-digitala.ro

pus speranţa într-un vot negativ. Căci nu se poate trăi din refuzuri. Ca «an al refuzului», 1996 a fost un an salutar. El ne-a dovedit că putem, prin vot, să-i înlăturăm de la cârmă pe cei care ne-au înşelat aşteptările. Dar pe temelia acestei încrederi negative trebuie să se pună ceva care să împiedice transformarea speranţei născute din disperare într-o altă disperare. Oricine e atent la starea de spirit a populaţiei trebuie să admită că, acum, drumul dintre dezamăgire şi lehamite, dintre nemulţumire şi negaţie e mai scurt. Votanţii negativi, îndeosebi, şi-au investit aşteptările pe termen scurt. Ei nu sunt dispuşi să aştepte cu anii pentru a se declara satisfăcuţi sau dezamăgiţi. Au nevoie de dovezi urgente că n-au fost traşi pe sfoară, ori că nu s-au păcălit singuri. Orice semn care le-ar arăta că răul ce i-a exasperat înainte de 17 noiembrie '96 continuă cu alte personaje i-ar scârbi.

În concluzie, valoarea anului 1996 nu poate fi stabilită, deocamdată, cu certitudine. Ea depinde, în mare măsură, de felul cum va arăta anul 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

N.C. MUNTEANU

Marginalii la o înfrângere îndelung așteptată

Rareori îndoielile preelectorale sunt recunoscute ca atare de oamenii politici victorioşi în alegeri, ideea unei eventuale înfrângeri fiind exclusă din capul locului. Fără să-i punem la îndoială buna credinţă, candidatul Convenţiei Democratice la preşedinţie nu a făcut excepţie. Dl. Emil Constantinescu şi-a dorit victoria, desigur, ba chiar la un moment dat părea convins de posibilitatea obţinerii unei majorităţi în măsură să permită Convenţiei Democratice să formeze singură guvernul. Încrederea nestrămutată în victorie face parte din tactica şi strategia electorală. E necesară atât pentru timorarea adversarului, cât şi pentru mobilizarea militanţilor. Partea proastă e că aceeaşi tactică poate fi folosită şi de contracandidaţi, cu şanse egale de succes sau de eşec, realitatea urnelor urmând să dea dreptate numai unuia dintre combatanţi.

Evident, victoria Convenţiei Democratice în alegerile parlamentare nu era doar cu ardoare dorită de opoziţie şi de categorii largi de alegători, dar era şi sub auspicii foarte bune pentru cei care s-au ostenit să citească cum se cuvinte în măruntaiele rezultatelor de la alegerile locale. Victoria masivă a Convenţiei în marile aglomerări urbane şi în regiuni puternic industrializate, «succesele» PDSR pe muchie de cuţit la ţară şi în localităţile mici ar fi trebuit să dea de gândit şi unora, şi altora. Convenţia Democratică s-a dovedit mai realistă în aprecieri, a procedat în consecinţă, stabilindu-şi judicios liniile de forţă ale campaniei electorale. În schimb, PDSR a continuat să fie orb la realitatea urnelor de la alegerile locale, dar şi la realităţile generate de catastrofala guvernare Văcăroiu, ca şi la corupţia aburcată pe cele mai înalte culmi.

Legănându-se în iluzia că ţara asta «a fost şi va fi a PDSR», şi partidul şi oamenii lui Ion Iliescu au refuzat să ia notă de radicalizarea electoratului, în general, şi chiar de dezamăgirile electoratului propriu. Trebuie să ai suficienţa îndelung lustruită a lui Adrian Năstase pentru a lansa campania electorală cu «meritele» pentru care PDSR se considera îndreptăţit să câştige alegerile. Iar de aici greşelile PDSR s-au înşiruit într-un adevărat lanţ al slăbiciunilor.

În locul unei campanii electorale de oferte, eventual cu asumarea cinstită a erorilor şi eşecurilor celor patru ani de guvernare, PDSR s-a lansat într-o

https://biblioteca-digitala.ro

campanie agresivă la adresa adversarilor, vecină cu denigrarea şi calomnia. Fără să ţină seama de evoluţia electoratului, între timp românii ascultându-şi cu ceva mai multă luare aminte imnul, cel cu «deşteaptă-te române», PDSR a resuscitat «marile» sale teme electorale, probate ca eficiente în înfruntările electorale anterioare: spaima de revenirea monarhiei, pământul ţăranilor pândit de moşieri hrăpăreţi, proprietarii care aveau să-i arunce în stradă pe chiriaşi. S-a apelat şi la câteva din temele naţionaliste împrumutate din arsenalul foştilor tovarăşi de drum, inclusiv teama de unguri.

Considerat foarte abil de unii analişti, mai mult sau mai puţin politici, Ion Iliescu s-a dovedit, o dată mai mult, un politician lamentabil. În ciuda eforturilor de a se delimita de PDSR, mai ales la capitolul corupţie, în ciuda asigurărilor că între campania preşedintelui şi cea a PDSR nu există nici o legătură, discursul lui Ion Iliescu semăna până la confuzie cu cel al partidului mult drag inimii lui. Încă o dată Iliescu şi PDSR se dovedeau strâns uniţi în cuget şi simţiri. Cu un plus de agresivitate curat prezidenţială, manifestată la Alba Iulia şi Galaţi, agresivitate care a stârnit uimire până şi în rândurile propriei echipe electorale. Deşi sondajele electorale, cele pentru uz public, dar şi cele pentru uz intern, mai aproape de realitate, dovedeau că era considerat de alegători răspunzător solidar cu PDSR şi cu guvernul Văcăroiu, Ion Iliescu a refuzat o delimitare clară şi nu avut o ofertă electorală proprie şi credibilă.

După primul tur de scrutin, Ion Iliescu însă se mai putea legăna în iluzia unui avantaj relativ confortabil faţă de principalii săi doi adversari, Emil Constantinescu şi Petre Roman. Însă numai luaţi separat. Împreună, numai împreună puteau reuşi, anunţau un viitor mic şi negru pentru Ion Iliescu. Şi asta în ciuda faptului că pe tot parcursul campaniei electorale, până la primul tur de scrutin, relaţiile dintre Convenţia Democratică şi liderul Partidului Democrat, Petre Roman, au fost destul de tensionate. O vreme, înaintea turului doi, unii din oamenii Convenţiei nu păreau prea siguri de identitatea adversarului. Contenciosul primei guvernări Roman era încă viu pentru mulţi dintre membrii Convenţiei, membrii PNŢCD cu vechi ştate de serviciu îşi încrucişaseră drumurile cu cele ale fostului prim-ministru. Contenciosul Ion Iliescu – Petre Roman era însă şi mai greu de sensuri. O eventuală coaliţie Ion Iliescu – Petre Roman, în turul doi, era din capul locului exclusă. Pentru CDR şi USD, adversare în primul tur, au prevalat realismul şi pragmatismul, esenţiale în politică. Ion Iliescu şi PDSR nu numai că trebuiau, dar şi puteau să fie învinşi. Alăturarea aproape naturală a UDMR la coaliţia CDR – USD nu avea decât să asigure victoriei o marjă confortabilă pentru viitoarea guvernare.

Ion Iliescu şi PDSR au pierdut nu doar pentru că puterea moleşeşte şi uzează credibilitatea. Au pierdut pentru că timp de şapte ani au fost artizanii şi promotorii stagnării, ai temporizării schimbărilor promise, atât de aşteptate şi atât de necesare. Teama de nelinişti sociale, incapacitatea de decizie şi ezitările în punerea în practică a reformei economice şi a privatizării n-au făcut decât să accentueze dificultăţile tranziţiei şi să acutizeze «greaua moştenire». Vidul legislativ, absenţa unor legi imperios necesare economiei de piaţă, imperfecţiunile din legile deja adoptate au făcut ca investitorii străini să nu se

prea înghesuie să investească în România. Ceea ce s-a reuşit însă, cu vârf şi îndesat, a fost favorizarea corupţiei, dusă pe cele mai înalte culmi. Ion Iliescu, personal, a simţit nevoia omului sărac, dar cinstit, a simţit nevoia admonestării partidului pe tema corupţiei, dar nu a reuşit să depăşească nivelul discursului şi nici delimitarea de câţiva dintre oamenii asupra cărora planau suspiciuni dintre cele mai grave şi chiar mai mult decât atât.

Una peste alta, cu o vorbă pentru o dată exactă, Adrian Năstase a rezumat foarte bine cauzele eşecului: «PDSR nu a ştiut să fie necomunist, de teamă că va pierde voturile electoratului său clasic, dar nici reformator, de teamă că va pierde voturile clasei muncitoare». Cam din aceleaşi cauze a pierdut şi Ion Iliescu. Nu de alta, însă Ion Iliescu a fost chiar partidul. Tot timpul. În rest, Conferinţa Naţională extraordinară a PDSR a demonstrat că şi partidul, şi Ion Iliescu n-au înţeles mare lucru din înfrângere. Rămâne de văzut ce vor face câştigătorii din victoria obţinută. Şi cu ce se vor alege... alegătorii.

https://biblioteca-digitala.ro

ALEXANDRU PALEOLOGU

Impresii de boier parlamentar

Se pune întrebarea de ce acum, ca oameni politici, suntem o sumă de inşi care avem alte vocaţii decât cea politică, de ce ne-am, nu reprofilat, dar oarecum *deviat* în politic, dacă lucrul ăsta e benefic pentru politică, sau, dimpotrivă, pentru respectiva vocaţie, justificată sau nu, confirmată sau nu? Sunt de părere că e o întrebare implicând mai degrabă intenţionat un răspuns negativ, pentru că întotdeauna intră în politică şi oameni care n-au o rutină şi o formaţie mentală specifică gândirii politice, şi, mai cu seamă, acţiunii politice. E vorba de *acţiune* politică, nu de *gândire* politică, şi se regretă faptul că intelectualii – la noi, în special oamenii de litere – nu şi-au păstrat apolitismul. Exista înainte de 1989, în societatea noastră, un întreg interes, chiar accentuat, anormal de accentuat, pentru literatură. Înainte de '89 literatura interesa mai mult decât era firesc – o citeau mulţi oameni care nu erau amatori direct de literatură, dar căutau în ea ceea ce nu găseau în ziare, la Televiziune şi la Radio (aluzii, şopârle, cum se spunea), căutau aşa-numitul curaj, mai mult sau mai puţin vămuit de autorităţi, sau care putea să înşele autorităţile pe o cale esopică, fiind după aceea, după apariţie, descoperit şi... corectat. În ultima vreme constat însă că apariţiile literare – unele, nu mă îndoiesc, remarcabile – nu prea mai provoacă interesul, nici măcar al oamenilor de litere. Al meu, nu prea, dar la mine poate să fie vârsta. La un moment dat, încetezi raportul cu ce se mai întâmplă, te repliezi pe ce-ai apucat să ştii, să citeşti. Dar fenomenul nu e chiar aşa de simplu, fiindcă eu văd asta şi la oameni care n-au vârsta mea. Oricum, scriitorii care fac politică şi nu mai fac literatură sunt blamaţi. Se spune că suntem angajaţi în simplificări grosolane, că suntem neaveniţi într-un domeniu în care nu s-ar cuveni să ne prostituăm. Eu cred, însă, că aici e vorba dacă nu de o impostură, de un soi de alibi pentru lipsa de îndrăzneală, sau pentru oportunism, sau de o eroare chiar asupra sensului literaturii, fiindcă cine vrea să cunoască *politicul consumat*, adică sensul politic al istoriei, îl găseşte mult mai bine în marea literatură.

https://biblioteca-digitala.ro

De pildă, cine vrea să înţeleagă procesul de tranziţie de la Teroare la libertate, îl găseşte în Balzac, în acele romane consacrate perioadei de trecere de la Teroare la Restauraţie, şi chiar în alte romane, în care se face trimitere la acea perioadă. Sunt asemănătoare chiar personajele: foştii delatori, foştii terorişti, foştii membri ai tribunalelor populare sau revoluţionare, foştii achizitori de bunuri naţionale. «Achizitorii de bunuri naţionale» – şi avem *exact* aceeaşi funcţie astăzi – au devenit în timpul Directoriului furnizori ai armatei republicane, cu contracte preferenţiale şi avantajoase, s-au îmbogăţit, au devenit sub Consulat şi Imperiu bancheri, baroni ai Imperiului, şi ajungeau să joace whist cu descendenţii victimelor şi cu foştii emigranţi (o parte dintre ei se întorseseră). Şi aşa s-a constituit societatea hibridă, metisată, iar ăsta a rămas un viciu al societăţii franceze contemporane. Acest fenomen se poate recunoaşte citindu-l pe Balzac (şi pe alţi autori, dar Balzac a dat manifestul cel mai eminent). Prin urmare, nu e nici o noutate, istoria se repetă, nu pentru că nu se citeşte – cu toate că şi chestia asta e adevărătă – ci pentru că e în logica lucrurilor. Corupţia colosală care a fost în Franţa în timpul Directoriului este corupţia pe care o vedem la noi, şi nu numai (e o corupţie mai mare în Rusia, fiindcă şi dimensiunile ţării sunt mai mari). Fenomenul la care asistăm e un fenomen pe care nu poate să nu-l înregistreze literatura, chiar dacă nu imediat. Şi nici nu cred c-o poate face imediat. Dar, pe de altă parte, un om de litere este interesat de viaţă, nu de faptul literar ca atare. Un scriitor şi un artist nu se ocupă atât de mult de tehnica literară, de curentele literare, de politica literară; recurge la ele din necesitatea exprimării şi formulării substanţei. Dar un scriitor, un artist se ocupă *de viaţă*. Or, politica e chiar viaţa în momente de tranziţie ca acestea, pre- sau post-revoluţionare – sau mă rog, post-insurecţionale, fiindcă la noi n-a fost o revoluţie, a fost o contra-revoluţie, e cu totul altceva. Şi a fost şi o lovitură de stat, care a confiscat revoluţia – şi asta se ştie. În treacăt fie spus, revoluţia în sine nu-i un lucru bun. Revoluţia e întotdeauna o revărsare a urii funciare a unei părţi a societăţii împotriva a tot ce e valoare, tradiţie, elită şi continuitate. Deci, revoluţia e întotdeauna un lucru rău, şi am avut în istoria europeană numai trei: prima – modelul primitiv, care a fost revoluţia lui Cromwell în Anglia, în prima parte a secolului XVII; a doua – modelul perfect, abstractizat, devenit schematic, al Revoluţiei Franceze, şi, în fine, modelul, care apoi l-a imitat, ducând mai departe devastarea, distrugerea – adică acţiunea lucidă, deliberată şi sistematică împotriva valorilor – Revoluţia Rusă cu restul efectelor ei ulterioare. Deci, la noi nu a fost o revoluţie, dar fenomenul acesta post-insurecţional, de răsturnare a societăţii, produce fatalmente realitatea descrisă în Balzac. Asta este un prim punct al discuţiei despre intelectuali şi politică.

●

Al doilea punct – să discutăm «intelectualul», termen care mie îmi displace, şi chiar nu-mi mai convine să-mi fie aplicat, din cauză că ideea de intelectual conotează stânga. Intelectualii care n-au spirit «gauchist» nici n-au statut de

https://biblioteca-digitala.ro

intelectual în Franţa, sunt marginalizaţi, sunt daţi în lături ca nişte fenomene bizare. Dacă li se mai recunoaşte valoarea artistică, mă rog, e un amănunt de discutat. Totuşi, intelectualii, ca să folosesc un termen cu o anumită cuprindere, cu un anumit sens asupra căruia ne înţelegem fără să mai analizăm – respectiv, scriitorii, filosofii – nu pot să accepte o situaţie nefirească, adică să stea aşa, ca nişte inşi diseminaţi, în afara implicării în viaţa societăţii, care este materia însăşi a culturii. Apolitismul scriitorului în epoca aceasta e ori o lipsă de simţire, ori o lipsă de înţelegere, deci o inteligenţă şi un talent pe care le putem pune la îndoială, până la proba contrară. De aceea suntem cu toţii aşa de angajaţi în politică. Evident, lucrul acesta are consecinţe, în primul rând umorale – cum s-a întâmplat cu partidul din care am făcut parte. Au fost unele consecinţe dezolante.

Există, s-a spus, între intelectuali unele rivalităţi între liderii principali. E adevărat, sunt, e un fenomen real, omenesc şi explicabil. Viciază puţin şi judecata, şi aperceperea realităţii, fiindcă judecata şi această apercepere sunt «infectate» de partizanat sau de ideea: «noi şi alţii», sau «noi şi ei». Şi când spun «noi şi ei», această idee nu se referă la «noi, opoziţia, şi ei, puterea», ci la «noi, o parte a opoziţiei, şi ei altă parte a opoziţiei». Eu am fost absolut dezolat, şi îmi pare rău şi acuma, pentru că această unitate a opoziţiei – care, totuşi, a reuşit până la urmă în alegerile din 1996 – s-a manifestat atâta vreme prin atacuri laterale, îndreptate nu spre ţintă, ci spre aliaţi. Nu ştiu cât de justificate, şi nici n-are nici o importanţă. De fapt, nu sunt niciodată justificate, pentru că sunt perdante, sau, mă rog, sunt perdante în sensul şi al credibilităţii, şi al timpului, şi al nervilor. Un scriitor care se rupe de viaţa literară devine un ins care are câmpul de preocupări şi de apercepţii viciat şi vidat. Eu am detestat întotdeauna viaţa literară, chiar şi când participam la ea cu oarecare pasiune şi cu oarecare amuzament. Eu nu cred că există o «breaslă scriitoricească», cum se spune. Nu există breaslă, fiecare este o individualitate, şi *ca individualitate* e solicitat în ordinea politicului. Nu suntem breslaşi, suntem nişte individualităţi care, ca membri ai unui corp social, ne interesăm de ceea ce trăim, şi încercăm să facem ce credem noi că e de făcut, în sensul critic şi în sensul pozitiv. Participăm la viaţa politică până la urmă *ca fiinţe individuale,* cu erorile şi cu paroxismele, cu pasiunile, cu prostiile, cu aberaţiile care sunt inevitabile într-o atare dizlocare de traiectorie.

Apoi, mă mai gândesc la un lucru, privind pe scriitori şi pe omul politic. Şi noi am avut în secolul XIX, tot aşa, o perioadă în care s-a ieşit dintr-o teribilă «zăcere», în nişte condiţii improprii, naţionale şi europene, şi în acel timp, la mijlocul sec. XIX, cine s-a ocupat de politică? Intelectualii, scriitorii – Bălcescu, Kogălniceanu, C.A.Rossetti, Carp, Maiorescu, Eminescu, Caragiale şi ceilalţi. Lucru obligatoriu: dacă vrei să ai o cultură, trebuie să creezi *climatul* care s-o facă posibilă în condiţiile cele mai normale. Ei bine, toţi aceşti scriitori, marii noştri scriitori din secolul trecut, şi chiar mai recenţi, nici n-aveau statut de scriitori. Ion Ghica s-a ocupat de multe în viaţa lui: de hotărnicie, de politică, de administraţie pe-o insulă grecească, de fel de fel de acţiuni de culise în

https://biblioteca-digitala.ro

politică (a fost prim-ministru), iar la bătrâneţe a scris câteva scrisori unui amic, şi astea au rămas veşnice. Nici o virgulă, nici o imagine nu s-a prăfuit, totul e de-un viu şi de-un autentic extraordinar. E un mare scriitor, care prea puţin s-a gândit la asta. Ăsta a fost cazul lui Ion Ghica. În alte ţări sunt, de pildă, La Rouchefoucault, sau Saint Simon, iar la noi – Argetoianu, despre care nici nu s-a ştiut în timpul vieţii sale că era scriitor (apar acum *Memoriile* lui, din care se vede acest lucru). Era om politic şi moşier. Ei bine, *e un mare scriitor*, unul din cei mai mari scriitori ai noştri, unul din cei mai extraordinari prozatori români. Iată şi în altă parte: Bismarck. Cine ştie, cine cunoaşte *Gândurile şi amintirile* lui Bismarck, cu totul remarcabile? Eu nu m-aş fi ostenit să citesc proza lui Bismarck, dacă nu citeam într-o scrisoare a lui Thomas Mann despre marile lui însuşiri literare, care sunt obliterate de gloria lui politică şi istorică. Toate lucrurile astea trebuie lămurite ca să avem o aşezare onestă, clară şi igienică în domenii foarte diferite. Deci: unii oameni politici pot fi mari scriitori, şi unii scriitori pot fi mari oameni politici.

Şi mai există o nuanţă: ce este un om politic, şi ce e un om de stat. Un om de stat e mai confiscat de activitatea lui, şi mai puţin se poate consacra scrisului (deşi au făcut-o mulţi, de pildă Bismarck şi chiar Argetoianu, care, atunci când scria era încă implicat în viaţa politică, o bună parte din timp). Deci, alternativa asta nu există: cât de buni oameni politici pot fi scriitorii, şi invers. Eu cred că pot fi mai buni ca alţii, cu toate că există vanitatea literară, care se transformă în vanitate politică şi socială, cu toate că există o zonă a alianţelor şi rivalităţilor care nu mai au sens aici. În politică sunt fireşti alte rivalităţi şi alte disensiuni decât în lumea literară. Cu toate aceste handicapuri, cu toate aceste condiţii specifice, care grevează asupra naturii strict coerente a unei clase politice – deşi nu prea există coerenţă în chestia asta – noi trebuie să constatăm că prezenţa în viaţa politică a unora dintre oamenii de cultură şi de litere, chiar dacă nu mulţi dintre ei au ajuns în parlament sau în guvern, este salutară. (Au ajuns acum, de pildă, ministrul de Justiţie, care e un remarcabil intelectual, jurist şi profesor universitar excepţional; de asemenea, senatorul Eugen Vasiliu – întâmplarea face că dau exemple numai de la liberali, dar nu sunt numai liberali.) Manolescu (pe care eu l-am părăsit, din motive pe care nu trebuie să le expun acuma, dar din motive profund ale mele, şi nu numai ale mele) s-a dovedit în Parlament unul din cei mai remarcabili oratori care au putut fi auziţi în ţara noastră, pe linia unor Lahovari, Maiorescu, Iorga şi alţi mari oratori parlamentari de odinioară.

Mi se pare interesant cazul lui Manolescu datorită recentului eşec electoral, pe care eu îl deplor. Şi îl deplor fiindcă aş fi avut acum plăcerea să fiu în senat cu Neagu Djuvara, cu Doinaş, cu Manolescu. Regret foarte mult că nu mai sunt lângă ei, pe lângă faptul că acest partid mi-a fost foarte drag. Sunt unul dintre primii lui iniţiatori, şi faptul că îmi făcusem o idee care nu s-a confirmat, nu e o scuză, nici pentru mine, nici pentru alţii, chiar dacă lucrurile nu merg întotdeauna aşa cum aprioric ţi le prefigurezi. Vreau însă să mă refer la

https://biblioteca-digitala.ro

aceste fluctuaţii, la aceste crize, mici sau mari, care afectează condiţia scriitorului, «intelectualului» în viaţa politică.

●

Aşa cum este, şi aşa cum sunt aceşti oameni, contribuţia lor a fost esenţială la normalizarea vieţii politice – ceea ce, cât de cât, a început. După mine, era absolut logic, şi clar, şi inexorabil să se producă schimbarea, cel puţin schimbarea de sufragiu, dacă nu şi schimbarea de regim pe care o speram. (S-ar părea că dacă s-a început cum s-a început, se va merge până la capăt, căci dacă nu, va fi un fiasco lamentabil.) Nu se poate vorbi de democraţie şi de viaţă politică normală fără alternanţă la guvernare – şi când spun viaţă politică «normală» ştiu că ea comportă nenumărate aberaţii, nenumărate nebunii, nenumărate prostii, nenumărate inerţii – nu mai vorbesc de celelalte, de lucrurile mai blamabile care pot fi considerate fapte penale, şi care s-au acumulat enorm în societatea noastră. Nu bănuiesc pe nimeni, dar mi se pare că nu e nici logic, nici uman să spui: «ei au fost vinovaţi toţi, iar noi, nici unul!» Nu! Proporţia vinovăţiei e sigur mai mare la ei, fiindcă au avut mai multe posibilităţi, şi chiar cred că la ei există, ca tipuri antropologice, ca mentalitate şi ca formulă, o anumită înclinaţie, sunt mai aproape de astfel de ispite grosolane şi irezistibile. Dar nu asta este important, ci faptul că s-a produs alternanţa este hotărâtor. Abia de acum începe tranziţia. Până acum a fost un fel de «ceva». Îi zic totuşi «ceva» fiindcă, deşi a fost în linii mari o tranziţie spre mafiotism (putem să adoptăm şi această idee), e cert că în perioada asta, 1990-1996, ceva s-a schimbat. Câine, câineşte, dar tot a mers societatea către anumite modele, sau cel puţin spre simptomele lor imediate, superficiale, formale. Altfel arată societatea, cu toată mizeria, cu toată sărăcia, cu toată revolta oamenilor care nu se sinchisesc prea mult de altceva decât de coşniţă. Au şi ei dreptate, bieţii oameni, fiindcă dacă nu ştii cum să te descurci cu pensia, sau cu salariul, nu-ţi mai arde de consideraţii doctrinare sau de modele sociale superbe, de care tu nu beneficiezi. Oricum ar fi, în toată această perioadă s-a parcurs un drum, cu toate relele lui – şi unele sunt abominabile, sau de-a dreptul strigătoare la cer, şi *faptele*, şi *participarea* la aceste fapte. E adevărat că s-a ajuns într-un stadiu care nu poate fi comparat cu cel dinainte. Când îi aud pe unii că «e la fel ca înainte» mă uit la ei ca la nişte figuri bizare, demne de un muzeu de curiozităţi.

Această stare pe care am trăit-o din 1990 până acuma, în mod sistematic şi deliberat tergiversatorie, întârzietoare, stagnantă în mod programat, are propriile ei cauze. Prima e sistemul clientelar, care s-a adâncit din iluzia pe care o aveau aceşti oameni că sunt eterni – asta e marea nebunie a epocii noastre, nebunie care a început după 1917 în Rusia, şi în 1933 în Germania. Cele două mari modele sunt cel bolşevic şi cel nazist, şi ăştia toţi aveau iluzia, *marea iluzie* că sunt eterni, că o altă eră începe cu ei, că vor conduce pentru o mie de ani şi că vor imprima societăţii destinul pe care *ei* îl concep. A crede că poţi concepe tu un destin e o nebunie. Tot o nebunie este şi ideea că eşti

https://biblioteca-digitala.ro

infailibil şi etern – şi infailibil *pentru că* etern. Adică etern fiind, nu vei da socoteală, etern fiind nu vei fi judecat niciodată, etern fiind, tot ce faci rămâne. De-aia eşti infailibil, nu pentru că ai dreptate, ci că rămâne pe-a ta. Asta e ideea care a hrănit tot timpul regimurile totalitare (dictatura e cu totul altceva, uneori este necesară, pe scurtă durată, în momente de criză – ăsta e un principiu de drept roman). Într-un regim totalitar, nu contează ce este, contează ce se spune, şi această tactică a rămas şi la noi. Ne spunea Ion Iliescu că tot răul vine de la opoziţie, că tot răul vine de la faptul că a fost calomniat guvernul ş.a.m.d. Ei bine, acuma intrăm într-o fază în care, indiferent ce se spune, contează ce este. De acum înainte – cel puţin aşa sper şi cred că va fi, indiferent ce se va spune, va conta realitatea, şi chestia asta cu spusul, cu lăudatul, cu periatul, cu cosmetizatul, o să cadă în desuetudine, prin ineficienţă.

●

Evident, sunt fericit de această schimbare care s-a produs pe cale electorală. E o schimbare în care eu nu credeam, pentru că ştiam că electoratul nostru este încă imatur, este minţit. Şi într-adevăr, am putut să constat în teritoriu câte minciuni *absolut gogonate* sunt crezute şi acuma de către nişte oameni care nu sunt proşti, dar au pierdut uzanţa mentală de a discerne. Pe vremuri, în cele trei ziare de mare tiraj (*Universul*, *Dimineaţa* şi *Cuvântul*) citeam în fiecare zi dubla pagină de mijloc, care conţinea dezbaterile parlamentare din ajun, din Cameră şi Senat. Vă asigur că pe vremea aceea toţi ţăranii citeau presa, şi erau informaţi perfect, şi puteau să judece totul citind ce a spus Iorga, ce a spus Argetoianu – îşi făceau o idee. Cazul Ilie Moromete, un caz extraordinar de conştiinţă politică a poporului român, şi un caz *real*, a fost posibil datorită acestei prese.

Astăzi, presa *aceasta* nu există, adică presa liberă de azi nu e chiar liberă. Libertatea presei nu înseamnă numai să scrii ce gândeşti, ci să poţi avea o informaţie promptă, verificată şi constantă. Or, asta lipseşte. Şi mai cu seamă, în plan parlamentar lipseşte cu desăvârşire. Opinia naţiunii române despre Parlament e din ce în ce mai rea. Parlamentul e discreditat şi fiindcă aşa a vrut puterea anterioară, căreia nu-i plăcea ideea de exerciţiu parlamentar, şi fiindcă presa să-i spunem «liberă» susţinea că parlamentarii sunt nişte figuranţi care încasează sume enorme ca să doarmă în fotolii, sau ca să nu fie atenţi la ce se întâmplă. Ceea ce e în bună măsură adevărat, dar întotdeauna a fost aşa, şi cu toate astea parlamentul a funcţionat destul de bine – ceea ce înseamnă «maximum». În materie de politică, «destul de bine» înseamnă «maximum». Peste asta nu se poate nimic. Dacă e perfect, e catastrofă, e utopia realizată.

După aceste alegeri parlamentare a devenit evident că puterea nu putea fi câştigată nici în '90, nici în '92, fiindcă eram încă sub imperiul acelor reflexe comuniste inoculate în societate, sub imperiul unei generaţii de mijloc, invadate de laşitate şi de conformism, de supunere, de un sistem despre care se credea că poate depista, cu mijloacele electronice actuale, cum votează omul în cabina de vot şi poate fi pus pe listă şi persecutat. De aceea şi sondajele de

https://biblioteca-digitala.ro

opinie au fost neconcludente, pentru că de ce ar răspunde omul sincer unui chestionator? Toate sondajele care s-au dat sunt sub beneficiu de inventar, în cel mai bun caz. Totuşi, cu toată manipularea sistematică, timpul a trecut şi unele lucruri au început să se vadă, oamenii au simţit pe pielea lor efectele unei guvernări care minţea – şi când minţea era cel mai mic păcat al ei. Şi minţea totodată săvârşind nişte crime inadmisibile, sau cu o toleranţă inadmisibilă faţă de crimele anterioare, săvârşite de vechiul regim. Solidaritatea de destin pe care şi-o asuma guvernarea anterioară faţă de crimele din timpul lui Dej şi Ceauşescu este evidentă. Nu a vrut niciodată să urmărească pe vreunul din marii vinovaţi ai marilor orori petrecute în aceşti zeci de ani. Ei bine, lumea a început să-şi dea seama de acest lucru. Au apărut cărţi care povestesc ororile din închisori. Unii nu vor să citească lucruri din astea ca să nu-şi tulbure liniştea şi viaţa, dar eu mai ştiu, de bine, de rău, ce s-a petrecut. Ştiu chiar foarte bine.

Ceea ce cred eu că a fost decisiv în ultimele alegeri a fost apariţia unei generaţii care a votat pentru prima oară. A apărut un număr mare de tineri care, votând pentru prima oară, au produs un dezechilibru între ceea ce erau presupunerile puterii şi realitate. Puterea credea că va avea mereu câştig de cauză cu mijloacele ei de dezinformare, de intoxicare şi de calomniere. Ei bine, aceşti tineri nu sunt ca generaţia adultă de care vorbeam mai înainte. E o mare discrepanţă între generaţia adultă, de vârstă mijlocie, şi copiii lor. Ăia erau oameni laşi, învăţaţi cu laşitatea, şi ciudoşi pe cine nu era laş. Mi-aduc aminte că acum trei ani am fost împreună cu Fundaţia «Memoria» la Galaţi, la liceul «Vasile Alecsandri» şi m-am întreţinut cu elevii din cursul superior. Se puneau întrebări prin bileţele. Ei bine, *zeci* de bileţele sunau aşa: «Cum să facem să-i dezbărăm pe părinţii şi profesorii noştri de comunism?» Aceşti copii nu mai credeau *şi nu mai stimau* pe părinţii şi dascălii lor din cauza asta, iar apariţia lor la alegeri a fost hotărâtoare, cu toate că dintre membrii acestei generaţii imens de mulţi au plecat peste graniţă după '90. Se pare că între timp au crescut alţii. Cei care au plecat sunt tocmai cei care au făcut insurecţia din 1989, şi care credeau că imediat o să fie bine. Nefiind bine imediat – din contră, a venit mineriada din iunie 1990 – ei au plecat în masă. Şi insist: *mineriada din 1990*, pentru că acum, de când cu noua putere (din care fac şi eu parte, şi pe care o susţin), se vorbeşte mai mult de cea din septembrie'91. E firesc, e de înţeles, dar se poate susţine că în '91 a fost o acţiune de *destabilizare a statului*, în vreme ce mineriada din '90 a fost altceva – a fost mult mai rea, mult mai ticăloasă. Problema esenţială este această mineriadă din iunie '90, care a dezgustat teribil pe tineri şi i-a determinat să părăsească ţara, iar pe alţii i-a dezgustat şi i-a lecuit de civism, făcându-i să se apuce de afaceri. Nici asta nu-i rău, dar fapt este că această generaţie, cred eu, dacă n-a fost *singura* forţă decisivă, a fost printre elementele decisive ale răsturnării puterii lui Iliescu.

Ce mi se pare remarcabil privind retrospectiv după aceste ultime alegeri este faptul că nu s-a recurs la mari violenţe. Vă spun drept că eu mă aşteptam

https://biblioteca-digitala.ro

ca puterea să nu se dea înapoi de la nimic, de la nici o fărădelege, ca să câştige. Practic, eu eram foarte sigur că matrapazlâcurile or să le reuşească. După cum zic unii, se pare că a fost o intenţie de fraudă, de falsificare ca în '46, dar cine trebuia s-o săvârşească n-a marşat, orientându-se mai bine, ştiind că o porcărie nu poate să dureze la infinit. Că şi asta e o chestie: oamenii care au puterea cred că o au la infinit, cum am mai spus, pe când tehnicienii puterii sunt mai informaţi, mai realişti, şi la un moment dat îşi dau seama că trebuie să părăsească barca – aşa cum au făcut şi în 1989. Oricum, la aceste ultime alegeri translaţia de putere a decurs normal, corect, chiar destul de elegant, aş putea zice. Mie nici acum nu-mi vine să cred, şi încă stau şi mă întreb dacă nu pregătec cine ştie ce lovitură, dar cred că e destul de puţin probabil, fiindcă schimbarea s-a produs cu un enorm ecou internaţional, şi nu mai merge acuma cu braşoavele şi calomniile obişnuite. Nu mai mi-e teamă, cu toate că dl. Clinton are o manifestă simpatie pentru dl Iliescu, şi i-a trimis o scrisoare de încurajare, de consolare, un fel de scrisoare de condoleanţe. Nu ştiu cât e de autentică, şi nici nu contează. Fapt este că, deşi există o oarecare enervare la ei, totuşi lucrurile se petrec civilizat. Nu înseamnă că îi putem absolvi de toate relele, dar, la urma urmei, le putem da un mic credit. De ce nu s-ar orienta şi ei spre civilitate, sau cel puţin o parte, că nu toţi sunt imbecili acolo, şi nu toţi sunt canalii. Nu ştiu care-i proporţia, dar ştiu că nu sunt toţi. Asta pe de-o parte.

Pe de alta, noua putere a avut un start, cum era şi normal, dezamăgitor pentru unii dintre noi. Amicul meu Paler, de pildă, a exagerat în dezamăgire, fiindcă e un dezamăgit, ca să zic aşa, prin temperament, prin structură, şi vorbeşte prea mult despre «disperări». Acum, disperările personale ale cuiva sunt o chestie de jurnal, chiar de jurnal *intim* – poate să scrie foarte bine un jurnal al disperării proprii. Dar ajunsă în politică, disperarea poate face rău. E o stare care se poate constata, e un element pe care politica poate uneori miza, pe care are a-l lua în considerare, dar disperările tale proprii sunt o stare subiectivă. Noi trebuie să judecăm, totuşi, cu acel pragmatism şi cu acel realism care idealistului îi displace, dar care e obligatoriu în materie de politică. Dacă eşti pragmatic şi realist nu înseamnă că eşti necinstit. Eu cred că din contră.

Şi mai cred ceva, privitor la cuvintele «oportunist» şi «oportunitate». Am urmărit în viaţa mea atâtea cazuri individuale şi colective de oportunism dezgustător şi stupid, şi ignobil – oportunismul pentru care în aceşti ani s-a întârziat atât de mult în eroarea care s-a văzut. Dar una e oportunismul profitabil la nivel individual, şi alta e simţul oportunităţilor obiective ale societăţii. Dacă nu ştii să discerni ceea ce e oportun, dacă acţionezi în mod inoportun, pierzi partida şi e spre răul societăţii tale. Anumite lucruri trebuie acceptate. De pildă, eu detest escrocii. În epoca noastră sunt unele averi uriaşe care s-au făcut foarte repede, şi e greu de crezut că s-au făcut neapărat şi exclusiv corect. Însă şi Ion Brătianu, un om cinstit el personal, a închis ochii asupra multor afaceri, fiindcă acum un secol era nevoie să se ridice repede o burghezie puternică.

https://biblioteca-digitala.ro

Calitatea acestei burghezii era şi atunci destul de dubioasă pentru contemporani (în retrospectivă noi nu mai realizăm acest lucru). Vedem şi astăzi nişte lucruri care ne displac, şi totuşi e necesar să se creeze această pătură. Eu susţin încurajarea întreprinderilor mici şi mijlocii. Civilizaţia şi libertatea societăţii civile constau în existenţa unei clase importante de capitalişti mici şi mijlocii, pentru că marile întreprinderi sunt oricând capabile de fel de fel de mari manevre financiare şi de translaţii despre care nu se ştie prea bine ce hram poartă.

●

Dar să revenim la lucruri mai grave. Cel mai important fapt, sau cele mai importante fapte ale noii puteri sunt după mine două: arestarea lui Miron Cozma şi instrucţinarea unui proces care va fi, sper, foarte serios, şi va merge până la ultimele implicaţii, şi va divulga tot ce e de divulgat, fiindcă în toţi aceşti ani Cozma n-a fost de capul lui. El reprezintă şi ascunde alte efecte ale cinismului, şi ale inumanităţii, şi ale setei de putere şi ale crimei de stat, şi de aici ar trebui să iasă multe. Dacă ceea ce implică arestarea lui Cozma se opreşte pe drum, ţara noastră e pierdută. Dar sper că nu va fi aşa. Cazul lui Miron Cozma e hotărâtor pentru că de 7 ani, în modul cel mai cinic şi mai neruşinat, în modul cel mai sfruntat, acest personaj a fost şeful unui stat în stat, şi-a permis orice, fiind sigur de impunitatea lui eternă. E nu numai o chestie de morală publică, ci de o minimă garanţie, de sentimentul că viaţa ta nu e în primejdie. Atunci când criminalii se bucură de impunitate, viaţa oricui e nesigură şi nu se poate vorbi de un stat. E o anarhie sau un jaf organizat, iar posesiunea puterii nu e o chestie de politică, e o treabă banditească. S-a vorbit despre «vânătoarea de vrăjitoare». Şi eu sunt împotriva vânătorii de vrăjitoare, dar nu o vrăjitoare l-a ucis pe Gheorghe Ursu, de pildă. Când se ştie cine este torţionarul de acum 40 de ani al Elisabetei Rizea, dacă e judecat nu se dă doar o satisfacţie, o simplă satisfacţie, ci se dă o *garanţie* societăţii. Toţi cei care au săvârşit crime de genul ăsta nu pot fi urmăriţi până-n pânzele albe, fiindcă sunt prea mulţi. Facem socoteala că în ţara asta în fiecare cătun a existat *măcar* un individ ignobil, măcar o fiară. Câte cătune sunt? Şi n-a fost numai câte unul... Dar măcar autorii de crime strigătoare la cer, neruşinaţii şi cinicii care acum cer «reconcilierea naţională», ca pe o ştergere cu buretele a trecutului lor odios, ar trebui pedepsiţi. Unii dintre ei se socot superiori victimelor, şi socot că victimele ar trebui să le ceară lor iertare, şi nu viceversa. De pildă, un personaj neruşinat ca generalul Tăbăcaru, care vorbea la televizor, în faţa a milioane de telespectatori, despre partizanii din munţi ca despre «spioni străini paraşutaţi». Ăsta a fost genul oribil de sfidare care s-a practicat în aceşti ani. Un astfel de individ ar fi trebuit pedepsit măcar de o reacţie publică, ar trebui huiduit.

Un alt lucru care trebuie să se schimbe obligatoriu şi urgent după aceste alegeri este Curtea Constituţională. Această instituţie nu mai poate fi tolerată deloc de aici înainte aşa cum este, dezonorată. A fost instituită pe baza unui

https://biblioteca-digitala.ro

model franţuzesc, şi eu personal am putut vedea că n-a funcţionat deloc nici în Franţa. Este un model foarte prost, pentru că ea nu garantează nimic. Cum a fost posibil ca, înainte de aceste alegeri, magistraţii să spună că Iliescu e la al doilea mandat, după ce tot ei spuseseră acum patru ani că *acela* era al doilea mandat. Deci s-a putut vedea cum funcţionează această Curte Constituţională. Şi apoi, stau şi mă întreb: ce treabă au ăştia, timp de un an întreg? Pentru că într-un stat normal, ar trebui ca majoritatea legilor să fie din capul locului constituţionale, şi foarte puţine legi să fie atacate pentru neconstituţionalitate. Şi ce ar face oamenii ăştia tot anul? Înainte neconstituţionalitatea legilor era de competenţa Curţii de Casaţie, în secţii unite.

O altă chestiune care mi se pare esenţial să se schimbe de aici înainte priveşte inamovibilitatea magistraţilor. Noi avem un corp de magistraţi care de 45 de ani judecă fără să fie protejat, care s-a obişnuit să judece fie din ordin, fie prevăzând aşteptările puterii. Din ziua în care Pătrăşcanu, ca ministru de Justiţie, a abrogat inamovibilitatea magistraţilor, am priceput ce va urma. S-a creat o stare de corupere morală a magistraturii intolerabilă, un climat de obedienţă şi nedemnitate, în care nu se poate judeca după principiile de drept şi după lege. Iliescu a dat inamovibilitate numai magistraţilor care îi făceau jocul. Pe de altă parte, magistraţii trebuie protejaţi prin venituri suficiente, onorabile. E o chestie de demnitate naţională ca magistratul să aibă un mare rang în societate. Când eram student la drept, profesorul meu, Mircea Djuvara, ne spunea că în Anglia judecătorul de pace dintr-o comună oarecare e plătit să trăiască ca un lord, ca să fie mai presus de orice suspiciune. El face parte din una dintre cele trei puteri ale statului, la acelaşi rang cu parlamentul şi guvernul.

Sunt convins că, dincolo de micile gafe pe care le-a făcut puterea actuală – care sunt inerente şi nu sunt dramatice – *acum începe tranziţia efectivă* către statul de drept. Nu ştiu cât va dura asta, şi dacă eu, cu vârsta pe care o am, o să mai apuc să trăiesc în România într-un stat de drept, sau măcar la începutul unui stat de drept. Dar în orice caz, speranţele sunt justificate, şi aş spune chiar plauzibile.

Mărturii consemnate de
Germina CHIROIU

https://biblioteca-digitala.ro

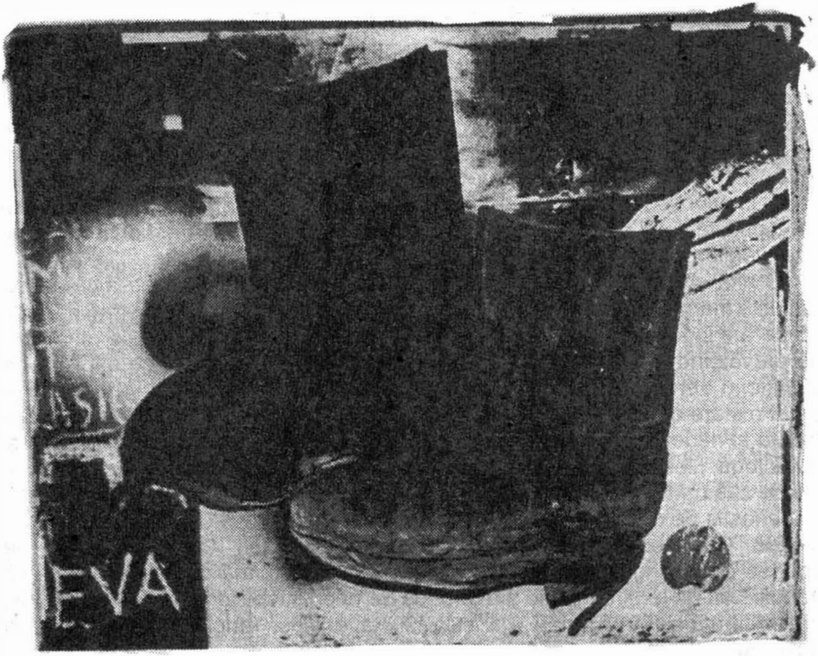

Ghetele, detaliu din *Muzeum*, instalaţie, 1990

https://biblioteca-digitala.ro

JERONIMO MOSCARDO
Ambasador al Braziliei la Bucureşti

De la marginalitate la romanitate fertilă

După ce a contribuit din plin prin fiii săi la configurarea intelectuală a secolului XX, România se află acum, pe pragul noului mileniu, în faţa unei provocări îngrijorătoare: va fi oare România democrată capabilă să ofere astăzi omenirii o contribuţie spirituală comparabilă cu admirabila operă realizată de fiii ei în diasporă de-a lungul secolului care se încheie? Sau proiectul românesc de modernizare se secătuieşte la ora actuală în tentativa de integrare în spaţiul european al economiei şi siguranţei?

Lumea contemporană trăieşte sub impactul a două tendinţe contradictorii: globalizarea lucrurilor şi tribalizarea persoanelor. Recentul proces de globalizare economică a făcut neviabile proiectele naţionale de dezvoltare economică. Într-adevăr, lumea trăieşte astăzi în funcţie de producţia materială de bunuri şi servicii, şi aceasta independent de diviziunile nord/sud şi est/vest.

Este evident însă că lipseşte proiectul unei noi ordini culturale. Se impune aşadar să se încerce încorporarea, în diversele teorii de dezvoltare preocupate predominant de ceea ce este contabilizabil, cantitativ şi economic, a laturii permanente a realizării umane reprezentată de cultură. În absenţa acesteia nu se poate construi o lume mai imparţială, integrată şi echilibrată. În lumea actuală, lucru de netăgăduit, piaţa este necesară, dar ea nu e suficientă. Trebuie căutat un «logos» pentru haosul acesta, întrucât, după cum bine spunea Max Weber, «astăzi lucrurile sunt şi se petrec, prin urmare nu mai înseamnă nimic».

Deşi ţările aşa-numit «periferice» se străduiesc cu atâta tenacitate să cucerească modernitatea, în ţările centrale aceasta se află în criză ca proiect de civilizaţie. Deoarece nu folosindu-se adiţional mai multă ştiinţă şi mai multă tehnologie se poate da un sens cotidianului omului modern.

Evident, nu se pune problema împotrivirii la progres şi la modernitate; ceea ce se impune însă este încorporarea avantajelor modernului în avantajele rămânerii în urmă.

Deşi România continuă într-o oarecare măsură să fie marginală sub aspect economic şi politic faţă de Europa Occidentală, ea este de netăgăduit o «pu-

https://biblioteca-digitala.ro

ţere culturală» care s-a aflat întotdeauna în centrul producţiei intelectuale a secolului XX.

Astfel, la originea şi în fruntea mişcării intelectuale celei mai radicale din secolele XIX şi XX – dadaismul – se află doi români: Tristan Tzara şi Marcel Iancu. Se afirmă chiar că dadaismul ar fi depăşit în intensitate şi dimensiuni estetice marile mişcări de pesimism şi ruptură ca *Sturm und Drang*, «*răul secolului*» şi decadentismul de la sfârşitul secolului trecut.

Dar această influenţă nu s-a limitat la Europa Occidentală: ea s-a proiectat şi pe celălalt mal al Atlanticului, în special în Brazilia, unde Tzara a fost mai mult decât un inspirator al «Săptămânii de Artă Modernă» (13-17 februarie 1922) – eveniment decisiv pentru reînnoirea generală a culturii braziliene, adevărată independenţă culturală. În opinia scriitorului brazilian Gilberto Mendonça Telles, «ideea Săptămânii noastre de Artă Modernă a fost pur şi simplu copiată după ideea unui *Congrès de l'Esprit Modern* programat cu un an înainte, pentru martie 1922, de către André Breton şi care a fost cauza certei dintre acesta şi Tzara, ducând la dispariţia ulterioară a dadaismului. Deşi Congresul Spiritului Modern nu a avut loc, săptămâna noastră (braziliană) a obţinut toate rezultatele prevăzute şi neprevăzute de care a beneficiat şi continuă să beneficieze întreaga literatură braziliană a acestui secol».

Pe de altă parte, şi în preistoria procesului de globalizare, România a avut un rol important prin aşa-numitul «argument Manoilescu». Într-adevăr, după ce Mihail Manoilescu a diagnosticat inegalităţile dintre ţările industrializate şi cele producătoare de materii prime – a căror situaţie de inferioritate tindea să se agraveze cu timpul datorită asimetriei dintre preţurile agricole şi cele industriale –, «argumentul Manoilescu» a stat la baza proiectelor de industrializare şi dezvoltare prin care ţările agricole căutau să se situeze pe picior de egalitate cu cele industriale. De aici, originea conceptului de dezvoltare. Acesta a avut o influenţă profundă asupra istoriei recente a ţărilor africane şi asiatice, la fel cum a înrâurit cu o vigoare deosebită proiectele economice ale Americii Latine şi, în special, ale Braziliei. Astăzi problema este studiată în profunzime în Statele Unite de către istoricul Joseph Love.

●

Trecând acum la contribuţia Braziliei la lumea contemporană, se cuvine să punem de la început întrebarea: ce sunt brazilienii? Reluând teoriile etnologului şi antropologului Darcy Ribeiro, brazilienii, ca popor al Americilor, contrastează cu *naţiunile martor*, cum ar fi mexicanii sau locuitorii de pe podişul andin, urmaşi ai unor importante civilizaţii care trăiesc astăzi drama dualităţii lor culturale şi sfidarea fuziunii într-o civilizaţie nouă.

Brazilienii contrastează şi cu blocul *naţiunilor transplantate* care urmăresc, în America, doar reproducerea unor umanităţi şi peisaje europene. Noi înşine suntem în curs de formare. Misiune infinit mai complexă, deoarece una este drama de *a retopi* vechi şi însemnate civilizaţii (ca ale «naţiunilor martor»), alta este *a reproduce* peste Ocean insipida lume europeană (cazul «naţiunilor

https://biblioteca-digitala.ro

transplantate»), şi cu totul altceva înseamnă *a reinventa* umanul creând un nou tip de omenire, diferit de ceea ce exista. «Barbaria, spune uruguaianul José Enrique Rodo, constă în a pretinde că suntem la fel cu ceilalţi». Borges, pe de altă parte, consideră că astăzi latino-americanii sunt «singurii adevăraţi europeni, de vreme ce aceştia înşişi sunt, în primul rând şi mai ales, francezi sau englezi, germani sau italieni, spanioli sau ruşi».

«Fiind, aşadar, un popor în căutarea destinului său, nu este greu de înţeles, privindu-i şi ascultându-i pe brazilieni, că ei reprezintă, de fapt, o nouă romanitate, tardivă dar mai bună, fiindcă a fost spălată în sânge indian şi în sânge negru.

La drept vorbind, noi suntem noua Romă. O Romă tardivă şi tropicală. Fiind oricum cea mai mare dintre naţiunile neolatine prin număr de locuitori, Brazilia începe să ajungă în fruntea lumii neoromanice şi prin creativitate artistică şi culturală. Ea tinde să înflorească, în viitor, ca o nouă civilizaţie, metisă şi tropicală, mândră de sine. Mai veselă, fiindcă e mai îndurătoare. Mai generoasă, fiindcă este mai deschisă convieţuirii cu toate rasele şi toate culturile.»

●

Se cuvine aşadar să se găsească posibilitatea articulării unui proiect alternativ între nucleul cel mai fecund al latinităţii – România – şi orizontul ei cel mai amplu – Brazilia. În felul acesta, latinitatea, reprezentată prin marginalitatea fertilă a celor două popoare, va avea un mesaj de transmis lumii moderne anglo-saxone, slave şi asiatice, şi va aduce din nou o contribuţie la istorie. De altfel, «parteneriatul» cu America Latină este prezent şi în gândirea lui Cioran, când acesta afirmă: «Avantajul de a ne fi născut într-un spaţiu cultural aşa-zis minor îl constituie curiozitatea care ne împinge să ne instruim la maximum. Iată de ce oamenii Americii Latine şi cei ai Europei de Est sunt mai informaţi şi mai culţi decât cei din Occident. Acest lucru este o necesitate pentru noi». Iar mai departe, el afirmă: «Pentru viitor, Europa este de ordinul al doilea. Cred mai mult în viitorul Americii Latine, decât în cel al Europei. Chiar dacă regimurile sunt detestabile. Există acolo o vitalitate. Aceste popoare nu s-au uzat. Aici, Europa s-a autodistrus».

Rămâne ca România şi Brazilia să ştie să profite de aceste convergenţe.

În româneşte de
Micaela GHIŢESCU

https://biblioteca-digitala.ro

ANTHONY J.J.M. VAN DER HEIJDEN
Director general al ING Bank România

Simpatia mea pentru România

Cum privesc România după mai bine de doi ani de operaţiuni? Aceasta este întrebarea care apare în mod inevitabil de fiecare dată când mă întâlnesc fie cu români, fie cu străini. Mă simt extrem de onorat să răspund la întrebare, pentru că văd în ea primul semn al unui interes sincer faţă de opinia unui străin care experimentează viaţa şi afacerile în România.

Instituţia pe care o reprezint are o politică internă care prevede adaptarea şi integrarea cât mai profundă în pieţele pe care operează. Aş îndrăzni să spun că acest lucru sună grozav şi este cu atât mai deosebit cu cât cineva încearcă să desluşească întreaga filosofie din spatele acestui enunţ. Aş putea spune că, în ceea ce priveşte România, eu sunt chiar o victimă a acestei politici. M-am îndrăgostit de această ţară şi sunt cucerit, în consecinţă, de partea ei strălucitoare, ce-mi pare mai importantă şi mai semnificativă decât umbrele ei.

În general vorbind, ţările şi popoarele au în comun un lucru foarte simplu. Toate au şi puncte tari, şi slăbiciuni. Important este, în primul rând, să afli care sunt unele şi care celelalte, fiind mult mai uşor să te descurci după ce ai identificat acest lucru.

Oricând porneşti să cauţi cel mai important atu al României descoperi foarte repede că acesta stă în oamenii săi. Am întâlnit români bine pregătiţi şi fermecători, gata să înveţe şi să pornească la construirea unei vieţi noi. Unii dintre ei fac acum parte din personalul băncii. Am întâlnit, de asemenea, oameni de afaceri bine orientaţi şi adevăraţi profesionişti, precum şi oameni extrem de talentaţi.

Sunt fascinat de această energie enormă care face lucrurile să se mişte, generată de inventivii şi creativii români. Acesta este, cred, motivul principal pentru care cel mai folosit cuvânt pe care îl aude cineva despre România, adică «potenţial», este corect.

În afara acestei importante resurse, în privinţa afacerilor, România dispune de o piaţă uniformă, mare, de 23 de milioane de oameni, de un potenţial uriaş

https://biblioteca-digitala.ro

în agricultură şi în sfera resurselor naturale şi de o bază relativ largă – deşi într-un fel uzată moral – în plan industrial. Acestea sunt câteva lucruri semnificative, demne de luat în calcul atunci când plănuieşti să faci afaceri în România.

Cred că numai politicile adoptate şi sistemul sunt cele care au făcut ca România să nu-şi fi dezvoltat resursele aşa cum ar fi putut s-o facă. Esenţa strategiilor de până acum a fost legată de asigurarea stabilităţii interne. Toate reformele economice au fost subordonate acestui ţel. În consecinţă au urmat reforme graduale, care au fost privite ca o modalitate de a reduce costurile sociale ale reformei, o cale de a menţine stabilitatea internă, ca să nu mai vorbim de păstrarea puterii.

Ca urmare, cadrul legislativ necesar pentru dezvoltarea economiei de piaţă a fost elaborat dar, în paralel, s-a resimţit o încetineală («go slow») în abordarea construcţiei instituţiilor şi introducerea regulamentelor necesare pentru restructurarea economiei. În termeni reali aceasta a însemnat păstrarea vechii birocraţii şi a atitudinilor aferente, ceea ce a creat obstacole practice, consumatoare de timp şi bani pentru companiile private, situaţiile de acest tip fiind cel mai adesea întâlnite în afacerile dependente de interacţiunea cu autorităţile locale sau cu monopoluri de stat.

Din punct de vedere istoric legile au apărut pentru a reglementa un lucru care deja se dezvoltă. Jocul cu mingea exista la momentul introducerii regulilor fotbalului. Nu sunt de părere că întâi trebuie creată anarhia, pe care abia apoi s-o reglementezi, dar cred că asistăm la prea multe discuţii despre regulamente, legi şi despre cum să te ascunzi în spatele acestora. Marea provocare ar consta în a lăsa lucrurile să înceapă şi abia apoi să începi să controlezi dezvoltarea lor. Aş pleda pentru mai multă flexibilitate care ar permite oamenilor – repet, acest enorm potenţial – să facă lucrurile bine, într-un cadru favorizant pentru accelerarea procesului de restructurare.

Este adevărat că a intra şi activa în România poate fi dificil. Totuşi, cele mai importante companii internaţionale cu care lucrăm şi-au extins sau plănuiesc să-şi extindă activităţile. Acestea sunt în general companii cu angajamente pe termen lung, care au asigurat investiţia lor în România cu resurse corespunzătoare financiare, de personal şi de management.

Înainte de alegeri, analiştii pieţei au tras concluzia că abordarea prudentă a reformei a transmis semnale confuze comunităţii politice şi economice internaţionale. Consecinţele au fost previzibile: asistenţă financiară şi investiţii străine incomparabil mai mici faţă de cele din ţări cu tranziţii similare sau faţă de necesităţile reale ale tranziţiei.

Se pare că noul guvern a decis că procesul de restructurare a economiei trebuie să fie accelerat. Se poate spune că tranziţia graduală a amânat împlinirea potenţialului economic al ţării iar preţul acestei prudenţe poate fi

https://biblioteca-digitala.ro

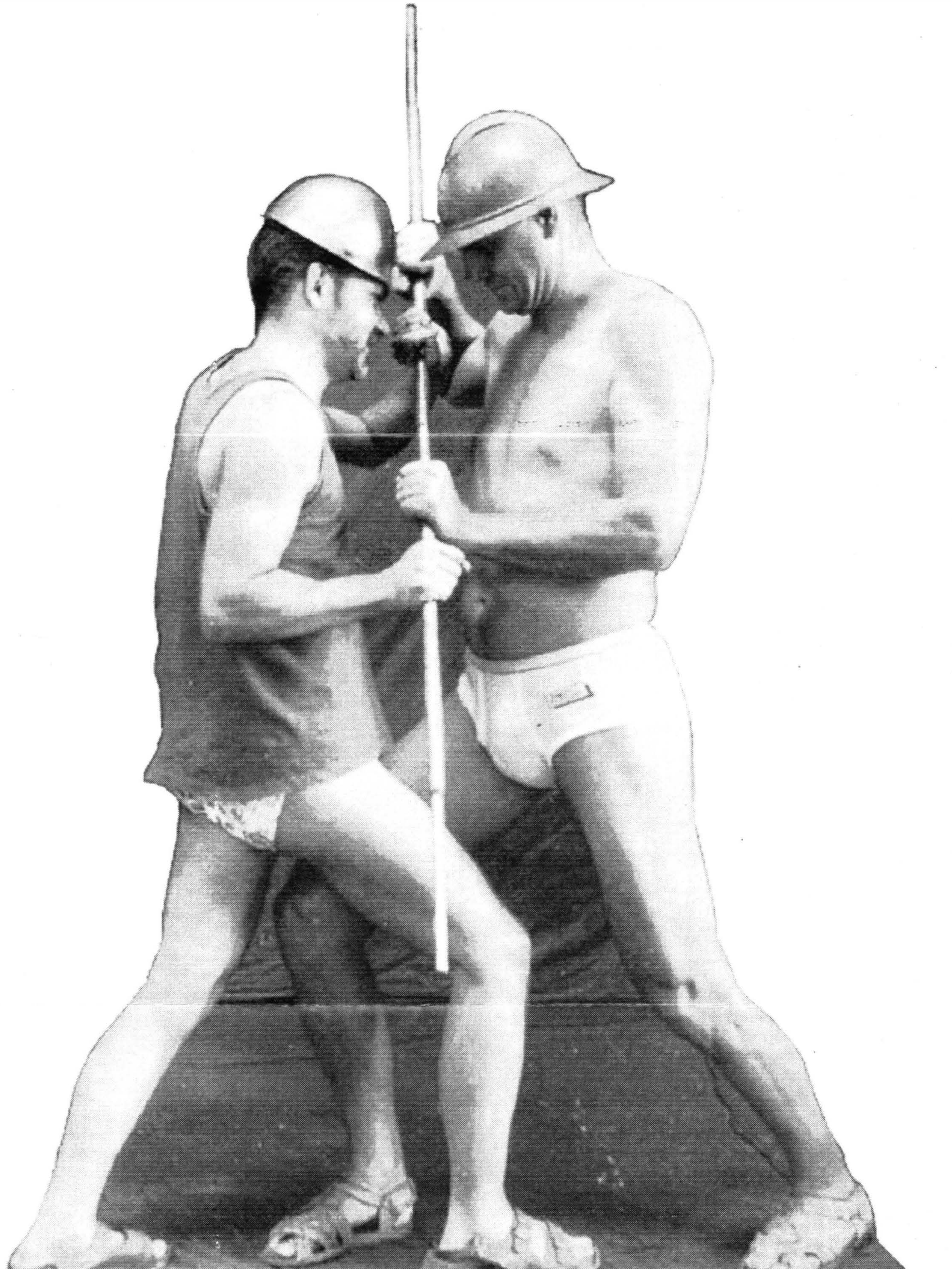

Secolul 20

https://biblioteca-digitala.ro

apreciat ca fiind prea mare. Sunt semne evidente că există schimbări în abordarea acestui subiect şi că noile structuri administrative doresc să păşească mult mai hotărât pe drumul reformelor structurale, întârziate până acum de costurile sociale implicate în proces. Noul guvern a afirmat în numeroase ocazii că vor fi luate măsuri pentru accelerarea reformelor, liberalizarea pieţei valutare şi încurajarea investiţiilor străine în România.

Cred că întrebările cheie ale acestei perioade, la care este încă prea devreme să se poată da un răspuns, sunt: va avea guvernul curajul să facă ceea ce şi celălalt guvern a promis, şi va reuşi dl Constantinescu să ţină împreună coaliţia guvernamentală? Oricum, sentimentul general în România este optimismul. Observaţia mea de până acum este că noii lideri ai României par într-adevăr hotărâţi să aducă din nou România pe harta culturală şi economică a lumii. Pentru aceste eforturi ei merită respect şi, în mod special, sprijin. Reforma unei societăţi nu poate fi făcută decât de mai mulţi.

https://biblioteca-digitala.ro

TEODOR GRAUR

Politicul și artele vizuale

«Poeții și artiștii determină împreună caracterul epocii lor iar viitorul se conformează cu docilitate ideii lor.»

«Astfel acei care îi ironizează pe noii pictori își bat joc de propriile lor chipuri, pentru că umanitatea viitorului își va imagina umanitatea de azi după reprezentările pe care artiștii artei celei mai vii, adică mai noi, le vor fi lăsat.»

GUILLAUMEAPOLLINAIRE, *Méditations esthétiques. Les peintres cubistes*

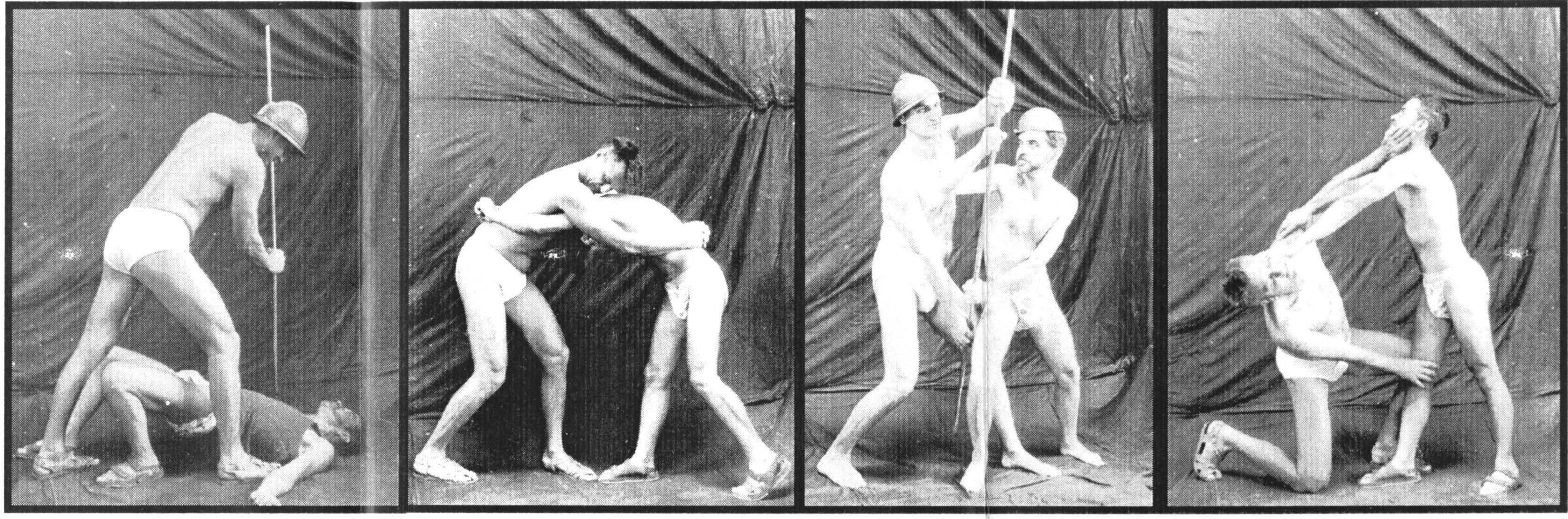

Eroul din Carpați, instalație (detaliu), 1995
cu *Grupul Euroartist București*

Am ilustrat acest număr din *Secolul 20*, numai prin intermediul fotografiei care poate fixa imagini ale unor acțiuni/performanțe (*Complex sportiv, Speaking to Europe*), adică producții cu caracter dinamic ce se derulează în timp, ori ale unor «instalații» (*Eroul din Carpați, Museum*) – ansambluri spațiale discursive pe care privitorul le parcurge lecturând. Prin transpunerea unor lucrări originale în fotografie, mesajul comunicat este afectat simțitor, uneori chiar distorsionează, cu excepția acelor creații realizate inițial prin acest procedeu (*Amintire despre vas*). Și totuși, operele conceptuale care se «citesc» mai ales intelectual – spre deosebire de pictura clasică tradițională, să zicem, unde canalul afectiv joacă un rol în receptare – pot fi înțelese prin reproduceri, chiar sub forma de fotografii alb/negru. Asemenea piese corespund realităților românești trecute și prezente: iată omul care face «body building» cu televizorul, ba chiar cu o emisiune TV; prizonierul din cala navei și «exponate» din Muzeul Teodor Graur, prezentând universul totalitar; cușca în care un personaj având un receptor radio «vorbește Europei» («Alo, alo, vorbesc eu», «Alo, alo, se aude?» – Nimeni nu răspunde, doar buletine de știri, sport și muzică...)

După 1983 am hotărât să introduc în creația mea aspecte din actualitate. Am început să fotografiez ambianța marilor șantiere bucureștene (unele încă mai există astăzi, după mai bine de zece ani), insistând mai ales asupra edificiilor vechi, dezafectate în vederea demolării – locuințe, spitale, biserici și altele care se aflau în zona centrală de interes...

Spitalul Brâncovenesc, vechi așezământ medical bucureștean, a fost demolat în iarna lui 1984. Din păcate, era amplasat în vecinătatea Pieței Unirii – țintă a restructurării. Ceaușescu obișnuia să dea ordine verbal, gesticulând mult cu mâinile. Se spune că, trecând în perioada aceea prin Piața Unirii, a observat, cu mirare, că lipsea ceva din peisaj și i-a întrebat pe consilierii săi: «Ce a fost aici?... Parcă un spital...» «Da, Spitalul Brâncovenesc», i s-a răspuns, «și am reușit să curățăm locul...» «Cum? Spitalul Brâncovenesc?» a continuat șeful enervat. «Și cine a dat ordinul de demolare?» «Păi... Dvs., tovarășe președinte... Ni l-ați și arătat cu mâna...»

În perioada aceea începusem să pictez carne. Am pornit cu ideea să fac o metaforă – atât artiștii români cât și publicul foloseau și citeau în mod curent acest procedeu întrucât atunci nu se putea spune lucrurilor pe nume. Așadar carnea de vită jupuită și țintuită în cuie pe masă ori pe perete semnifica sacrificiu, jertfă, martiriu creștin; aluzie clară la viața de sacrificiu a poporului greu încercat, dar și la singura speranță de salvare prin credință în Dumnezeu. De fapt, a face o expoziție de picturi și desene cu subiect ales carnea într-o perioadă în care lumea suferea de foame (hrana și mai ales carnea se găsea tot mai greu pe piață – încât oamenii stăteau ore în șir la cozi interminabile pentru unul-două kg de carne) – însemna pur și simplu o provocare...

În această situație, am fost nevoit să folosesc niște fotografii de proveniență occidentală, reclamă pentru o măcelărie italiană plină cu specialități de carne proaspătă, astfel că întrebarea unor prieteni – unde am găsit modelul pentru aceste picturi – era pe deplin justificată.

Sunt momente cruciale în existența unor persoane, clipe când se cere opțiune inspirată, curaj pentru a lua taurul de coarne, respingerea jumătăților de măsură... Cât despre actualitatea românească și comandamentele ei, despre care se scrie și se discută enorm, voi spune doar că este un timp eroic, cerând eroi... Vă propun reiterarea mitului Eroului-salvator al comunității. «Eroul din Carpați», iată, se transformă dintr-o glumă gravă în provocare a destinului național: trebuie să ridicăm această mănușă... Acum.

https://biblioteca-digitala.ro

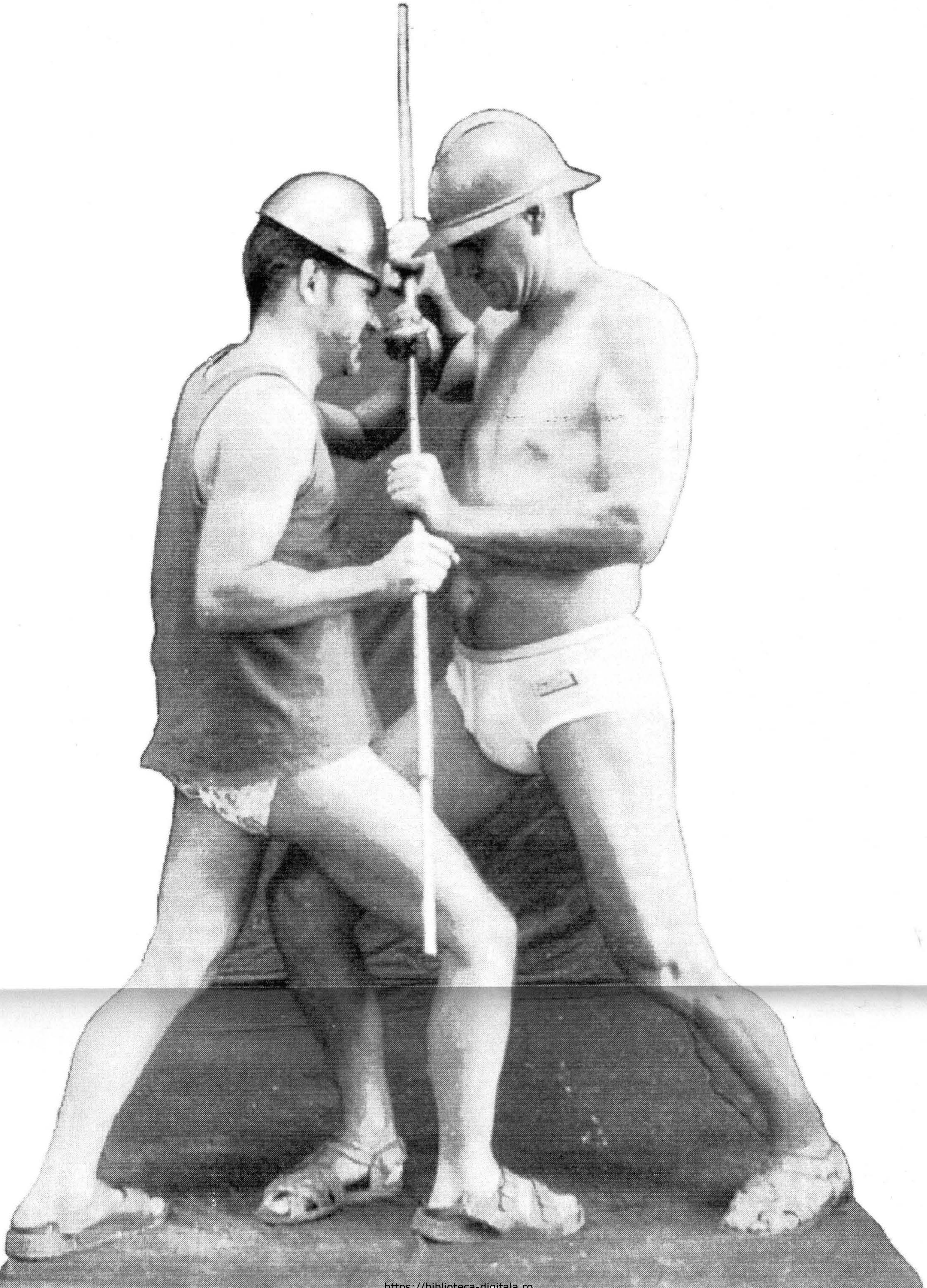

https://biblioteca-digitala.ro

JR

artiștii
reună
cii lor
nează
i lor.»
zează
pat joc
hipuri,
iitatea
nagina
de azi
e care
mai vii,
lăsat.»
NAIRE,
étiques.
cubistes

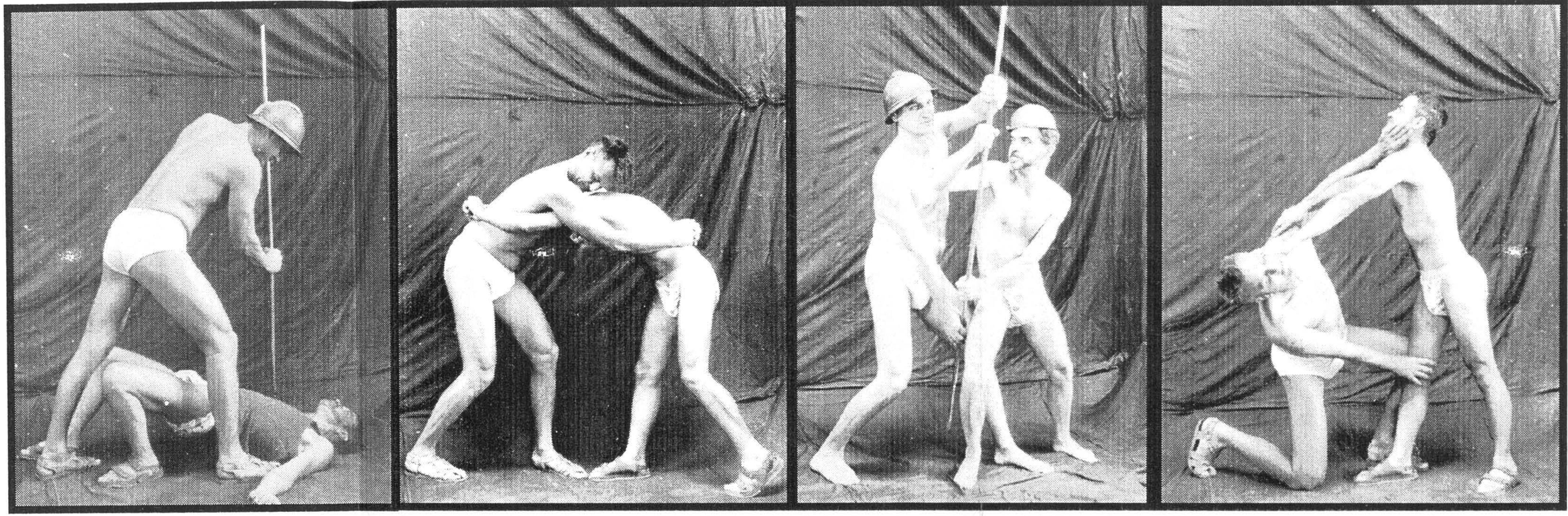

Eroul din Carpați, instalație (detaliu), 1995
cu *Grupul Euroartist București*

număr din *Secolul 20*, numai prin intermediul te fixa imagini ale unor acțiuni/performanțe *eaking to Europe*), adică producții cu caracter ază în timp, ori ale unor «instalații» (*Eroul din* ansambluri spațiale discursive pe care privitorul d. Prin transpunerea unor lucrări originale în omunicat este afectat simțitor, uneori chiar dis-oția acelor creații realizate inițial prin acest pro-*re vas*). Și totuși, operele conceptuale care se telectual – spre deosebire de pictura clasică , unde canalul afectiv joacă un rol în receptare – roduceri, chiar sub forma de fotografii alb/negru. espund realităților românești trecute și prezente: body building» cu televizorul, ba chiar cu o emi-din cala navei și «exponate» din Muzeul Teodor iversul totalitar; cușca în care un personaj având orbește Europei» («Alo, alo, vorbesc eu», «Alo, neni nu răspunde, doar buletine de știri, sport și

După 1983 am hotărât să introduc în creația mea aspecte din actualitate. Am început să fotografiez ambianța marilor șantiere bucureștene (unele încă mai există astăzi, după mai bine de zece ani), insistând mai ales asupra edificiilor vechi, dezafectate în vederea demolării – locuințe, spitale, biserici și altele care se aflau în zona centrală de interes...

Spitalul Brâncovenesc, vechi așezământ medical bucureștean, a fost demolat în iarna lui 1984. Din păcate, era amplasat în vecinătatea Pieței Unirii – țintă a restructurării. Ceaușescu obișnuia să dea ordine verbal, gesticulând mult cu mâinile. Se spune că, trecând în perioada aceea prin Piața Unirii, a observat, cu mirare, că lipsea ceva din peisaj și i-a întrebat pe consilierii săi: «Ce a fost aici?... Parcă un spital...» «Da, Spitalul Brâncovenesc», i s-a răspuns, «și am reușit să curățăm locul...» «Cum? Spitalul Brâncovenesc?» a continuat șeful enervat. «Și cine a dat ordinul de demolare?» «Păi... Dvs., tovarășe președinte... Ni l-ați și arătat cu mâna...»

În perioada aceea începusem să pictez carne. Am pornit cu ideea să fac o metaforă – atât artiștii români cât și publicul foloseau și citeau în mod curent acest procedeu întrucât atunci nu se putea spune lucrurilor pe nume. Așadar carnea de vită jupuită și țintuită în cuie pe masă ori pe perete semnifica sacrificiu, jertfă, martiriu creștin; aluzie clară la viața de sacrificiu a poporului greu încercat, dar și la singura speranță de salvare prin credință în Dumnezeu. De fapt, a face o expoziție de picturi și desene cu subiect ales carnea într-o perioadă în care lumea suferea de foame (hrana și mai ales carnea se găsea tot mai greu pe piață – încât oamenii stăteau ore în șir la cozi interminabile pentru unul-două kg de carne) – însemna pur și simplu o provocare...

În această situație, am fost nevoit să folosesc niște fotografii de proveniență occidentală, reclamă pentru o măcelărie italiană plină cu specialități de carne proaspătă, astfel că întrebarea unor prieteni – unde am găsit modelul pentru aceste picturi – era pe deplin justificată.

Sunt momente cruciale în existența unor persoane, clipe când se cere opțiune inspirată, curaj pentru a lua taurul de coarne, respingerea jumătăților de măsură... Cât despre actualitatea românească și comandamentele ei, despre care se scrie și se discută enorm, voi spune doar că este un timp eroic, cerând eroi... Vă propun reiterarea mitului Eroului-salvator al comunității. «Eroul din Carpați», iată, se transformă dintr-o glumă gravă în provocare a destinului național: trebuie să ridicăm această mănușă... Acum.

https://biblioteca-digitala.ro

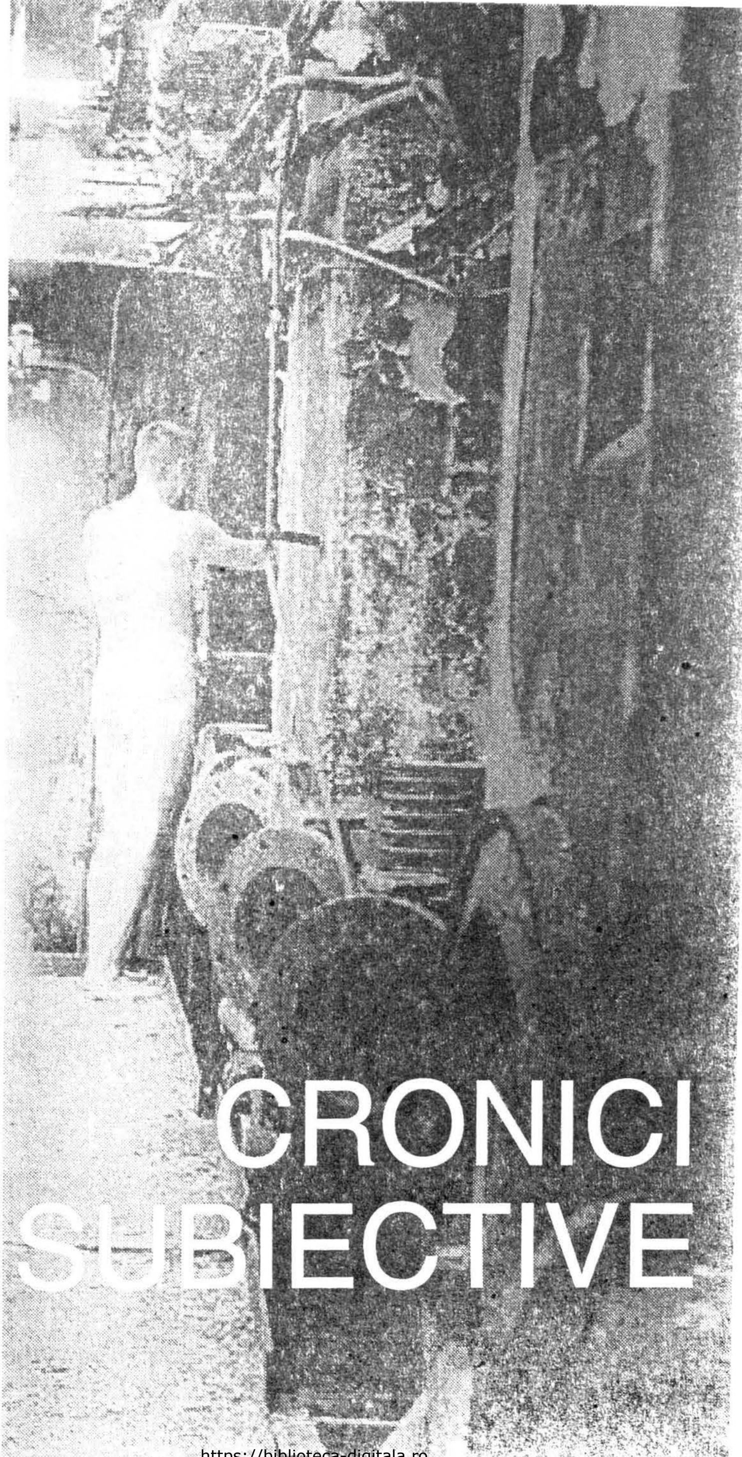

CRONICI SUBIECTIVE

Amintire despre vas, serie de fotografii, Costinești, 1987

https://biblioteca-digitala.ro

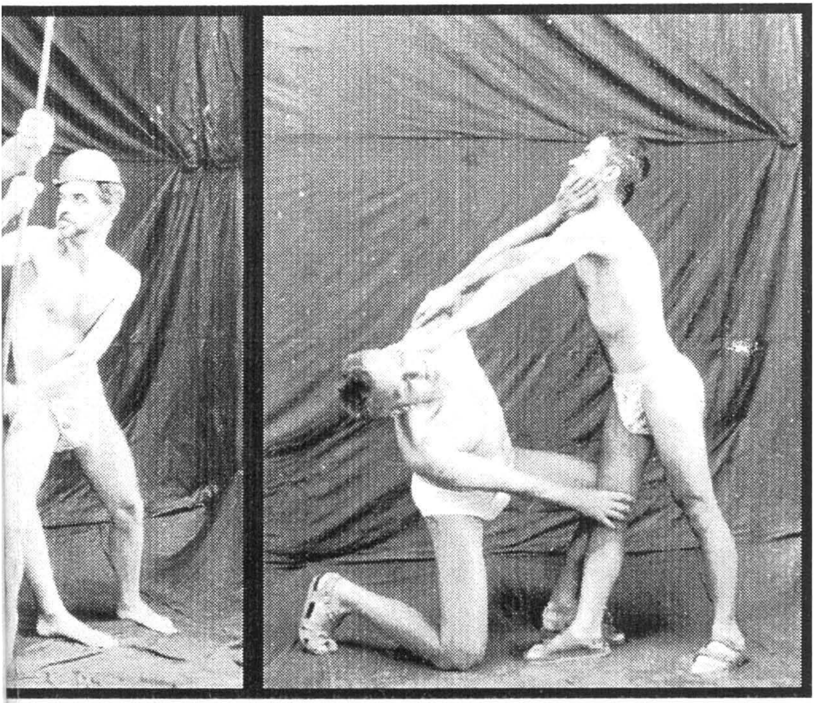

Eroul din Carpaţi. instalaţie (detaliu). 1995
cu *Grupul Euroartist Bucureşti*

masă ori pe perete semnifica sacrificiu, jertfă, martiriu creştin; aluzie clară la viaţa de sacrificiu a poporului greu încercat, dar şi la singura speranţă de salvare prin credinţă în Dumnezeu. De fapt, a face o expoziţie de picturi şi desene cu subiect ales carnea într-o perioadă în care lumea suferea de foame (hrana şi mai ales carnea se găsea tot mai greu pe piaţă – încât oamenii stăteau ore în şir la cozi interminabile pentru unul-două kg de carne) – însemna pur şi simplu o provocare...

În această situaţie, am fost nevoit să folosesc nişte fotografii de provenienţă occidentală, reclamă pentru o măcelărie italiană plină cu specialităţi de carne proaspătă, astfel că întrebarea unor prieteni – unde am găsit modelul pentru aceste picturi – era pe deplin justificată.

Sunt momente cruciale în existenţa unor persoane, clipe când se cere opţiune inspirată, curaj pentru a lua taurul de coarne, respingerea jumătăţilor de măsură... Cât despre actualitatea românească şi comandamentele ei, despre care se scrie şi se discută enorm, voi spune doar că este un timp eroic, cerând eroi... Vă propun reiterarea mitului Eroului-salvator al comunităţii. «Eroul din Carpaţi», iată, se transformă dintr-o glumă gravă în provocare a destinului naţional: trebuie să ridicăm această mănuşă... Acum.

https://biblioteca-digitala.ro

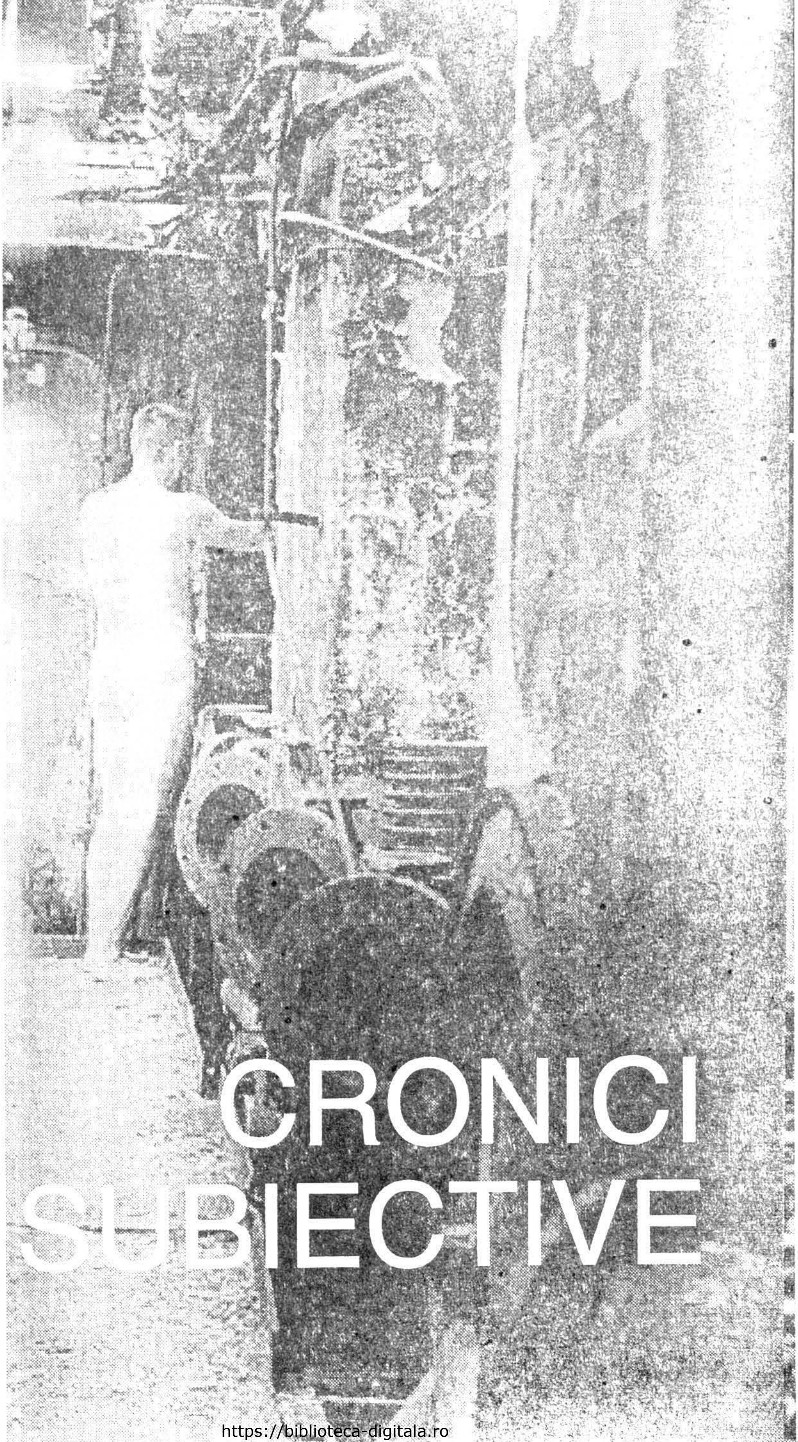

CRONICI SUBIECTIVE

Amintire despre vas, serie de fotografii, Costinești, 1987

https://biblioteca-digitala.ro

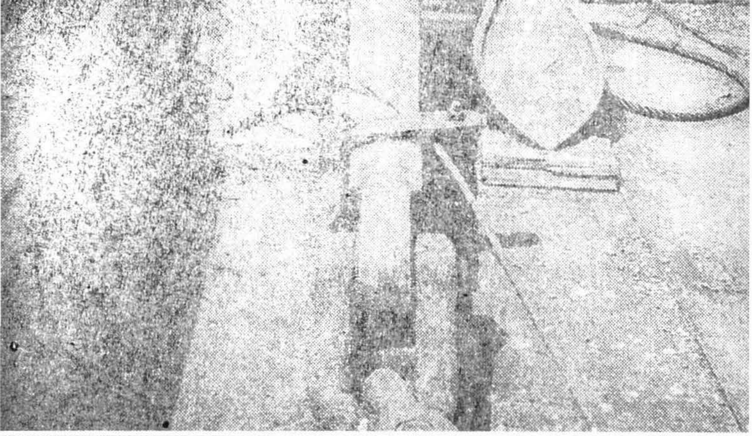

https://biblioteca-digitala.ro

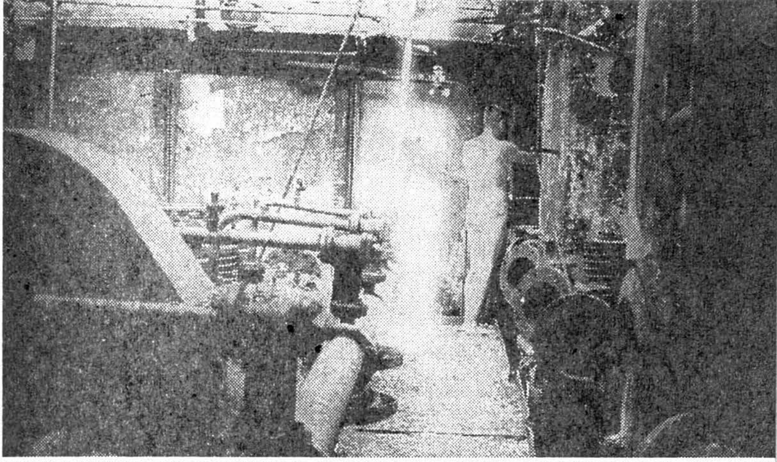

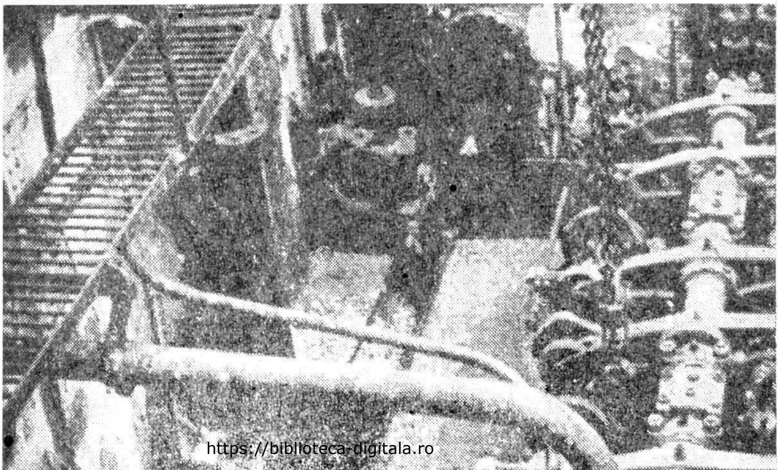

https://biblioteca-digitala.ro

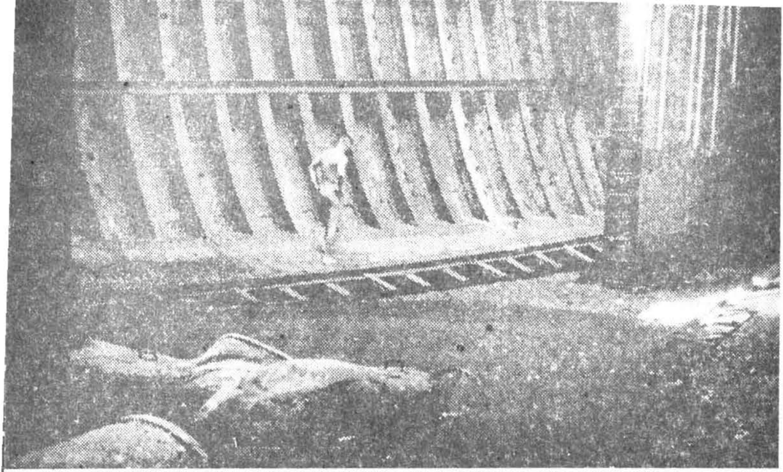

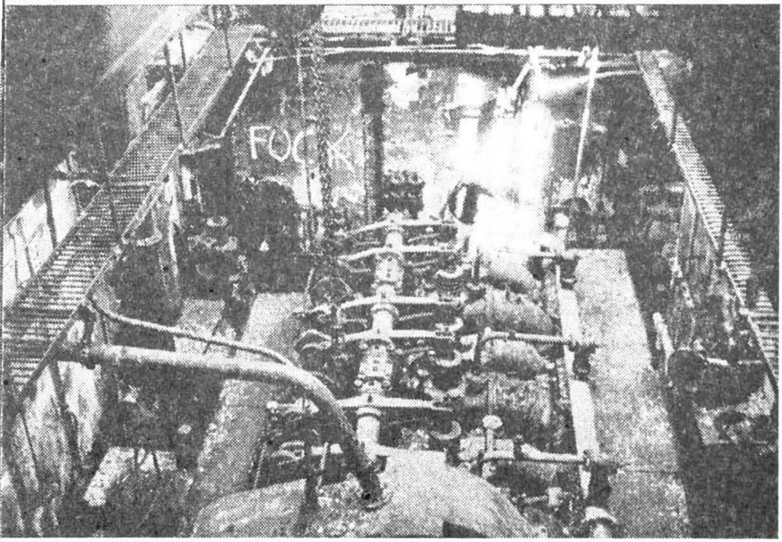

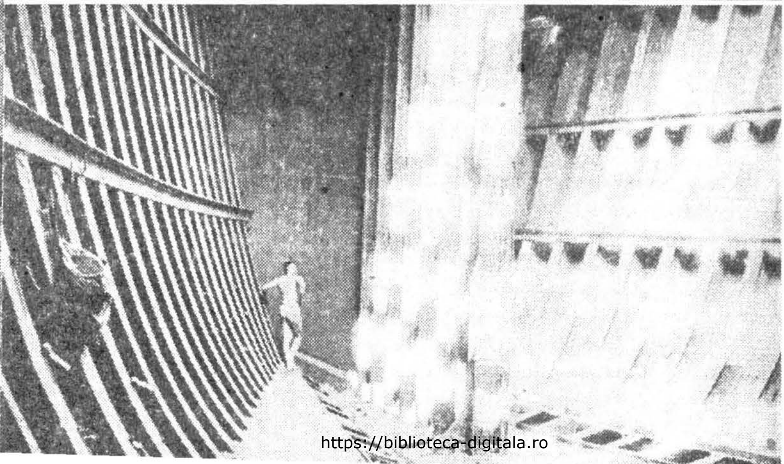

https://biblioteca-digitala.ro

Jurnal electoral

15 septembrie 1996. Progrese

Modernitatea, europenizarea, «retehnologizarea» au ameliorat simţitor stilistica luptei electorale. S-a trecut de la «bâtă» la «hard», adică de la capul crăpat la capul metamorfozat electronic. Emil Constantinescu se transformă în regele Mihai, spre satisfacţia celor care îi detestă pe amândoi, Ion Iliescu se transformă în Nicolae Ceauşescu în ideea unităţii de monolit a României predecembriste cu cea post-decembristă, Emil Constantinescu se transformă în Cuza Vodă pentru a consfinţi insolita formulă politică a republicii regale, sau a monarhiei prezidenţiale. (Una din puţinele formule de consens din ultimii ani: Radu Câmpeanu îl propune pe Mihai I la preşedinţie, Iliescu declară că, de fapt, Alexandru Ioan Cuza a fost republican, iar Emil Constantinescu demarează electoral cu Proclamaţia de la Ruginoasa...) Mârlănia computerizată, prostia computerizată, reaua credinţă computerizată – iată binefacerile civilizaţiunii! Lucrurile se petrec ca în poveştile despre «loup-garou»: băiatul bun (în aparenţă) se transformă, pe ecranul mâncat de vârcolaci al televizoarelor noastre, în bestie feroce. Oaia se face lup. (Excepţie: anamorfoza Constantinescu-Cuza, în care băiatul bun se schimbă într-un băiat *foarte* bun, într-o legendă.) Ce ne mai rezervă oare viitorul? Ce minuni ale tehnicii vor mai intra pe scena noastră politică? Ce gadget-uri HiTec ne vor manipula în mileniul care vine? Ce cascadorii, ce trucaje, ce holograme?

Deocamdată suntem la vârsta micilor experimente juvenile. O «mare idee» se întrevede, totuşi, prin inocenta lor ţesătură: ne aflăm în plin carnaval al identităţilor. Nici unul dintre cei care se mişcă dinaintea noastră nu pare să fie el însuşi. În spatele fiecăruia trebuie să ne aşteptăm a descoperi alt chip, mai bun sau mai rău decât cel care ni se arată. Fiecare e o închipuire, o întruchipare, un efect de camuflaj. Nu e acesta misterul însuşi al democraţiei? O sumă de alegători cu identitate difuză aleg, după criterii aproximative, o sumă de guvernanţi care nu-şi dezvăluie decât ambalajul şi nu sunt, uneori, decât ambalaj. Nu ştim exact *cine* optează – nu ştim exact *cum* – pentru nu ştim exact *ce*.

https://biblioteca-digitala.ro

6 octombrie 1996. Ce trebuie să facă un preşedinte

Un preşedinte trebuie să se gândească de zece ori înainte de a face ceva. Cu alte cuvinte, nu trebuie să se repeadă să facă. Cu făcutul e responsabil guvernul («executivul»), parlamentul (care face legi), justiţia (care face dreptate). Preşedintele se distinge mai curând prin ceea ce *nu* face. Fapta lui riscă să fie autoritară, părtinitoare, mereu vecină cu traficul de influenţă şi cu abuzul de putere. De aceea, decât să facă vreo nefăcută, e mai bine să se abţină. Oficiul lui e, esenţialmente, acela de «reprezentare» şi «mediere». Calităţile necesare pentru împlinirea acestui oficiu sunt prestigiul, supleţea, calmul lăuntric, onestitatea şi simţul onoarei. Nu activismul «neobosit», nu ubicuitatea. Ne aflăm într-o ţară traumatizată de hărnicia devastatoare a totalitarismului prezidenţial. Cu atât mai mult avem nevoie de un preşedinte discret, imun la ispitele rampei şi la ritualurile publice în genere. El trebuie să deţină arta subtilă de a se implica fără să se amestece.

La noi nu e destul ca preşedintelui să nu-i placă puterea. Trebuie să se teamă de ea. Fiecare zi trebuie să se încheie cu un bilanţ al derapajelor – mici sau mari – provocate de aerul rarefiat al funcţiei: vreo iritare exagerată dinaintea unui subaltern băţos, vreun scurt leşin interior dinaintea unei laude bine plasate, vreo scurtă aţipire printre facilităţile de protocol. Ca măsură de apărare, preşedintele se va înconjura de oameni loiali, dar antipatici. Adică de oameni care nu se pricep să-i spună ceea ce vrea *el* să audă de la ei. Bombănitorii sunt mult mai igienici decât sicofanţii, iar uşoara nevroză a dubiului de sine e de preferat fie şi celei mai vagi înclinaţii spre mania grandorii.

Meseria de preşedinte este o meserie riscantă. Îţi poţi pierde sufletul, dar îţi poţi pierde şi viaţa. Ambele riscuri trebuie asumate cu eleganţă şi curaj. Atleţii serviciilor de pază vor fi sfătuiţi – mai ales la noi – să lase de lucru şi îngerului păzitor. Ei nu vor lua protejatului lor dreptul de a se confrunta destins cu poporul pe care îl reprezintă şi bucuria de a se mişca liber în spaţiul public. Un preşedinte care se simte în primejdie printre ai săi e omeneşte şi politiceşte pierdut.

În România, instituţia prezidenţială e o instituţie nouă şi cu o ereditate încărcată. Cei aleşi să o întruchipeze trebuie să aibă vocaţia de a o reinventa. Cu alte cuvinte, lucrul cel mai important pe care îl are de făcut viitorul preşedinte al ţării este să întemeieze o nouă tradiţie, să dea un chip plauzibil funcţiei de preşedinte. Pentru aceasta, el va trebui să fie nu doar mai bun decât predecesorii săi, ci *altfel* decât ei. Aşa să-i ajute Dumnezeu! Şi alegătorii!

28 octombrie 1996. Teroarea electorală

Zilele trecute, în curtea pe care o împart cu Ascanio Damian, pe trotuarul din faţa casei şi pe capota maşinii parcate în apropiere zăceau în dezordine o sumedenie de «fluturaşi» electorali. Fiecare din ei invita, imperativ, la o opţiune PSM, în numele unei Românii «civilizate». Totul arăta ca un uriaş coş de gunoi, răsturnat de o bandă de zurbagii. Ambianţa vieţii mele zilnice era

https://biblioteca-digitala.ro

grav compromisă de acest barbar zel propagandistic, carent tocmai la capitolul pe care promitea să-l reformeze: cineva îmi murdăreşte, nestingherit, curtea, pentru a mă convinge să-i încredinţez curăţenia întregii ţări. Ar fi o exagerare să spun că PSM intra, în vreun fel, în calculele mele electorale. Dar şi să fi intrat, şi-ar fi pierdut, după acest episod, toate şansele. O campanie *prea convingătoare* devine terorizantă: e o agresiune la adresa libertăţii tale, o batjocorire a discernământului tău. Pe mine unul mă determină să fug în direcţia opusă. Şi cred că nu sunt singurul care preferă manipularea prin stil, bun gust, măsură, discreţie şi nobleţe, «prelucrării» prin bâtă şi percuţie. Când toţi fac acelaşi tip de promisiuni şi afişează programe asemănătoare până la confuzie, singurul criteriu care ne rămâne e «limbajul secund», nuanţa, design-ul. Mi se va spune că «boborul» nu se ia după nuanţe. Vor spune asta mai cu seamă cei care îl invocă amoros şi îl flatează impudic. Eu cred, totuşi, că massele au încă resurse de a ne surprinde. O dovadă, între altele, a fost eşecul marelui tapaj construit în jurul lui Ilie Năstase. El a reuşit să anestezieze simpatia publică, în loc să o exalte. Un efect asemănător ar trebui să aibă şi o campanie de tipul: «Alegerea îţi aparţine! PDSR – da! CDR – nu!» Cum o să-ţi aparţină ceea ce pare deja hotărât? Ce poate înţelege prin democraţie «strategul» unui asemenea enunţ?

Teroarea electorală are, însă, multiple chipuri. Mediocritatea flagrantă a cutărui candidat, ţicneala altuia, egolatria fetidă a unui al treilea – sunt specii ale aceluiaşi virus. Te simţi ameninţat, excedat, intoxicat de un politicianism grosolan, pentru care nu eşti arbitru şi «beneficiar», ci simplă *materie primă*. În comparaţie cu ofensiva brutală la care suntem supuşi de câteva săptămâni încoace, ciomăgelile tradiţionale, caragialismele consacrate au un aer aproape inocent. Puteai profita măcar de o oarecare «transparenţă»: unii te băteau, alţii te cumpărau. Acum te bat toţi şi nu te cumpără nimeni. Stăm rău! Criză teribilă, monşer!

5 noiembrie 1996. Puţină instabilitate

Democraţia – când funcţionează – are avantajul de a submina, la timp, stabilitatea excesivă a puterii. Cu alte cuvinte, ea e garanţia unei *instabilităţi rezonabile.* La noi, lucrurile începuseră să sune a anchiloză şi fatalitate. De şapte ani, pe scenă evoluau aceleaşi figuri, cu aceleaşi ticuri, cu aceeaşi lipsă de imaginaţie şi cu o crescândă conştiinţă a infailibilităţii proprii. Şi guvernanţii, şi parlamentarii căpătaseră o suficienţă de rentieri. Felul vechiului regim de a cocheta cu veşnicia se reinstala, inerţial, la toate nivelele. Noi înşine ajunseserăm să credem că vom îmbătrâni sub aceeaşi «echipă», iar «echipa» se comporta ca şi cum plecarea ei de la putere ar fi trebuit situată undeva între absurditate şi catastrofă naţională. «Va fi război civil!» – profeţea, ameninţător, secretarul general al guvernului. Poate involuntar, sloganul electoral al preşedinţiei exprima, de asemenea, o profesiune de credinţă străină de orice spirit democratic: «Am început împreună, să continuăm împreună!» Cu un asemenea slogan, alegerile devin inutile. Faptul de a fi început ceva împreună

https://biblioteca-digitala.ro

legitimează, s-ar zice, un mandat perpetuu, o îmbrăţişare fără sfârşit. «A continua împreună» sună mai curând a exigenţă matrimonială decât a *fair play* politic. Într-o democraţie reală continuitatea e de negândit fără ritmica sănătoasă a *alternanţei*.

Nu sunt euforic şi cred că ar fi foarte bine ca şi câştigătorii acestei campanii să evite euforia. Nu mă aştept la miracole. Aş spune mai curând că sunt pregătit pentru toate dezamăgirile. Dar savurez încă de pe acum şansa de a traversa, în sfârşit, un mic episod de instabilitate. Aştept cu nerăbdare să citesc, în variantă post-electorală, *Vocea României* şi *România Liberă*. Aştept cu voluptate să-l văd pe dl Văcăroiu construind «moţiuni de cenzură» şi pe dl Cerveni plângându-se de şicanele opoziţiei. Sânt hiper-curios să contemplu reversul pedeserizării, să văd, de pildă, cum va arăta o televiziune naţională cederizată, cum se va comporta poliţia sub ordinele partidelor istorice, ce se va întâmpla cu justiţia, cu proprietarii, cu preţurile şi cu popa Tatu. Abia aştept să văd un guvern care se poartă cuviincios cu regele, abia aştept să văd miniştri care vorbesc frumos româneşte, gazetari antiguvernamentali care se convertesc la publicistică omagială şi foşti «executivi» luând partea sindicatelor. Ştiu că vom trăi momente dificile, că, mai devreme sau mai târziu, vom avea nostalgia unui spor de stabilitate. Dar, deocamdată, ţin la acest frison trecător, la această necesară promisiune de noutate. Şi pentru a nu pierde toate reperele, îmi e de ajuns să ştiu că ceva nu se va schimba, totuşi: *Dilema*. Ea va rămâne, în continuare, un săptămânal de tranziţie...

10 noiembrie 1996. De ce mă tem

Mă tem că opoziţia va lua victoria de la 3 noiembrie ca pe o încununare, ca pe o *încheiere* a bătăliei, când ea nu poate fi decât temeiul unui început. Opoziţia a câştigat dreptul de a guverna. Dar trebuie să guverneze. Încununarea nu va veni decât la capătul celor patru ani de mandat.

Mă tem că strategia «schimbării» va fi constrânsă de împrejurări să devină o cursă a supravieţuirii. Mizeriile zilnice ar compromite, în acest caz, aspiraţiile marilor programe şi ar eroda euforia romantică a «adevăratei» reforme.

Mă tem că formaţiunile câştigătoare, mobilizate spre a dobândi, în sfârşit, victoria, nu vor reuşi să o gestioneze. Că vor prefera să recompenseze «munca politică» a activiştilor fideli, refuzând să identifice şi să valorifice competenţe reale, fie ele şi fără merite de partid.

Mă tem de formula «*oricum* o să fie mai bine!» Cred, dimpotrivă, că nu va fi mai bine decât dacă va fi mai bine. Nu oricum. Cred, de asemenea, că dacă nu va fi mai bine, *esenţial* mai bine (şi *altfel* mai bine), va fi mult mai rău, căci se va irosi o mare idee (ideea de opoziţie) şi o mare resursă: speranţa.

Mă tem că PDSR va fi mult mai «comunist» în opoziţie, unde va beneficia de protecţia principiilor democratice, decât a fost la guvernare, unde era constrâns de exigenţele unor organisme internaţionale. Sunt semne că noii opozanţi nu vor avea prejudecăţi în materie de mijloace: par pregătiţi pentru orice machiaverlâcuri, pentru orice ignominie.

https://biblioteca-digitala.ro

Mă tem că, dintre candidaţii la postul de prim-ministru, *nu* va fi selecţionat Victor Ciorbea, singurul care pare pregătit să facă faţă onorabil unui asemenea coşmar.

Mă tem că, învingător sau nu, Ion Iliescu va evolua prost. Am susţinut mereu, cu riscul de a mă face suspect şi de a-mi pierde prietenii, că demonizarea lui a fost exagerată şi contra-productivă. Dar l-am văzut, acum, la Alba Iulia de pildă, adoptând o tactică şi un ton incredibile. Îndârjit, sumbru, înclinat să anticipeze mari dezastre naţionale, el nu-şi mai poate reprima convingerea că dreapta nu trebuie să guverneze *niciodată*. Ba mai mult: că nici stânga – dacă nu e stânga pedeseristă – nu trebuie să guverneze niciodată. O singură cale, un singur partid – aceasta pare să fie, în adânc, ideologia prezidenţială, indiferent câte «concesii» au fost de făcut, date fiind conjuncturile post-decembriste. Cândva, ne vom lua, poate, răgazul să cercetăm avatarurile lăuntrice ale acestui om, vampirizat de propriul său trecut. Deocamdată, suntem paralizaţi de stupoare şi aprehensiune.

Întrevăd ceva dincolo de această perdea de teamă? Da. Experienţa şi inteligenţa câtorva politicieni din USD, vreo noutate miraculoasă desprinsă din rândurile Convenţiei şi încrederea difuză în justiţia istoriei şi în ingeniozitatea salvatoare a Providenţei.

18 noiembrie 1996. Schimbarea

Să admitem că, în ciuda tuturor promisiunilor făcute de politicieni, şi în ciuda tuturor speranţelor şi predicţiilor noastre, nu s-ar schimba, în lunile următoare, nimic. Ei bine, chiar şi în acest caz, încă am avea destule argumente să pretindem că a avut loc o mare, o uriaşă schimbare.

Mai întâi, asistăm la colapsul celei mai perfide superstiţii totalitare: superstiţia coincidenţei ireductibile dintre *funcţie* şi *persoană*. După patruzeci şi cinci de ani de comunism, ajunseserăm să trăim relaţia dintre noi şi conducătorii noştri ca pe o relaţie de rudenie: la fel de fatală şi la fel de durabilă. «Şeful» ne era tată, frate («Big Brother»), sau nene («nea Nicu»). De asemenea rude – bune sau rele – rămâi legat toată viaţa. După 1989, continuitatea, la vârf, a aceleiaşi echipe risca să reactualizeze morbida imuabilitate a puterii dictatoriale. Or, iată că, prin vot popular, am regăsit sănătatea relativismului politic. Preşedinţii şi miniştrii vin şi pleacă. Orice formă de idolatrie e, prin urmare, deplasată, şi orice formă de autoritarism e fără suport şi fără viitor.

O altă probă a schimbării radicale este reîmprospătarea inevitabilă a incertei «imagini a ţării». Pentru prima dată după decembrie '89, jurnaliştii şi politicienii occidentali vor fi constrânşi să facă un efort de imaginaţie. Articolele gata scrise despre cripto-comunism, handicapaţi, îngheţ politic şi democraţie ratată îşi vor pierde hazul; reţeta trebuie schimbată. Pentru a comenta realitatea românească va fi nevoie de oarecare muncă şi de oarecare acurateţe. Cu alte cuvinte, discursul despre România a încetat să mai constituie un exerciţiu previzibil, un joc retoric minor, însăilat din două-trei poncife cu plauzibilitate garantată.

https://biblioteca-digitala.ro

În sfârşit, o noutate absolută constă în faptul că, după 17 noiembrie 1996, nu ne mai putem transfera eşecurile asupra unei clase politice de «emanaţi», asupra comunismului rezidual şi asupra ghinionului istoric. A dispărut orice temei pentru explicarea *facilă* a falimentului. Va trebui, prin urmare, să ne asumăm deopotrivă reuşitele şi insuccesele, să ne punem la încercare capacităţile *reale* de redresare. Încheierea «regimului Iliescu» este, totodată, încheierea epocii «Jos Iliescu!». Ceea ce, evident, nu este doar depăşirea unui blocaj politic, ci şi prilejul unei întâlniri necomplezente cu noi înşine. Ni se cere să fim eficienţi şi responsabili. Adică să abandonăm, în sfârşit, postura de «victime», cu care ne-am identificat, decenii întregi, până la paralizie...

24 noiembrie 1996.. În interval

Între cele două guvernări, cea care tocmai se dizolvă şi cea în curs de constituire, traversăm, fatalmente, un episod de toropeală voioasă. A apărut din nou – exact ca imediat după 22 decembrie 1989 – surescitarea iminentei intrări în Paradis. O bătrână din Piaţa Amzei îi sfătuieşte pe cei din jur să nu mai cumpere margarină: în câteva zile se va ieftini, oricum, untul. Impozitele? Aveţi puţintică răbdare: vor coborî spectaculos! Imaginea ţării? Staţi un pic: personalul tuturor ambasadelor, de la şeful de misiune până la portar, va fi schimbat! Problemele de proprietate se vor rezolva galopant. Corupţia va fi un vis urât, de care ne vom reaminti tot mai rar. Nu crezi? Înseamnă că ai vinovate nostalgii iliesciste. Înseamnă că ai o fire ursuză, incapabilă de bucurie genuină.

De cealaltă parte, se pun deja bazele unei euforii a pagubei. Degeaba se laudă noii aleşi cu soluţii ingenioase şi eficiente. Nu ştiu ce spun! O să vadă ei! O să vă pară rău că i-aţi ales. Numai noi, învinşii, ştiam ce trebuie făcut. Alegerile au înlocuit o elită de specialişti hiperdotaţi cu o mână de diletanţi zburdalnici.

La nivel naţional, are loc o amplă restructurare a oportunismelor. Poporul se reorientează. Loialităţile se redistribuie. Toată lumea dă năvală să se înscrie la ţărănişti. În noaptea de 3 noiembrie, un impostor notoriu din conducerea televiziunii naţionale striga, pare-se, pe coridoarele instituţiei: «Au câştigat ai noştri!». «Memorialul durerii» e programat, brusc, la o oră de maximă audienţă. Regele Mihai nu mai e «ex-rege», Corneliu Coposu devine – şi pentru crainicii «Actualităţilor» – «Seniorul»...

Asta nu înseamnă că au dispărut toate continuităţile şi inerţiile. Câteva cuvinte, de pildă, şi-au păstrat, neatins, prestigiul. Realităţile ţării continuă să fie «complexe». Negocierile pentru noul guvern sunt şi ele «complexe». «Complexă» e şi situaţia creată de inundaţiile de la Veneţia, şi «problematica» iernii care se apropie, şi atitudinea Fondului Monetar Internaţional. Evident, şi soluţiile pe care le vom adopta vor trebui să fie «complexe».

În ce mă priveşte, încă savurez câteva fenomene simple. Încă mă bucur de paloarea subită a câtorva voci, care mi-au stricat adeseori cheful cu

https://biblioteca-digitala.ro

gălăgioasa lor fermentaţie, în ultimii ani: Adrian Păunescu, Gavra, Funar, Vadim Tudor şi ceilalţi pezevenghi, oblojiţi prosteşte de vechea guvernare, până în al doisprezecelea ceas. Încă mă odihnesc în intervalul nebulos dintre cele două guvernări, un interval în care, vorba lui Cioran, toate iluziile ne sunt încă permise...

2 decembrie 1996. Femei

Pe scena politică autohtonă n-a prea fost loc, în ultimii ani, pentru femei. Excepţiile sunt rare. Şi ele atestă, de fapt, masive reziduuri de gândire «macho», câtă vreme nu s-au putut negocia decât poziţii subalterne, sau legate de înzestrările «tradiţionale» ale feminităţii: secretariate de stat pentru handicapaţi sau pentru copiii năpăstuiţi de soartă, interimate la Ministerul Sănătăţii, servicii decorative de tot soiul, de la şefă de cabinet, la purtătoare de cuvânt etc. Încă şi mai semnificativ e faptul că această carenţă de «corectitudine politică», fără a trece neobservată, n-a preocupat, în fond, pe nimeni. Chiar şi acum, după marea schimbare, s-a vorbit enorm (şi cu îndreptăţire) despre participarea la guvernare a unor demnitari maghiari, dar nu s-a vorbit deloc despre eventuala preluare în executiv a unor femei. «Situaţiunea» nu e greu de explicat. Mai întâi, «micul nostru Paris» e la porţile Orientului... Femeia se (şi ne) epuizează în domestic şi ornamentaţie: e un geniu al subsidiarului, o zeitate de *underground*, viguroasă dar inavuabilă. Apoi, suferim cu toţii de «sindromul Elena Ceauşescu». Nu mai vrem «cabinetul doi», nu mai vrem, la vârf, scorpii calificate. Nu e de exclus nici împrejurarea, obiectivă, că femeile însele nu s-au angajat frontal în lupta politică, n-au ţintit, tenace, spre «eşalonul unu». S-au complăcut, mai curând, în postura (străveche) de eminenţe cenuşii. Au vrut să fie susţinători, consilieri, comentatori; au scris, au analizat, au vociferat, au manevrat discret, dar au evitat – cu câteva excepţii – să iasă la rampă.

Mai devreme sau mai târziu, lucrurile vor evolua şi la noi în direcţia impusă de spiritul veacului. Europa îşi are femeile ei. De ce să nu avem şi noi femeile noastre? Le vom avea! Deocamdată, simt însă nevoia să omagiez două performanţe feminine pe care le avem deja. E vorba de cele două neveste ale preşedinţilor de după decembrie '89.

Doamna Iliescu e demnă de întregul nostru respect pentru obstinaţia cu care a refuzat să apară în sfera ceremonială a puterii. A stat de o parte cu o nobilă cuviinţă şi, probabil, cu o crescândă melancolie. Şi-a interzis până şi minimum-ul care i se cuvenea; a făcut, cu alte cuvinte, efortul – deloc neglijabil – de *a nu exista* public, ceea ce denotă personalitate şi tărie de caracter. Sunt sigur că a dat sfaturi bune soţului ei, şi sunt sigur că el n-a ţinut cont de ele atât cât ar fi fost cazul.

Doamna Constantinescu a optat – într-un context care impunea o atare opţiune – pentru o prezenţă publică mai conturată. A reuşit însă, de la bun început, să găsească dozajul optim între «rol» şi autenticitate. De câte ori a

https://biblioteca-digitala.ro

trebuit să spună ceva a fost concisă, firească, măsurată. Cu un asemenea tact şi cu o asemenea discretă autoritate, «nevasta Preşedintelui» are toate şansele să reintre şi la noi – ca instituţie – în normalitate. E un detaliu, fireşte, dar de cumulul unor *astfel* de detalii atârnă obsesiv invocata noastră schimbare în bine. Şi pentru a trece de la preşedinţie la guvern: nu ştim încă dacă vom avea miniştrii care ne trebuie. Deocamdată, nu ne rămâne decât să sperăm că ministresele vor fi femei cumsecade.

9 decembrie 1996. Competenţe

Competenţa în materie de guvernare e o mărime difuză, greu măsurabilă. Sigur că cei care au stat pe margine ani întregi au o reprezentare mai vagă despre exerciţiul puterii, decât cei care l-au practicat. Dar e aproape la fel de sigur că o competenţă îndelung exersată provoacă inerţii, blocaje şi distorsiuni greu de depăşit. Ceea ce pare competenţă nu e, uneori, decât suficienţă şi rutină. Ajungi să abandonezi deprinderea de a învăţa, ajungi să nu mai preţuieşti imaginaţia, îţi pierzi, deopotrivă, umorul şi candoarea. Noul venit, oricât de precare i-ar fi reflexele, stă, în această privinţă, mai bine. E proaspăt, atent, precaut. Anchiloza, schematismele de gândire, automatismele comportamentale sunt, încă, ameninţări îndepărtate. Disponibil faţă de soluţiile neconvenţionale, familiarizat cu efectele proastei guvernări în mai mare măsură decât vechii guvenanţi (care au tendinţa de a le justifica la infinit), noul venit e (încă) mai sensibil şi mai cuviincios. El are, deci, şansa şi legitimările lui.

Ar mai fi de spus că există o diferenţă importantă între *competenţa strict managerială* şi *competenţa politică*. Cred că guvernului Văcăroiu nu i-au lipsit cu totul unele competenţe de ordin tehnic, cu rezultate locale onorabile. I-a lipsit însă în chip acut competenţa politică. Guvernarea Văcăroiu a fost, de aceea, mai curând o *administraţie*. Voinţa politică, viziunea politică, intuiţia politică, discursul politic profesionist au fost marile ei carenţe. Acum, a venit vremea unei recuperări. Fireşte că dacă vom avea un executiv înzestrat, în sfârşit, cu competenţă politică, dar inapt managerial – va fi rău. Ne-am trezi, probabil, în situaţia Bulgariei (vechea, caragialiana noastră concurentă), care a avut, după 1989, o putere mult mai bine distilată decât a noastră, dar incapabilă, totuşi, să evite catastrofa. Deocamdată, ne putem bucura cu îndreptăţire că am scăpat de «competenţa» băţoasă, sterilă, a unei guvernări fără stil şi fără orizont. (În paranteză fie spus, «competenţele» dobândite sub dictatură nu sunt neapărat competenţe ale reformei...) Ne va prinde bine un scurt episod de «incompetenţă» fertilă. Contăm şi pe faptul că e mai uşor să înveţi manageriat, decât viziune şi etică. Pe cele din urmă le ai sau nu le ai. Sperăm că guvernarea Ciorbea le are şi că va asimila rapid dexterităţile care îi lipsesc. Dar îngrijoraţi n-avem cum să nu fim! Îngrijorarea e materia primă a tranziţiei.

https://biblioteca-digitala.ro

22 decembrie 1996. Două feluri de liniște

Crăciunul este sărbătorirea unei invazii. Cerul ia cu asalt pământul, Duhul Sfânt se aşează în pântecul unei femei, Cuvântul ia cu asalt carnea. Pe scurt, Dumnezeu năvăleşte mântuitor asupra lumii, într-un gest de disperare sacră. Îngerii toţi – spune Origen – coboară şi ei printre oameni, urmându-l, uimiţi, pe Prinţul oştirilor. Miraculos este că un asemenea eveniment, de natură să dea altă direcţie istoriei universale, se petrece discret, ca un accident oarecare, undeva la periferia imperiilor. Marea invazie începe noaptea, într-o iesle, cu câţiva păstori de jur împrejur şi cu o puzderie de stele deasupra. Simplitatea aceasta defineşte un aspect esenţial al Crăciunului: nimbul lui de reculegere, de bucurie domestică şi de speranţă. Ca şi Bunavestire, care îl pregăteşte, Crăciunul poartă un mesaj de linişte. «Nu te teme!» – spune arhanghelul Gabriel Mariei (*Luca,*1,30). «Nu vă temeţi!» – spune îngerul Domnului păstorilor (*Luca*,2,10). Crăciunul aduce «pe pământ pace, între oameni bunăvoire» (*Luca*,2,14).

Aşa stând lucrurile, e foarte greu să asociezi sensul Crăciunului cu vacarmul unei revoluţii lumeştI. Asocierea aceasta s-a făcut, totuşi, în decembrie 1989, prin decizia misterioasă a conjuncturilor. De-acum înainte, vom sărbători mereu Naşterea lui Christos în strânsă legătură cu naşterea României post-totalitare. Şi e semnificativ că limbajul de lemn al tranziţiei a preluat, fără să-şi dea seama, formulistica marii sărbători hibernale. «Pe pământ pace» a devenit «liniştea noastră», iar «între oameni bunăvoire» a devenit «nevoia de consens». Puterea ultimilor şapte ani a reuşit să compromită aceste nobile teme. Noua putere ar trebui să le reabiliteze. Căci avem nevoie şi de linişte, şi de consens, cu condiţia să le dăm înţelesul potrivit. Totul e ca liniştea să nu fie amorţeală, iar consensul să nu fie înregimentare. Liniştea adusă de Bunavestire era cuplată cu o uriaşă, incomparabilă *noutate*. Iar «bunăvoirea» dintre oameni era o regăsire a tuturor în orizontul libertăţii. Or, tocmai în planul acesta au apărut distorsiunile de care e momentul să ne desprindem. În «liniştea» de după revoluţie *continuitatea* a prevalat asupra noutăţii, iar «consensul» a căpătat, rapid, subtextul nediferenţierii, al culpabilizării opiniei celuilalt. Am aflat, prin urmare, că liniştea poate fi nu doar calm interior, concentrare, răbdare. Liniştea poate fi resemnare, efect al fricii, semn iminent al morţii. Dimpotrivă, liniştea Crăciunului e încărcată de aşteptare. E o promisiune imens mobilizatoare, şi e anticiparea unei soluţii. O *astfel* de linişte trebuie să ne ofere noii guvernanţi. N-aş vrea să fiu în pielea lor. Căci dacă vor rata, nu vor fi vinovaţi doar în faţa oamenilor. Vor fi vinovaţi dinaintea duhului Crăciunului, care le-a dat, încă din decembrie ‘89, şansa de a încerca.

31 decembrie 1996. O instanță: limba română

Dincolo de politică, sociologie şi lingvistică, problema «limbii de lemn» angajează şi un domeniu mai greu sistematizabil: acela al *respectului* pentru expresia vorbită şi pentru cuvânt în genere. Demolatorii limbii nu sunt neapărat

https://biblioteca-digitala.ro

manipulatori perverşi ai puterilor ei. Sunt, adesea, doar inşi care o ignoră şi o dispreţuiesc. A vorbi incorect, stereotip, neglijent, poate înseamna, pur şi simplu, a nu da două parale pe substanţa şi pe graţia cuvintelor, a nu crede în prestigiul şi în energia lor. Expeditiv sau îngălat, stricătorul de limbă nu realizează că aproximaţia îi subminează mesajul, că enunţul rudimentar, asfixiat de agramatisme, e ne-credibil şi ne-funcţional. Limba noastră zilnică e, prin urmare, atât victima totalitarismului agresiv, cât şi aceea a prostiei generale. Şi dacă de totalitarism am scăpat, cu prostia avem încă de-a face copios, clipă de clipă...

E prostia care nu ştie să citească, pentru că e ocupată să *lectureze*, prostia care nu vede, ci *vizionează*, prostia care *concluzionează*, implementează, precizează, marchează şi subliniază, prostia care crede că s-a deşteptat dacă în loc de «ştiu că ninge» spune «*cunosc* că ninge».

Prostia merge mână-n mână cu vulgaritatea şi cu lipsa de caracter. Stricătorul de limbă e simultan ignar, tembel, grosolan şi imoral. În parlament, în ziare sau pe stradă, el e un focar de infecţie, o perpetuă ameninţare. Iar unul din cele mai îngrijorătoare simptomuri ale ultimilor şase ani este supravieţuirea nepedepsită a acestui personaj malefic, mai periculos pentru fiinţa naţională decât toate conspiraţiile mondiale destabilizatoare.

Nu s-a reflectat suficient asupra împrejurării că, în definitiv, marele câştigător al alegerilor din noiembrie a fost limbajul; un nou limbaj, *un limbaj în curs de normalizare*. Anul 1996 va fi, de aceea, în istoria contemporană a ţării, anul în care românii au ales un alt tip de discurs, o altă imagine a propriei limbi. Un sunet nou s-a auzit dintr-o dată pe scena publică. Nu înseamnă că noii aleşi sunt, stilistic, ireproşabili. Nici ei nu sunt scutiţi de inerţii, improprietăţi, inadvertenţe. Dar, dincolo de toate stângăciile, spectacolul global al prezenţei lor lingvistice e mai aproape de firesc, mai fraged. Retorica lor e, deocamdată, mai puţin mecanizată, mai puţin ipocrită, mai puţin previzibilă. Vor şti să păstreze şi să amplifice această esenţială achiziţie? Vor şti, cu alte cuvinte, să rămână *vii*, să consolideze «scara umană» a puterii? Sau se vor birocratiza rapid, ca nişte rinoceri cumsecade? Riscurile sunt mari. Mizeriile contextuale şi administrarea lor pot ucide prospeţimea gestului şi a rostirii. Orgoliul victoriei poate fi soporific. Oricâte explicaţii s-ar găsi însă pentru un eventual eşec, nici o scuză nu va putea îmblânzi judecata pură a limbii de curând înviate. Dacă nu vor fi la înălţimea promisiunilor lor, noii guvernanţi vor fi îngropaţi sub chiar cuvintele pe care, într-un moment de entuziasm, le-au resuscitat. Iar 1997 va fi anul în care limba română va suferi o nouă – a câta?! – înfrângere.

https://biblioteca-digitala.ro

Anestezie-terapie intensivă
(jurnal de campanie)

Luni, 28 octombrie, 1996. Mă trezesc brusc la şase şi un sfert. Nu mănânc, nu beau cafea, nici ceai, nu iau medicamente. Mă vâr din nou în pat. Stau cu jaluzelele trase, cu ochii închişi, fără să mă pot gândi la nimic coerent. Nu mi-e nici o frică. Aprind lampa de carte şi recitesc primele trei pagini din *Boala ca metaforă* a lui Susan Sontag, să-mi pot confecţiona o introducere mai savantă la jurnalul pentru *Secolul 20*. Tuberculoza, cancerul şi, în partea a doua, Sida. Mă ia cu fiori, apoi cu un fel de somn. Aţipesc scurt. Pe la şapte sar ca arsă, mă fardez, mă îmbrac, îmi fac o cafea şi o torn într-o sticlă mică de «Izvorul minunilor». Chem un taxi «Regal»... La opt fix ajung în faţa clinicii. O aştept pe Jana să iasă de la vizită şi să începem analizele. Pe coridoare, linişte. Doar două femei în capoate înflorate, cu şlapi de plastic bej peste şosete Adidas albe, mă întreabă dacă stau la rând pentru întreruperea de sarcină. Mă [illegible]. Le răspund cu o privire superioară şi cam stupidă că mă operez. Chiar acum? [illegible] mă operez abia [illegible]. «Chiar acum». Vine Jana să [illegible] peste tot la analize. Ce se vede cu ochiul liber – e clar. La prânz se vor vedea şi celelalte. Mi se face formal internarea. Semnez că sunt de acord să fiu operată, şi la ora 10 am liber până la 12. În faţa spitalului rod doi biscuiţi «Bega» (de prevenit gastrita), beau pe gât «Izvorul minunilor» şi pornesc la drum prin oraş. Întâi, la notariat, pentru două procuri şi un testament. Procurile – da, testamentul – nu. Nu se poate cum vreau eu. Cumpărăturile prin Iosefin, să fiu cât mai aproape de spital: cămăşi de noapte «1 Iunie», şosete albe, pansamente sterile, URGO, algocalmin, [illegible], diazepam, calmogastrin, vată, leucoplast, [illegible], ceai de [illegible], [illegible] «Rio», cafea decofeinizată, apă minerală. [illegible] şi [illegible]. [illegible] Apoi, din nou la spital. Discuţie amănunţită cu doctoriţa Andreea, anestezista. [illegible] peste [illegible]. Şi, la final, o întrebare [illegible]. «Care e cea mai mare [illegible]!»

La Orizont. [illegible] Acasă. Prânz în [illegible], apoi [illegible], pe [illegible] şi [illegible] de [illegible]. Ceva de [illegible]

https://biblioteca-digitala.ro

în nici un jurnal. Apoi casa cu bătrână şi, prin grilaj, bucsuşii lucioşi, copacii desfrunziţi, aproape întuneric. Ora 17. Plouă. Cu un taxi acasă. Încep să-mi fac metodic bagajele: patru sacoşe, în care totul se distribuie pe categorii. Haine, provizii, aparatură (radiator, lampă de carte, walkman), medicamente, cultură (*Peripeţiile bravului soldat Swejk, Enigma femeii* de Sarah Kaufman, *Boala ca metaforă* şi *Istoria vieţii private*, vol. IV, ultimele numele din *22, România literară, Dilema*, manuscrisul meu cu amazoanele, rezumatul tezei de doctorat despre Cantemir), papetărie (trei pixuri, creion, gumă, markere roz şi verde, un snop de coli ministeriale, suport pentru colile ministeriale, caietul Think Pink pentru idei, notesul de ţinut jurnal, echer, clame, capsator), trei perechi de ochelari («de broască», minus 19 dioptrii, de văzut la mare distanţă, pentru cazuri majore; «mici», -14, pentru citit; «scumpi, din Germania», -18, pentru fandoseală), scule, truse, accesorii (şurubelniţă, deschizător, liţă izolată, liţă neizolată, două truse de cusut, una de prim ajutor, lupă), tacâmuri, veselă, cosmeticale, apă de izvor şi apă gazoasă. Noul Testament.

Mă uit cu mama la televizor. Dintre toţi, îi cunosc personal pe Vasile Popovici şi pe Eugen Florescu. Bazil câştigă detaşat. Chiar?! Dacă ajunge ministru de Externe? Mă gândesc la una, la alta. Văd clipul pedeserist pe tema Constantinescu-Rege, absolut greţos. Încep să dau telefoane împrăştiate. O sun pe fiică-mea, Oana, la Bucureşti. Nu răspunde. Mă vâr în pat şi citesc ziarele. «Mari spectacole organizate de CDR şi USD». «Mircea Diaconu la Timişoara». «S-a scumpit cafeaua». «Adepţii lui Bivolaru s-au purificat lângă IMGB». O sun din nou pe Oana. A fost la teatru. Îi spun că plec mâine dimineaţă într-un raid prin Europa Centrală. Adică? Budapesta, Bratislava. Viena – nu? Nu.

Mă gândesc intens cum să încep jurnalul pentru *Secolul 20*. Oricum problema alegerilor va fi derizorie în comparaţie cu boala. Dar dacă nu va fi? Sau dacă da, măcar la început să se vadă că am meditat, că sunt reflexivă, că problematizez, că încerc să dau o turnură gravă, serioasă, acestui paralelism nefericit: alegerile şi operaţia mea. Boala ca alegorie! Merge. Sau, şi mai doct: corpul bolnav ca text – ba chiar ca un ţesut social! – ce trebuie citit, interpretat, cercetat, pipăit pe toate feţele, pătruns, dezvelit, analizat, anesteziat, tăiat fâşii (oh, da: *disiecta membra*...), disecat, autopsiat. Mă irită brusc toată sofisticăria asta. Citesc 20 de pagini sănătoase din Swejk şi adorm senin.

Marţi, 20 oct. Trei dimineaţa. Mă învârt prin casă. Mă întreb dacă mi-e frică. Nu mi-e. Citesc ceva aiurea prin ziare. «Bulgarii nu au fost la votul pentru prezindenţiale». Aţipesc. La şase mă trezeşte mama. Parcă nu simt nimic, nici o emoţie. Îmi iau cămaşa de noapte, trag peste ea capotul, mă încalţ cu şosete albe Adidas şi papuci, îmi iau cele patru sacoşe şi chem un taxi «Regal's». Mama, în poartă. Ajung la spital. Jana mă conduce la salonul 11. Opt paturi, toate goale. Geamuri mari, soare năprasnic, de vară, cer senin, curat, cald. Ocup instantaneu două noptiere. Mă simt ca acasă. Încep să explorez coridoarele, weceurile, duşurile, celelalte saloane, intrarea în blocul operator. Parcă nu mi-e frică. Înapoi în salon, în pat. Încerc să citesc ceva.

https://biblioteca-digitala.ro

Dilema – nu pot. *România literară* – nici. Mă uit prin cartea lui Susan Sontag ca prin geam. Citesc două pagini şi nu înţeleg nimic, deşi totul mă priveşte direct. Sau ar putea să mă privească. Scriu în notes că citesc *Boala ca metaforă* şi că nu mă pot concentra. Văd numele lui Virchow (cunoscut şi răscunoscut de la o lozincă scrisă pe sticlă şi atârnată la etajul trei în Spitalul judeţean). Sontag spune că el foloseşte metaforele politice pentru a vorbi despre corp. Ia te uită! Încă în secolul trecut marele medic compară corpul cu o societate liberală, multicelulară. Cu o republică. Cad pe gânduri. Încerc să emit ceva deştept. Deşi simpatizez mult PAC-ul, presimt că de data asta corpul meu liberal şi republican, scăpat de sub control, anarhic, ar avea nevoie de o tiranie ca-n Rusia. Îmi place cum sună, dar nu înţeleg ce vreau să spun şi aţipesc. Mă trezeşte infirmiera care mă cheamă la masă. Spun grav că nu mănânc, că mă pregătesc pentru operaţie. Nu pare prea impresionată. Mă întreabă doar cine mă operează şi-i răspund ca la carte că Jana, adică doamna doctor Tăurescu. Peste un minut se deschide uşa şi intră în salon Marika. E grăsuţă, frumoasă, foarte aranjată. A fost operată acum zece zile şi mâine pleacă acasă, la Arad, unde e coafeză. Se aşază în patul de lângă mine. Vorbim mult, de toate, de parcă ne-am cunoaşte bine. Facem în treacăt politică. Mă întreabă cum îmi place Frunda. Îi spun că îmi place Frunda, dar îl voi vota pe Manolescu. Şi ei îi place Manolescu, dar îl va vota pe Frunda. Vrea să ştie dacă Iliescu are şanse să iasă din primul tur. Încercând să îi explic de ce nu cred că are şanse nici în turul doi, mă ia somnul. Mă trezeşte infirmiera Aurica, personajul cel mai important din clinică, după frecvenţa cu care îi e pronunţat numele şi e chemată peste tot. Mă pregăteşte pentru mâine. Nu mi-e ruşine, de parcă nu e corpul meu. Un corp umil (fără să fie umilit). Un biet corp bolnav. Nu: doar un corp senin. Sau poate numai indiferent, resemnat, tăcut, mut. Mat. Da, mat: fără identitate, fără profunzime. Seara vine Betty, secretara de la *Orizont*. Apoi Jana şi Rodica. Povestim, facem bancuri, fără să realizez concret că mâine cele două femei vor cotrobăi prin mine. Pleacă. Rămân cu Marika. Mai povestim ce mai povestim. Îmi spune să nu-mi fie frică. Apoi tăcem brusc. Stinge neonul. Eu aprind lampa de carte, citesc o pagină din *Ioan*, fac întuneric şi mă rog. Noaptea visez că Adriana Herbai se mărită. O şi văd color, în mireasă, pe treptele unei biserici, râzând.

Miercuri, 30 oct. Ora şase. Femeile de servici, infirmierele, asistentele. Temperatura. 36,8. Stau prostită pe marginea patului şi nu ştiu ce să fac. Mă concentrez să ţin minte toate amănuntele, să le pot nota după aceea în jurnal. Brusc mi se pare stupidă toată povestea. Poate o să mor, şi eu ţin jurnal. De fapt, e cam exclus să mor. Atunci, de ce nu aş intra în joc? Deşi, oricum, e o chestie de viaţă şi de moarte ce trăiesc eu, în comparaţie cu alegerile. Da, am acceptat prea repede, ca o elevă silitoare, şi am promis că o să-mi fac tema, fără să ştiu ce mă aşteaptă. Totuşi, nu simt în aer nici un pericol, nu mă încearcă fiori metafizici, nu-mi vine să patetizez, să mă martirizez. Nu-mi vine să simt nimic. Mai bine ţin jurnal.

https://biblioteca-digitala.ro

Vin Jana şi Rodica să mă anunţe că vom intra după ora 10 în sală. Peste câteva minute intră infirmiera şi îmi aduce o cămaşă din dotarea spitalului, «pentru operaţie». E curată, din bumbac, de o culoare incertă. O trag pe cap, ca un condamnat la moarte gluga. Parcă mă ia cu frig. Vreau să rămân cu orice preţ în cultură şi mi se intersectează fulgerător imagini de corpuri torturate, tăiate, înţepate. Cel mai tare, Kafka şi obsesia lamelor ascuţite care îl spintecă: bisturiu, spadă, cuţit, satâr, dinţi. Scot repede cele două truse de cusut şi prind trei nasturi mici albi, să mă pot încheia. Apoi nu mai ştiu ce să fac. Îmi pun ochelarii de broască pentru scrutat depărtările şi mă uit pe geam. Îi văd pe elevii de la Colegiul Bănăţean ţâşnind în pauză, blănăria de vis-à-vis, şoseaua, maşinile. Citesc numerele de înmatriculare. Mă plictisesc. Parcă mă ia cu blegeală. Îmi iau ochelarii scumpi şi pornesc spre telefon, cu un săculeţ special doldora de fise. E coadă. Văd lăsată o *Românie liberă* pe banchetă. Citesc (şi copiez pentru jurnal) câteva titluri: «Trezeşte-te, Gheorghe, trezeşte-te, Ioane!», «Acum ori niciodată!». Mă umflă râsul. Nu am nici simţ civic, nici simţ metaforic. Ştiu clar că peste o oră voi dormi tun. Dar astea cu «Acum ori niciodată» sau «Veţi cunoaşte adevărul, şi adevărul vă va face liberi» mi se potrivesc de minune. Pentru biata istorie a bolii din mine, am luat o hotărâre cu adevărat radicală. E drept, silită, pe ultima sută de metri, când nu mai era încotro. Să tai răul din rădăcină, cu bisturiul, să scot, să arunc tot ce mă distruge lent de ani de zile. Şi dacă se va vedea că nu se mai poate face nimic? Dacă e prea târziu? Voi cunoaşte adevărul, şi adevărul mă va face liberă. Cred că ar trebui să-mi explodeze plexul de frică. Nu simt mare lucru. Mă întreb doar ce e: nesimţire, înţelepciune sau resemnare. Mă reîntorc la telefon. O altă femeie vorbeşte cu Deva. Mai citesc nişte titluri: «Reintrarea în istorie», «Fuga de la Cotroceni», «Miron Mitrea pregăteşte frauda electorală». Din nou la telefon. În fine, liber. Ton voios, gen «Babette pleacă la război». Ultime indicaţii: placa memorială, postume, fundaţia «Tuşa Ana» şi centrul de tuşologie pentru prozatorii tineri. Plusez, cu o zglobioşie din ce în ce mai chinuită şi parcă stridentă, să-mi fac curaj şi să impresionez pe invers, din cauza ororii de sentimentalisme în situaţii ca astea. «Nu voi mormânt bogat»/ «Amice, eşti idiot»/ «Ba nu, domnule». Închid repede, crezând că m-ar putea umfla plânsul. Nu mă umflă nimic. Mă întorc în salon şi, cu un zâmbet lăţit pe faţă, îi spun Marikăi bancul cu mişcarea feministă. Îmi zice în ungureşte că nu sunt normală, că aşa e bine, să nu-mi fie frică.

Vine Rodica şi mă cheamă în sala de pre-operaţie. Facem bancuri pe tema eşafod, victimă, călău. Injecţie, instalarea perfuziilor. Stă pe marginea patului. O iau de mână şi îi spun că Breban e cel mai mare prozator român de după război. Dar nu peste Călinescu? Ştiu că e favoritul ei. Nu peste. O rog să aibă grijă de ochelari. Vine şi Jana. Le privesc lung în ochi şi le conjur să nu-mi ascundă nimic din ce or să vadă. Le cheamă o asistentă. Rămân singură, cu ochelarii mici pe nas. Pe geam soare, chiotele elevilor de la Colegiu, bârâiala maşinilor. Exact ca înainte de a naşte, mă străfulgeră gândul (atunci plin de o panică surdă, acum bleg) că nu mai am încotro, că nu mai pot să dau înapoi,

https://biblioteca-digitala.ro

să fug. Să-mi smulg perfuziile şi să plec. N-am nici măcar energia să-mi fac un scenariu de evadare.

Peste două zile, când scriu toate acestea, îmi aduc aminte că am adormit lin, plăcut. Nici prăbuşire în abis, nici ruperea filmului, nici vedenii. Voi afla că Jana şi Rodica au fost asistate de dr. Ladislau Cseke, de Mariana Onatu şi Adriana Dragomir. Ţin minte că parcă am văzut-o pe mama şi că spre seară m-a apucat un frison cu clănţăneală, dar tot difuz, ceţos, fără vreo spaimă sau durere. Şi fără vise.

Joi, 31 oct. Tot ce urmează e reconstituit din memorie în ziua următoare. Mă dezmeticesc pe la zece. Nu mă doare nimic, nici capul, nici operaţia. Nu mi-e foame, nu mi-e sete. Întreb cât este ceasul şi în ce salon sunt. E zece şi zece şi e salonul ATI 5. Întreb ce e ATI. E Anestezie Terapie Intensivă. Mă ridic în capul oaselor. Nu văd nimic. Încep să pipăi după ochelari şi nu-i dibui nici în dreapta, nici în stânga. O bolnavă mi-i ia de pe noptiera aşezată prost, cât să nu pot manevra cazarmamentul. Cu ochelarii slabi pe nas, mă ridic uşor şi mă aşez pe marginea patului. Aflu că asta se numeşte «mobilizare precoce». Nu ameţesc, nu mi-e greaţă, nu mă doare nimic. Mi-e doar somn. Adorm. Vine mama la prânz. Îmi spune că a alergat la Centrul de sânge, că a obţinut două pungi bune, sigure. Mă bate cu grăbire gândul la o Sidă, la o hepatită. O întreb dacă a luat *Caţavencu*. Rămâne prostită. Spre seară sosesc pungile. Sângele arată scârbos. Abia după o oră înţeleg ce le-am tot predat studenţilor străini la cursurile de vară. Complexul Dracula. Cum devine cu sangvisugerea. Simt că încep să mă încălzesc, să mă rumenesc, să prind puteri. Vin Betty şi Ilonka de la *Orizont*. Îmi aduc un prim mesaj coerent din lumea de-afară. O *Românie liberă* şi un San Antonio din partea redactorului şef: *Recviem pentru o pipiţă defunctă*. Apar Jana şi Rodica. Temperatura – 37,8. Fără frisoane. După ce pleacă, iau cu mâna stângă ziarul şi reuşesc să citesc doar titlurile de pe prima pagină. «Români! Acum ori niciodată!» «La 3 noiembrie naţiunea trebuie să aleagă.» Se văd două dreptunghiuri mari: într-unul cheia, într-altul – trei trandafiri. Deasupra stă scris: «Convenţia sau corupţia». Mă concentrez. M-aş gândi la ceva angajat, intelectual, stil GDS, de notat în jurnal. Nu îmi vine în minte nimic. Parcă mi s-au muiat creierii. Ceva hăbăuc, năucit, aburit. Moţăi în timp ce privesc (prin ochelarii de broască) la picăturile de sânge care mi se preling în venă. Oare al cui o fi sângele ăsta? Întrevăd mase de donatori stând la coadă pentru mine. Mă emoţionez şi aţipesc. Îl visez pe Cornel Ungureanu stingând ca un pompier voluntar acoperişul în flăcări al Aulei Universităţii, care e de fapt o colibă şi-i aud pe studenţi scandând *e-ro-ul, e-ro-ul*. Mă trezesc îngrozită că trebuie să-mi dau doctoratul şi o văd stând pe marginea patului pe soţia lui Puiu Banu, fostul şef al secţiei ziare din tipografie. E asistentă. Verifică transfuzia. Stăm de poveşti despre băieţii din secţie până pe la zece, când se stinge lumina şi adorm.

Vineri, 1 noiembrie. Şase. 37,3. Tratamente, curăţenie, forfotă. Ziua morţilor. Anul trecut am ţinut pentru *Orizont* alt jurnal, tot «forţat». Se chema

https://biblioteca-digitala.ro

Ziua pierdută. Mă gândesc la drumul tur-retur în taxi, împreună cu mama, la cimitir. Stau pe spate, cu ochii în tavan, fără să văd nimic. Aflu că o să mă mut într-un salon mai mic. Mă şi mut în ATI 8, purtată pe braţe de cei doi brancardieri tineri, Cristi şi Alexandru. Cristi are un cercel în ureche. Senzaţie de Adormita din pădurea frumoasă. În salon sunt şase paturi şi doar două femei, Nico şi Anca. 41 şi 27 de ani. Mă proţăpesc între ele şi ocup viguros două noptiere. Cu mâna stângă, încep să scot din sacoşe dotările şi să le sortez în toate cele şase sertare. Le explic la ce îmi vor folosi obiectele. Râd icnind, de frică să nu li se descoasă operaţiile. Soseşte prânzul. Ele mănâncă spornic. Eu beau resemnată, printr-un tub de plastic tăiat dintr-o sondă şi dăruit de Aurica, un ceai amar. Vine Adoria, studenta din anul II, fiica doctoriţei Tufeanu. Apoi mama, năucită de evenimente şi de umblat. Îmi dă raportul. Cine a sunat, ce a întrebat, ce a spus. Îmi place. A adus compot de mere fără zahăr (exact ca acasă) şi ziare. Picotesc. La trezire, sprijinită de Nico, mă ridic pe verticală, ca în *Cântare omului,* şi mă târâi, cu toate măţăraiele de plastic după mine, până la chiuvetă. Mă spăl triumfător pe dinţi cu Colgate clorure, până simt cum penetrează smalţul, şi pe mâini cu Protex suav. Seara vin Ilonka, Mia, fosta mea cumnată, şi Corina, studenta din anul V, cu fetiţa. Apoi Jana şi Rodica. Febra 36,9. Perfect. Îmi aduc veşti despre filmările lui Veroiu din Piaţa Unirii pentru *Femeia în roşu*. S-a dat şi la televizor. Mă simt brusc importantă. După ce doctoriţele pleacă, fetele încep să povestească despre ele, despre soţi, copii, din nou despre soţi. Din când în când li se alătură Aurica, mai ales la capitolul eros şi matrimoniu, în timp ce ne spală. Nişte corpuri fără dorinţă, aseptizate, inerte, desexualizate. Deşi în aer, ca în orice comunitate feminină laică, e ceva animalic: o natură în stare latentă, o visceralitate dând semne rar şi discret, din cauza bolii – în cazul nostru, dar transformându-se uneori violent, trivial, pornografic chiar în ceea ce aud că se vorbeşte cu voluptate în jur. Stau şi ascult fascinată până pe la unşpe jumate, când se fac ultimele injecţii. Nu mai am nici un chef de ziare. Mă răpune un somn adânc, fără să apuc să citesc nici măcar titlurile.

Sâmbătă, 2 noiembrie. Temperatura 37,2. Mă ridic singură, îmi trag tuburile după mine, ajung cu bine la chiuvetă şi mă spăl. Apa e în continuare rece, din cauză că nu s-a reparat cazanul. Îmi face chiar bine. În par, medicamente şi glucoză prin perfuzii. Dejunul. Eu tot ceai amar. Îmi sticlesc ochii de foame. Încep să le înşir în transă fetelor reţete de mic dejun. Ele beau ceai îndulcit şi mănâncă pâine albă. Ştiri la radio – reveil-ul Ancăi. Apoi walkmanul în urechi. Bruce Springsteen şi Garbarek până adorm. Mă trezesc după o jumătate de oră. Iau un *22*. Îl văd pe Volo pe copertă. Scrie la pagina 7 despre Adam Michnik, pe care tocmai îl traducem pentru o antologie la Polirom. Spune Vladimir că, la cei 50 de ani ai săi, Adam nu e un erou obosit, că a fost şi continuă să fie incomod pentru mulţi, datorită marii capacităţi de a ierta, venită şi din absenţa oricărui radicalism. Mai citesc doar titlurile şi subtitlurile, fiindcă am obosit. Zoe Petre despre zvonuri şi sondaje false. Andrei Cornea: «Vrea opoziţia să câştige alegerile?» Iar mă gândesc să notez ceva intelec-

https://biblioteca-digitala.ro

tual. O reflecţie politică. Să nu rămână jurnalul un simplu inventar de transfuzii, perfuzii, injecţii, vizite, contravizite. Să se vadă că mă preocupă – până şi pe patul de suferinţă – ce o să fie mâine. Adevărul cinstit e că nu simt nici o suferinţă şi că mă preocupă ce o să fie mâine, dar blând, bleg, ceţos: ca prin vată, fără încrâncenare. Ameţesc întrebându-mă dacă vrea opoziţia să câştige alegerile. Moţăi până vine Jana cu un maldăr de reviste colorate franţuzeşti. *Paris Match*, *Gala, Voici*. Fetele se aruncă pe ele până vine prânzul. De emoţia primei supe nu pot să mă concentrez nici măcar la o reclamă Dior. Vine mama, cu altă supă numită generic «strecurată». O sorb toată, direct din termos, prin tub. Îmi dă raportul (cine a sunat, ce a întrebat etc.) şi ziarele. Pe la trei mă simt ca o larvă umflată cu supă. Zac lată şi adorm repede. Mă trezesc pe la patru ştirile de la radio. Se vorbeşte despre posibile fraude. Mă decid să le întreb pe fete, verde, cu cine votează. Fără să ezite, Nico e fermă cu Petre Roman; Anca e cu Convenţia. Deşi îi place Manolescu şi de pachiştii cu barbă care au fost la Becicherec, nu vrea să risipească voturile. Mă întreabă şi ele sfios dacă îi dau vreo şansă lui Manolescu. Sincer, nu. Dar PAC-ului (sau, mă rog, ANL-ului), da. Le explic până mi se usucă gura de ce e important să intre PAC în parlament. Vorbesc despre cultură, literatură, apoi despre agricultură şi bâigui ceva despre economie în genere, cât mă pricep, după ureche, locuri comune preluate de la prieteni. Ce ar putea face PAC cu specialiştii săi. Şi tot aşa, până Anca mă întreabă de ce a demisionat Nicu Ţăranu. O lălăi strategic şi tactic, pentru că, de fapt, nu ştiu. Vine asistenta să ne ia temperatura: 37,2. Nico a aţipit. Încep să răsfoiesc revistele franţuzeşti. Faţă în faţă, ca PDSR şi Convenţia, Camilla şi Diana. Întrebare cu litere mari: «Camilla sau Diana? Te poate face Camila s-o uiţi pe Diana?» Anca se sfâşie între ele, dar până la urmă alege. Diana! Mă uit languros la noile linii Chanel (*Allure*) sau Estée Lauder (*Pleasures*). Văd noua *Nivea Visage* care «îmblânzeşte urmele vizibile ale timpului» şi adulmec în gând *Sotto-voce*, *Shiseido, Yohji*. Aflu cum să obţin o siluetă delicată şi destinsă toamna şi iarna, cum să-mi îngrijesc tenul, pleoapele, coatele, decolteul, călcâiele, unghiile, gâtul. Sorb şapte sfaturi pentru un mic dejun reuşit. Mă uit în zodiac şi văd că am o sănătate excelentă, ba chiar un tonus propice mişcării, sportului (mi se recomandă tocmai în acest interval tenisul şi înotul). Mă simt brusc ca Cindy Crawford. Sau măcar ca Jane Fonda sau Jerry Hall, care divorţează de Mick Jagger. «O soţie care nu mai vrea să închidă ochii!» Traduc tot şi Nico aprobă cu năduf. La fel face şi Stéphanie de Monaco. Divorţează. Deşi stă scris pe prima pagină, negru pe roşu: «Elle l'aime ancore».

Spre seară vine Anda. Vulturoi sau Vulturela, cum îmi place să o alint. Când apar ea şi mama, simt că sunt protejată, ca în copilărie. E îngrijorată de ce o să fie mâine. Ce o să fie? întreb, uitând brusc, după atâta fâţâială printre manechine, femei celebre, parfumuri, că mâine e 3 noiembrie. Anda a strâns semnături pentru listele de susţinere a lui Manolescu. Am semnat şi eu, şi fiică-mea şi o mulţime de prieteni scriitori, profesori, studenţi. Chiar: ce o să fie? Vine Rodica. Dezbatem în draci toate şansele. Credem că lumea va vota în bloc CDR, nu atât pentru nişte persoane anume, cât pentru valoarea ei de

https://biblioteca-digitala.ro

simbol. Dau un citat dintr-un prieten, ca şi cum l-aş fi produs eu. «Puteau să pună în loc de cheie şi pe Mickey Mouse, numai să nu mai iasă ce-a fost.» Sunt mulţumită de cum sună. Încerc, acum când scriu, un mic panseu. În fond, lumea o să voteze nu pentru cineva, cât împotriva a ceva. Şi asta, cred, am citit-o undeva. Nu sunt bună de comentator, pentru că, deşi ştiu cu cine şi de ce votez, în dialog, în confruntare, nu pot fi radicală. Tind să mă situez şi de-o parte, şi de alta, să mă pun în toate situaţiile, să dau porţia de dreptate oricui o are. În politică (şi poate că nu numai în politică) nu am vehemenţa care uneori se confundă cu fermitatea. Poate sunt imatură, slabă, moale. Poate nu am curajul unor afirmaţii şi atitudini tranşante: alb/negru, dreapta/stânga. Eu vreau să rămân în centru, unde nu-i cald şi bine ca-ntr-un cuib. Dimpotrivă. Pentru că în mine se bat şi se zbat părinţii, bunicii, unchii, mătuşile, verii, socrii, prietenii cei mai buni şi părinţii lor, care – politic – au măturat în secolul ăsta tot spectrul, de la stânga la dreapta, inclusiv extremele, din lagărele germane sau din Transnistria, până la Aiud, Canal şi Bărăgan. Or, eu simt că trebuie să-i împac, că nu pot să-i reneg, în amintire şi în lumea cealaltă, unde se află cu toţii, aşa cum stau la răscruce de rase şi clase, de naţii, religii şi ideologii. Vine cina. Macaroane cu griş. Beau zeamă de compot şi recitesc ce-am scris. Cam prea patetic, după gustul meu. Să las? Las.

Dau drumul la radio. Ştiri şi muzică. Pe la nouă, fetele vor să stingem lumina. Rămâne numai lampa de noptieră. Răsfoiesc, în timp ce Anca sforăie şi Nico se foieşte nervoasă, *România liberă* şi *Voici*. «Miniştrii lui Văcăroiu îşi iau adio la un pahar de şampanie». «Madonna – mamă!» «Bani negri pentru Adrian Năstase». «De ce poartă Caroline de Monaco turban?» «Acum ori niciodată». «Ioane, Gheorghe.» Citesc despre ultimul secret al lui Mitterrand: o iubită suedeză, ziaristă, şi fiul lor de nici zece ani. Adorm cu ochii ţintă la ilustraţiile color cu prânzuri obişnuite. «Viţelul – idealul pentru femeile grăbite: *blanquette de veau aux sauternes et concombres*». Nu ştiu ce înseamnă «sauterne». Nico nu poate să adoarmă din cauza sforăiturilor. Cere un diazepam. Constat că mi-a sărit şi mie somnul, dar mi-e jenă şi lene să merg la camera de gardă. Iau un sedativ nemţesc pe bază de plante, din trusa mea medicală. Tot nu dorm. Iau încă două deodată.

Duminică, 3 noiembrie. Din nou ora şase. Mă trezeşte asistenta, pentru temperatură. 36,2. Sunt hăbăucă. Nu mă pot dezmetici şi nu înţeleg ce trebuie să fac. Nimic. Să mă spăl pe faţă şi dinţi. Apa rece mă înviorează brusc. Ziua marii schimbări! Simt că trebuie s-o încep în forţă. Aleg studiul. Mă târâi înapoi în pat, scormonesc după cărţi şi mă decid pentru *Enigma femeii* a lui Sarah Kaufman. Citesc doar sumarul primului capitol, să văd ce pot fişa pentru cartea cu amazoanele: războiul sexelor, privilegiul bărbatului, limba suspendată, femeia narcisică, criminală sau isterică, sex tare/ sex slab, femei doritoare de penis. Mă ia un val de căldură şi transpiraţie. Cu histerectomia mea totală, eu unde m-aş situa în galeria asta? Am o senitătate vecină cu nesimţirea. Tot analizând de unde mi-ar putea veni, aţipesc cu ochelarii pe nas, fără să fi putut citi o pagină. Mă trezeşte delegaţia cu urna albastră. O cutie mare, drapată cu

https://biblioteca-digitala.ro

pânză bleu-ciel. Sunt patru femei şi un tânăr care ţine în braţe cutioiul. Alegerile! Mă dezmeticesc cu greu, mă încurc în tuburi. Proţăpită pe două perne, întreb din creştetul patului, cu voce sigură, dacă e cineva din partea ANL. Tânărul cu urna zice că e chiar el. Îi fac un semn complice, gen punct ochit, punct lovit. Prezentăm buletinele. Anca descoperă că nu-l are la ea. Nu are, nu votează. Trosnesc (cu stânga, de dragul spectacolului, ca să pot nota fidel în jurnal) un măr cu cal pe tot ce trebuie şi mă prăbuşesc istovită, de parcă aş fi pornit o termocentrală. Închid ochii şi mi-l închipui pe Manolescu preşedinte, cum scriau în *22* Matei Călinescu şi Lucian Raicu. Fac repede un guvern, numesc ambasadori, ataşaţi culturali şi de presă. La 12, supa strecurată, prin tub. Macaroane. Eu – nu. Ora de vizită. Se umple salonul de rudele fetelor. La mine, mama şi Daniela. Aud că, deşi i-am rugat pe prietenii şi colegii bărbaţi să nu vină aici, Cornel Ungureanu se zbate totuşi să ajungă. Voi afla că a nimerit într-un târziu la celălalt spital de femei, «Bega» şi că, dându-se drept ziarist la *România liberă*, a scotocit prin toate cotloanele, cu portarul după el, să dea de salonul 8. Asta după ce s-a lămurit că nu trebuie să mă caute la oftalmologie, că nu sunt operată la ochi, cum bănuia el. La braţ cu frumoasa şi nebunatica doctoriţă Daniela din Arad, ies pentru prima dată din salon şi mă gândesc cu drag cum se buclează bucla (biografică). Apoi vin Rodica (mama lui Doru), Aurora, trei studente. Ies la geam şi mulţumesc pentru flori familiei Banciu care a ajuns după ora de vizită. Temperatura 36,4. Mi se scot perfuziile şi toată instalaţia e înlocuită printr-un fel de fluturaş din plastic cu dop, fixat cu leucoplast la încheietura mâinii drepte. Se numeşte venochet. Prin el mi se vor prelinge toate injecţiile, dacă îl suport. Îl suport foarte bine şi fetele mă decretează oficial «femeia de tablă».

Seara, pe la şapte, Jana şi Rodica. Dezbatem. Tot salonul, plus corpul medical e de acord că în turul doi intră Iliescu şi Constantinescu. Vine cina. Griş. Eu beau ceai şi vreau să citesc *22*-ul, să mai aflu ceva. Nu reuşesc decât să mă uit prostită la sondajele publicate în paralel de IMAS în 5 şi în 15 octombrie. Manolescu şi ANL-ul nu au nici o şansă. Pot fi manipulate oare sondajele? Nu-i nimeni să mă audă, nimeni să-mi răspundă. Dar dacă, în fond, ţara, naţiunea, poporul nu au nevoie de un asemenea partid? Oare de ce? Mă rod îndoieli tot mai adânci, până la nouă. Mai bârfim, ne mai foim şi luăm hotărârea să stăm treze până la miezul nopţii, să auzim primele estimări IRSOP. De draci, nu pot să citesc nimic serios. Nici măcar Sana. Răsfoiesc revistele colorate şi văd pe ce lume trăiesc ăia, cu limuzinele lor, cu iaurtul lor biologic, cu fardurile, parfumurile, vilele, seratele, yahturile, vacanţele, prânzurile lor luxoase, cu toată moda lor de toamnă şi iarnă şi brusc simt că o virez discret spre stânga. Mă ia cu ceva amestecat: furie, neputinţă, deznădejde. În fond, lumea *lor* e normală, sau cât de cât normală. Am cunoscut-o. Politizez brusc, translez şi ne văd pe toate, pe toţi, ca într-un ATI 8, cu bietele noastre corpuri îmbătrânite, lăţite, fleşcăite, neputincioase, înfăşurate ca nişte mumii în pansamente, văd sărăcia lucie, ba chiar mizeria fizică şi morală despre care nu vreau să scriu aici. Mă revolt surd, apoi mi-e milă, apoi detest şi iar mă înmoi şi tot aşa, gândindu-mă cu invidie ce ar scoate dintr-o

https://biblioteca-digitala.ro

situaţie ca asta nişte femei care gândesc cu adevărat politic. Le şi văd, de pildă, pe Alina Mungiu, Gabriela Adameşteanu sau Elena Ştefoi, cum ar ţine un adevărat jurnal de campanie, nu improvizând facil, superficial, la marginea literaturii, despre ce tâmpenii se întâmplă sau nu se întâmplă într-un spital de femei, în toi de alegeri. Nu pot să aţipesc până la miezul nopţii. Dăm drumul la radio. Estimările IRSOP şi IMAS. Iliescu – 33%, Constantinescu – 30%, Roman – 20%. Manolescu nici măcar nu e pomenit. Iar la partide – ANL e la «altele», sub trei la sută. Nu se poate! Anca mă linişteşte. Să mai stăm, să mai vedem. Sunt doar estimări. În schimb, Convenţia a ieşit bine. Îmi sare somnul. Mai stăm şi mai vedem până la unu. Nimic. Anca doarme şi începe să sforăie. Nicoleta ia un ciclobarbital. Eu – un diazepam.

Luni, 4 noiembrie. Sunt ca beată toată dimineaţa şi la prânz. Picotesc. Vine Aurica să ne spele. O să notez seara aceste fraze despre corpul celui care îndură boala. În spital (dar şi în închisoare sau lagăre) dispare intimitatea, e anulată pudoarea. Dezvelit, desfăcut, scormonit, pipăit, cusut, descusut, lipit, spălat, înfăşat – un corp expus vederii celorlalţi, fragil şi vulnerabil. O jenă iniţială, însă aici, în spital, repede risipită, poate şi pentru că suntem toate (paciente, doctoriţe, infirmiere, asistente) femei. Cel puţin în cazul meu. Nici o clipă de brutalitate, nici o traumă fizică sau psihică. Mai curând un soi de neajutorare plăcută, ca în copilărie. Un corp de bebeluş care se lasă îngrijit, în voia unei mici comunităţi feminine. Pe la trei ascultăm ştirile şi când BEC anunţă primele rezultate (pe care le notez repede), îmi sare tot somnul. ANL are la Camera Deputaţilor 1,72%, iar la Senat 2,07%. Poate nu e totul jucat încă. Să mai stăm; să mai vedem. Între timp, în salon a apărut o bolnavă, Dorica, proaspăt operată. O ascult timp de o oră cum îmi povesteşe despre Oraviţa, despre ea, soţ şi băiat. Vine mama cu ziarele. «Am rămas numai noi doi». «Michael Jackson va fi tată». «Rectorul Universităţii din Oradea a fost prins votând cu 15 buletine». «Turboreforma». «Eu cu cine votez». «A fost descoperit mormântul lui Alexandru Macedon». «Virgil Măgureanu nu mai doreşte să fie directorul SRI după alegeri». «Broaştele cu cinci picioare şi un singur ochi au invadat America». «Două tinere din Dămăroaia au fost violate». Temperatura 37. Sunt vâlvoi din cauza nebuniilor citite. Nu mai înţeleg nimic. Vine Aurica. Se compară cu Ion Iliescu. Nu mai răzbeşte, nu mai ştie cum să le împace pe toate. Până la noapte trebuie să taie din feşi de tifon sute de pansamente. Am ideea să facem clacă. Tot salonul taie şi împătură tifoane. Fiecare povesteşte cu mult năduf despre soţi, socri, copii, în timp ce eu tac, fac cu zel pansamente şi ascult din oră în oră ştirile de la BEC. Nimic. Vin macaroanele. Vine şi tratamentul. Se face iar noapte. Terminăm de împăturit şi fetele iau câte un diazepam. Eu, un ciclobarbital.

Marţi, 5 noiembrie. Ora şase. Buimăceală. Nu mă pot trezi până la prânz. N-am chef de nimic, parcă aş fi după o beţie (deşi nu ştiu cum e, dar am citit). Îl iau pe San Antonio. Nu merge, nu mă pot concentra. La prânz, un menu de-a dreptul îndrăzneţ: un fel de pireu de cartofi în care s-a spart un ou. Mama îmi

https://biblioteca-digitala.ro

aduce iaurt, parizer şi pâine graham. Ziarele. Iar mă ia cu vertij: «Un ofiţer s-a împuşcat la secţia de votare». «CDR se află în frunte». «Manolescu spera. Mai speră». «Paradoxurile IMAS». Nico pleacă acasă. Spre seară se strecoară cu greu în salon Ilonka, o studentă, altă studentă şi Anda. E deprimată. Nu-i vine nici ei să creadă. Stăm şi depănăm cauze, efecte. Obosesc. A adus mandarine. Le desfac şi mâncăm toate, ca în copilărie, de Crăciun. Anca aţipeşte repede. Nu pot să citesc nimic serios. Doar reclamele la Calvin Klein, Chanel, Dior. Îmi simt creierii mucilaginoşi. Iau un diazepam.

Miercuri, 6 noiembrie. Temperatura 36,6. Prima cafea Jakobs granule, fără zahăr. În câteva minute mă simt ca o rachetă în trepte. Am poftă de ceva intelectual. Iau *Istoria vieţii private*. După două pagini mă lasă puterile. Trec la San Antonio. Nimic. Am epuizat şi revistele franţuzeşti. Le ascult pe Anca şi Dorica plângându-se cum s-au dus de râpă Becicherecul şi Oraviţa. Vine Jana. Îmi scoate firele. Mă uit şi-mi văd pentru prima oară operaţia cu ochelarii din Germania. Se cheamă «incizie mediană pubo-ombilicară». Parcă aş fi un sac cusut. Anca pleacă acasă. Vine mama cu un maldăr de ziare. Mă arunc pe *Caţavencu*. «Cine-a tras o dată-n noi/ Va-ncerca şi-n turul doi». «Cine-a pus mandat pe clanţă». Apoi *Evenimentul, România liberă, Adevărul*. Mă uit la graficele BEC după ce s-au numărat 97% din voturi. ANL nu a intrat în Parlament. Şi: «Pe 17 noiembrie se pregăteşte o mare fraudă electorală». «Inima preşedintelui rus a fost oprită 68 de minute». «America la urne!» Mă ia cu un somn chinuit până pe la cinci. Temperatura 36,4. Mică trăncăneală. Cina. Din nou, imbatabile, macaroanele cu griş. Cobor pas cu pas două etaje, să pot lua de la poartă apa minerală pe care mi-a adus-o Betty. Apoi înapoi, tot pas cu pas. Mă prăbuşesc gemând, deşi nu mă doare nimic. Doar un fel de presiune în abdomen. Stau nemişcată ca un mort până vine contravizita. Aflu că mâine sunt gata biopsiile. Mă bucur că sunt gata şi ele, că totul a mers rapid. Mă târâi până la cabina improvizată. Primul telefon după. Comunic voios, fără să joc teatru, că totul e bine, că a fost uşor, chiar plăcut. Nu-i nici o problemă. Înapoi în pat. Am obosit. Nu pot să citesc nimic. Nici să mă gândesc prea mult. Doar că îmi merit boala. Fără să dramatizez, o iau ca pe ceva ce trebuie ispăşit. De fapt, sunt cam inconştientă. Nu realizez ce se întâmplă. Ce se întâmplă? Adorm fără să iau diazepam.

Joi, 7 noiembrie. Ceva revoluţionar în aer. Mă mut înapoi în salonul 11. Singură, tronând peste opt paturi şi opt noptiere. Mă instalez, îmi fac o cafea. Vine Jana şi îmi spune că sunt gata biopsiile şi că încearcă să le ducă la citit chiar azi. Dacă nu se întoarce într-o oră, înseamnă că nu l-a găsit pe profesor. Brusc mi se face frică. Gol în stomac, mâini reci, genunchi tremurători, uşor frison. Într-o fracţiune de secundă îmi dau seama că de fapt am fost foarte bolnavă, că am fost operată şi că jocurile mari abia acum se joacă. Dacă e ceva rău? Şi dacă da, ce am să fac? Vreau să iau un rudotel. Nu-l iau. Mă rog. Tot mi-e frică. Iau rudotelul şi aştept cu plexul explodat să aud tocurile Janei ţăcănind pe coridor. Sunt mai slabă decât credeam. La două fix se deschide

https://biblioteca-digitala.ro

ușa și intră Diana, Cami, Teodora din IV și Cosmin din III. Îmi aduc flori, un urs panda din pluș și un ou kinder. Uit de toate. Mai vin Mia, mama, Paul Sterescu, Ioana, Costi cu prietena lui, Marius – foștii mei studenți. Primesc de la ei un imens coș cu toate fructele toamnei. Ceva incredibil de frumos. Sunt dezamăgiți din cauza rezultatelor PAC-ului, pe care l-au votat. Nu-și pot explica de ce s-a întâmplat așa. Vine și Gabi Colțescu. Povestim. Gata vizita. Rămân singură. Temperatura 37,2. Ziarele. «America a decis. Clinton reales». «Elțîn a reluat controlul butonului nuclear». «Protocol Emil Constantinescu – Petre Roman». Toate au reintrat în normal, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic.

Mă duce gândul la metaforele politice ale bolii, așa cum le-am citit mai de mult în Susan Sontag. Dacă societatea e ca un organism, iar maladia e dezechilibrare, distrucție, atunci, aplicată polisului, boala ar fi o dezordine civilă. Iar dacă m-aș întreba ce terapie trebuie să-i aplice guvernanții, adică la ce mijloace de reechilibrare, de armonizare a societății ar putea ei apela, îmi aduc aminte că sunt trei teorii, dar nu mai știu cine ce zice. Iau repede cartea și văd că Machiavelli recomandă anticiparea, adică un fel de prevenire, de profilaxie a bolii. Să nu se ajungă la starea gravă, pentru că atunci totul e pierdut: boala e ireversibilă și iremediabilă. Hobbes îndeamnă la rațiune și ajunge cam la aceeași concluzie, fatalistă: să nu lăsăm lucrurile să se agraveze. Ar fi ca o sinucidere. Și, în cele din urmă, Lordul Shaftesbury, cu duhul blândeții: un organism bolnav nu ar trebui asistat medical excesiv și, cu atât mai mult, nu ar trebui brutalizat prin intervenții radicale. Ele ar spori haosul. Mă concentrez cât pot, metaforizez, analoghez și rezultă că până acum am ales și eu, și guvernanții mei, soluția Lordului. Doar că nu era vorba de toleranță, ci de nesimțire, inconștiență și iresponsabilitate față de acel corp. Eu însă, de o săptămână, am tranșat, ca un extremist (de dreapta sau stânga): bisturiu, extirpare etc. Oare cum o să fie mai departe? Deocamdată e bine, chiar surprinzător de bine. O bucurie de a trăi cum n-am mai avut niciodată.

Vine Jana spre seară. Nu l-a găsit pe profesor. Mâine. Îmi aduce alt teanc de reviste. Parcă mi-a trecut frica. Parcă m-am obișnuit cu orice gând. Îmi aduc aminte de o precizare. Voi trăi mult, putred de bogată și obeză. Dacă o să mă îngraș după operație?! Obosesc. Iau un *Paris Match* și, după un tabel destul de complicat, îmi calculez speranța de viață. Aș prinde 76,3 de ani. Cam puțin, după câte proiecte am. Văd motto-ul extras din panseurile celei mai bătrâne femei din Franța, Jeanne Calmet, 108 ani. «Vinul, amarul și fantezia – iată cocteilul de viață lungă!» Devin brusc atentă la sfaturile pentru femei cu ochelari, din *Voici*. Cum să obții o privire intensă? Adorm devreme.

Vineri, 8 noiembrie. Liberarea! Din reflex, mă trezesc tot la șase, după un somn adânc, cu multe vise color. Mă spăl, îmi fac o cafea. Vine Jana. O să plecăm împreună acasă, cu mașina ei, pe la prânz, după ce aflăm rezultatele. Parcă nici n-ar fi vorba de biopsiile mele. Nici urmă de frica de ieri. Mi-am intrat deja în orice nou rol, în orice posibilă situație, cât de rea ar fi. Vizite de adio în fostul salon ATI 8. Donații. Apoi încep să-mi strâng calabalâcul în cele patru sacoșe. Mă mișc destul de greu, neîndemânatic. Cad lată în pat. Răsfoiesc

https://biblioteca-digitala.ro

revistele colorate fără nici un entuziasm. Recitesc chestia cu privirea intensă. Cum s-o obţin. Iau un creion dermatograf şi mă duc la oglinda de deasupra chiuvetei. Sunt cu ochelarii de broască. Îmi văd privirea. Ceva între jale şi râs. Mi se cam răcesc mâinile. Dau ochelarii jos, îmi vâr nasul în oglindă şi trag un contur negru, tremurător, sus, pe pleoapa dreaptă. Mă îndepărtez puţin. Nu văd nimic. Doar un fel de pată ovală, albicioasă, încadrată de ceva negru, inform şi două găuri întunecate. Stau fascinată până la oroare în faţa propriei apariţii spectrale, aşa cum nu m-am văzut niciodată. Încremenesc ca meduza. Gorgonela, cum mă alintă fiică-mea. Stau pironită în oglindă, cu creierul complet golit, cu genunchii tremurând.

Îmi pun din nou ochelarii, îi schimb cu cei slabi şi cotrobăi prin sacoşa culturală. Scot notesul şi scriu pentru *Secolul 20*: «E ora 12,35. Stau pe pat şi notez, fără să ştiu ce mai simt, deznădejde sau speranţă, că, după ce m-am privit minute în şir în oglindă fără să mă văd, aştept să aud mai întâi paşii pe coridor, tocurile ţăcănind. Apoi să se deschidă uşa, să intre, să mă agăţ de privirea ei, să mă cuprindă de-a valma deznădejdea şi speranţa. Să aflu.»

Se aud paşii pe coridor, tocurile ţăcănind. Plexul explodat. Cu degetele îngheţate de frică şi ochii ţinţă la uşă, mai apuc să scriu (de fapt să mâzgălesc): «Aştept să». Aştept.

https://biblioteca-digitala.ro

LIVIUS CIOCÂRLIE

Fals jurnal de ageamiu autentic

Măi, Bibulie, tu chiar că eşti neserios! Ce treabă ai tu să te vâri unde nu-ţi fierbe oala? Barem de ai fi vreun băgăcios! De ţi-ar plăcea să te vezi în tot locul. Nicidecât. Te ia gura pe dinainte, asta-i tot. Nici măcar n-a apucat să insiste omul. Abia de te-a întrebat dacă ţii jurnal. Să-i dai ce ţi-ai notat în zilele astea electorale. Şi tu: «Văd eu ce pot să fac. Mă descurc cumva». Auzi la el! Jurnal nu ţine, dar vede el ce poate să facă. O încurcă el cumva. Ce vrea să însemne? Că ai să te apuci să-ţi scrii jurnalul din urmă? Haide, de! De unde le mai scoţi? Nu eşti chiar tu cu teoria că numai scriitorul bun poate să facă ce i se cere, în timp ce scriitorul autentic, adică tu, nu scrie decât ce-i trece, nici el nu ştie cum, prin cap? Te apuci tu să scrii la comandă? Păi, uite că mă apuc. Nu mai spune! ia să te văd. Ce, crezi că n-ai să vezi? Casc ochii cât cepele. Vedem noi la urmă. Am să văd pe dracu, asta am să văd. Degeaba vrei să mă sperii. Nu uita că am promis. De la Banat sunt. *Ein Mann, ein Wort*.

Vorba e, de unde să încep? Poate de când m-am îmbolnăvit. Venise Nicolae la *Orizont*. Am spus, uite oamenii ăştia politici, câte talente au. Unul dirijează orchestre simfonice, altul pictează, Nicolae e critic literar. La cină n-am apucat să vorbim. A zis, dacă pierd, nu pierd nimic. Doamne! m-am gândit. Dacă, a zis. El încă mai crede. Nu ştie că n-are cum să câştige. E prea bun. Prea nu poate să fie mediocru. Prea nu spune chiar ce te aştepţi să spună. A doua zi m-am simţit rău.

Sau să fi început cu întrebările lui Cistelecan. La astea, despre alegeri, răspundeţi mai târziu. Iar eu: ce să mai amân... Îţi spun de pe acum că Ei nu pierd. Nu pierd pentru că au prea mult de pierdut. N-o cam nimerişi. N-am nimerit-o, de! dar nu pricep de ce. Nu-i lucru curat. Nu cumva or fi vrut să arunce mâţa moartă peste gard? Să vină tot ei, la anul, să ne salveze, cu toate cohortele, în cap cu Hadrian... Ei, nu, las-o baltă, prea-i trasă de păr. Dacă n-ar fi vrut, de ce mai făceau tevatura cu telefoanele? De ce mai strigau nu-i votaţi că vă taie de la pensie, care va să zică? Drept e. Te pomeneşti că s-au făcut democraţi. *Fair play*, cum ar veni. O fi de când joacă tenis cu Sever Mureşan. Nu-i asta, bobocule, îţi spun eu. Prea ar fi trebuit s-o facă lată, că-s

https://biblioteca-digitala.ro

singuri acum, vadimi şi funarioţi nu mai au. Ar fi ieşit o dandana de-i trezeau până şi pe observatorii Europei din somnul lor intercontinental. De, ce să zic, cum le ştii tu, Miţule, mai rar...

Puteam să pornesc chiar de la ziua cu votul. Cum ne-am dus cam aşa, cam în doi peri. Să ştii că le aruncăm pe ale noastre în vânt. Cum asta, nu fac ei patru procente? Nu fac nici două, Miţule, ascultă-mă ce-ţi spun. Pentru prezident o reparăm în al doilea, dar ăsta, al lui Bazil, al lui Vighiloi, praful se alege de el. Lasă că Vighiloiu, de pe locul şapte, tot nu se alegea. Şi atunci cum? Vrei să ne lepădăm şi noi? Nu, asta nu, da-mi pare rău de pingele. Nu-i bai, îmi zice, că tot îţi place ţie actul gratuit. *Very, very funny*, îi răspund, cătrănit, ca Bran lui Stan. Şi vine seara. Bate de ora opt. La şi cinci, telefon de la Luxemburg. Ei, cum a fost? Ai răbdare, fetiţo, zic, abia la nouă de ne-or spune ceva. La nouă şi cinci, iar. Fata asta nu s-a dat cu binele, zic. Stă tot cu gândul încoace, în loc să ne aştepte la Maastricht. Măcar de ar fi toţi aşa. (Citat din Simona, de la New York: «Mă interesează cât alegerile din Ungaria, dacă vrei să ştii.»)

Se face miezul nopţii şi aflăm. Scoală, Miţule, că i-am bătut. Cum, noi? Ei, nu chiar noi, pe noi nici nu ne văd, dar, la urma urmelor, tot noi. Şi uite, culmea, că avem o şansă pentru turul doi. Măi, să fie... S-o apucăm noi şi pe asta? Mai ştii... Te pomeneşti.

Şi începe un discurs bizar. Să ne vedeţi la parlament, cu şaptezeci la sută prospătură, abia scoasă de la incubator. Să vedeţi ce opoziţie constructivă. Iacătă-i şi constructivişti. De când practică ei artele abstracte? Nu glumi, bobocule, nu da în calul căzut la pământ.

Abia apuc, cuprins de sentimente creştineşti, să vreau să-l ridic şi începe să apară pe sticlă un ins unsuros. Cineva îi va spune hipopotam. Fapt e că miroase camera a transpiraţie râncedă şi a otrăvuri lente când vorbeşte dumnealui. Dar nu-i decât primul pas al epocii de tranziţie de la constructivism la Brăila. Când o nimereşte domnul Iliescu, există deja un trecut de trei, patru zile de regăsire a idealului revoluţionar. Şi totuşi, nu suntem pregătiţi. Când îl văd cu ochii aprinşi, zic Miţule, stinge aparatul că ăsta vine peste noi. Ce viguroasă întoarcere la sursă, la paralela patruzeci şi cinci! S-a spus că l-ar fi învăţat nişte americani. Dacă i-a plătit pentru asta, inutilă pagubă ne-a făcut. L-ar fi putut sfătuit, pe lei româneşti, domnul Brucan, cu scânteia lui de tinereţe. Dar nici nu avea nevoie. Tehnicile astea le-a deprins în familie, nu mult după ce l-au botezat ortodox. Oricum, şi-a convocat toţi penaţii. Şi monarhia, şi moşierii şi pe bogaţi (să fi devenit domnul George Păunescu P.N.Ţ.-ist?), ba până şi roata istoriei. O ţine cu mână fermă, să n-o dea hoardele înapoi. Iar între timp distinşii, nobilii, domnii Tinca şi Meleşcanu, îi stau de-a stânga şi de-a stânga, *comme deux portes de prison*. Să le fi pierit numai vocea, să fie cumva surzi?

Hoarde, ziceam, dar rândul hoardelor vine abia a doua zi. Ne-am mutat cu arme şi televizoare la Alba Iulia. Aici domnul Meleşcanu e în elementul lui. Nu s-a luptat el atâta pentru tratat? Poate aprecia în şi mai bună cunoştinţă de cauză cum i se face praf. Şi chiar apreciază. Frumos, înalt, surâzător.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu-i vorbă, în zilele următoare s-a scris în ziare despre toate astea mult mai bine decât pot s-o fac. Întrebarea e câţi îi citesc? Cât reuşesc ei să stânjenească voinţa asta hotărâtă de a transforma populaţia în gloată, despre care Hannah Arendt scria că a stat la originile totalitarismului. M-am făcut grav. Grav am şi fost în zilele acelea, mai ales că eram bolnav. Ba făceam febră, ba mi se prognoza boala aia urâtă, ba voiau să mă vâre în spital. A trebuit să trag o pioasă minciună cum că, brusc, m-aş fi restabilit. Hazul e că tocmai aşa, brusc, m-am restabilit. Am zis Miţule, hai şi noi la «Union». Hai la Pompi, la «Antena 1», să-i auzim pe ăştia doi. Nu mi-e de alta, dar mi-e frică să nu-l dea peste cap cu harurile lui de activist. Ne ducem şi urcăm opt etaje fără lift. Bibulie, muribund. Mă liniştesc repede. Unul e crispat, celălalt are zâmbet de învingător. Totodeauna am zis că aici am greşit cu fetele. Trebuia să le spunem eşti cea mai frumoasă, eşti cea mai deşteaptă. Când crezi că eşti chiar eşti şi, mai ales, ai succes. Deci ascult ce ascult şi deodată, după ce mai aud şi gafa cu ministrul Crişan, spun Miţule, să ştii că mi-a trecut. Nu mă mai apasă, nu mai am frisoane, nu-mi mai stă o piatră în stomac. Va să zică, asta era, de asta, de frică, sufeream. Adevărat *zoon politikon*.

Totuşi, ultima şarjă nu mi-a plăcut. Prea a devenit ortodoxia o condiţie de bun român. Mi-l amintesc pe Michnik la întrebarea lui Cavada despre Dumnezeu: «Ce ar spune prietenii mei dacă aş răspunde la aşa o întrebare? E o chestiune care mă priveşte personal». N-aş fi prea mândru că l-am silit pe omul ăla să se dea şi drept credincios. Bietul de el, se împacă până şi cu Dumnezeu până trece puntea.

●

Dar, să-i vedem până la capăt. Spun dinainte că o să-mi piară râsul. (Am şi făcut o pauză tipografică pentru ca să marchez, vorba domnului Iliescu, schimbarea de ton.) Am să-mi dau seama că, într-adevăr, Bibulie s-a băgat unde nu-i fierbe oala. Bibulie e neserios, el a decis că dacă tot nu poate să schimbe nimic, dacă viaţa a fost trăită aşa cum a fost, iar el, acum, n-o mai poate îndrepta, atunci măcar să râdă. Va trebui să admită că nu-i nimic de râs. Totuşi, americanii, specialiştii în alegeri câştigate, banii şi i-au meritat. Ei au zis, pare-se, lungeşte cât mai mult vorba, omul nu va rezista. Şi, aşa a fost. *Il n'a pas fait le poids*. O spun aproape la modul propriu. A fost un meci de box între un semi-greu şi un mijlociu. În asemenea confruntări, numărul rundelor e determinant. Cu cât sunt mai multe, cu atât boxerul mai uşor se epuizează. Singura lui şansă e ca, într-o partidă scurtă, viteza lui mai mare de execuţie să-i aducă un succes rapid. Aşa, în patru seri, a câştigat o bătălie dar războiul l-a pierdut. L-a pierdut şi fiindcă au fost date lovituri nepermise de ambele părţi, iar a primi un pumn sub centură de la un semi-greu te rupe în două, dar şi fiindcă resursele în tehnică pură au fost diferite. Omul nostru a fost monocord. S-a avântat în luptă din ce în ce mai descoperit. Trecând de la box la tir, aş spune că n-a tras, ca ochitorii de elită, foc cu foc, ci în rafale. Ştiind că are multe gloanţe, nu le-a controlat. Unele şi-au atins ţinta, altele s-au rătăcit. Până la urmă, tirul lui a părut împrăştiat. Împrăştiat şi zgomotos. Tactica

https://biblioteca-digitala.ro

celuilalt a fost să convingă că nu trebuie pusă o armă în mâna cuiva care n-o poate stăpâni. În ce-l priveşte, a revenit cu tenacitate la mereu aceleaşi întrebări, ca şi cum n-ar fi primit până atunci nici un răspuns. Sugestia a fost că adversarul nu e creditabil. Oricât s-ar apăra şi orice ar pretinde, nu trebuie crezut. M-au impresionat şi oamenii televiziunii din ultimul rund. Te-ai fi putut aştepta ca în noile condiţii să devină prudenţi. Români imparţiali, să nu se mai expună în folosul unor perdanţi. Ei, ultimii doi, au ales mersul până la capăt, fie ce-o fi. Întrebările lor, la purtător, au fost elocvente. Unuia i-au dat ocazia să mai atace o dată pe o temă favorită, pericolul de autonomie, pe celălalt l-au mai înfundat o dată – ca monarhist.

Să le iau pe rând. A doua zi, rămas singur în urbe, nu m-am mai dus la Pompi, să-i văd şi pe Pro TV. Mi-a spus după aceea Vulturul că s-au încăierat, fără învingător clar. Trec repede peste a treia seară. Am observat că starea de spirit se schimbase. Domnul Iliescu îşi regăsise calmul, nu mai era crispat. Dincoace, omul începuse să pară arţăgos. Îşi luase şi greaua misie de a da glas suferinţei celor mulţi. El trebuia să întrupeze indignarea. Pe astfel de motive, nu-i greu să pari demagog. Nu e a bună, mi-am spus. S-a confirmat în ultima seară. Adică, zic că s-a confirmat. Poate greşesc, poate exagerez. Din fire sunt pesimist, văd numai partea rea.

La început am avut senzaţia curioasă că domnul Iliescu aproape renunţase. Vorbea cu voce scăzută, de parcă ar fi ştiut că, oricum, totul era inutil. Ori chiar aşa simţea şi abia pe parcurs s-a însufleţit, ori a fost o tactică subtilă. S-a instalat într-un rol de victimă a tuturor. Vreţi toţi să mă vedeţi bătut, eu, singur, ce pot să fac? Dacă nu-mi recunoaşteţi nici minime merite, ce să mai spun? În situaţia asta, interesul celuilalt ar fi fost să-şi tempereze tonul. Să nu mai urmărească decât remiza când toate semnele arătau că pe întreaga partidă victoria fusese deja obţinută. Să participe, cât mai smerit, la un priveghi. Dacă vrei s-o faci pe mortul, nu eu am să te învii. Or, tocmai că l-a înviat. A sărit încă o dată la bătaie, cu riscul de a părea că loveşte în leul rănit. N-a vrut să ştie că înfrângerea trebuie respectată. («Aţi mâncat bătaie!», răcnetul pe care-l auzeam pe stadioane când le frecventam, m-a izbit ca cel mai deplorabil fel de a fi învingător.) A scos la iveală abuzuri punctuale, care pot fi adevărate, dar este treaba ziariştilor să le descopere. Un om politic care îşi pune oamenii să le găsească dă sentimentul că se înverşunează cu orice preţ. Iar evocarea contenciosului rusesc n-a fost chiar responsabilă pentru un viitor preşedinte. Hărţuieli dintr-astea sunt profitabile în opoziţie, nu când vei fi în situaţia să negociezi.

Pe nesimţite, situaţia s-a schimbat. Cu o remarcabilă capacitate de a face uitate momentele, multe, când îşi iese din fire şi devine uimitor de violent şi grosolan, a face uitată şi campania în care oamenii lui merg până la a-i pune svastică unui evreu, domnul Iliescu a început să-şi impună imaginea de om cumpătat, care-şi cântăreşte vorbele, încât a dat dinainte greutate unui cuvânt final bine conceput, care nu mai ameninţa, ci le cerea oamenilor să se gândească bine pe mâna cui se dau. Dacă n-aş şti tot ce ştiu, m-ar fi convins, cu atât mai mult cu cât de cealaltă parte ultimul cuvânt s-a vrut prea elevat.

https://biblioteca-digitala.ro

Venind după o prestaţie de-a lungul căreia emiţătorul lui spusese vrute, dar şi nevrute, a părut să nu aibă subiect.

Concluzia mea este că, deşi avea toate argumentele în sprijinul lui, iar adversarul venise cu totul vulnerabil, domnul Constantinescu a pierdut. Ceea ce nu înseamnă că va pierde şi votul. Dacă valul îl duce, cum pare să-l ducă, nu poate fi oprit. Am să mă bucur atunci, dar cu un gust sălciu. Dacă totuşi va pierde şi cum n-o să am inima să i-o reproşez, spun de pe acum că va fi pierdut pe mâna lui. Deocamdată, din dezamăgire, boala pare să fi revenit.

●

Acum, îmi aştept *stafful*, să-mi confrunt părerea. Vine diseară de la Bucureşti. Până atunci, citesc *Adevărul*. Nu se confirmă. Constantinescu a fost bun. Aşa să fie. Nu ţin să am dreptate. O spune şi titlul: ageamiu.

Şi *stafful* vine şi nu-mi furnizează nici un element de dramatism. Nu-i pusă în pericol, cum se întâmplă prin atâtea case, din dezbinare politică, o legătură veche de patruzeci de ani. Ba chiar, aş zice, sentimentul de decepţie e şi mai apăsat. L-ai văzut cât este de evlavios? Cum îşi spune rugăciunea la televiziune? Au plâns cucoanele în Bucureşti. Te-ai fi gândit că o să ţi se strângă inima pentru primul miner al ţării? Lasă, zic, că şi el a făcut să ni se strângă pentru Celălalt, la proces. Se poate, zice, dar nici aşa. Orice cuvânt răstălmăcit! Că sârbii ne-au fost singurii prieteni. Păi, chiar ne-au fost şi era clar la ce se referea.

Miţule, zic, am încurcat-o. Noi îi ridicăm ăstuia statuie. Şi dacă tot el câştigă? Cum apar eu în lume? N-o să spună toţi că m-am dat cu el? Bobocule, fii bărbat! Tu singur ţi-ai căutat-o. Nu spui tu că ăsta ţi-i talentul, să scrii cinstit ce-ţi trece prin cap? Miţule, zic, cinstit, dar parcă prea e groasă. Lasă-mă să tai toate astea dacă învinge el. Ca să-ţi spun drept, omul mă zăpăceşte. Cred că e făcut din doi. E făcut din idei de lemn care, când se aprind, ard cu vâlvătaie. Atunci, i se bat turcii. Uită de manieră. Altfel, e inimos, viclean şi ezitant. Nu suferă să fie autoritar. Îl costă acum. L-au jucat pe degete şi i-au spart în cioburi imaginea trepăduşii de care s-a înconjurat.

Hai, Miţule, zic să facem o pauză. Scrie şi la lege. Vineri şi sâmbătă, campanie interzisă. Duminică ne ducem, votăm ce, oricum am lua-o, trebuie votat, iar luni, de-o fi una, de-o fi alta, încercăm să ne lămurim.

Ţi-ai găsit! Parcă poţi... Mă stăpânesc ce mă stăpânesc, şi iar mă aud zicând: spune, Miţule, de ce i-au scăzut acţiunile? Cui? Lui Ion Pierdutul ăsta. Ştii tu că i-au scăzut? Dacă-l vezi mâine tot acolo, tot la Cotroceni? Taci, Miţule, nu mă fierbe. Lasă-mă să cred. Tu spune-mi de ce s-au topit. Din cauza analizelor, zice. Mai de mult, analizele se terminau cu bubuituri. Cădeau capete, se găseau ţapi ispăşitori. Acum, de la Gorbaciov încoace, după analize nu urmează nimic. Rămân în procesul verbal. Le servesc numai ca să aibă sentimentul că au făcut ceva. Dacă i s-au topit acţiunile, cum zici, e pentru că dă senzaţia că nu-i pasă de oameni. Şi nici nu-i pasă, oricât ar fi, în particular, de inimos. E educaţia lor partinică. Ei îi dispreţuiesc pe oameni. Nu-i respectă decât pe reprezentanţii detaşamentului celui mai înaintat.

https://biblioteca-digitala.ro

Bine, Miţule, nota opt. Dar spune-mi altceva. Care-i marea victimă a campaniei? Pui întrebări de grădiniţă. Regele, bineînţeles. Se leapădă de el ca de lepră, fără o vorbă de respect. Şi dacă e cineva care nu merită tratamentul ăsta, tocmai regele e. Aşa e, Miţule, dar ce putea să facă? Dacă vorbea altfel, cu cinsprezece la sută se alegea. Să-l fi găsit pe unul care nu avea de dat socoteală, care n-ar fi trebuit să abjure. Nu l-ar fi vrut Coposu. Posibil. Asta-i viaţa, ce să ne mirăm? E complicată, n-ai scris tu de nu ştiu câte ori că aşa e?

Cu asta chiar că-mi piere pofta de discuţii. Mă retrag în forul meu şi toată ziua nu mai am de semnalat decât un singur fapt. O fandacsie, sper. Când mă duc seara la capătul străzii, să caut o apă minerală, observ un buluc de indivizi, în mod vizibil străini de cartier. Îmi trece un gând prin cap. Nu spun nimic acasă. Dormim şi, dimineaţa, în ziua de alegeri, când ne trezim la cinci, îmi spune ai auzit? Ce să aud? N-ai auzit pe la ora trei vorbă mare pe stradă? Ce să fi căutat, noaptea, pe o stradă liniştită ca a noastră? Te gândeşti şi tu la ce mă gândesc? Păi, mă cam gândesc.

Să spun? S-o pârăsc? Miţuko n-a votat. Ne-am sculat, ne-am spălat şi frumos ne-am îmbrăcat. Când să-şi ia Miţu buletinul, nu-i. L-a lăsat la Bucureşti la o poartă unde un cerber i l-a reţinut. Roagă-te, îi spun, să nu câştige Iliescu cu un vot.

Ziua e lungă şi trece greu. Inventăm scenarii până ni se acreşte şi se retrage fiecare în colţul lui. Îmi mint nerăbdarea cu ultimul roman al lui Ţepe. Cu zece minute înainte de douăsprezece îl dau la o parte şi mă gândesc la după amiaza când s-a anunţat guvernul Groza. O văd în linii clare şi lumină aspră, parcă ar fi fost ieri. Mai sunt câteva momente, îmi zic, şi se încheie cincizeci şi unu de ani. Mă simt dintr-o dată bătrân. Ce urmează până dimineaţă mi se amestecă, ghiveci, în cap. Ţin minte că la două ne-a chemat luxemburga. Văzuse totul până s-au vârât ruşii pe satelit. E veselă. Plânsul lor din mai. Alexandra, care e cu noi, are lacrimi în ochi şi azi.

●

Primul cuvânt li se cuvine lor. N-au furat. E lucrul cel mai bun pe care l-au făcut în şapte ani.

Domnul Iliescu îşi transformă, ca pe un vechi palton, discursul de candidat într-unul de pierzător. Un discurs demn, cu multă celofibră în el.

Petre Roman vorbeşte de parcă ar fi originar din Piaţa Universităţii. Mare pişicher!

Stere Gulea îi cere grasului domn Boda să fie mai modest.

Că s-ar fi trezit electoratul se poate discuta. Fondul problemei e altul: moldovenii şi muncitorii nu i-au mai plebiscitat. Înseamnă că sărăcia a învins.

Partidul domnului Năstase se va scutura de clienţi. Depinde de el să fie zvelt sau costeliv.

Tot efortul a fost să se menţină înapoierea, capitalul lor electoral. Marea schimbare în asta va consta.

https://biblioteca-digitala.ro

Abia acum morţii din decembrie ştiu pentru ce s-au prăpădit. Corneliu Coposu abia acum e liber. Şi Iuliu Maniu. Să-l ascultăm pe Mircea Vulcănescu: să nu-i răzbunăm.

Un cuvânt pentru Nicolae. Tu ai încercat, noi am stat la o parte. Nu m-aş mira să credem că tu ai greşit.

Ţara e încă ruptă în două. Noi, apusenii, parcă am avea colonii: Dobrogea, Iaşi, Bucureşti.

Oricum, o mare speranţă: frontiera de vest nu s-a speriat. Conflictul cu ungurii e născocit.

Ei, ungurii, parcă ar fi nemţi. Le spui ce e bine să facă şi, fără să stea la vorbe, o fac.

Faţă de noul preşedinte am rezerve, dar sper măcar un lucru: că cinstea lui, a altora, va fi activă şi nu păstrată, ca a celuilalt, într-un sertar, la Cotroceni.

Ţărăniştii nu au oameni, dar cei pe care-i au, nu ştiu cât de reformişti, sunt barem bine intenţionaţi. De aroganţa găunoasă a liberalilor mă tem.

Marea surpriză a toamnei: metamorfoza, cât o fi de sinceră, a lui Vadim şi a lui Funar.

Marea întrebare: câtă răbdare vom avea? De s-ar lua măcar măsuri de bun simţ. Să se stârpească, până la ultimul, orice girofar.

Pe Bibulie ce-l aşteaptă? Un post, bine retribuit cu pensie, de muscă la arat.

Complex sportiv, instalaţie, 1987

Complex sportiv, performanţă.
Fotografiile au participat la expoziţia «Alternative», Galeria Orizont, Bucureşti, 1987 ▶

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

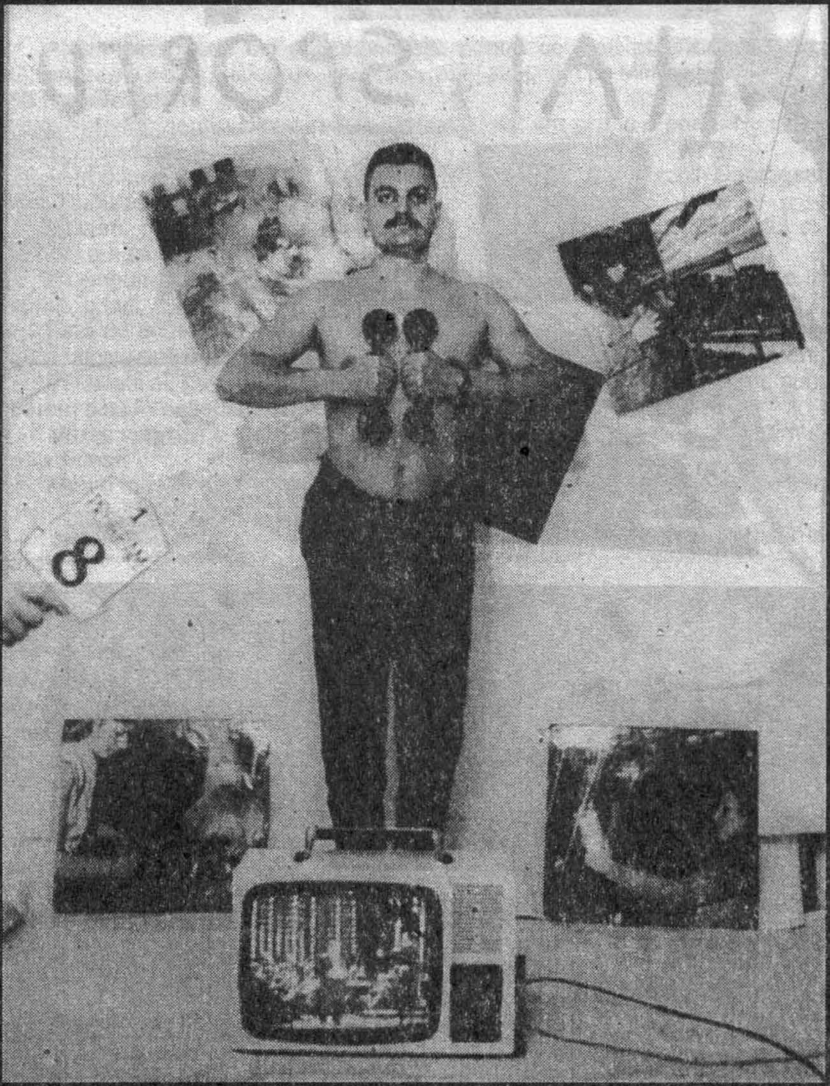

https://biblioteca-digitala.ro

ITALO CALVINO

ZIUA UNUI «SCRUTINĂTOR»*

Amerigo Ormea ieşi din casă la cinci şi jumătate dimineaţa. Ziua se anunţa ploioasă. Pentru a ajunge la sediul electoral al secţiei de votare din care făcea parte, Amerigo urma un traseu de străzi înguste şi arcuite, acoperite de vechi pietre cubice, de-a lungul zidurilor unor case sărace, de bună seamă locuite la înghesuială, dar lipsite, în zorii aceia duminicali, de orice semn de viaţă... Amerigo, nefamiliarizat cu cartierul, descifra numele străzilor de pe plăcile înnegrite – nume, poate, ale unor binefăcători uitaţi – aplecând într-o parte umbrela şi ridicându-şi fruntea sub răpăitul ploii.

Exista obiceiul, printre susţinătorii opoziţiei (Amerigo Ormea era membru al unui partid de stânga), să considere ploaia într-o zi de alegeri ca pe un semn bun. Era un mod de gândire ce se prelungea încă de la primele votări de după război, când se mai credea că, pe vreme rea, mulţi alegători ai democreştinilor – persoane nu prea interesate de politică, sau bătrâni neputincioşi ori locuitori ai unor sate cu drumuri rele – nu aveau să-şi scoată nasul din casă. Dar Amerigo nu-şi făcea asemenea iluzii: era, de-acum, anul 1953, şi cu sumedenia de alegeri avute în spate, s-a văzut că, fie ploaie, fie soare, organizaţia care-i făcea pe toţi să voteze funcţiona mereu. Ca să nu mai vorbim de alegerile actuale, când era vorba, pentru partidele din guvern, să impună o nouă lege electorală (legea-înşelătorie, o botezaseră ceilalţi), prin care coaliţia ce ar fi obţinut 50 % + 1 din voturi ar fi avut două treimi din locurile în

---

* Pentru a putea fi cât mai fideli scrierii lui Calvino, începând de la titlu, am fost nevoiţi să împrumutăm şi să «românizăm» un termen italian: am tradus *scrutatore* prin *scrutinator* sau *scrutinător*. Credem că n-am forţat excesiv firea limbii române, căreia i-am propus un termen «tehnic» în domeniul politicii, un termen de vastă întrebuinţare cel puţin din patru în patru ani. Vocabula *scrutin* exista dinainte în limbă: am derivat din ea, întâi prin adjectivare, apoi prin re-substantivizare *scrutinător*, aşa cum din *muncă* am tras *muncitor*. Credem că operaţia e licită, îmbogăţindu-ne lexicul. Scrutinatorul (sau scrutinătorul) e persoana care, delegată de un partid, face parte din comisia unei secţii electorale, supraveghind şi contribuind la buna funcţionare a procesului votării şi apoi la numărătoarea voturilor. *(n.tr.)*

https://biblioteca-digitala.ro

Parlament... El, Amerigo, învăţase că în politică schimbările se petrec pe căi ocolite şi complicate şi nu sunt de aşteptat de la o zi la alta, ca printr-o întorsătură a soartei; şi pentru el, ca pentru atâţia alţii, a dobândi o experienţă însemnase a deveni un pic pesimist.

Pe de altă parte, funcţiona morala că trebuie să faci cât se poate, zi de zi; în politică, precum în tot restul vieţii, pentru cine nu e scrântit, contează două principii: să nu-ţi faci niciodată prea multe iluzii şi să nu încetezi să crezi că orice faci va putea servi cândva. Amerigo nu era dintre cei cărora le place să se înghesuie în faţă: în profesie, afirmării îi prefera păstrarea ca persoană dreaptă, nu era ceea ce se cheamă un «politician», nici în viaţa publică, nici în relaţiile de muncă; şi – se cuvine să adăugăm – nici în sensul bun, nici în sensul rău al cuvântului. (Căci exista şi un sens rău; sau şi un sens bun, după cum judecă fiecare; Amerigo, în orice caz, cunoştea lucrurile acestea.) Era membru de partid, asta da, şi cu toate că nu se putea socoti un «activist», deoarece caracterul său îl mâna spre o viaţă reculeasă, nu se dădea în lături atunci când era de făcut ceva considerat util şi potrivit cu sine. La Federaţie îl cunoşteau ca pe un element pregătit şi de bun simţ: acum l-au făcut «scrutinător», numărător de voturi: o sarcină modestă, dar necesară şi chiar angajantă, mai ales la secţia aceea, înăuntrul unui mare institut religios. Amerigo acceptase cu plăcere. Ploua. Avea să rămână cu pantofii uzi toată ziua.

O întrebare pentru Calvino

Cu ocazia apariţiei la editura Einaudi a romanului *Ziua unui «scrutinător»* (februarie 1963), Calvino a scris textul unei prezentări a cărţii, rămasă, în esenţă, inedită, care se publică aici pentru prima oară în versiune integrală.

Noua dumneavoastră carte *Ziua unui «scrutinător»* tratează o temă contemporană şi e o povestire înţesată de reflecţii care se referă la politică, filozofie, religie. Consideraţi această carte o cotitură faţă de alte cărţi atât de diferite, inspirate de o imaginaţie liber fantastică, precum *Vicontele înjumătăţit*, *Baronul căţărător*, *Cavalerul inexistent*? Şi dacă e vorba de o cotitură, ce anume a determinat-o?

Nu e o cotitură, deoarece lucrarea mea de reprezentare şi de comentare a realităţii contemporare nu a început astăzi. Specula edilitară *e un roman scurt pe care l-am scris în 1957 şi care încearcă – plecând, şi el, de la o experienţă autobiografică doar puţin deformată – o definiţie a timpurilor noastre.* Norul de smog *pe care l-am scris în 1957 se situează, de asemenea, pe această linie. Aveam de gând, atunci, să fac un fel de ciclu care ar fi putut să se intituleze* La jumătatea secolului, *adică povestiri ale anilor '50, marcând trecerea unei epoci pe care încă o trăim.* Ziua unui «scrutinător» *era una dintre povestirile acestei serii. Şi tocmai în interiorul acestei direcţii (în care cred că voi continua să lucrez încă mult), putem vorbi de o cotitură sau, mai bine zis, de o aprofundare. Temele pe care le ating în*

https://biblioteca-digitala.ro

III

Pentru a transforma o încăpere în secţie electorală (încăpere care, de obicei, e o aulă de şcoală sau de tribunal, cantina unui refectoriu, o sală de gimnastică, sau orice local al unui birou de Primărie) sunt de ajuns câteva obiecte de mobilier – paravanele acelea de lemn geluit, nevopsite, care servesc drept cabină de vot; lada aceea de lemn, negeluit şi el, care e urna; materialul acela (registre, pachete de buletine, creioane, pixuri, un baton de ceară roşie, sfoară, fâşii de scoci) care e luat în primire de preşedinte în momentul «constituirii secţiei» – şi o aranjare specială a meselor aflate la faţa locului. Ambianţe golaşe, cu alte cuvinte, anonime, cu zidurile văruite; şi obiecte încă şi mai golaşe, şi mai anonime; precum şi aceşti cetăţeni, la mesele lor – preşedinte, secretar, numărători de voturi, eventuali «reprezentanţi de listă» – împrumută, şi ei, aerul impersonal al funcţiei lor.

Când încep să sosească votanţii, totul se însufleteşte: felurimea vieţii intră o dată cu ei, tipuri caracterizate unul câte unul, gesturi prea stângace sau prea dezinvolte, voci prea groase sau prea fine. Dar există un moment, iniţial, când cei din secţie sunt singuri şi stau acolo să numere creioanele, un moment în care simţi cum ţi se strânge inima.

În special acolo unde se afla Amerigo: localul acestei secţii – unul dintre cele multe aranjate înăuntrul institutului «Cottolengo», deoarece fiecare secţie primeşte vreo cinci sute de alegători, iar în întregul «Cottolengo» alegători

---

La giornata di uno scrutatore *– a nefericirii din naştere, a durerii, a responsabilităţii procreării – n-am îndrăznit niciodată nici măcar să le pomenesc până astăzi. Nu zic acum că am făcut mai mult decât a le pomeni; dar, însăşi acceptarea existenţei lor, conştiinţa că trebuie să ţinem cont de ele, schimbă multe lucruri.*

Cât despre povestirile aventuros-fantastice, nu-mi pun problema să le continuu sau nu ciclul, pentru că orice povestire se naşte dintr-un fel de nod lirico-moral care se formează puţin câte puţin, se împlineşte şi se impune. Desigur, mai există după aceea partea jocului, a mecanismului. Dar nodul acesta iniţial e un element care trebuie să se formeze de la sine; intenţiile şi voinţa contează puţin. Faptul acesta nu e valabil doar pentru povestirile fantastice; e valabil pentru toate nucleele poetice ale oricărei opere narative, fie realistă, fie autobiografică, e ceea ce decide, în oceanul lucrurilor ce se pot scrie, pe cele imposibil să nu fie scrise.

E o povestire nu prea lungă, în care nu se întâmplă multe lucruri; se bazează mai mult pe reflecţiile protagonistului: un cetăţean căruia, în timpul alegerilor (suntem în 1953) i-a revenit sarcina de a fi membrul unei secţii electorale ce se afla în interiorul ospiciului de handicapaţi «Cottolengo» din Torino. Povestirea urmăreşte ziua lui de lucru şi se intitulează tocmai Ziua unui «scrutinător». *E o povestire dar, în acelaşi timp, un fel de reportaj asupra alegerilor de la «Cottolengo», şi de pamflet împotriva unuia dintre aspectele cele mai absurde ale democraţiei noastre, precum şi de meditaţie filozofică despre ceea ce înseamnă a-i face să voteze pe deficienţii mintali şi pe paralitici, despre cum, în toate acestea, se reflectă sfidarea istoriei din partea oricărei concepţii despre lume care socoteşte* ▶

https://biblioteca-digitala.ro

sunt cu miile – era în zilele normale un vorbitor rezervat rudelor care vin să-i vadă pe cei internaţi şi avea de jur-împrejur bănci de lemn (Amerigo alungă din minte imediatele imagini pe care locul le evoca: aşteptarea părinţilor ţărani, panerele cu câteva fructe, dialogurile triste) şi ferestrele, înalte, care dădeau spre curte, de o formă neregulată, printre pavilioane şi porticuri, în parte ca la cazarmă, în parte ca la spital (femei prea grase trăgeau şarete cu bidoane; purtau fuste negre ca ţărăncile de odinioară, basmale negre de lână, scufii negre, şorţuri albastre; se mişcau sprintene sub ploaia măruntă; Amerigo abia dacă aruncă o privire şi se îndepărtă de la ferestre).

Nu voia să se lase prins de mizeria mediului şi de aceea se concentra asupra mizeriei uneltelor lor electorale – obiectele de cancelarie, dosarele, cărticica oficială a regulamentului consultat, la orice îndoială, de preşedinte, nervos înainte să înceapă – deoarece pentru el această mizerie era bogată, bogată în semne, în înţelesuri, fie şi opuse între ele.

Democraţia se înfăţişa cetăţenilor sub aceste veşminte ponosite, cenuşii, despodobite; din când în când, lui Amerigo faptul i se părea sublim, în Italia dintotdeauna respectuoasă cu ceea ce e pompă, exterioritate, ornament; i se părea, până la urmă, lecţia unei morale oneste şi austere; şi o perpetuă revanşă luată asupra fasciştilor, asupra celor care crezuseră că pot dispreţui democraţia tocmai din pricina mizeriei sale exterioare, a umilei sale contabilităţi, şi căzuseră în pulbere cu toate fireturile şi pompoanele lor, în timp ce ea, cu simplul ceremonial al unor bucăţi de hârtie împăturite ca telegramele, al

---

istoria un fapt zadarnic; şi mai e şi o imagine neobişnuită a Italiei, şi un coşmar al viitorului atomic al genului uman; dar, mai ales, e o meditaţie asupra propriei fiinţe a protagonistului (un intelectual comunist), un fel de Pilgrim's Progress *al unui istorist care vede dintr-o dată lumea transformată într-un imens «Cottolengo» şi care vrea să salveze raţiunile travaliului istoric dimpreună cu alte raţiuni, abia intuite în ziua aceea de activitate, din fondul secret al persoanei umane...*

Nu, cum încep să explic şi să comentez ceea ce am scris, spun banalităţi... În sfârşit, tot ce am vrut să spun se află în povestire, orice cuvânt în plus începe s-o trădeze. Voi aminti doar că un membru al secţiei de votare ajunge la capătul zilei sale oarecum altfel decât era dimineaţa; şi eu, pentru a reuşi să scriu această povestire, a trebuit să mă schimb întrucâtva.

Pot spune că, pentru a scrie un lucru atât de scurt, am avut nevoie de zece ani, mai mult decât pentru oricare altă carte a mea. Prima idee a acestei povestiri mi-a venit chiar la 7 iunie 1963. Am fost la «Cottolengo» la alegeri, timp de vreo zece minute. Nu, nu eram numărător de voturi, eram candidat al Partidului Comunist (candidat pentru a fi un număr pe listă, fireşte). Şi, în calitate de candidat, făceam turul secţiilor unde reprezentanţii listei cereau ajutorul partidului pentru contestaţiile de rezolvat. În felul acesta, am asistat la o discuţie într-o secţie de la «Cottolengo» între democreştini şi comunişti, de tipul celei care se află în centrul povestirii (ba chiar, identică, cel puţin în câteva replici). Acolo mi-a venit ideea povestirii, ba mai mult, desenul ei ideal era, încă de pe atunci, împlinit, aşa cum e scris acum:

https://biblioteca-digitala.ro

creioanelor încredinţate unor degete cu bătături sau nesigure, îşi vedea de propriul său drum.

Iată-i aici, în jurul lui, pe ceilalţi membri ai secţiei, persoane oarecare, cele mai multe (pare-se) recrutate la propunerea Acţiunii Catolice, dar câte una şi (în afară de Amerigo) la propunerea partidelor comunist şi socialist (încă nu le identificase), angajate într-un serviciu comun, un serviciu raţional, laic. Iată-le descurcând mici probleme practice precum: a trece în procesul verbal «Votanţii înscrişi la alte secţii»; sau a reface numărul celor înscrişi pe baza listei, sosite în ultimul moment, a «Votanţilor decedaţi». Iată-le, acum, că topesc cu chibriturile ceara roşie pentru sigilarea urnei şi nu mai ştiu, pe urmă, cum să taie sfoara de prisos şi hotărăsc să o ardă la flacăra chibriturilor...

În aceste gesturi, în această identificare cu funcţiile lor provizorii, Amerigo era gata să recunoască adevăratul sens al democraţiei şi se gândea la paradoxul de a se afla acolo, împreună, credincioşi în orânduirea divină, în autoritatea ce nu provine de pe acest pământ, şi tovarăşii săi, cât se poate de conştienţi de înşelătoria burgheză a întregii şandramale: pe scurt, două rase de oameni care prea puţină încredere ar fi trebuit să acorde regulilor democraţiei, şi totuşi siguri şi unii, şi ceilalţi că-i sunt cei mai straşnici apărători, că-i incarnează însăşi substanţa.

Doi dintre membrii comisiei erau femei: una cu un jerseu portocaliu, un chip înroşit de pistrui, cam de treizeci de ani, părea o muncitoare sau o funcţionară; cealaltă, spre cincizeci, cu o bluză albă, un medalion cu un portret pe piept,

---

povestea unui reprezentant comunist care se află acolo etc. Am încercat s-o scriu, dar nu reuşeam. La «Cottolengo» rămăsesem doar câteva minute: imaginile înregistrate erau prea puţin lucru pentru ceea ce se aşteaptă din partea unei teme. (Chiar dacă nu voiam şi nici după aceea n-am voit să fac concesii unor scene «de efect».) Despre cazurile cele mai scandaloase ale diferitelor alegeri de la «Cottolengo» exista o vastă documentaţie gazetărească; mi-ar fi servit, însă, doar pentru o rece cronică indirectă. M-am gândit că aş fi putut scrie o povestire numai dacă aş fi trăit cu adevărat experienţa de membru al unei comisii de secţie, care asistă la întreaga desfăşurare a alegerilor de-acolo, dinăuntru. Ocazia să fiu numit numărător de voturi la «Cottolengo» mi s-a oferit o dată cu administrativele din '61. Am petrecut la «Cottolengo» aproape două zile şi m-am numărat printre cei care au adunat voturile din coridoarele cu bolnavi. Rezultatul a fost că am rămas complet blocat în a scrie, luni de zile: imaginile pe care le purtam în ochi, ale unor nefericiţi incapabili să înţeleagă, să vorbească sau să se mişte, pentru care se monta comedia unui vot «delegat» prin preot sau prin călugăriţă, erau atât de infernale, încât mi-ar fi putut inspira doar un pamflet extrem de violent, un manifest antidemocreştin, o suită de anateme împotriva unui partid a cărui putere se sprijină pe voturi (puţine sau multe, nu contează) obţinute în acest mod. Pe scurt: înainte îmi lipseau imaginile, acum aveam imagini prea tari. A trebuit să aştept să se îndepărteze, să se şteargă un pic din memorie; şi a trebuit să las să se coacă tot mai mult reflecţiile, semnificaţiile care iradiau din ele, ca o suită de valuri sau de cercuri concentrice.

https://biblioteca-digitala.ro

poate o văduvă, aer de învăţătoare. Cine-ar fi zis – se gândea Amerigo, hotărât, de-acum înainte, să vadă totul în lumina cea mai bună – că femeile aveau de atât de puţini ani drepturi civile? Părea că nu făcuseră nicicând altceva, din mamă în fiică, decât să pregătească alegerile. În plus, sunt cele cu mai mult bun simţ, în micile chestiuni practice, şi sar în ajutorul bărbaţilor, neajutoraţi.

Urmărind acest fir de gândire, Amerigo se şi vedea satisfăcut, ca şi cum totul ar fi mers strună (independent de întunecatele perspective ale alegerilor, independent de faptul că urnele se aflau într-un ospiciu, unde nu se putuseră ţine mitinguri, nici să se lipească afişe, nici să se vândă ziare), ca şi cum victoria ar fi fost aceasta, în vechea luptă dintre Stat şi Biserică, revanşa unei religii laice cu îndatoriri civile, împotriva...

Împotriva a ce? Amerigo începea din nou să se uite împrejur, căutând parcă prezenţa palpabilă a unei forţe contrarii, a unei antiteze, dar nu mai găsea puncte de sprijin, nu mai reuşea să opună lucrurile secţiei, ambianţei care le conţinea: în sfertul de oră de când se afla acolo, lucrurile şi locurile deveniseră omogene, unite într-un unic anonim cenuşiu administrativ, egal pentru prefecturi şi chesturi de poliţie, ca şi pentru aşezămintele de mari opere de binefacere. Ca şi cum, cel care, scufundându-se în apa rece, s-a străduit să se convingă că plăcerea de a se scufunda stă, în întregime, în acea impresie de ger,după care, înotând, regăseşte înăuntrul său căldura şi totodată simţul a cât de rece şi ostilă e apa, tot aşa Amerigo, după toate operaţiile mintale menite să transforme înlăuntrul său mizeria secţiei electorale într-o valoare preţioasă, reîncepuse să admită că prima impresie – de înstrăinare şi de răceală a mediului – era cea justă.

În anii aceia, generaţia lui Amerigo (sau, mai precis, acea parte a generaţiei sale care trăise într-un anumit fel anii de după '40) descoperise resursele unei atitudini până atunci necunoscute: nostalgia. Astfel, începu să opună, în memorie, decorului pe care-l avea în faţă, climatul Italiei de după eliberare, timp de doi ani, a cărui amintire vie i se părea că însemna participarea tuturor la faptele şi actele politicii, la problemele acelui moment, grave şi elementare (erau gânduri de acum: odinioară trăise timpurile acelea ca pe un climat natural, cum făcea toată lumea, bucurându-se de el – după toate cele petrecute –, mâniindu-se pe ce nu mergea, fără a se gândi vreodată că ar putea să fie idealizat); îşi amintea înfăţişarea lumii de atunci, care părea, toată, la fel de săracă şi interesată de problemele universale mai mult decât de cele private; îşi amintea sediile improvizate ale partidelor, pline de fum, de zgomote de multiplicatoare, de persoane înfofolite în paltoane, care se întreceau în elan voluntar (şi asta era cu totul adevărat, dar abia acum, la distanţă de ani, Amerigo putea începe să vadă, să-şi facă o imagine, un mit); se gândea că numai democraţia aceea abia născută putea să merite numele de democraţie; aceea era valoarea pe care zadarnic o căutase cu puţin înainte în modestia lucrurilor şi nu o găsea; pentru că epoca aceea se terminase, şi treptat-treptat locul fusese din nou invadat de umbra cenuşie a Statului birocratic, aceeaşi, înainte, în timpul şi după fascism, veche separaţie dintre administratori şi administraţi.

https://biblioteca-digitala.ro

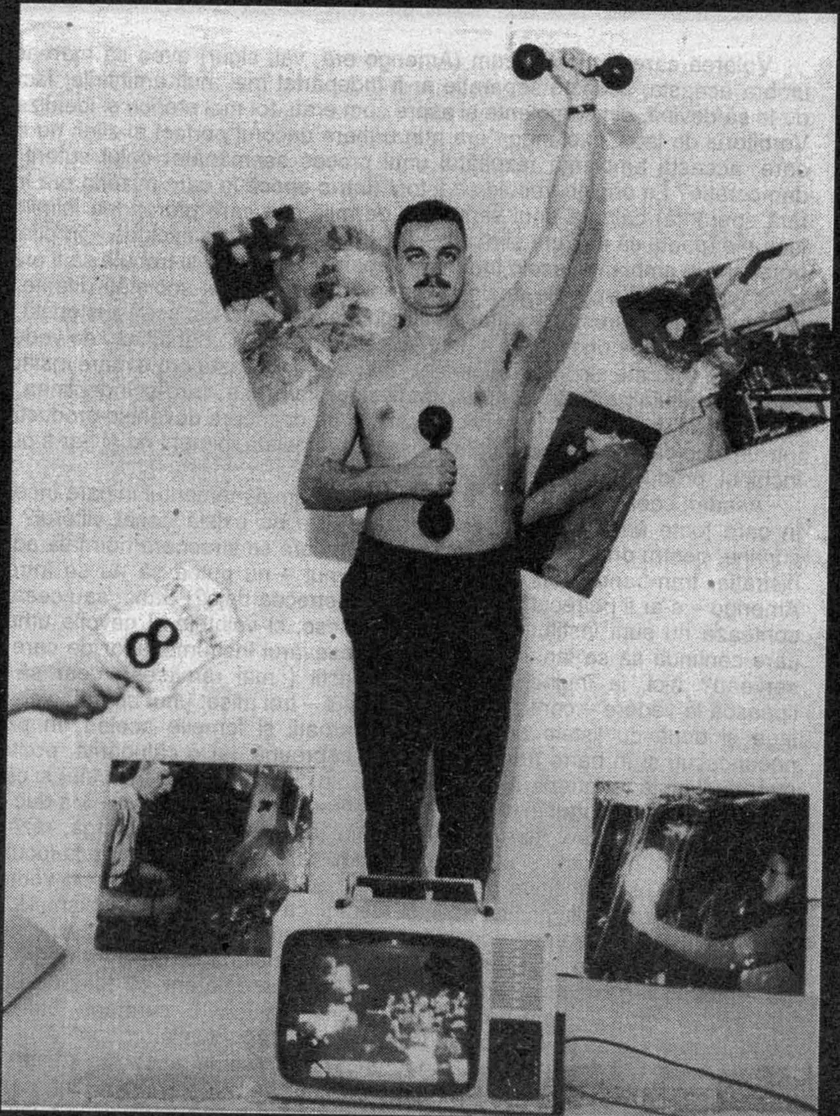

https://biblioteca-digitala.ro

Votarea care începea acum (Amerigo era, vai, sigur) avea să mărească umbra aceasta, această separaţie ar fi îndepărtat mai mult amintirile, făcându-le să devină, din corpolente şi aspre cum erau, tot mai eterice şi idealizate. Vorbitorul de la «Cottolengo» era prin urmare decorul perfect al zilei: nu era, oare, această ambianţă rezultatul unui proces asemănător celui suferit de democraţie? La origini, trebuie să fi fost (într-o epocă în care mizeria era încă fără speranţă) căldura unui sentiment de milă cea care pătrundea inimile şi lucrurile (poate că aşa era şi acum – Amerigo nu voia s-o excludă – în diferite persoane şi ambianţe, acolo înăuntru, separate de lume), şi trebuie să fi creat, între îngrijitori şi epavele acelea umane, imaginea unei societăţi diferite, în care nu conta interesul, ci viaţa. (Amerigo, ca mulţi laici din şcoala istoristă, îşi făcea un punct de onoare din a înţelege şi a preţui, din unghiul său de vedere, momente şi forme ale vieţii religioase.) Dar acum, aceasta era o mare instituţie asistenţial-spitalicească, cu aparaturi desigur învechite, care-şi îndeplinea, de bine, de rău, funcţiunile, în serviciile sale, şi pe deasupra devenise productivă, într-un chip care, pe timpul în care fusese întemeiată, nimeni nu şi l-ar fi putut închipui: producea voturi.

Aşadar, ceea ce contează în orice lucru e numai momentul în care începe, în care toate energiile sunt încordate, în care nu există decât viitorul? Nu survine, pentru orice organism, momentul în care se strecoară normala administraţie, tran-tranul vieţii? (Şi cu comunismul – nu putea să nu se întrebe Amerigo – s-ar fi petrecut la fel? sau se şi petrecea deja?) Sau... sau ceea ce contează nu sunt instituţiile care îmbătrânesc, ci voinţele şi nevoile umane care continuă să se înnoiască, să redea adevărul instrumentelor de care se serveau? Aici, la înjghebarea acestei secţii (mai rămăsese doar să se lipească la vedere – conform regulamentului – trei afişe: unul cu articolele de lege şi două cu listele de candidaţi), bărbaţii şi femeile acelea, în parte necunoscuţi şi în parte adversari, lucrau împreună, iar o călugăriţă, poate o stareţă, îi ajuta (o întrebară dacă pot avea un ciocan şi două-trei cuie) şi câteva pensionare cu şorţul în pătrăţele îşi scoteau capul, curioase şi – Mă duc eu! – zise o fată cu capul mare, luând-o înaintea tovarăşelor, şi alergă, râzând, întorcându-se cu cuiele şi cu ciocanul, după care mută o bancă de la locul ei.

Gesturile ei surescitate dezvăluiau, acolo, în curţile ploioase, un veritabil concurs, o dârdoră din pricina acestor alegeri, ca o sărbătoare neobişnuită. Ce se întâmpla? Ce însemna această grijă de a întinde bine afişele ca pe nişte cearşafuri albe (albe, cum par afişele oficiale, în ciuda cernelei lor negre, pe care nimeni n-o citeşte), care reunea un grup de cetăţeni, cu toţii, de bună seamă, «inseraţi în viaţa productivă» şi nişte călugăriţe, sărmane fete care cunoşteau din lume doar ce se vede, urmând un mort dus la groapă? Amerigo simţea, totuşi, în această trudă concordă o notă falsă: la ei, cei din secţie, era vorba de zelul depus în timpul serviciului militar spre a rezolva greutăţile care-ţi sunt impuse şi ale căror scopuri îţi rămân străine; la călugăriţe şi la bolnave, era ca şi cum s-ar fi organizat în jurul tranşeelor, împotriva unui duşman, a unui atacant; iar această harababură a alegerilor ar fi tocmai tranşeea, apărarea, dar totodată, într-un fel, şi duşmanul.

https://biblioteca-digitala.ro

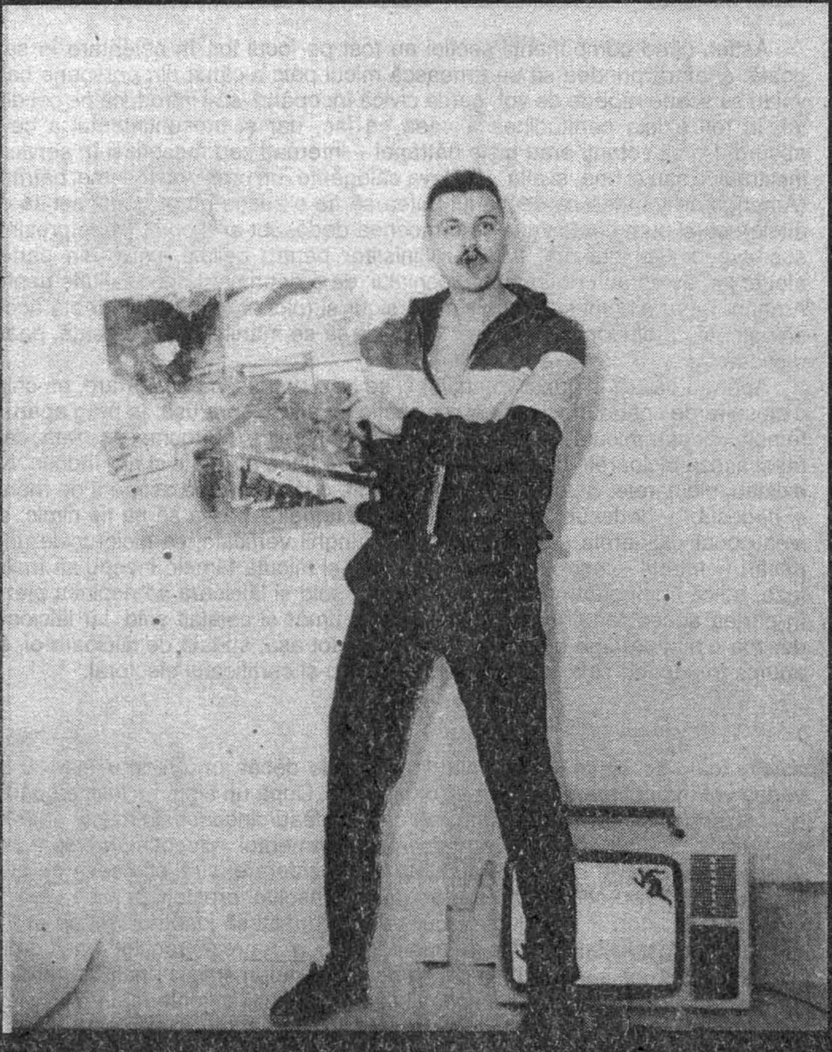

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, când componenţii secţiei au fost pe locul lor, în aşteptare în sala goală, şi afară prindea să se urnească micul pâlc alcătuit din persoane care voiau să scape repede de vot, garda civică începând ·să-i introducă pe cei dintâi, în toţi exista certitudinea a ceea ce fac, dar şi presentimentul a ceva absurd. Primii votanţi erau nişte bătrânei – internaţi sau meseriaşi în serviciul institutului, sau şi una, şi alta –, câteva călugăriţe, un preot, nişte femei bătrâne (Amerigo se gândea că secţia lui putea să fie o secţie nu prea deosebită de altele): ca şi cum contestaţia care mocnea dedesubt ar fi optat să se prezinte sub aspectul ei cel mai liniştitor (liniştitor pentru ceilalţi, care, din partea alegerilor, aşteptau confirmarea vechiului; de o deprimantă normalitate pentru Amerigo), dar nimeni să nu se simtă , sigur şi (nici ceilalţi), şi toţi ar sta acolo să aştepte ca din locul acela uitat de lume să se manifeste o prezenţă, poate o sfidare.

Apăru o pauză în fluxul votanţilor şi se auzi un pas, ca o căţărare, ba chiar o ciocnire de scânduri, şi toţi cei din secţie se uitară spre uşă. În prag apăru o femeie micuţă, micuţă, aşezată pe un scăunel; adică, nu tocmai aşezată, căci nu-şi aşeza picioarele pe podea, dar nici nu le ţinea atârnate şi nici îndoite. Nu existau, picioarele. Scăunelul, scund, pătrat, o lăicioară,era acoperit de rochie şi dedesubt – dedesubtul taliei, la şoldurile femeii – părea să nu fie nimic: se iveau doar picioarele scăunelului, două stinghii verticale, ca picioruşele unei păsări. – Intraţi! – zise preşedintele secţiei, şi micuţa femeie începu să înainteze, adică împingea în faţă un umăr şi un şold şi lăicioara se deplasa pieziş în partea aceea, apoi îşi împingea celălalt umăr şi celălalt şold, iar lăicioara descria o altă pătrime de arc de compas, şi tot aşa, sudată de lăicioara ei, se aburca prin lunga sală spre masă, întinzându-şi certificatul electoral.

IV

Cu toate se obişnuieşte omul, mai repede decât am crede. Chiar cu a-i vedea votând pe internaţii de la «Cottolengo». După un timp, priveliştea părea deja obişnuită şi monotonă pentru cei care şedeau dincoace de masă: dar dincolo de aceasta, printre votanţi şerpuia fermentul excepţiei, al spargerii normei. Alegerile în sine nu erau luate în considerare: cine ştia ceva de ele? Gândul care îi preocupa părea a fi acela al insolitei prestaţii publice ce li se cerea lor, locuitori ai unei lumi ascunse, nepregătiţi să joace un rol de protagonişti, sub inflexibila privire a unor străini, a reprezentanţilor unei ordini necunoscute; unii sufereau din cauza aceasta, moral şi fizic (înaintau tărgi cu bolnavi şi se târau cârji de deznodaţi şi paralitici), alţii ostentau un fel de mândrie, ca a unei recunoaşteri, ivite în sfârşit, a propriei lor existenţe. Exista, aşadar, în această închipuire de libertate care le fusese impusă – se întreba Amerigo – o licărire, o presimţire a unei libertăţi adevărate? Sau era doar iluzia, pentru o clipă şi-atât, de a fi, de a se arăta, de-a avea un nume?

Era o Italie ascunsă, cea care defila în sala aceea, reversul celei care stă întinsă la soare, care umblă pe străzi şi care pretinde că produce şi care consumă, era taina familiilor şi a satelor, era şi (dar nu numai) ţăranul sărac cu

https://biblioteca-digitala.ro

sângele lui umilit, cu împreunările lui incestuoase în întunericul grajdurilor, Piemontul disperat care împresoară strâns Piemontul eficient şi riguros, era şi (dar nu numai, dar nu numai) sfârşitul raselor când, în plasmă, se încheie toate socotelile tuturor relelor uitate ale unor predecesori uitaţi, sfrenţia nemărturisită ca o vină, beţia ca un rai (dar nu numai, dar nu numai), era riscul unei greşeli pe care materia din care e alcătuită specia umană îl înfruntă ori de câte ori se reproduce, riscul (previzibil, de altfel, pe baza calculului probabilităţilor, ca la jocurile de noroc) care se înmulţeşte cu numărul noilor vicleşuguri, cu virusurile, iradiaţiile cu uraniu... întâmplarea care guvernează generarea umană, care-şi zice umană tocmai pentru că are loc la întâmplare...

Şi ce era, dacă nu întâmplarea, cea care făcuse din el, Amerigo Ormea, un cetăţean responsabil, alegător conştient, împărtăşindu-se din puterea democratică, dincoace de masa sediului, iar nu – dincolo de masă – de exemplu, idiotul acela care înainta râzând de parcă s-ar fi jucat?

În faţa preşedintelui de sediu, idiotul luă prompt poziţia de drepţi, execută salutul militar, întinse documentele: buletinul de identitate, certificatul electoral, totul în regulă.

– Bravo, făcu preşedintele.

Idiotul luă buletinul de vot, creionul, bătu iar din călcâie, execută din nou salutul, mărşălui sigur spre cabină.

– Ăştia da, alegători cum se cuvine – rosti tare Amerigo, deşi îşi dădea seama că e o replică banală şi de prost gust.

– Bieţii de ei, zise colega în bluză albă, şi adaugă: Mde! Ferice de ei...

Amerigo, imediat, se gândi la Predica de pe Munte, la diferitele interpretări date expresiei «sărac cu duhul», la Sparta şi la Hitler care îi suprimau pe idioţi şi pe schilozi; se gândi la conceptul de egalitate, conform tradiţiei creştine şi conform principiilor de la '89, apoi la luptele democraţiei de-a lungul unui întreg secol pentru a impune sufragiul universal, la argumentele pe care le opunea polemica reacţionară, se gândi la Biserică, devenită din ostilă, favorabilă; şi-acum, la noul mecanism electoral al «legii-înşelătorie», care avea să dea mai multă putere votului acestui biet idiot decât votului său.

Dar această implicită considerare a propriului vot ca fiind superior celui al idiotului nu era oare o recunoaştere că vechea polemică antiegalitară îşi avea partea ei de dreptate?

Ce mai «lege-înşelătorie»!? Capcana era întinsă de mult. Biserica, după un îndelungat refuz, luase drept bună egalitatea drepturilor civile ale tuturor oamenilor, dar a înlocuit conceptul de om ca protagonist al istoriei cu cel de carne a lui Adam, mizeră şi infectă, pe care Dumnezeu poate, totuşi, oricând să o salveze prin Îndurarea lui. Idiotul şi »cetăţeanul conştient» erau egali în faţa atotştiinţei şi a veşniciei, Istoria era redată în mâinile lui Dumnezeu, visul iluminist făcut şah mat când părea că învinge. «Scrutinătorul» Amerigo Ormea se simţea un ostatec capturat de armata duşmană.

https://biblioteca-digitala.ro

V

La o diviziune a muncii între «scrutinători» se ajunse spontan: unul căuta numele în registru, altul îl bifa pe o listă, al treilea controla documentele de identitate, iar altul îndruma votanţii când spre o cabină, când spre alta, după cum erau libere. Se înfiripă repede o înţelegere între ei întru îndeplinirea acestor îndatoriri în modul cel mai agil cu putinţă, fără zăpăceală, precum şi o anumită alianţă împotriva preşedintelui, om bătrân, încet, cu teama de a nu face greşeli, încât era nevoie să fie mereu peste el, toţi împreună, silindu-l, prin atitudinea lor hotărâtă, să nu se piardă într-un pahar cu apă.

Dar în afară de această împărţire practică a sarcinilor, prindea formă alta, cea adevărată, care-i ridica pe unii împotriva celorlalţi. Prima în a se da pe faţă fu una dintre cele două femei, cea cu jerseul portocaliu, nervoasă: începu să aducă obiecţii din pricina unei bătrâne, ieşită din cabină fluturând buletinul de vot deschis. –Vot anulat! Şi-a arătat votul!

Preşedintele zise că el nu a văzut nimic. – Întoarceţi-vă în cabină, împăturiţi bine buletinul, fiţi bună! – făcu adresându-se bătrânei; iar colegei noastre: – Trebuie să avem răbdare... Trebuie să avem răbdare...

– Legea e lege, insistă scrutinătoarea, aspră.

– Dacă nu există rea intenţie, zise un scrutinător, unul slăbuţ, cu ochelari, – se poate închide un ochi...

«Suntem aici tocmai ca să ţinem ochii deschişi», ar fi putut să intervină Amerigo în momentul acela, ca s-o susţină pe femeia în jerseu portocaliu, dar simţea dorinţa să-i ţină întredeschişi, ochii, ca şi cum procesiunea de internaţi ar fi emanat un fluid hipnotic, l-ar fi preschimbat în prizonierul unei lumi diferite.

Era, pentru el, străinul, o procesiune uniformă, alcătuită în majoritate din femei, între care îi venea greu să distingă diferenţele: erau cele cu şorţuri în pătrăţele şi cele în negru cu scufie şi fulare, şi călugăriţele albe şi negre şi cenuşii, unele părând a locui la «Cottolengo», altele părând venite din afară, anume pentru votare. Pentru el, însă, erau toate de aceeaşi parte, bigote fără vârstă, care votau toate la fel, şi aşa să le ajute Dumnezeu.

(Dintr-o dată îi trecu prin minte să se gândească la o lume în care să nu mai existe frumuseţea. Şi se gândea la frumuseţea feminină.)

Fetele astea cu cozi împletite, poate orfane sau găsite în drum, crescute în institut şi sortite să rămână acolo pentru toată viaţa, la treizeci de ani, mai au încă un aer un pic infantil, nu se înţelegea bine dacă din pricină că erau întârziate mintal sau pentru că trăiseră mereu acolo şi s-ar putea spune că treceau de-a dreptul din copilărie în bătrâneţe. Seamănă între ele de parcă ar fi surori, dar în mijlocul unui grup se distinge totdeauna una mai isteaţă, care face pe zeloasa cu orice preţ, explică celorlalte cum se votează, iar pentru cele fără documente se duce să semneze că le cunoaşte, aşa cum prevede legea.

(Resemnat să-şi petreacă toată ziua printre fiinţele acelea opace, Amerigo simţea o nevoie sfâşietoare de frumuseţe, care se concentra în imaginea prietenei sale Lia. Şi ceea ce îşi amintea acum din Lia era pielea, culoarea, dar mai ales un punct al trupului ei – unde spinarea descrie un arc, neted şi încor-

https://biblioteca-digitala.ro

dat, de străbătut cu mâna, şi-apoi, imediat, se înalţă mult prea dulce curba şoldurilor –, un punct în care acum i se părea că se concentrează frumuseţea lumii, îndepărtată, pierdută.)

Una dintre «isteţe» semnase deja pentru patru. Sosi fără buletin de identitate una din cele complet în negru, despre care Amerigo nu ştia dacă sunt călugăriţe sau ce altceva. – Cunoaşteţi pe cineva? – o întrebă preşedintele. Femeia făcea semn că nu, descumpănită.

(Ce anume e nevoia aceasta a noastră de frumuseţe? se întreba Amerigo. Un caracter dobândit, un reflex condiţionat, o convenţie lingvistică? Şi ce anume e, în sine, frumuseţea fizică? Un semn, un privilegiu, un dat iraţional al soartei, ca şi – printre femeile acestea – urâţenia, deformarea, schilodirea? Sau e un model de viaţă, rând pe rând diferit, pe care noi ni-l închipuim, istoric mai mult decât natural, o proiecţie a valorilor noastre de cultură?)

Preşedintele insista: – Uitaţi-vă împrejurul dumneavoastră dacă e cineva pe care-l cunoaşteţi şi care să poată sta mărturie.

(Amerigo se gândea că, în loc să fie acolo, ar fi putut petrece duminica în braţele Liei şi regretul acesta nu i se mai părea în contradicţie cu datoria civilă care-l îndemnase să fie membrul unei secţii de votare: şi a face ca frumuseţea lumii să nu se treacă zadarnic – se gândea – e Istorie, e operă civilă...)

Micuţa femeie neagră îşi învârtea ochii în jurul ei, fără să se dumirească, şi-atunci răsări ca din pământ obişnuita «isteaţă» şi zise: – O cunosc eu!

(Grecia... se gândea Amerigo. Dar a aşeza frumuseţea prea sus pe scara valorilor nu e oare primul pas spre o civilizaţie inumană, care îi va osândi pe schilozi să fie aruncaţi de pe stâncă?)

– Asta îi cunoaşte pe toţi! – se înălţă vocea ascuţită a femeii în portocaliu. – Domnule preşedinte, ia' întrebaţi-o dacă îi ştie numele.

(Ca să se poată gândi la prietena sa Lia, Amérigo simţea acum ca pe o datorie să ceară iertare acestei lumi pustii de frumuseţe, care pentru el devenise însăşi realitatea, iar Lia apărea în amintire ca neadevărată, o părere doar. Toată lumea de afară devenea o părere, o ceaţă, în timp ce lumea aceasta, de la «Cottolengo», îi umplea în aşa măsură experienţa, încât părea singura adevărată.)

«Isteaţa» se şi înghesuise în faţă, apucase tocul pentru a iscăli registrul. – O cunoaşteţi, nu-i aşa, pe Carminati Battistina? făcu preşedintele, dintr-o suflare, iar cea întrebată, prompt: – Da, da, Carminati Battistina, şi iscălea.

(O lume, cea de la «Cottolengo», – se gândea Amerigo – care ar putea să fie singura lume din lume, dacă evoluţia speciei umane ar fi reacţionat altfel la vreun cataclism preistoric sau la vreo molimă...Astăzi, cine ar putea vorbi de schilozi, de idioţi, de slabi de minte, într-o lume în întregime schiloadă?)

– Domnule preşedinte! Ce recunoaştere e asta, dacă i-aţi dictat-o dumneavoastră! se înfurie portocalia. – Ia' încercaţi să o întrebaţi pe Carminati dacă o recunoaşte pe cealaltă...

(...O cale pe care evoluţia ar mai putea-o apuca, încă, reflecta Amerigo, dacă e adevărat că iradiaţiile atomice acţionează asupra celulelor ce închid în ele caracterele speciei. Şi lumea ar putea să se populeze cu generaţii de fiinţe

https://biblioteca-digitala.ro

umane care, pentru noi, au fost monştri, dar care pentru ele însele vor fi fiinţe umane în singurul mod în care ar putea fi fiinţe umane...)

Preşedintele era gata buimăcit. – Ei, o cunoaşteţi dumneavoastră? Ştiţi cine e? – făcea, dar nu se mai ştia cui i se adresează.

– Nu ştiu, nu ştiu, se bâlbâia neagra, speriată.

– Bineînţeles că o cunosc, era la pavilionul Sfântul Anton, anul trecut, nu? protesta «isteaţa», strâmbându-se la scrutinătoarea portocalie, care îi riposta: – Atunci, puneţi-o să vă spună numele!

(Dacă singura lume pe lume ar fi «Cottolengo», se gândea Amerigo, fără o lume în afară, care, pentru a-şi exercita mila, o domină, o striveşte şi o umileşte, poate că şi această lume ar putea să devină o societate, să-şi înceapă o istorie a ei...)

Scrutinătorul plăpând interveni şi el împotriva celei în jerseu portocaliu: – Trăiesc aici, se văd toată ziua: se cunosc, nu?

(De o diferită posibilitate de a fi a omenirii ne-am aduce aminte ca în basme, ca de o lume de uriaşi, un Olimp... Cum se întâmplă şi cu noi: care s-ar putea să fim, fără să ne dăm seama, schilozi, slabi de minte, faţă de o altă posibilitate de a fi, uitată...)

– Dacă nu se ştiu după nume, nu e valabil! insista cea în portocaliu.

(Şi cu cât ipoteza ca institutul «Cottolengo» să fie unica lume posibilă îl înghiţea treptat, cu atât Amerigo se zbătea să nu fie înghiţit cu totul. Lumea frumuseţii pierea la orizontul realităţilor posibile, ca un miraj, iar Amerigo înota încă spre miraj, pentru a ajunge la limanul acesta ireal, şi dinaintea lui o vedea pe Lia cum înoată, cu spinarea pe firul mării.)

– Bineînţeles că dacă pentru a face să se respecte legalitatea în această secţie sunt numai eu, singură... zicea portocalia, uitându-se împrejur cu indignare. Ceilalţi scrutinători, de fapt, erau cu nasul în hârtiile lor, ocupaţi, parcă, de cu totul altceva, ca şi cum ar fi încercat să ocolească problema, opunându-i o atitudine distrată, aproape agasată, şi Amerigo de asemenea, Amerigo care era acolo anume ca să-i dea femeii un ajutor, naviga în gânduri îndepărtate, ca în vis. Iar în partea trează din sine reflecta că, oricum, ăilalţi ar fi reuşit să facă să voteze fără documente pe oricine voiau.

Susţinut de scrutinătorul plăpând, preşedintele găsi puterea de a ieşi din nesiguranţa sa şi de a spune: – Pentru mine, recunoaşterea e validă.

– Pot cere să se treacă în procesul verbal că mă opun? zise cealaltă, dar punând chestiunea ca pe o întrebare, însemna că se dădea bătută.

– Nu e de trecut în procesul verbal absolut nimic, zise plăpândul.

Amerigo se învârti în spatele mesei, trecu în spatele femeii portocalii şi zise încet: – Calmă, tovarăşă, să aşteptăm. (Femeia se uită la el întrebător.) Acum nu merită să ne încăpăţânăm. O să vină momentul. – Cealaltă se linişti. – Trebuie să ridicăm un caz general.

VI

Pentru o clipă, Amerigo fu mulţumit de sine însuşi, de calmul şi de autocontrolul său. Norma constantă a propriului comportament ar fi vrut să fie

https://biblioteca-digitala.ro

aceasta, în politică precum şi în orice alt lucru: difidenţă atât faţă de entuziasm, sinonim cu naivitatea, cât şi faţă de vrajba partizană, sinonimă cu nesiguranţa, cu slăbiciunea. Corespundea, această atitudine, unei deprinderi tactice a partidului său, prompt asimilată şi de el, pentru că îi servea de platoşă psihologică pentru a domina mediile străine şi ostile.

Şi totuşi, dacă ne gândim bine, această dorinţă a sa de a aştepta, de a nu interveni, de a ţinti spre un «caz general», nu era, oare, dictată de un simţ al inutilităţii, al renunţării, în fond, al lenei? Amerigo se simţea prea descurajat pentru a spera să ia vreo iniţiativă. Bătălia sa legalitară împotriva neregulilor şi înşelăciunilor nu începuse încă, dar toată mizeria aceasta îi şi căzuse pe cap ca o avalanşă. Să se grăbească şi să termine repede cu toate brancardele şi cârjele lor, să ducă iute şi degrabă la împlinire acest plebiscit al tuturor viilor şi muribunzilor şi, la rigoare, chiar al morţilor: nu cu limitatele argumente formale de care dispunea un numărător de voturi putea fi oprită avalanşa.

Ce căuta el la «Cottolengo»? Respectarea legalităţii? Aş! Trebuia să înceapă de la capăt, de la zero: sensul prim al cuvintelor şi al instituţiilor – cel care se cerea repus în discuţie, pentru a stabili dreptul persoanei celei mai lipsite de apărare de a nu fi folosită ca instrument, ca obiect. Iar lucrul acesta, astăzi, în punctul în care se afla, în punctul în care alegerile de la «Cottolengo» erau luate drept o expresie de voinţă populară, părea atât de îndepărtat, încât nu putea fi invocat decât printr-un apocalips general.

Se simţea supt de extremism, ca într-un gol de aer. Şi prin extremism reuşea să justifice abulia şi nepăsarea, îşi simţea conştiinţa împăcată: dacă în faţa unei imposturi ca aceasta, el rămânea pe loc tăcând, ca paralizat, era pentru că în asemenea situaţii se juca ori totul, ori nimic, ori se făcea *tabula rasa,* ori se accepta.

Iar Amerigo se strângea în sine ca un arici, într-o opoziţie mai apropiată de un dispreţ aristocratic, decât de calda, elementara partizanerie populară. Dovadă că apropierea altor persoane de partea sa, în loc să-i insufle forţă, îi comunica un fel de neplăcere, iar la intervenţiile femeii portocalii îl apuca o reacţie contrarie, de parcă i-ar fi fost frică să nu-i semene. Se arunca, atunci, cu gândurile sale în direcţia unui posibilism atât de suplu, încât îi permitea să vadă cu înşişi ochii adversarului lucrurile care înainte îl indignaseră, pentru a se întoarce apoi la experimentarea cu mai multă răceală a motivelor criticii sale şi la căutarea unei judecăţi senine. Şi aici, acţiona în el – mai curând decât un spirit de toleranţă şi de adeziune la grijile semenilor săi – nevoia de a se simţi superior, capabil să gândească tot ceea ce poate fi gândit, chiar şi gândurile adversarilor săi, capabil să compună sinteza, să vadă pretutindeni proiectele Istoriei, care ar trebui să fie prerogativa unui adevărat spirit liberal...

...Şi printre votanţi, varia raţiunea a ceea ce făceau. Pentru cei mai mulţi, actul votării ocupa un loc minim în conştiinţă, era o cruciuliţă de marcat cu un creion pe un semn tipărit, ceva de îndeplinit aşa cum fuseseră instruiţi cu atâta grijă, precum modul de a te purta în biserică sau de a-ţi ţine în ordine aşternutul. Lipsiţi de îndoiala că s-ar putea proceda şi altfel, îşi concentrau eforturile

https://biblioteca-digitala.ro

în executarea practică, prin ea însăşi de aşa natură – în special, pentru invalizi şi întârziaţii mintali – încât să-i angajeze integral.

Pentru alţii, în schimb, mai emotivi, sau îndoctrinaţi după un sistem didactic diferit, votarea părea să se desfăşoare în toiul unor primejdii şi păcăleli; totul era motiv de neîncredere, de jignire, de teamă. Mai ales anumite călugăriţe îmbrăcate în alb: aveau obsesia buletinelor de vot pătate. Câte una intra în cabină, rămânea acolo cinci minute, după care ieşea fără să fi votat. – Aţi votat? Nu? De ce? Maica întindea buletinul de vot despăturit şi intact, şi arăta câteva punctuleţe mai deschise sau mai închise la culoare. – E pătat! protesta cu o voce iritată, în faţa preşedintelui. – Schimbaţi-l, vă rog!

Buletinele erau tipărite pe o hârtie ordinară, verzuie, fabricată dintr-o pastă granuloasă, plină de impurităţi, linsă de umbre de cerneală tipografică, de la un capăt la altul. De-acum, se ştia că ori de câte ori venea să voteze una din călugăriţele albe, se repeta scena cu buletinul refuzat. Nu era chip să fie convinse că era vorba doar de defecte ale materialului, care nu puteau să invalideze votul. Cu cât se insista mai mult, cu atât micile monahe se încăpăţânau mai tare: una – o bătrână, întunecată la piele, care venea din Sicilia – se înfurie de-a dreptul. Cu siguranţă că li se făcuseră cine ştie ce recomandări în legătură cu petele: să fie cu băgare de seamă, în secţia de votare se aflau comunişti care pătau înadins buletinele călugăriţelor, pentru a le anula voturile.

Terorizate: iată cum erau aceste măicuţe albe. Iar în încercarea de a le aduce la raţiune, secţia era solidară: ba chiar preşedintele însuşi şi numărătorul de voturi plăpând erau cei care se mâniau mai tare, pentru că nu erau crezuţi, pentru că se simţeau trataţi ca nişte duşmani în care nu poţi avea încredere. Şi ei, laolaltă cu Amerigo, se întrebau ce li s-o fi spus acestor biete femei ca să se sperie în asemenea hal, cu ce orori vor fi fost ameninţate, descriind victoria comunistă iminentă, datorită unui singur vot pierdut. O lucire de război religios năpădea secţia de votare pentru o clipă, apoi se stingea în neant: apoi, îndeplinirea operaţiunilor îşi relua cursul normal, somnolent, birocratic.

VIII

Abuzurile pe care un scrutinător din opoziţie poate să le denunţe în mod util, în timpul votărilor de la «Cottolengo», sunt clasificabile într-un limitat număr de cazuri. Să te legi de faptul că pun să voteze idioţii, de exemplu, nu duce la mari rezultate: atunci când documentele sunt în regulă şi alegătorul e în măsură să meargă singur până la cabină, ce poţi să spui? Nu-ţi rămâne decât să-i dai drumul, sperând eventual (dar se întâmplă rar) că nu l-au învăţat bine, că o să greşească, sporind numărul de buletine anulate. (Acum, o dată terminată raţia de călugăriţe, venise rândul unui grup de tinerei semănând ca fraţii la faţa lor strâmbă, îmbrăcaţi în ceea ce trebuiau să fie hainele lor bune, cum se văd în şir prin oraş, în duminicile cu timp frumos, şi lumea îi arată cu

https://biblioteca-digitala.ro

degetul: «Uite-i pe *cutu*»). Chiar şi femeia în portocaliu cu ei era aproape binevoitoare.

Cazurile în care trebuie să fii mai atent sunt cele în care un certificat medical autorizează internata pe jumătate oarbă, sau pe un paralitic, sau pe unul fără mâini să fie însoţit în cabină de către o persoană de încredere (călugăriţă sau preot, de regulă) care să pună crucea în locul lui. Cu acest sistem, o mulţime de nefericiţi incapabili să înţeleagă şi să aibă o voinţă, care n-ar fi fost în măsură să voteze chiar dacă ar fi avut vederea şi posibilitatea de a folosi mâinile, sunt promovaţi la rang de alegători de însăşi respectarea legilor.

În asemenea cazuri, în secţie rămâne aproape totdeauna o anumită margine pentru contestaţii; de exemplu, un certificat de vedere puternic scăzută: scrutinătorul poate să găsească imediat o chichiţă. – Domnule preşedinte, ăsta vede! Poate să voteze singur! exclama portocalia. – I-am oferit creionul şi el a întins mâna şi l-a luat!

Era un omuleţ cu gâtul strâmb şi guşat. Preotul care-l însoţea avea un trup îndesat şi o faţă bruscă, cu un basc bine îndesat pe cap, un aer dur, practic, cam ca un camionagiu; de mult se fâţâia îndrumându-i pe alegători, înainte şi înapoi. Întinse palma, vertical,cu foaia aruncată pe ea, şi bătu cu cealaltă mână: – Certificat medical. Stă scris că nu vede.

– Vede mai bine decât mine! A luat două buletine: şi-a dat seama că sunt două!

– Dumneata vrei să arăţi că te pricepi mai bine decât oculistul?

Ca să câştige timp, preşedintele se prefăcea picat din nori. – Ce s-a întâmplat? Ce s-a întâmplat? – Trebuia să i se explice totul *da capo*.

– Hai să încercăm să-l trimitem singur la cabină. Guşatul o şi luase din loc.

– Ei, nu! făcea preotul. Şi dacă greşeşte?

– Chiar: dacă greşeşte înseamnă că nu ştie să voteze! răspundea portocalia.

– Ce-aveţi cu bietul om? Ruşine! făcea cealaltă numărătoare de voturi, cea în alb, adresându-se colegei.

Era momentul în care intervenea Amerigo. – Am putea încerca să dovedim dacă vederea, într-adevăr...

– Certificatul e valabil sau ba? făcea preotul.

Preşedintele se uita la foaie în lung şi în lat, de parcă ar fi fost o bancnotă. – Chiar aşa! E valabil!

– E valabil numai dacă declară adevărul, obiecta Amerigo.

– E adevărat că nu vedeţi? îl întrebă preşedintele pe guşat. Guşatul se uita de sus în jos, cu gâtul lui strâmb. Nu vorbi: începu să plângă.

– Protestez! Intimidează alegătorul! zise scrutinătorul plăpând.

– Cu un nefericit ca ăsta! zise scrutinătoarea bătrână. Se vede că nu mai există milă!

– Dat fiind că majoritatea secţiei e de acord...– făcu preşedintele.

– Eu mă opun! zise portocalia.

– Şi eu, făcu Amerigo.

https://biblioteca-digitala.ro

– Ce-i comedia asta? – făcu preotul, preşedintelui, brusc, trăgându-l parcă la răspundere. Este împiedicat un alegător să voteze? Domnule preşedinte, dumneavoastră nu ziceţi nimic?

Preşedintele decise că era momentul să-şi piardă răbdarea, să facă scandal, scandalul cel mai violent ce putea reuşi unui om blând şi plângăreţ, cum era, în fond: – Dar, dar, dar – făcu – dar ce s-a întâmplat de vă zdrobiţi atâta?! Dar de ce nu lăsaţi votantul să voteze? De ce vreţi să-l împiedicaţi? Sunt aici, sărmanii, ţinuţi de Casa cea Mică a Divinei Providenţe, încă de mici! Şi când vor să-şi arate recunoştinţa, sărmanii, vreţi să-i împiedicaţi! Recunoştinţă faţă de cei care le-au făcut bine! Dar, nu mai aveţi sentimente?

– Nimeni nu vrea să împiedice recunoştinţa, domnule preşedinte, zise Amerigo. Aici facem alegeri politice. E vorba de a controla ca fiecare să fie liber să voteze ideile lui. Ce are a face recunoştinţa?

– Şi ce idei vreţi să mai aibă, în afară de recunoştinţă? Biete făpturi pe care nimeni nu le vrea! Aici au găsit oameni care-i iubesc, îi ţin aici. Îi învaţă! Au voinţa de a vota! Mai mult decât cei de afară! Pentru că ştiu ce-i mila!

Amerigo le reconstitui mintal gândul, înregistră calomnia lor implicită («Iată, vor să spună că ospiciul «Cottolengo» e posibil doar graţie religiei şi Bisericii, iar comuniştii n-ar şti să facă altceva decât să-l distrugă, aşa că votul nefericiţilor e o apărare a milei creştine...»), simţi ofensa şi, în acelaşi timp confruntând-o cu certitudinea superiorităţii sale («nu ştiu că numai al nostru e un umanism total...»), o şterse ca şi cum n-ar fi existat vreodată, totul, în spaţiul unei secunde («...şi că noi şi numai noi vom putea organiza institute de o sută de ori mai eficiente decât acesta!») dar ceea ce rosti fu: – Iertaţi-mă, domnule preşedinte, acestea sunt alegeri politice, se alege dintre candidaţii diferitelor partide... (– Să nu faceţi propagandă politică în secţie! îl întrerupse plăpândul), nu se votează pro sau contra «Cottolengo»...Prin urmare, lucrurile pe care le spuneţi dumneavoastră, recunoştinţa ce trebuie arătată... Recunoştinţă faţă de cine?

Se ridică vocea preotului, care ascultase până atunci cu bărbia în piept şi cu mâinile grele pe masă, uitându-se pieziş, pe sub bască:

– Recunoştinţă faţă de Dumnezeu, Domnul nostru, şi-atât.

Nimeni nu mai zise nimic; începură să se mişte în tăcere: bărbatul cu guşă îşi făcu semnul crucii, scrutinătoarea bătrână încuviinţă plecându-şi capul, tânăra ridică privirea cu răbdare, secretarul începu din nou să scrie, preşedintele să controleze lista, şi tot aşa, fiecare membru al secţiei, la îndatoririle sale. Supunându-se părerii majorităţii, preşedintele îl lăsă pe preot să-l însoţească pe guşat la cabină; Amerigo şi tovarăşa socialistă făcură să se treacă în procesul verbal dezacordul lor. Pe urmă, Amerigo ieşi să fumeze.

IX

Plouase. Din curţile dezolate se ridica un miros de pământ şi de primăvară. Un grup de şcolari se juca dincolo de un portic, cu călugăriţa la mijloc. Se auzi un sunet prelung, poate un strigăt, dincolo de ziduri, dincolo de acoperişuri:

https://biblioteca-digitala.ro

erau, oare, urletele, răgetele care se spune că se ridicau la «Cottolengo», zi şi noapte, din rezervele fiinţelor ascunse? Sunetul nu se repetă. Prin uşa unei capele se auzea un cor de femei. Împrejur era un du-te-vino între secţiile electorale instalate aproape în toate pavilioanele, în aule de la parter sau la etajul întâi. Panouri albe cu numere şi săgeţi negre răsăreau pe pilaştri, sub vechile plăcuţe înnegrite cu nume de sfinţi. Treceau gardieni comunali, cu dosare pline de foi. Poliţiştii leneveau, cu ochiul tulbure care nu vede nimic. Scrutinătorii altor sedii ieşiseră, o dată cu Amerigo, să fumeze o ţigaretă şi să privească aerul cerului.

«Recunoştinţă faţă de Dumnezeu». Recunoştinţă pentru nenorociri? Amerigo încerca să-şi stăpânească nervozitatea reflectând (teologia îi era prea puţin familiară) la Voltaire, Leopardi (polemica împotriva bunătăţii naturii şi a providenţei), apoi – fireşte – Kierkegaard, Kafka (recunoaşterea unui Dumnezeu de nepătruns pentru oameni, teribil). Alegerile, aici, dacă lipsea atenţia, deveneau un fel de act religios. Pentru massa votanţilor, dar şi pentru el: atenţia scrutinătorului faţă de posibilele trişări sfârşea prin a fi capturată de o înşelătorie metafizică? Văzute de aici, de pe fundul acestei condiţii, politica, progresul, istoria, poate că nu erau nici măcar de conceput (suntem în India), orice efort uman pentru a modifica ceea ce e dat, orice încercare de a nu accepta soarta ce ţi-e dată la naştere erau absurde. (India, India e, se gândea cu satisfacţia de a fi găsit cheia, dar şi cu bănuiala de a rumega locuri comune).

Această strânsură de oameni vătămaţi nu putea fi chemată în cauză, în politică, decât pentru a fi martoră împotriva ambiţiilor umane. Asta voia să spună preotul: aici, orice formă a acţiunii (chiar şi a vota la alegeri) se modela pe rugăciune, orice lucru care se făptuia aici (munca la mica făbricuţă, şcoala din însăşi aula sediului, îngrijirile date în acest spital) avea doar semnificaţia de variantă la unica atitudine posibilă: rugăciunea sau a te face parte a lui Dumnezeu, sau (Amerigo hazarda definiţii) acceptarea nimicniciei omeneşti, remiterea propriei negativităţi în contul unei totalităţi în care toate pierderile se anulează, acceptarea unui scop necunoscut care, singurul, ar putea justifica nenorocirile.

Desigur, o dată admis faptul că atunci când se spune «om» se înţelege omul de la «Cottolengo», iar nu omul înzestrat cu toate facultăţile sale (lui Amerigo, acum, fără voia lui, imaginile care-i răsăreau în minte erau cele statuare, pline de forţă, prometeice, din anumite vechi carnete de partid), atitudinea cea mai practică devenea atitudinea religioasă, adică a stabili un raport între propria vătămare, o universală armonie şi integritate (însemna asta, oare, să-l recunoşti pe Dumnezeu într-un om bătut în cuie pe cruce?). Prin urmare, progresul, libertatea, dreptatea erau doar idei ale celor sănătoşi (sau ale celor care ar putea – în alte condiţii – să fie sănătoşi, adică ideile unor privilegiaţi, adică idei non universale?

Până una alta, chiar şi graniţa dintre oamenii de la «Cottolengo» şi cei sănătoşi era incertă: ce avem noi mai mult decât ei? Membre ceva mai bine finisate, un plus de proporţie în înfăţişare, capacitatea de a coordona un pic

https://biblioteca-digitala.ro

mai bine senzaţiile în gânduri...prea puţin faţă de cele multe pe care nici noi, nici ei nu reuşim să le facem şi să le ştim...prea puţin pentru pretenţia de a ne construi, noi, istoria noastră...

În lumea-Cottolengo (în lumea noastră care ar putea deveni, sau chiar fi, de pe acum, «Cottolengo») Amerigo nu mai reuşea să urmărească linia opţiunilor sale morale (morala duce la acţiune; dar dacă acţiunea e inutilă?) sau estetice (toate imaginile omului sunt vechi, se gândea, păşind printre madonettele acelea de ghips, printre sfinţişori; nu întâmplător, pictorii de-o vârstă cu Amerigo se şi convertiseră, unul câte unul, la abstracţionism). Constrâns pentru o zi a vieţii sale să ţină seama de cât de extinsă e ceea ce se numeşte mizeria naturii («Şi încă trebuie să le mulţumesc că nu mi i-au arătat decât pe cei mai zdraveni...») simţea să sub picioarele sale se cască zădărnicia a tot şi toate. Să fie aceasta, ceea ce se cheamă o «criză religioasă»?

«Poftim, iese omul o clipă să fumeze o ţigaretă – se gândi – şi-l apucă criza religioasă».

Totuşi, ceva în el opunea rezistenţă. Adică: nu în el, în modul lui de a gândi, ci acolo în jur, chiar în înseşi lucrurile şi persoanele ospiciului «Cottolengo». Fete cu codiţe se grăbeau cu coşuri de cearşafuri (spre – gândi Amerigo – vreun coridor secret de paralitici şi de monştri); umblau idioţii în echipe, comandaţi de unul care părea ceva-ceva mai puţin idiot decât ceilalţi (aceste faimoase «familii» – se întrebă cu un brusc interes sociologic – cum sunt, oare, organizate?); un colţ al curţii era plin de ciment şi nisip pentru că supraelevau un pavilion (cum se administrează donaţiile? ce parte merge la cheltuieli, la amplificări, la sporirea capitalului?) «Cottolengo» era proba şi totodată dezminţirea inutilităţii de a face.

Istoristul din Amerigo îşi trăgea sufletul: totul e istorie, «Cottolengo», aceste călugăriţe care se duc să schimbe cearşafurile. (Fie şi o istorie rămasă într-un punct al curgerii sale, împotmolită, zdrobită împotriva ei înseşi.) Şi această lume a schilozilor putea să devină alta, şi ar fi devenit cu siguranţă, într-un alt fel de societate. (Amerigo avea în minte doar imagini vagi: institute de tratament luminoase, ultramoderne, sisteme pedagogice model, amintiri de fotografii în ziare, un aer de-a dreptul prea curat, vag elveţian...)

Zădărnicia întregului şi importanţa fiecărui lucru făcut de fiecare erau cuprinse între zidurile aceleiaşi curţi... Era suficient ca Amerigo să-i facă înconjurul şi ar fi dat de o sută de ori de aceleaşi întrebări şi răspunsuri. Mai bine să se întoarcă în sediu; ţigareta se terminase; ce mai era de aşteptat? «Cel care făptuieşte bine în istorie – încercă să conchidă –, chiar dacă lumea e „Cottolengo“, are dreptate». Şi adăugă în grabă: «Bineînţeles, a avea dreptate e prea puţin».

X

În curte intră o maşină mare şi neagră. Şoferul cu chipiu ieşi să deschidă portiera. Coborî un bărbat drept, cu părul cărunt, bine ras. Purta un imperme-

https://biblioteca-digitala.ro

abil de culoare deschisă, din cele cu mulţi nasturi şi inele şi cheotori, cu gulerul jumătate ridicat, jumătate coborît. Se produse o mişcare printre pietonii de faţă, poliţiştii salutau.

Scrutinătorul plăpând îl rugă pe preşedinte sottovoce, hm, dat fiind că sosise deputatul candidat al partidului său, fiţi bun şi daţi-mi voie să lipsesc câteva momente, căci voia să se ducă, nu-i aşa, să-l informeze despre modul în care se desfăşurau lucrurile aici.

Preşedintele îi răspunse sottovoce, hm, să aştepte fiindcă întrucât parlamentarii, de fapt, au dreptul de-a intra în toate secţiile de votare, avea să treacă şi pe la ei.

Într-adevăr, veni. Deputatul se mişca prin «Cottolengo» cu familiaritate, în grabă şi cu eficienţă, precum şi euforic. Se informă în legătură cu procentajul votanţilor, adresă câteva cuvinte binevoitor glumeţe alegătorilor care aşteptau în şir, ca în coloniile de vară la mare. Scrutinătorul plăpând se apropie de el pentru a-i spune ceva: probabil despre obstrucţionismul comunist şi despre cum trebuie să se comporte cu cei care voiau să dreseze un proces verbal în fiece clipă. Deputatul abia dacă-l ascultă, deoarece despre ceea ce se întâmpla acolo voia să ştie strictul necesar, fără să adaste prea mult. Făcu un gest vag, rotatoriu, ca pentru a spune că, oricum, maşina funcţiona, funcţiona bine, voturile erau cu milioanele, şi că în cazurile uşor spinoase, dacă lucrurile se mişcă imediat e bine, dacă nu: a se survola rapid!

Pe urmă, pe nepusă masă, ceru informaţii despre cineva, în stânga şi-n drepata: – Unde e reverenda Stareţă? Unde e? – şi ieşi, întorcându-se în curte. Stareţa, înştiinţată, se şi apropia; el îi ieşi în întâmpinare şi-i vorbi ca un vechi prieten, făcându-i reproşuri poznaşe.

Voi să continue turul secţiilor însoţit de maică. Un mic cârd de persoane îi lua urma, în mare parte reprezentanţi ai listelor din diferitele secţii (din când în când, câte unul se apropia să-i relateze un necaz) şi băieţii din serviciul de curieri al partidului (mişunând într-una cu listele de alegători mutaţi la alte ospicii, dar înscrişi să voteze acolo, sau, în orice caz, persoane cărora trebuia să li se organizeze transportul) şi domnul deputat dădea porunci scurte, asmuţea curierii, şoferii, răspundea tuturor luându-i de braţ, de cot, ca să-i îmbărbăteze, dar şi ca să-i dea prompt la o parte.

La un moment dat, maşinile care transportau alegătorii erau, toate, plecate să-i adune. Câte un curier se odihnea, aşteptând să facă o nouă călătorie; domnului deputat nu-i plăcea să vadă oamenii stând şi-i expedie cu maşina sa. În felul acesta, îndepărtându-i pe toţi cu câte o misiune, coada care-i ţinea trena se rărise. Deputatul se pomeni singur în mijlocul curţii, nevoit să aştepte ca maşina lui să se întoarcă. Soarele ocupa jumătate din cer; totuşi, în reprize scurte, din nori mai cădea câte un strop. Deputatul fu cuprins de acel moment de singurătate pe care-l trăiesc regii şi potentaţii atunci când termină să dea ordine şi văd cum lumea se învârte singură. Aruncă o privire rece, ostilă, în jur.

Amerigo se uita la el de la o fereastră. Şi se gândi: «Ăstuia, „Cottolengo" nu-i atinge nici măcar pulpana impermeabilului». (Era pesimismul catolic în privinţa naturii umane cel care putea fi recunoscut sub aerul nepăsător al par-

https://biblioteca-digitala.ro

lamentarului, dar lui Amerigo îi plăcea să-l vadă ca pe un cinism lucid.) Şi se mai gândi: «E un bărbat căruia îi place să mănânce bine, care fumează cu sipcă de cireş. Poate că are un câine şi merge la vânătoare. De bună seamă, îi plac femeile. Poate că s-a culcat aseară cu o femeie care nu e soţia lui». (Poate că era doar indulgenţa catolică faţă de propria conştiinţă cenuşie de bun tată de familie burghez – cea care-i dădea deputatului aparenţa aceea jovială, dar lui Amerigo îi plăcea s-o vadă ca pe un spirit păgân, epicurian. Şi dintr-o dată aversiunea i se transformă în solidaritate: nu semănau, oare, ei doi, mai mult decât oricine de acolo, în mediul acela? Nu aparţineau, oare, aceleiaşi familii, aceleiaşi partide, partida valorilor pământeşti, a politicii, a practicii, a puterii? Nu desacralizau, amândoi, fetişul ospiciului «Cottolengo», unul folosindu-l ca pe o maşină electorală, iar celălalt căutând să-l demaşte în această funcţie?)

Privind de la fereastră, îşi dădu seama că de la un alt pervaz apăreau doi ochi în spatele geamului, un cap care nu izbutea să se ridice mai sus de nas, o mare cutie craniană acoperită de păr: un pitic. Ochii piticului priveau ţintă la deputat, iar pe sticla ferestrei se ridicară nişte degete scurte-scurte, zbârcita palmă a unei mâini mici, care lovi geamul, bătu de două ori, ca pentru a-l chema. Ce avea să-i comunice? se întrebă Amerigo. Ce gândea, piticul, despre acest important personaj? Ce gândea – îşi zise – despre noi, despre noi toţi?

Deputatul se întoarse, privirea se roti deasupra ferestrei, se opri o clipă la pitic, apoi trecu mai departe, distantă. Amerigo se gândi: »A observat că e un ins care nu poate să voteze». Şi se gândi: »Nici măcar nu-l vede, nu-i acordă nici măcar o privire». Şi se mai gândi: «Iată, eu şi domnul deputat suntem de o parte, piticul de alta», şi se simţi în siguranţă.

Piticul mai lovi fereastra cu mânuţa lui, dar deputatul nu se mai întoarse. Desigur, piticul nu avea nimic de spus deputatului, ochii săi erau doar ochi, fără gânduri în spatele lor, şi totuşi ai fi zis că vrea să-i transmită o comunicare, din lumea lui fără cuvinte, că vrea să stabilească un raport, din lumea lui fără raporturi. Care e judecata, se întreba Amerigo, pe care o lume exclusă de la judecată o dă despre noi?

Simţul zădărniciei istoriei umane, care-l cuprinsese adineaori în curte, îl învălui din nou: regnul piticului depăşea regnul deputatului, şi, acum, Amerigo se simţea cu totul de partea piticului, se identifica acum cu ceea ce «Cottolengo» mărturisea împotriva deputatului, împotriva intrusului, singurul duşman adevărat ce se strecurase acolo.

Dar ochii piticului se aşezau cu egală absenţă a participării asupra a tot ce se mişca în curtea aceea, inclusiv asupra deputatului. A nega o valoare puterilor omeneşti implică acceptarea (sau alegerea) puterii celei mai rele: regnul piticului, demonstrându-şi superioritatea asupra regnului deputatului, îl anexa, şi-l însuşea. Iată că piticul şi deputatul confirmau că sunt de aceeaşi parte, iar Amerigo nu mai putea sta cu ei, rămânea afară...

https://biblioteca-digitala.ro

Se întoarse maşina neagră şi debarcă o încărcătură de bigote care tremurau. Simţind o mare uşurare, domnul deputat se vârî înăuntru, coborî geamul pentru a împărţi ultimele îndemnuri, şi plecă.

XIII

Se lăsa înserarea. «Secţia mobilă» continua să străbată coridoarele: cele ocupate de femei, de data aceasta. Culegerea de voturi din paturi, cu paravanele ce trebuiau mutate de fiecare dată, nu se mai sfârşea nicicând. Aceste bolnave, aceste bătrâne adăstau, uneori, câte zece minute, un sfert de oră. – Aţi terminat, doamnă? Putem veni să luăm buletinele? sărmana femeie, dincolo de paravan, poate că agoniza de-a binelea. – Aţi împăturit buletinele? Da? – Dădeau la o parte paravanul: buletinul era încă acolo, deschis, alb; sau cu o pată sau o mâzgăleală.

Amerigo veghea; bolnava trebuia să rămână singură în spatele paravanului; povestea cu vederea sau cu mâinile neputincioase nu mai ţinea; acum, nici nu mai putea fi vorba de călugăriţa care făcea cruciuliţe; Amerigo era inflexibil; cine nu reuşea să se descurce singur, cu părere de rău, nu vota.

Din clipa în care s-a simţit mai puţin străin de nefericiţii aceia, şi rigoarea misiunii sale politice îi devenise mai puţin străină. Ar fi zis că în primul coridor, pânza de păianjen a contradicţiilor obiective care-l învăluia într-un soi de resemnare la mai rău, s-ar fi rupt iar acum se simţea lucid, ca şi cum totul era limpede şi înţelegea ce anume trebuie să ceară societăţii şi ce anume nu se putea pretinde societăţii, ci trebuia să obţină singur, personal, ori dacă nu, nimic.

Se ştie cum sunt clipele în care ţi se pare că ai înţeles tot: eventual, o clipă după aceea cauţi să defineşti ceea ce ai înţeles şi totul se destramă. Poate că în el nu se schimbase cine ştie ce: acţiunile sale şi motivele lor, apărarea de sine etc., asta e greu să se schimbe; se vorbeşte, se vorbeşte, dar la un anumit punct omul e cum e.

Totuşi, ceea ce i se părea că, în sfârşit,reuşise să înţeleagă era relaţia lui cu Lia, şi printre paturile acelea care păreau să ascundă într-o penumbră indistinctă tot răul ce poate desfigura trupurile de femeie (se aflau într-o sală în raze, sub bolţi înalte, abia luminată de reflexele unor lămpi, abia voalate pe răscroiala cearşafurilor – pe ele se lăsau braţe chircite, ca nişte crengi roşii sau galbene – şi aceste bolţi sau raze convergeau pe un pilon, la piciorul căruia, dintr-un pat, se înălţa un strigăt continuu şi piţigăiat, de la o formă cu scufiţă care trebuia să fie – Amerigo nu voi să privească – o fetiţă, redusă doar la pulsiunile acelui strigăt, şi tot ceea ce era orânduit în jur – decorul şi umbrele ce se ridicau de pe perne – părea a fi în funcţie de acea singură sforţare infantilă de a trăi, iar corul gemetelor şi gâfâielilor din toate paturile venea în sprijinul vocii aceleia aproape fără corp), Amerigo o vedea pe Lia, dar din Lia vedea acum tristeţea ochilor ei cenuşii, umbra de fugă în adâncul ochilor pe care nu reuşea să o dezlipească, să o mângâie, modul remisiv pe care-l avea părul de a coborî pe umerii moi, dar ca o fiinţă sălbatică, potolită, care se va descolăci

https://biblioteca-digitala.ro

de îndată ce o atingi, ca şi modul lipsit de apărare al sfârcului sânului de a se sui în afara braţului, tot ceea ce, în ea, cerea protecţie, milă, dar nu se ştia cum să i se comunice, fiindcă în momentul în care părea că izbuteşte, iat-o că se învârtea în jurul ei cu un râset mărunt de sfidare, întunecând privirea cenuşie ostilă, povârnişul părului se întindea până la ţâşnirea şoldurilor şi piciorul înalt înainta cu un pas uşor, ca o dezbărare de tot ce exista înainte. Dar acum, această visare cu ochii deschişi a Liei, acest fel de iubire ca o reciprocă şi continuă provocare, coridă sau safari, nu i se mai părea a fi în contradicţie cu prezenţa acelor umbre spitaliceşti: erau sfori ale aceluiaşi nod sau încâlceală în care sunt legate între ele – dureros, adeseori (sau totdeauna) – persoanele. Dimpotrivă, în spaţiul unei secunde (adică pentru totdeauna) i se păru că a înţeles cum în însăşi semnificaţia cuvântului iubire ar putea să stea împreună un lucru de genul legăturii lui cu Lia şi muţeasca vizită duminicală la «Cottolengo» făcută de un ţăran fiului său.

Era atât de aţâţat de această descoperire încât abia aştepta momentul să vorbească despre ea cu Lia, şi – văzând uşa deschisă a unui birou – ceru voie unei călugăriţe să dea un telefon. Numărul Liei era ocupat. – Mă-ntorc mai târziu, vă deranjez? Mulţumesc, – şi aşa începu să facă naveta între «urna volantă» ce se deplasa prin diferitele secţii medicale şi telefonul care suna ocupat, şi ştia tot mai puţin ce avea să spună Liei, pentru că acum ar fi vrut să-i explice totul, despre alegeri, despre «Cottolengo», despre persoanele văzute acolo, dar o călugăriţă intra şi ieşea mereu din birou şi n-ar fi putut să poarte convorbiri prea lungi. Şi ori de câte ori auzea semnalul de ocupat, încerca deopotrivă o stare de contrarietate şi de uşurare, şi pentru că se temea că discuţia ar cădea pe chestiunea aceea, şi nu voia să o înfrunte; sau, mai degrabă: voia doar s-o facă să înţeleagă că – deşi nu putea să-şi schimbe intenţia – chiar luând în considerare această intenţie se afla într-o stare sufletească diferită.

Astfel, deşi începuse să spere că numărul fetei avea să sune mereu ocupat, nu înceta să-l formeze, şi când, la un moment dat, fu liber, începu să-i ţină o cuvântare ce nu avea nimic de a face cu faptul că telefonul ei era mereu ocupat.

Lia răspunse, şi ea, la fel, adică totul între ei era ca de obicei, dar lui Amerigo ceea ce era ca de obicei i se părea sfâşietor de emoţionant, şi nu mai dădea atenţie cuvintelor, ci numai sunetului lor, ca o muzică.

Ciuli urechea dintr-o dată. Lia zicea: – Şi-apoi, nu ştiu ce rochie să îmbrac, dacă trebuie să iau un pardesiu de toamnă sau nu. Cum o fi vremea, acum, la Liverpool?

– Ce-ai spus? Nu cumva pleci la Liverpool!

– Ba da, plec. Mâine. Plec mâine.

– Ce tot spui? De ce? şi Amerigo era alarmat de ceea ce putea să însemne o călătorie la Liverpool, dar şi mai liniştit, pentru că o plecare, eventual, excludea temerile de adineaori, precum şi dezorientat, fiindcă Lia hotăra întotdeauna lucruri la care se aştepta mai puţin, dar şi liniştit de faptul că Lia era tot Lia.

https://biblioteca-digitala.ro

– Ştii: trebuie să mă duc la mătuşă-mea, la Liverpool.
– Mi-ai spus că nu te duci.
– Dar tu mi-ai răspuns: »du-te».
– Eu? Când?
– Ieri.

Poftim, mereu acelaşi lucru. – Of, oi fi spus «du-te», ca şi cum ţi-aş fi spus: du-te la dracu', nu mă plictisi mereu cu povestea asta a Liverpoolului, a mătuşă-tii, »du-te!», ţi-oi fi spus, aşa cum pot să-ţi spun şi-acum: «du-te»!, dar fără ca prin asta să vreau să te duci.

Se înfuria, dar ştia că dragostea cu Lia însemna să se înfurie tocmai aşa.

– Dar mi-ai spus! «Du-te!»
– Tu eşti ca ăla care credea că orice zboară se mănâncă!

Lia sări în sus, atinsă: – Care ăla? Despre cine vorbeşti? Ce vrei să spui? – ca şi cum din fraza lui Amerigo ar fi sesizat ceva extrem de jignitor, iar Amerigo nu mai ştia pe unde să scoată cămaşa şi să termine convorbirea telefonică, şi era iritat şi furios la culme şi în acelaşi timp ştia ce era la mijloc şi că să repună telefonul în furcă nu însemna nimic.

XV

Erau din nou împreună, toţi componenţii comisiei în localul secţiei. Nu se mai îngrămădea nimeni: numele nebifate, pe lista celor înscrişi să voteze, erau puţine. Preşedintele, scăpat de starea de tensiune nervoasă, arbora, prin reacţie, o jovialitate la fel de palpitantă: Ah, mâine e numărătoarea voturilor, şi pe urmă gata! Şi adăugă: domnilor, noi, datoria noastră, ne-am îndeplinit-o! Ah, timp de patru ani, nimeni nu se mai gândeşte la scrutin!

– Vom începe, în schimb, să ne gândim atunci... murmură Amerigo, prevăzând (dar greşea) că ziua pe care o trăiau avea să fie amintită printre datele unei involuţii italiene (în schimb, faimoasa «lege-înşelăciune» nu trecu, iar Italia merse înainte exprimându-şi tot mai mult sufletul bifrontal), ale unei pietrificări mondiale (dar în toată lumea, lucrurile care păreau, cel mai mult, de piatră se mişcau), lăsând în pace doar conştiinţele leneşe, ca acest preşedinte de secţie, şi sufocând nevoia de căutare a conştiinţelor treze (dar toate lucrurile se arătară tot mai complexe, şi deveni tot mai greu să deosebeşti pozitivul de negativ înăuntrul fiecărui lucru, pozitiv şi negativ, şi tot mai necesar să elimini aparenţele şi să cauţi esenţele, non provizorii: puţine şi încă nesigure...)

Acum, scrutinătorii se adunaseră grămadă în jurul unuia dintre ultimii votanţi, o namilă cu şapcă. Era fără mâini, din naştere; două ciotuleţe cilindrice îi ieşeau din mâneci, dar strângându-le unul de altul, izbutea să apuce şi să mânuiască obiectele, chiar şi pe cele subţiri (creionul, o foaie de hârtie; de fapt, votase singur, împăturise singur buletinele) ca cleştele a două enorme degete. – Orice: pot să-mi aprind şi ţigara – zicea namila, şi cu mişcări sprintene scotea pachetul din buzunar, îl ducea la gură, ca să extragă ţigareta, strângea cutia de chibrituri subsuoară, aprindea, trăgea un fum, impasibil.

https://biblioteca-digitala.ro

Se strânseseră toţi în jurul lui, întrebându-l cum face, cum a învăţat. Omul răspundea răstit: avea o faţă mare, sângerie, de muncitor bătrân, nemişcată, fără expresie. – Eu mă pricep să fac orice, zicea – Am cincizeci de ani. Am crescut la «Cottolengo». Vorbea cu bărbia îndreptată în sus, cu un aer dur, aproape sfidător. Amerigo se gândi: omul triumfă şi în cazul mutaţiilor biologice maligne; şi recunoştea în trăsăturile omului, în îmbrăcămintea şi atitudinea sa, caracteristicile care disting omenirea muncitoare, şi ea mutilată – simbolul şi litera – de ceva din integritatea ei, şi totuşi în stare să se autoconstruiască, să afirme partea decisivă a lui *homo faber*.

– Eu ştiu să fac toate muncile, singur, zicea namila cu şapcă. – M-au învăţat călugăriţele.

Aici, la «Cottolengo», facem toate lucrările noi singuri. Atelierele şi tot. Suntem ca un oraş. Eu am trăit tot timpul aici, la «Cottolengo». Nu ducem lipsă de nimic. Maicile au grijă să nu ne lipsească nimic.

Era sigur de sine şi impenetrabil: în soiul acela de mândrie a puterii sale şi a adeziunii la o ordine care făcuse din el ceea ce era. Oraşul care va multiplica mâinile omului, se întreba Amerigo, va fi, oare, oraşul omului întreg? Sau *homo faber* valorează tocmai pentru că nu va socoti niciodată, ca obţinută, «întregimea» sa?

- Le iubiţi, nu-i aşa, pe călugăriţe? îl întrebă pe uriaş scrutinătoarea cu bluza albă, nerăbdătoare să audă un cuvânt de mângîere, la sfârşitul acestei zile.

Bărbatul continua să răspundă sec, aproape duşmănos, precum bunul cetăţean al civilizaţiilor producătoare (Amerigo se gândea la cele două state mari). – Mulţumită maicilor am reuşit să învăţ. Eu, fără maicile care m-au ajutat, n-aş fi nimic. Acum pot să fac orice. Nu li se poate reproşa nimic maicilor. Ca maicile nu e nimeni.

Oraşul omului *faber*, gândi Amerigo, riscă tot timpul să-şi ia instituţiile drept focul tainic fără de care oraşele nu se întemeiază şi nici roţile maşinilor nu se pun în mişcare; iar apărând instituţiile, fără să ne dăm seama, putem lăsa focul să se stingă.

Se apropie de fereastră. Un petec de asfinţit înroşea cerul printre clădirile triste. Soarele dispăruse, dar în spatele profilului acoperişurilor şi al zidurilor mai adăsta o lucoare ce deschidea, prin curţi, perspectivele unui oraş nicicând văzut.

Femei pitice treceau prin curte, împingând un cărucior plin de vreascuri. Încărcătura era grea. Sosi altă femeie, mare cât o uriaşă, şi împinse căruciorul, aproape în fugă, şi râse; şi râseră cu toatele. Alta, şi ea mare, se ivi măturând cu un târn de nuiele. O grasă împingea mânerele înalte ale unui recipient-cărucior, pe roţi de bicicletă, poate pentru transportarea ciorbei. Chiar şi ultimul oraş al imperfecţiunii îşi are ceasul lui perfect, gândi scrutinătorul, ceasul, clipa, în care în fiecare oraş există Oraşul.

În româneşte de
Florian POTRA

https://biblioteca-digitala.ro

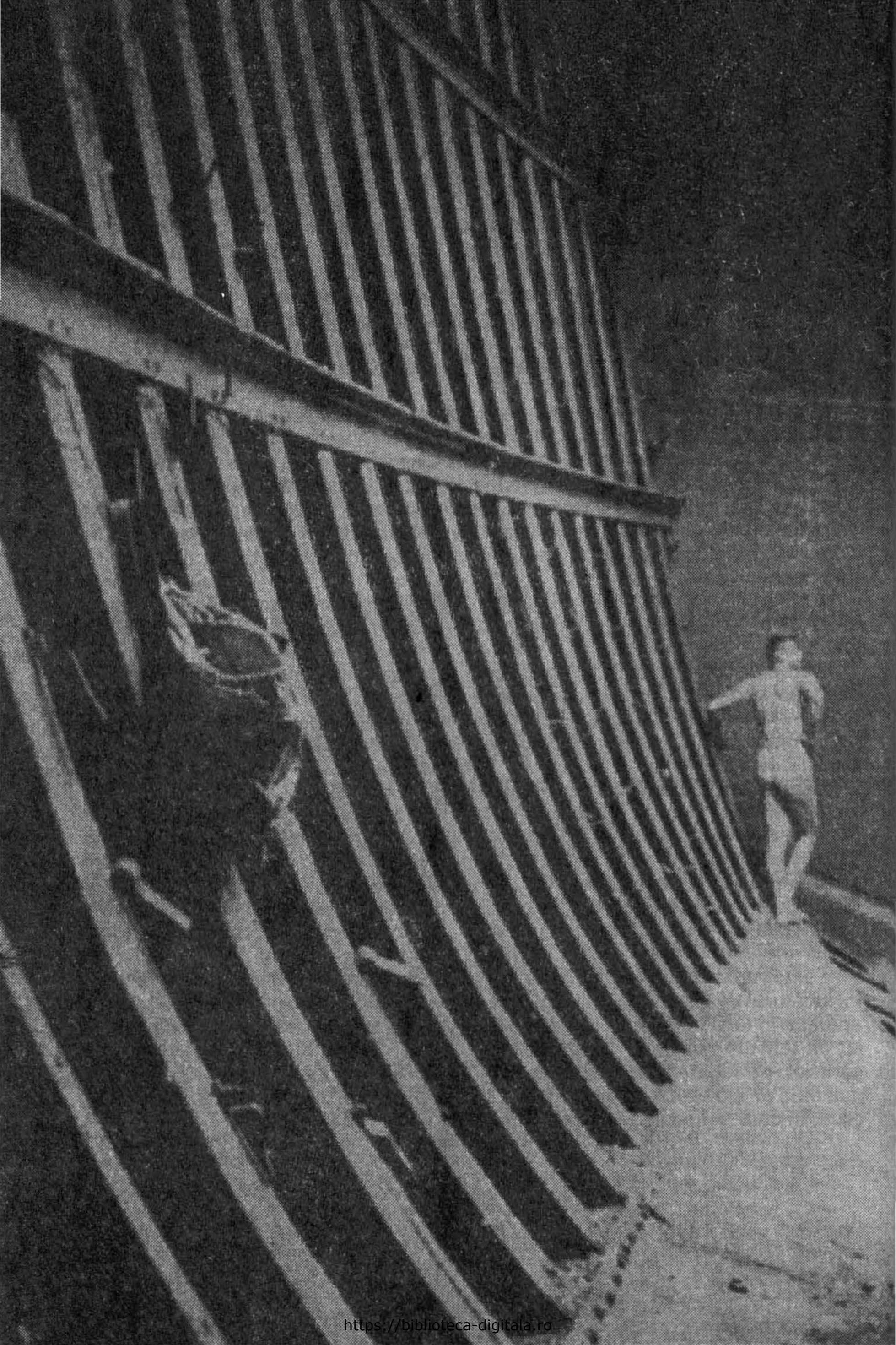

https://biblioteca-digitala.ro

SUB SPECIE HISTORIAE

https://biblioteca-digitala.ro

ŞERBAN PAPACOSTEA

Semnificaţii şi implicaţii ale unui act naţional

În noiembrie 1996 a fost înlăturată de la conducerea ţării forţa care, timp de şapte ani, a asigurat continuitatea, în formă nouă, a puterii comuniste în România şi a menţinut ţara în spaţiul hegemoniei politice ruso-sovietice. Eveniment major, care nu numai că a pus capăt variantei interne a comunismului agonic, involuat de la utopia proclamată a societăţii egalitare la realitatea jafului direct şi de vaste proporţii din avuţia naţională, organizat de exponenţii oligarhiei dominante până ieri, dar a şi întredeschis poarta reînnoirii esenţiale a societăţii româneşti. E un început salutar, dătător de speranţe, dar numai un început care, pentru a-şi împlini valenţele, trebuie urmat de măsuri hotărâtoare, cerute de procesul de asanare a societăţii româneşti.

Revine conducerii politice şi intelectuale a ţării, păturii celei mai conştiente a societăţii româneşti, misiunea de a converti condiţia favorabilă creată în noiembrie 1996 într-o realitate profundă şi durabilă sau, cu alte cuvinte, de a transforma succesul din toamna anului 1996 într-o victorie istorică a naţiunii române. Cale anevoioasă, a cărei parcurgere până la capăt presupune claritate în definirea ţelurilor, fermitate în acţiune şi perseverenţă neabătută de inevitabilele rezistenţe şi obstacole pe care le va întâmpina. Cei cărora ţara le-a încredinţat viitorul ei sunt chemaţi să decidă asupra drumului de urmat, a modalităţilor şi a ritmului împlinirii pe termen lung a destinului naţional.

Faptul eliberator din noiembrie 1996 îşi va pierde semnificaţia dacă nu va fi consolidat, în etapa imediat următoare, prin desfacerea întregului sistem de constrângeri care, timp de o jumătate de secol, a menţinut în crâncenă captivitate, fizică şi spirituală, naţiunea întreagă. Au rămas încă intacte vastul agregat de structuri administrativ-birocratice, aparatul de stat şi de partid, reţelele văzute şi cele nevăzute, care au susţinut regimul totalitar în tot acest chinuitor de lung răstimp. Sistem de reţele a căror conservare a constituit una din preocupările de căpetenie ale ariergărzii sovietice instaurate în decembrie 1989 la conducerea ţării. Eliberarea societăţii româneşti de această forţă a constrângerii şi a inerţiei este o condiţie decisivă a evoluţiei spre normalitate. Operaţia e neîndoielnic dificilă, dată fiind masivitatea şi coerenţa interioară a

https://biblioteca-digitala.ro

blocului care se impune dizlocat, dar abia înfăptuirea ei va deschide calea spre împlinirea aspectelor pozitive ale redresării naţionale, reformelor care vor aşeza pe baze normale societatea românească.

Structurile de putere organizate sub tutelă sovietică şi consolidate în tot răstimpul hegemoniei sovietice şi-au asigurat baza economică a supravieţuirii în perioada post-comunistă printr-un şir de imense jafuri din avuţia naţională – «proprietatea socialistă de stat» – trecută în mâini particulare, paravan şi sprijin totodată al forţelor neocomuniste. Recuperarea acestui vast patrimoniu naţional înstrăinat, programatic jefuit sub privirile îngăduitoare ale «virtuosului» preşedinte neocomunist, e mai mult decât un act de dreptate – «exproprierea expropriatorilor» ar fi spus Karl Marx –, e o necesitate politică absolută şi imperioasă. Numai lipsită de rezervele constituite cu grijă în anii din urmă, din care se adapă copios, va fi silită forţa care prelungeşte acţiunea nefastului regim înlăturat în noiembrie 1996 să renunţe la programul de conservare latentă a structurilor ei de putere. Eficacitatea efortului de a readuce în sfera interesului naţional imensele avuţii care i-au fost sustrase va fi unul din criteriile principale de apreciere a activităţii noii conduceri a ţării.

Desprinderea efectivă şi în profunzime din strânsoarea totalitarismului comunist e în acelaşi timp o necesitate vitală a societăţii româneşti şi o condiţie indispensabilă a integrării ţării în sistemele cele mai eficace de securitate internaţională.

Realitatea dominantă a întregii istorii româneşti, factorul principal al alterării cursului istoriei naţionale, a fost, în aria de întretăiere a imperialismelor în care se află situat spaţiul romanităţii nord-dunărene, lipsa unei soluţii eficace şi durabile de securitate internaţională. De aproape două mii de ani, istoria acestui fragment de romanitate care sunt românii a fost dominată de alternanţa dintre dominaţiile impuse de marile puteri constituite la cele patru puncte cardinale ale spaţiului istoric românesc, pe de o parte, şi scurte răgazuri de libertate, încercări reuşite, dar mai ales nereuşite de descătuşare durabilă din apăsătoarele stăpâniri străine, pe de altă parte. Forţele politice dominante în spaţiul central şi est-european au condamnat lumea românească la o condiţie cvasipermanentă de subordonare, care şi-a pus puternic amprenta pe existenţa şi conştiinţa naţională.

Acum, la sfârşitul secolului XX, ca urmare a globalizării proceselor istorice şi a necesităţii imperios resimţite de factorul coordonator principal al evoluţiei mondiale de a găsi formule de securitate temeinice şi durabile la scară planetară, formule din care nu poate lipsi Europa central-răsăriteană, se întrevede limanul de securitate în libertate, mult şi zadarnic căutat în trecutul nostru. Vicisitudinilor externe numeroase şi tragice din care a fost precumpănitor alcătuit acest trecut – ocupaţii străine, sfâşieri teritoriale, suzeranităţi impuse sau acceptate ca soluţii alternative preferabile faţă de altele mai apăsătoare, satelizări sau formule aleatorii de securitate colectivă, răsturnate de noi combinaţii de putere, scurt timp după închegarea lor – le va lua locul o formidabilă alianţă a libertăţii şi democraţiei în expansiune pe toate continentele, care are toate şansele de a ocupa pe termen lung avanscena istoriei, atât cât poate fi scrutată în viitor. Asocierea la această constelaţie externă, care a câştigat bătălia istorică împotriva totalitarismului şi care se pregăteşte să-şi desăvâr-

https://biblioteca-digitala.ro

şească victoria în răsăritul continentului nostru, va oferi un cadru extern nou şi extrem de favorabil şi naţiunii române. Dar integrarea în acest sistem de securitate are un preţ, acela al acceptării şi adoptării efective a valorilor care constituie cheagul şi raţiunea de a fi a noii alianţe, ceea ce presupune mutaţii fundamentale înăluntrul societăţii româneşti. Condiţie esenţială, greu de îndeplinit în semnificaţiile ei cele mai profunde, deoarece comportă o schimbare de conţinut, desprinderea din deprinderile şi reflexele negative consolidate în lumea românească de numeroasele răsturnări politice care i-au dominat istoria.

Comunismul sovietic, impus societăţii româneşti cu cincizeci de ani în urmă, nu a fost decât expresia concentrată şi absolutizată a realităţilor constitutive ale civilizaţiilor orientale care au cuprins, din Antichitatea târzie şi din Evul Mediu timpuriu, şi masa romanităţii răsăritene, silind-o la un masiv proces de adaptare; mimetism exterior care, prin durata sa îndelungată, a devenit realitate interioară, constitutivă, suprapusă realităţii originare.

Tiparul de organizare social-politică în care a fost încadrat poporul român, în cea mai mare parte a timpului şi a spaţiului său istoric, s-a caracterizat prin: supradimensionarea puterii centrale, simbolizată în manifestările ei extreme de formele groteşti ale cultului conducătorului; absenţa unui sistem instituţionalizat de echilibrare a puterilor; dependenţa faţă de centrul puterii a principalelor sau a tuturor formelor de activitate socială şi a puterilor dezvoltate din viaţa şi organizarea societăţii: *economie, administraţie, justiţie, biserică* – instrumentalizată în mai mică sau mai mare măsură, în funcţie de puterea aflată la cârmă, dar devenită prin tradiţie *disponibilă* pentru instrumentalizare –, *cultură, educaţie* etc., cu inevitabilul corolar al acestei evoluţii: sugrumarea pluralismului puterii, îngrădirea până la suprimare a autonomiei individului, exercitarea iniţiativei exclusiv sau aproape exclusiv de sus în jos, realităţi argumentate eventual prin doctrine colectiviste, acoperire ideologică a puterii autocrate sau totalitare.

Transpusă în planul psihologiei sociale, această structură a generat indiferenţă, scepticism, pasivism şi imobilism, renunţare la iniţiativa creatoare, în toate domeniile activităţii sociale. Acumulării extreme a puterilor la centrul de comandă al organismului social-politic, prea adesea mijloc de exploatare al dominaţiilor străine, i-au corespuns resemnarea şi inacţiunea la baza sa. E o întreagă tradiţie derivată din formulele social-politice şi ecleziastic-ideologice în care am fost cuprinşi timp de secole, care trebuie cu grijă, dar neabătut destrămată. O adevărată «schimbare la faţă a României» se impune realizată conştient şi perseverent, dar altfel decât a conceput-o un ilustru maestru al paradoxului şi negaţiei, devenit celebritate mondială datorită excepţionalului său har artistic. Ea nu se poate împlini decât prin cultivarea componentei celei mai pozitive a conştiinţei naţionale, cea care a conservat o dată cu numele poporului şi identitatea naţională, asigurând în condiţiile cele mai grele continuitatea românească; aşadar, nu exacerbarea într-un fals specific, derivat din succesiunea de captivităţi istorice, din formele de organizare în care am fost silit integraţi şi din mentalităţile generate de ele, ci, dimpotrivă, împlinirea integrală a realităţii originare, a identităţii naţionale şi a aspiraţiei profunde pe care a conservat-o, de reintegrare în valorile civilizaţiei europene. Tradusă în ter-

https://biblioteca-digitala.ro

Europia,
performanță,
tabăra
de creație
«Atelier 35»,
Sibiu,1986

https://biblioteca-digitala.ro

meni actuali şi consecvent aplicată, aceasta se va dovedi a fi calea trezirii din amorţeala seculară, produs al istoriei recente şi al celei mai îndepărtate. Un da hotărât acceptării principiului fecund al libertăţii şi al autonomiei individului, şi o voinţă fermă şi consecventă în aplicarea lor vor deschide cel mai sigur calea afirmării autentice a identităţii naţionale.

Avem în această privinţă un ilustru model de urmat, cel al revoluţionarilor paşoptişti, caz tipic de voluntarism luminat şi benefic, care, îndrumat în direcţia regenerării naţionale, s-a aflat la înflorirea României moderne, timp de un secol, până când totalitarismul sovietic în expansiune a readus ţara în sfera formelor de organizare negatoare de libertate, înăbuşitoare şi sterile.

Evoluţia situaţiei internaţionale şi realităţile noi, istoric inedite, pe care le anticipează, oferă o condiţie cât se poate de favorabilă acestei necesare şi salutare regăsiri naţionale. Crearea cadrului social-politic şi instituţional al schimbării e rostul principal al oamenilor politici. Adaptarea mentalităţilor la schimbare, proces mai complex şi mai dificil încă decât cel al schimbării în ordinea faptelor, e în cea mai mare măsură îndatorirea intelectualilor din toate sferele vieţii culturale şi spirituale. Lor le revine cu precădere îndatorirea de a scoate mentalul colectiv românesc din imensa confuzie în care se află, de a argumenta răbdător şi convingător necesitatea adaptării la direcţiile şi ritmurile adevăratei civilizaţii, înlesnind astfel evoluţia sau revoluţia în sfera gândirii şi a comportamentului, fără de care poporul român nu poate ocupa locul care i se cuvine în lumea contemporană. Împlinirea acestei misiuni comportă o condiţie esenţială: contracararea viguroasă a tendinţei de resuscitare a ideologiilor care tind să obstrucţioneze procesul de integrare, ideologii care în trecut au ispitit puternic intelectualitatea română şi care au cunoscut forme extreme între cel dintâi şi cel de-al doilea război mondial, adevărată rătăcire a unei generaţii de intelectuali, într-o Europă care părea ea însăşi pregătită intelectual şi politic să trădeze definitiv valorile propriei civilizaţii care îi asiguraseră primatul mondial. Fie că tendinţele de resuscitare a acestor curente, astăzi anacronice, sunt spontane, fie că sunt dirijate de rămăşiţele în dezagregare ale comunismului rus şi autohton, care le consideră mai eficace pentru menţinerea poziţiilor lor decât marxism-leninismul în derută, ele trebuie combătute ferm şi perseverent pentru a împiedica constituirea unui nou «bloc de negaţie», opus evoluţiei spre modernitate. Constatarea se aplică tuturor formelor de obstrucţie a evoluţiei în sfera vieţii politice şi intelectuale.

Atenţie primordială se cuvine aşadar educaţiei şi instrucţiei, pârghiile corelate ale formării viitoarelor generaţii. Întregul sistem de modelare a intelectului şi a conştiinţei tineretului trebuie pus de acord cu evoluţia actuală a omenirii şi cu ritmurile din ce în ce mai accelerate ale schimbării. Şcoala, cultura, cercetarea vor fi factori decisivi ai renaşterii naţionale, dacă vor reuşi să împletească adevărata tradiţie naţională regăsită cu imperativele actualităţii. Înţelese corect, cele două aspecte ale redresării naţionale se vor dovedi nu antagonice, cum le-au perceput şi le mai percep încă unii, ci complementare şi indispensabile una celeilalte.

O mare şansă istorică s-a apropiat de spaţiul românesc; depinde de voinţa şi înţelepciunea noastră să o transformăm într-un mare fapt de istorie naţională.

https://biblioteca-digitala.ro

ALEXANDRU ZUB

Clio în orizontul tranziţiei

În ciuda discreditului care a lovit adesea istoriografia în secolul nostru, mai cu seamă sub regimul comunist, ea n-a contenit să caute căi noi de expresie şi să propună soluţii care au scos-o mereu din impas. Între entuziasm şi negaţie, descriind un spectru vast de atitudini, discursul ei continuă să suscite interes şi dincolo de sfera specialităţii, dată fiind tocmai curiozitatea largă pe care istoria o stârneşte în mediile cele mai diverse şi trebuinţa inexorabilă de a folosi trecutul prospectivic.

Tranziţia a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii istorice, cu atât mai stăruitoare cu cât schimbările din acest secol s-au vădit mai spectaculoase. Acolo unde există o conştiinţă a timpului, există şi una a tranziţiei ineluctabile, iar aceasta poate fi tot aşa de veche ca şi procesul hominizării. Ultimele secvenţe temporale indică un ritm alert, care face tranziţia mai lesne sesizabilă decât înainte. S-au şi produs de altfel, pe seama ei, numeroase analize şi studii, în tentativa mereu reînnoită de a descifra posibile căi ale viitorului.

Dar nu istoricii primează, în iniţiative ca acestea, ci specialiştii din domenii conexe, îndeosebi politologii, ziariştii, sociologii, obligaţi însă şi ei să situeze cât de cât fenomenul actual într-o necesară diacronie. Căci «nu se poate face politică fără o viziune globală asupra omului şi a destinului său. La limită, nu se poate înţelege economia şi *a fortiori* sprijini pe ea fără acest adaos de suflet ce cantonează, în lipsă de altceva, în metafizică», ne previne Pierre Chaunu[1], autorul unei incitante cărţi despre *tranziţie*, concept operaţional şi sintetizator pentru epoca noastră. Ca şi Borges, amintitul mare istoric apreciază că «totul e tranziţie, viaţa însăşi e o tranziţie de la individ la biosferă, trecând prin specie; punctişor de spaţiu-timp, ne mişcăm insensibil spre absurdul, inconceptibilul neant sau către un dincolo de timp şi spaţiu care ar atribui, în fine, un sens oricărei clipe trăite de o conştiinţă de sine sub privirea morţii». De aceea, tranziţia pe care o ia Chaunu în studiu se prezintă ca «o intrare într-un sistem tot mai imploziv, cu totul ireproductibil, în sens propriu, un viitor fără destin»:

---

[1] Pierre Chaunu, *Histoire et imagination. La transition*, Paris, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

future sans avenir, cum spune acelaşi autor în alt eseu de mare audienţă, recomandând un apel riguros la analiza istorică a prezentului pentru a înlesni pe cât posibil o prospectivă mai puţin sumbră.[2]

La acea vreme, deşi se întrezăreau importante schimbări geopolitice, analiştii fenomenului contemporan erau departe de a prevedea amplitudinea fără precedent a mutaţiilor ce aveau să se producă la finele anilor '80 şi mai târziu. Ei se mai află încă în dificultatea de a circumscrie adevăratele linii de forţă, multitudinea de factori ce cooperează la tranziţia actuală. Echilibrul terorii, instalat după al doilea război mondial, a dispărut o dată cu autodistrugerea sistemului comunist. În căutarea confuză a unui alt echilibru, lumea trăieşte momentan mizeriile derutei, ale haosului încă dominant într-o bună parte a planetei. Un fin observator al situaţiei sesiza că după căderea comunismului «nu mai rămân după el decât oamenii care, fără să fi fost învinşi, au trecut de la o lume la alta, reconvertiţi la alt sistem, partizani ai economiei de piaţă şi ai alegerilor libere sau reciclaţi la naţionalism. Din experienţa lor anterioară nu rămâne însă nici o idee. Popoarele ce ies din comunism par obsedate de negarea regimului în care au trăit, chiar dacă moştenesc de la el obiceiuri şi moravuri»[3]. Este concluzia lui François Furet, care trata recent ideea comunistă ca pe o iluzie al cărei trecut poate fi supus deja analizei sistematice.

Mai puţin convinşi de şansele unei asemenea analize par a fi istoricii din zona dominată până nu demult de sovietici în numele idealurilor comuniste. Ei aşteaptă parcă o «limpezire a apelor», o distanţă în timp care să le permită accesul la arhive şi un examen *sine ira et studio*, după buna regulă a profesiei. Condamnaţi deocamdată la aprecieri cu totul generale sau la restituţii de amănunt, mai mult sau mai puţin aleatorii, istoricii din fostul «lagăr socialist» sunt încă debitorii altor ştiinţe sociale interesate de analiza sistemului. În Polonia, în Ungaria, unde sistemul fusese mai tolerant în ultima fază, ei au putut beneficia de înlesniri care le-au permis cel puţin să se informeze mai bine, motiv pentru care manifestă acum o dezinvoltură ce-i deosebeşte de confraţii din alte «ţări surori».

Cât despre istoriografia română, este de observat că puţinele sinteze tratând şi perioada comunistă au apărut în exil (Vlad Georgescu, Octavian Bârlea etc.) şi că încercările analoge din ţară au fost mereu condamnate la eşec. Tratatele şi compendiile de istorie naţională, produse aici până la «explozia» sistemului, erau condamnate *de plano*. În cazul cel mai bun, ca şi în studiile mai mărunte, ele valorizau convenabil detaliile, dar falsificau deliberat ansamblul, creând o imagine distorsionată, «partinică», a trecutului. Sintezele apărute, pe epoci sau pe ansamblul duratei româneşti, atestă din plin această situaţie, a cărei precaritate se va răsfrânge inevitabil asupra noii etape, după 1989, când exigenţa unei alte viziuni asupra istoriei, mai aproape de realitate, a ajuns să fie un imperativ.

---

[2] Idem, *Un futur sans avenir. Histoire et population*, Paris, 1979.
[3] François Furet, *Trecutul unei iluzii*, Bucureşti, 1996, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Am avut ocazia să mă refer, în altă parte (*Sfera politicii*, 39/1996), la condiţia discursului istoric după evenimentele din decembrie, sesizând intima relaţie dintre patologia postrevoluţionară, identificabilă în mai toate registrele vieţii sociale, şi evoluţia istoriografiei noastre din ultimii ani. «Septenarul» tranziţiei de la comunism la o societate liberală, democratică, a însemnat şi pentru studiul istoriei o perioadă plină de căutări şi convulsii, deloc favorabilă sintezei de care societatea avea totuşi atâta nevoie. Breasla istoricilor n-a fost în măsură să-şi coordoneze eforturile în această direcţie. Fiecare a socotit că e destul să continue vechile proiecte, sub semnul unui fragmentarism inerent mai înainte, dar inacceptabil în noua etapă. Programul novator anunţat de un grup de istorici în zilele revoluţiei decembriste a rămas un *pium desiderium* până acum, atât cu privire la organizarea instituţională a cercetării, cât şi în demersurile de alt ordin, preconizate atunci cu o fervoare ce nu se mai regăseşte în iniţiativele consumate între timp.

Desigur, un bilanţ al istoriografiei române din ultimii ani ar fi prematur şi prezumţios. Libertatea de expresie, eliminarea vechilor tabuuri ideologice, reluarea contactelor cu specialiştii străini, o anume înzestrare logistică, unele specializări în medii universitare din Apus, noile teme luate în studiu sunt achiziţii însemnate, la care se pot adăuga altele privind renovaţia produsă în acest domeniu. Explozia editorială a înlesnit apariţia de lucrări noi, în care efortul de «aliniere» la istoriografia occidentală e vizibil, ca şi valorificarea altora ce nu puteau fi admise mai înainte.

Procesul de recuperare a memoriei se vădea însă anevoios, îndelungat, fiindcă nu era vorba numai de o simplă restituţie materială, ci totodată de lupta cu o stranie patologie a memoriei colective, patologie prezentă sub orice dictatură. Regimul comunist a adus o profundă alterare a istoriei, la toate nivelele, în toate registrele societăţii. Regenerarea se cuvenea a fi întemeiată pe un examen critic al trecutului, spre a putea fi asimilat şi integrat. Era de dorit o cât mai largă deschidere spre *celălalt*, în spiritul ecumenic ce animă azi partea cea mai responsabilă a umanităţii. Eliberarea de mituri şi angoase reclamă neapărat intervenţia istoriei. O bună lectură a acesteia poate fortifica spiritul în străduinţa lui de armonizare cu sine şi cu lumea. Corpul social, atins îndelung de racilele sistemului, reclamă şi o terapie prin relectura istoriei. Se depun deja străduinţe în acest sens, deşi rezultatele sunt încă modeste. Echipe iniţiate în istoria orală se ocupă de studiul totalitarismului, complinind informaţiile transmise prin «limba de lemn» a documentelor oficiale. Minoritarii, alteritatea, miturile istorice, elitele, partidele politice sunt teme abordate acum cu predilecţie, dat fiind că ele au fost interzise ori falsificate sub dictatură. Bilanţul lor nu se poate face acum, dar e sigur că asistăm la o înnoire profundă, pe seama «modelelor» existente în istoriografia străină, dar şi a unor filoane autohtone redescoperite în ultimii ani. Carenţe de organizare îi întârzie însă rezultatele.

Deşi există un Comitet Naţional, sub egida secţiei de resort a Academiei, activitatea acestui comitet s-a rezumat până acum la dialogul cu organizatorii congreselor mondiale de specialitate. Puţin, prea puţin, în timp ce breasla istoriografică ar avea nevoie de un organism mai dinamic, care

https://biblioteca-digitala.ro

să organizeze dezbateri, conferinţe, anchete, congrese etc., organism care să o reprezinte şi în raport cu instituţiile statului.

Se pune desigur întrebarea dacă această inerţie se explică numai prin lipsa de interes a statului în domeniul respectiv şi chiar, pe un plan mai larg, faţă de cercetarea fundamentală. Nu, fireşte, o multitudine de factori sunt de luat în seamă, cel subiectiv nu mai puţin. O lipsă de voinţă e sesizabilă şi în tagma istoricilor, aşa cum analiştii au detectat-o deja în alte domenii. Atomizarea de care s-a vorbit în ansamblu pe seama intelectualităţii din epoca «tranziţiei» e, din păcate, un fenomen lesne decelabil şi în istoriografie.

S-a afirmat adesea în acest interval tulbure că intelectualii români n-au ajuns încă la solidarităţi semnificative, în stare să le asigure un impact social corespunzător, să le prezerve mai bine interesele. Discuţii şi polemici s-au purtat, desigur, pe această temă, însă rezultatele n-au fost pe măsură. Observaţia e încă mai adevărată când e vorba de istorici: breaslă socialmente în declin, de mai mult timp, cel puţin la noi, compromisă în ultima jumătate de secol prin aservirea ei la discursul puterii (îndeosebi prin istoria mai nouă) şi atât de timidă în manifestările post-decembriste.

Se remarcă, mai ales sub acest unghi, absenţa unor sinteze menite a satisface nevoia de adevăr, de comprehensiune a trecutului, de asimilare a valorilor autentice produse de-a lungul unei istorii atât de agitate. Fără o bună asimilare a trecutului nu se pot închipui nici armonia visată a prezentului, nici solide proiecte pentru viitor. Istoricul e chemat să ofere corpului social instrumentele acestei asimilări, viziunea capabilă să integreze experienţe aporetice, să asigure cumva unitatea diacroniei sub unghi etnocultural. Or, tocmai pe acest tărâm istoriografia s-a vădit fără destule resurse, timidă, ezitantă, ineficace. Prea puţini profesionişti ai domeniului au acceptat să iasă din orizontul secvenţial în care se plasaseră mai înainte, adesea şi din motive tactice, pentru a se angaja în direcţia sintezei.

Dacă s-au produs totuşi câteva lucrări de acest fel, ele au venit din zona unor specialişti care dăduseră şi înainte de 1990 sinteze, fie şi parţiale, ceea ce le uşura acum reconstrucţia. Reabilitarea unor teme şi figuri interzise anterior, eliminarea unor concepte compromise sub dictatură, mici ajustări de metodă, spre a indica racordarea la noile direcţii din istoriografia mondială, e tot ce s-a putut obţine în aceşti ani. Faptul nu trebuie să surprindă pe nimeni. S-a întâmplat aşa peste tot în zona de dominaţie sovietică, unde discursul istoric a fost în genere pervertit şi nu s-a putut salva decât în abordări secvenţiale sau hipertehniciste. Fragmentarismul fusese, timp de câteva decenii, pentru istoricii mai scrupuloşi, un mijloc de a supravieţui fără mari concesii. Unii au reuşit astfel să se apere de asiduităţile politicului, iar până la un punct de presiunile ideologiei oficiale. Ei au putut da restituţii în amănunt, valabile şi astăzi, dar au şi blocat drumul spre sinteza integratoare.

Construcţia sintetică, susceptibilă să uşureze asimilarea trecutului, mai cu seamă a celui apropiat, e însă marea miză a istoriografiei noastre. Ea nu scuteşte însă breasla de celelalte obligaţii, fie că e vorba de surse, studii monografice, analize de tot felul, a căror desfăşurare e mereu sincronă în raport cu sinteza.

https://biblioteca-digitala.ro

NEAGU DJUVARA

Există o clasă politică în România?

Mi se cere să vorbesc despre «clasa politică» din România de azi. Dificilă chestiune. Există oare azi în țara noastră o clasă politică? Chiar expresia mă supără pe undeva. E preluată, cred, de la francezi, unde a apărut, dacă nu mă înşel, abia după al doilea război mondial – eu, unul, nu auzisem de o asemenea sintagmă în tinerețea mea.

Dacă sintagma înseamnă ceva mai mult decât o expresie comodă pentru a reprezenta ansamblul personalului care formează la un moment dat carcasa administrativă a unui stat, ea ar avea atunci un substrat de origine sociologică, intuirea, conştientă sau inconştientă, că politica e menirea unei anumite categorii sociale, oarecum specializate în trebile publice şi în arta guvernării. În unele epoci, o asemenea categorie e bine delimitată şi e privită de masa populației cu respect sau teamă – sau amândouă. În zilele de azi, la noi ca şi la francezi, expresia «clasa politică» ar putea avea o coloratură peiorativă, cum are şi adjectivul sau substantivul «politician».

Dar să vedem ce ne spune Istoria.

Pentru o lucrare mai veche, am făcut cercetări amănunțite asupra originii sociale şi regionale a guvernanților unor mari unități statale de structură plurinațională (să le zicem «imperii»): Imperiul roman, Franța modernă şi contemporană, Marea Britanie, Rusia, Statele Unite ale Americii. În cele cinci cazuri studiate, am găsit, în perioada de ascensiune a «imperiului», o extraordinară concentrare a puterii în mâinile unei strâmte oligarhii, atât regionale, cât şi sociale: de pildă, în Roma antică înainte de «principatul» lui August, aceasta era situația câtorva zeci de familii patriciene din Roma (fapt dovedit cu statistici amănunțite, acum mai bine de 100 de ani, de istoricul german Carl Neumann) iar în Franța monarhiei absolute, 80% din miniştrii veacului al XVIII-lea provin din nobleţa «de robă» din «Parlamentele» de la nord de Loira. Şi să nu se creadă că Statele Unite, modelul democrațiilor occidentale moderne, fac excepție: de la întemeiere şi până azi, de mai bine de 200 de ani, primii patru mai mari magistrați ai Republicii, Preşedintele, Vicepreşedintele, Chief Justice şi Secretarul de Stat, s-au recrutat exclusiv în grupul etnico-social poreclit de adversari «Wasp» (viespe), adică White Anglo-Saxon

https://biblioteca-digitala.ro

Protestant – cu excepţia, după 180 de ani, a lui John Fitzgerald Kennedy, irlandez catolic (din întâmplare, mort asasinat). Şi dacă sufraglul universal îngăduie, în principiu, oricărui cetăţean să râvnească la puterea supremă, după cum îi este cu putinţă să ajungă din nimic multi-miliardar, e de observat până în zilele noastre o stranie preferinţă a majorităţii electoratulul pentru descendenţii din întemeietorii Republicii, «Părinţii Revoluţiei» («The Fathers of the Revolution») – exemplul cel mai remarcabil fiind cel al preşedintelui Franklin Roosevelt, văr de gradul cinci cu preşedintele Theodor Roosevelt, şi el însuşi căsătorit cu o Eleonor Roosevelt, cei doi, soţ şi soţie, înrudindu-se cu unsprezece foşti preşedinţi ai Statelor Unite! În ce oligarhie aristocratică am mai găsi asemenea exemplu?

Nu pot intra în amănunte în cadrul prezentului articol. De reţinut doar două lucruri: 1. Avem de-a face în aceste cazuri cu o clasă politică *stricto sensu*, acceptată veacuri de-a rândul de popor, până la anumite zguduiri sociale (ca răscoala sclavilor la Roma sau Revoluţia franceză), clasă care de cele mai multe ori sfârşeşte prin a *se retrage singură*; îşi pierde vlaga, îşi pierde setea de putere şi lasă locul unor straturi sociale din ce în ce mai periferice – şi din punct de vedere social, şi din punct de vedere etnic sau regional (astfel, la Roma după predecesorul lui Traian, împăratul Nerva, 96-98 d.Ch., nu mai avem, timp de 300 de ani, decât trei împăraţi proveniţi din patriciatul roman, şi care domnesc cu totul doar 8 ani!); 2. În mod automat, dacă statul nu se dizolvă cu totul, se constituie curând o nouă clasă politică (la Roma, de pildă, funcţia imperială devine un monopol al căpeteniilor militare, mai întâi provinciali romani, apoi barbari romanizaţi). Să ceară oare buna guvernare a «cetăţii» existenţa unei «pepiniere» de guvernanţi? Până şi democraţiei elenice antice i-au trebuit veacuri de plămădire în mâinile membrilor cei mai luminaţi ai vechii oligarhii (vezi în acest sens Zoe Petre, *Civilizaţia greacă şi originile democraţiei*, Bucureşti, 1993, Ed. Erasmus).

S-ar zice că avem de-a face cu o lege organică a societăţilor umane structurate, anume că acestea, în fazele lor de ascensiune şi de funcţionare echilibrată, fac apel, din instinct, la o clasă conducătoare de guvernanţi destinaţi dinainte acestui rol – ca să nu spun «predestinaţi», termen care ar avea un iz teleologic.

Ca să nu fiu învinuit de elitism, voi reaminti o scară ideală a marilor creatori, închipuită acum vreo 60-70 de ani de filosoful german Herman von Keyserling, astăzi cam dat uitării – am zis german, dar mai bine zis ruso-german, căci era din «baronii balţi», corciţi cu aristocraţia rusească – de unde probabil atracţia lui către filosofiile asiatice. Keyserling aşează deasupra tuturor pe profet, nu numai fiindcă se află în dialog cu dumnezeirea, ci şi – mai concret – fiindcă profeţii se află la originea marilor cotituri ale istoriei universale. După profet, Keyserling aşează pe poet – adică, artistul în general – creator de opere unice şi ne-repetabile; abia apoi pe filosof şi, mai jos, pe omul de ştiinţă, a cărui descoperire poate fi făcută de altul, uneori chiar concomitent. În fine, pe ultima treaptă Keyserling îl vede pe omul politic, fie el chiar Caesar

https://biblioteca-digitala.ro

sau Alexandru Machedon, fiindcă însuşirile necesare unui om politic, chiar de excepţie, sunt de felul cel mai comun.

Aşadar, în mod paradoxal, dacă politica ar fi cea mai puţin exigentă privitor la însuşirile şi virtuţile necesare, în comparaţie cu celelalte domenii de creaţie, istoria universală ne arată că «geniul», pe această ultimă treaptă a creativităţii umane, geniul politic nu apare aproape niciodată în straturile umile ale populaţiei. Omul din popor poate da răzvrătiţi eroici, un Horia, un Tudor Vladimirescu, un Gubec, un Masaniello – nu dă oameni politici. Am zis «aproape niciodată» fiindcă s-ar putea să nu fi cercetat eu bine istoria universală. Am găsit în acea categorie revoluţionari, dar n-am găsit oameni politici. Să-l trecem printre excepţii pe Miloş Obrenovici? Apărut din ţărani chiaburi, crescători de porci, într-o ţară lipsită de sute de ani de clasă conducătoare – dibaci sau mai curând şiret, un soi de paşă creştin care confundă visteria statului cu propria-i pungă, agonisind într-o ţărişoară săracă o avere considerabilă, camuflată în parte în moşii în ţara noastră pe numele unui ginere – drept să spun îmi vine greu să-l consider pe Miloş Obrenovici drept un mare om politic.

Chiar printre marii revoluţionari, cei care comandă, cei care *izbutesc*, şi chiar extremiştii, nu sunt în general «prima generaţie»: Lenin era burghez, cu un bunic înnobilat, Ulianov, bunicul patern – fără a mai evoca celelalte ascendenţe ale lui, nici populare, sau nici măcar ruseşti: bunicul după mamă, medic evreu, bunica după mamă, nemţoaică, bunica după tată, calmucă. În Revoluţia franceză, extremiştii Robespierre şi Saint-Just aparţin micii nobilimi, iar Marat era medic şi străin, şi evreu – deci cu veacuri de strămoşi şcoliţi.

Reflectând la aceste constatări, aş zice că, dacă pe toate treptele de creativitate (religie, artă, gândire etc.) geniul poate apărea orbeşte la orice rang social (Brâncuşi, fiu de ţăran din una din regiunile cele mai arhaice ale Europei, poate revoluţiona sculptura modernă a Occidentului), în schimb, n-am vedea apărând genii politice la prima generaţie de «şcoliţi». Şi şcoala parcă nu ajută, ca şi când politica s-ar învăţa mai puţin la Universitate decât în «cei şapte ani de acasă». Parcă s-ar suge cu laptele la pieptul mamei. De unde, probabil, apariţia firească a acelor «pepiniere» politice de care am pomenit. De aceea, de asemeni, faptul că regii sunt în general buni politicieni, fiindcă au auzit de politică de când «au făcut ochi».

Ce găsim în cazul ţării noastre?

Să lăsăm de-o parte problema controversată a genezei boierimii române, ca şi cea a originii lui Basarab întemeietorul. Sărind peste veacuri, să ne întrebăm doar din ce e formată clasa politică în Principate atunci când încep modernizarea ţării şi organizarea ei pe şabloane occidentale, să zicem aşadar, după 1830. La început, numai din boieri, ba chiar numai din categoria «marilor boieri» (într-un articol apărut în Südost-Forschungen, Band XLVI, 1987, p.1-56, «Les „Grands Boïars“ ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?», am încercat să dovedesc existenţa, în ţările noastre, de la începuturi şi până târziu în veacul

https://biblioteca-digitala.ro

al XIX-lea, a unei categorii sociale asemănătoare cu cea a magnaţilor unguri sau polonezi). Această categorie, care se împrospătează din generaţie în generaţie prin promovări şi încuscriri, e constituită, după 1830, aproximativ din 80% boieri pământeni şi 20% de origine greacă sau altă origine străină. Căci familiile de origine fanariotă (sau greacă mai veche) care au rămas în ţară după 1821, iau parte activă la renaşterea noastră naţională. Un caz aproape simbolic îmi pare a fi acel al unei ramuri a Şuţeştilor: Alexandru Şuţu, ultimul domn fanariot din Muntenia, mort, foarte oportun, chiar în ajunul izbucnirii revoluţiei eteriste, lasă amintirea unui exploatator avid şi cinic. Fiul său Nicolae e ministrul de Finanţe, cinstit şi priceput, al lui Mihăiţă Vodă Sturdza, iar pe nepotul de fiu îl găsim printre patrioţii revoluţionari de la 1848. De altfel, printre figurile marcante ale acestei revoluţii şi ale evenimentelor cruciale din deceniile 1850-1860, găsim un număr considerabil de descendenţi din familiile greceşti sau fanariote sau «fanariotizate», – Cantacuzino, Catargi, Rosetti, Paleologu, Ghiculeşti din Moldova etc., fără a omite admirabilele figuri ale unui Costache Negri sau ale unui Vasile Alecsandri, care are şi ascendenţă evreiască prin bunicul patern.

Interesant de notat şi că se vor găsi mai multe vlăstare de boieri de origine grecească, mai târziu, printre fruntaşii mişcării legionare, ca de pildă generalul Cantacuzino-Grănicerul, tânărul Alexandru Cantacuzino executat o dată cu alţi comandanţi legionari din ordinul regelui Carol al II-lea, fizicianul Gheorghe Manu, închis şi sub Antonescu, şi sub comunişti, şi mort în închisoare; până şi un Costea Caragea, intrat ca şi Panait Istrati în «disidenţa» lui Mihail Stelescu.

Clasei politice a marilor boieri, moştenite din veacurile pe care istoriografia noastră recentă le califică abuziv drept «feudale», i se vor adăuga după 1848 şi unele familii de boieri «de clasa a 2-a», ca de pildă Brătienii, şi – mult mai târziu, în veacul nostru – familii din burghezia încropită după 1830 din negustorime, din mica boierime şi din categoria pe care am putea-o numi, generalizând puţin, a arendaşilor. Familii care iau însă drept model vechea boierime şi ai căror fii sunt, aproape totdeauna, şcoliţi în Occident.

Cercetând lista primilor miniştri ai ţării, de la Unirea Principatelor şi până la 1912, cincizeci şi doi la număr, dacă exceptăm pe Kogălniceanu, pe cei doi fraţi Brătianu şi pe Petre Carp (din mica boierime), precum şi pe alţi patru titulari vremelnici pe care n-am ştiut unde să-i clasez (Anastase Panu, Apostol Arsachi, Constantin Bosianu şi Petre Aurelian – acesta din urmă ardelean dintr-o familie înnobilată de austrieci), constatăm că *toţi ceilalţi prim-miniştri aparţin marii boierimi*, adică acelei categorii acceptate de veacuri ca deţinătoare firească a monopolului puterii, – numai nume ca Ghica, Kreţulescu, Golescu, Filipescu, Florescu, Sturdza, Cantacuzino, Catargi, Manu etc. Nu ştiu de vreun manual de istorie care să fi notat această elementară constatare. Abia în 1912, cu Titu Maiorescu, apare în primul rang marea burghezie.

În perioada interbelică, urmările primului război mondial (întregirea neamului, sufragiul universal, marea expropriere) au schimbat radical ecuaţia politică. Nu atât de radical însă pe cât pare la prima vedere. Personalul politic pe care îl aduc ardelenii, bănăţenii, bucovinenii sau basarabenii se recrutează

https://biblioteca-digitala.ro

şi el din marea burghezie locală, cu ascendenţe politice mai vechi (cazul Maniu), sau din familii înnobilate de unguri sau de austrieci (Raţiu, Vaida-Voivod, Solomon etc.) sau din vechea boierime română decăzută (Ilie Lazăr); iar printre «regăţeni», în afară de cazul cu totul excepţional al mareşalului Averescu, copil de trupă ridicat prin talent militar şi ambiţie politică, şi cazul lui Ion Mihalache (pe care l-a ales ca partener Iuliu Maniu, preferându-l doctorului Lupu, burghez şiret cu care presimţea un «parteneriat» mai dificil), avem o clasă politică aparent burgheză şi nouă, dar în care ţesăturile de rudenie, mai puţin evidente ca în veacul trecut, nu sunt mai puţin existente. Tânărul istoric şi genealogist Mihai Sorin Rădulescu a făcut în acest domeniu cercetări revelatoare. Eu însumi semnalasem (în articolul din *Südost-Forschungen* menţionat mai sus) că, printre «regăţeni», cei patru politicieni mai proeminenţi după moartea lui Ionel şi a lui Vintilă Brătianu, anume I.G. Duca, Nicolae Titulescu, Grigore Gafencu şi Gheorghe Tătărescu, se trăgeau toţi patru din marea boierime prin femei! Duca era fiul unei Ghica, Titulescu fiul unei Urdăreanu, Gafencu fiul unei Lupu-Costache şi Tătărescu fiul unei Pârâianu – familie oarecum decăzută din epoca fanariotă încoace, dar care dăduse în veacurile XV-XVII mari boieri înrudiţi cu Brâncovenii, boierii Craioveşti şi chiar Basarabii. Ar mai trebui adăugat, din timpul primului război mondial şi până la moartea sa în temniţele comuniste, iscusitul politician cameleonic Constantin Argetoianu, mare boier şi prin tată, dar mai cu seamă prin mamă (Oteteleşanu).

Pe de altă parte, lumea politică din sec. XIX şi XX nu a fost câtuşi de puţin o societate închisă, un «microcosm politicesc». Avem o osmoză permanentă între politică, literatură şi universitate – de ajuns să amintim pe Alecsandri şi pe Eminescu, pe Ion Ghica şi pe Delavrancea, pe Maiorescu, pe Duiliu Zamfirescu, pe Lucian Blaga. După cunoscuta zicală franceză, «Qui se ressemble s'assemble», între cele două categorii, între intelectualitate şi lumea politică, se ţes legături şi de amiciţie, şi de rudenie. Citez aici un caz mai puţin cunoscut: directorul meu la Ministerul de Externe la sfârşitul războiului, Victor Rădulescu-Pogoneanu, om de o inteligenţă sclipitoare, mort, paralitic, în închisorile comuniste după 15 ani de detenţie, era cumnatul lui Mircea Vulcănescu şi văr primar cu tatăl lui Eugen Ionescu, iar fratele său Titu, şi el diplomat, era finul lui Titu Maiorescu. S-ar putea cita zeci de asemenea cazuri de încuscriri sau legături prin «afinităţi elective» – câteodată şi din interes social sau profesional. Astfel, după marea Unire din 1918, s-au văzut curând apropieri între noua clasă politică ardeleană şi protipendada regăţeană: tânărul prefect ardelean Spătaru a luat o «prinţesă» Ghica; Iuliu Maniu însuşi a favorizat căsătoria unui Ghica cu o fată dintr-o distinsă familie transilvăneană; viitorul etnolog renumit, Mihai Pop, nepot al lui Ilie Lazăr, a luat pe Irina Sturdza, a cărei ascendenţă boierească nu mai trebuie subliniată, şi care, pe deasupra, era nepoata lui Mihail (Lucă) Sturdza, originalul ministru de Externe legionar!... S-ar putea cita multe alte cazuri. Se mergea către o amalgamare a «societăţii» din Vechiul Regat cu clasele superioare din ţinuturile alipite, constituind cu încetul o nouă «clasă politică» la nivelul României Mari.

https://biblioteca-digitala.ro

Ce s-a întâmplat cu această clasă politică după cataclismul reprezentat de sovietizarea țării?

Se zice uneori că a fost decimată. Expresia «decimată» este, etimologic, cu totul inadecvată: *decimarea* era pedeapsa prin ucidere – spânzurare, împuşcare – a unei *zecimi* (unul din zece) dintr-un grup de ostateci, de prizonieri, sau de dezertori (ultimul caz de care am cunoştință de aplicare în mare a acestei din urmă pedepse a avut loc în armata italiană, în toamna lui 1917, în urma derutei de la Caporetto). La noi nu s-a suprimat o zecime din burghezia veche, ci doar *o zecime s-a păstrat*, – oarecum involuntar. Distrugerea a fost riguros plănuită şi sistematic urmărită după directive preluate din prescrierile lui Lenin (visul unei crime în masă? – oare o moştenire psiho-genetică de la bunica lui calmucă?). Astfel s-a lansat formula, cu urmări distrugătoare pentru întreaga națiune, a «originei sociale nesănătoase», care nu lovea numai în categoriile cele mai «moțate» ale structurii sociale a neamului (marea boierime era, de altfel, pe cale de extincțiune naturală), ci în tot ce se trăgea din proprietari mai înstăriți, din negustori mai de vază, din foşti slujbaşi ai statului (o singură generație de ofițeri sau de magistrați era de ajuns pentru a te țintui la stâlpul infamiei), şi persecuția s-a întins, vai, ca şi în Uniunea Sovietică, până la sătenii fruntaşi. După câțiva ani de strictă aplicare a unui asemenea sistem diabolic, păstrat apoi în continuare sub formă de amenințătoare apăsare deasupra capului oricărui «rescapat», s-a ajuns la situația ca în momentul prăbuşirii sistemului comunist în tot estul Europei, dar, cred, mai vârtos la noi, fostele straturi superioare la toate încrengăturile societății să fie total distruse, sau dezagregate, sau împrăştiate. Căci după pieirea câtorva zeci de mii (sau sute de mii?) în închisori sau la canal, şi zdrobirea fizică şi morală a altor sute de mii, a urmat favorizarea emigrării tuturor nedoriților de regim – fenomen cu totul nou în psihologia poporului român, la care a dominat veacuri de-a rândul, chiar în vremile de cea mai cruntă restrişte, mentalitatea ilustrată prin zicala «Fie pâinea cât de rea, tot mai bine în țara mea». Ce modificare în profunzime a psihicului colectiv a izbutit să realizeze aici modelul sovietic!

Nu ştiu cât de departe a mers această lichidare a unei întregi categorii sociale. Nu cred să existe undeva o statistică exhaustivă a emigrării din țara noastră în ultimii 50 de ani. Emigrare care, din cauza stării de disperare, a dezgustului şi a neîncrederii în viitor, a continuat masiv şi după decembrie 1989, în cei şapte ani de vaci slabe ai «domniei» lui Ion Iliescu; fenomen sensibil mai cu seamă la tineretul universitar, ceea ce reprezintă cea mai dramatică pierdere de substanță pentru o națiune. Şi mă tem că din pricina unui fel de «viteză cinetică» pe care a căpătat-o în ultimii ani, această hemoragie nu va putea fi oprită sau măcar frânată în viitorul apropiat.

Interesant ar fi, de asemeni, dacă ar fi realizabil, un studiu sociologic al acestei vaste emigrații româneşti, împrăştiată de-acum pe cele cinci continente. Să ştim cu mai mare precizie ce anume categorii sociale au părăsit țara fără gând de întoarcere. Privind în jurul meu, constat că din rudele mele şi din prietenii mei de copilărie – care au scăpat de exterminarea fizică – numai o

https://biblioteca-digitala.ro

minoritate se mai află azi în ţară, în general oameni vârstnici, copiii şi nepoţii lor fiind fugiţi şi definitiv stabiliţi în ţări occidentale. O altă constatare, şi aceasta greu de cifrat cu precizie: printre cei circa cinci sute de studenţi pe care i-am avut, la două Facultăţi, în ultimii cinci ani, am găsit un număr restrâns de nume în *-escu* sau *-eanu!* Or, se ştie cum s-au «fabricat» numele de familie în burghezia română după momentul Regulamentului Organic: luând model după onomastica boierească – unde sufixul *-escu* sau *-eanu* desemnau în general locul de moşie (în veacul al XVII-lea încă, se zicea indiferent Preda Brâncoveanu sau Preda din Brâncoveni, Bunea Grădişteanu sau Bunea de la Grădiştea); *-escu* putea desemna însă şi un strămoş eponim: astfel Buzescu, de la un strămoş poreclit Buzea, Florescu de la un strămoş Florea sau Florin etc. –, astfel, copiii noii burghezii au fost înregistraţi (adesea sistematic) cu asemenea sufixe: Dimitrie Bolintineanu, de la satul Bolintin, când de fapt patronimul tatălui său, aromân, era Cosmad; Eliade Rădulescu: Rădulescu, de la Radu şi Eliade de la Ilie, prin fantezia unui dascăl grec. Căci trebuie remarcat că şi patronime cu sufixe greceşti (Eliade, Gheorghiadi, Gheorghiu, Vasiliu, etc.) aparţin de cele mai multe ori tot burgheziei noi române. Modelul însă care a dat cel mai mare număr de patronime a fost modelul *-escu*, considerat ca însemnând «fiul lui», de unde Ioneştii şi Popeştii cu zecile de mii, descendenţi dintr-un Ion sau dintr-un popă. Cam la aceeaşi epocă se «fabricau»în ţările scandinave sute de mii de nume în *-son* sau *-sen*, ca Ericsson sau Andersen (mi s-a afirmat mai de mult, dar mărturisesc că n-am verificat, că Anuarul telefonic de la Stockholm cuprinde 6.000 de Svenson – dintre care omonimii şi de nume şi de prenume nu se pot deosebit decât prin înşirare de profesii şi prin adresă). Noi, graţie emigrării masive din paradisul comunist a unei întregi categorii sociale, vom fi probabil scutiţi de grija unei asemenea probleme.

În aşteptarea unui eventual studiu statistic, impresia mea e că, pe când acum 50 de ani, într-o clasă de liceu la oraş, o majoritate de nume ar fi fost în *-escu*, azi acestea reprezintă poate doar vreo 10%, restul numelor provenind de la un prenume păstrat ca patronim, sau de la o poreclă. Mă prind că se găsesc azi mai puţin Ioneşti şi Popeşti în România decât, în total, în Franţa, Germania, Canada, Statele Unite, Australia sau Patagonia... Deduc din aceasta că burghezia română, cu greu încropită în perioada de circa un veac de relativă norocire a neamului românesc – să zicem între 1830 şi 1940 – a fost practic nimicită şi, deci, eliminată din competiţia pentru putere. Să nu ne mire, deci, dificultatea actuală de a găsi «personal politic». Vechea pepinieră a fost rasă cam 80% sau 90%, şi noile vlăstare vor creşte încet.

Din ce sunt compuse elementele probabilei viitoare «clase politice»? Foarte puţin, din coborâtori ai firavelor rămăşiţe ale vechii burghezii şi boierimi (resturile «burghezo-moşiereşti»); mai mult din descendenţii valabili ai fostei nomenclaturi comuniste, convertiţi la liberalism şi occidentalism; în fine, din noi straturi apărute în era comunistă, dar mai puţin contaminate de virusul comunist. Toate cele trei categorii au însă egală nevoie de o perioadă de maturizare. Primele două categorii se vor apropia probabil pe nesimţite, chiar de la a doua generaţie. Aşa s-a petrecut şi în Franţa post-revoluţionară.

https://biblioteca-digitala.ro

«Regicidul»Fouché, fost ministru de Interne al lui Napoleon, rămas, pe deasupra, de sinistră amintire pentru reprimarea în sânge a unei revolte antirepublicane la Lyon («le boucher de Lyon»), se căsătoreşte la bătrâneţe cu fiica unui conte de Castellane, din marea aristocraţie. Mai târziu, în veacul al XIX-lea, preşedintele Republicii, Sadi Carnot, nepotul marelui revoluţionar Lazare Carnot, e asasinat fiindcă e prea «de dreapta». Nu mai vorbesc de numeroasele încuscriri între familiile mareşalilor napoleonieni cu marea aristocraţie europeană. Mai aproape de noi, Pierre Brossolette e ministru socialist în guvernul lui Léon Blum; s-a sinucis în timpul Rezistenţei împotriva ocupaţiei germane, aruncându-se de la etajul 4 al Prefecturii de Poliţie din Paris; fiul său a fost membru activ în partidul generalului de Gaulle, considerat de dreapta. André Frossard, şi el fiul unui ministru al lui Léon Blum şi având şi o bunică evreică, devine ultra catolic conservator, editorialist la *Le Figaro* şi autorul cărţii *Dieu existe, je l'ai vu*. Prevăd că şi la noi descendenţii, câţi mai sunt în ţară, din fosta «societate» antebelică nu vor avea prea multe reticenţe în a se alia cu nepoţi şi strănepoţi îmburgheziţi ai «vârfurilor» fostei nomenclaturi comuniste.

Multă lume a fost şocată când Silviu Brucan, în 1990, a estimat că e nevoie de o perioadă de tranziţie de 20 de ani. Cred că a lansat cifra la întâmplare şi că a fost mult prea optimist.

În încercările mele de filosofie speculativă a istoriei, am opinat că discreditul în care se află azi această disciplină în urma funestelor pseudo-profeţii ale unui Karl Marx, sau ale unui Oswald Spengler (vezi condamnarea lor fără apel în Karl Popper, *The Poverty of Historicism*), se datorează faptului că mai totdeauna filosoful istoriei, după ce a închipuit o viziune globală a Istoriei universale, nu se mulţumeşte cu *diagnoza* situaţiei sociale şi istorice actuale, ci se încumetă să facă şi *prognoză*, ceea ce e o eroare fundamentală, căci în viitor, chiar în viitorul imediat, *orice* se poate întâmpla care să răstoarne cele mai subtile previziuni. Dar dacă filosoful istoriei şi-ar lepăda haina pentru a îmbrăca un moment pe cea a politologului? Meseria acestuia e tocmai, şi aproape numai, de a face pronosticuri... ca la cursele de cai. Atunci, îmbrăcând haina politologului, voi îndrăzni să spun: în mod normal, refacerea unei noi clase politice în ţara noastră după uraganul dezlănţuit acum 50 de ani, cere astăzi cel puţin o generaţie (30 de ani), sau mai probabil două (deci 60 de ani).

De prisos să adaug că autorul acestor rânduri n-are nici o şansă de a verifica personal acurateţea prezicerilor sale, nici măcar în prima ipoteză, cea mai optimistă.

https://biblioteca-digitala.ro

SORIN ALEXANDRESCU

Istoria reîncepe pe 17 noiembrie 1996

Preliminarii

În toate discuţiile dinaintea alegerilor, ca şi în nenumăratele apeluri, între cele două tururi ale alegerilor prezidenţiale[1], la unitatea opoziţiei de atunci, victoria Convenţiei Democratice şi a candidatului ei prezidenţial Emil Constantinescu au fost prezentate ca semne ale *schimbării*. Schimbare a ce? Atunci nu s-a spus exact *ce* anume se spera că se va schimba – fie pentru că era de la sine înţeles, fie pentru că se evita o prea mare radicalizare a procesului electoral – dar după victorie lucrul a devenit evident: se dorea, s-a obţinut, o *schimbare de regim politic*, şi nu doar de guvern şi de preşedinte. Mai mult încă, simbolurile la care Emil Constantinescu a apelat imediat după victorie – declaraţia din clădirea primăriei, atunci deja în mâinile Convenţiei, şi mai ales declaraţia din balconul Universităţii (acel dramatic «aţi învins!» adresat mulţimii din piaţă) – dovedeau dorinţa clară de a pune semnul continuităţii dintre victoria de pe 17 noiembrie 1996 şi revoluţia din 22 decembrie 1989, ca şi lunga manifestaţie anti-comunistă din aceeaşi piaţă între 22 aprilie şi 13 iunie 1990. Mesajul era clar: azi sărbătorim victoria unei revoluţii începută acum şapte ani, dar între timp, întreruptă, neterminată, suspendată, deviată. «17 noiembrie 1996» reprezintă în această perspectivă corectarea devierilor, relansarea procesului suspendat, reluarea şi terminarea mişcării de acolo de unde a fost întreruptă. Zecile de mii de manifestanţi, mai ales tineri, din toate marile oraşe ale ţării, din noaptea de pe 17/18 noiembrie dovedesc că această interpretare aparţinea tuturor celor care au votat pentru Contantinescu, unii dintre ei aşteptând şapte ani ca acest reviriment să se producă.

Este prea devreme acum să spunem dacă această interpretare este corectă la nivelul *efectului*: schimbarea de regim abia începe şi trebuie încă să

[1] M-am numărat şi eu printre aceştia prin scrisoarea adresată în *22* domnului Petre Roman (13-19 noiembrie 1996, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

vedem dacă ea va reuşi, ori dacă nu cumva va fi din nou deviată ori suspendată. Chiar dacă această schimbare este dorită de toţi cei peste şapte milioane de alegători ai lui Constantinescu, celelalte cinci milioane de simpatizanţi ai lui Iliescu, care, foarte probabil, nu voiau o asemenea schimbare de regim, pot încerca să o blocheze în viitor. Singurul lucru pe care îl putem deci face acum este să analizăm sensul schimbării de regim la nivelul intenţiei, al *proiectului*, al dezideratului social, conştient şi inconştient. Numai viitorul va arăta dacă acest sens, acum doar posibil, va deveni, sau nu, şi unul istoric.

Sensul posibil îmi pare a se desface însă, la orice încercare de analiză, într-o multitudine de *sensuri* posibile. Ele depind de diversele perspective din care poate fi privit «17 noiembrie». Le voi enumera mai întâi pe scurt.

Putem vorbi, mai întâi, de un sens *dorit* al «schimbării», fie la nivel *conştient*, deşi existent probabil numai la puţini dintre alegători – anularea unei lungi paranteze comuniste din istoria ţării – fie la un nivel colectiv *inconştient*: întoarcerea la puritatea originară a «momentului de graţie» 22 decembrie 1989, care pentru mulţi, dar nu pentru toţi, a fost continuat de «starea de graţie» a pieţei Universităţii, trăită şi de mine personal dar, mărturisesc, greu de transcris inteligibil într-o analiză politică[2]. O voi face aici într-un sens de aceea mai general, în ceea ce ar putea fi o analiză «mitică» a mişcărilor politice. Sensul conştient, dimpotrivă, pare evident şi el este acum fără îndoială candidatul cel mai serios la titlul de «sens istoric». Voi continua de-aceea cu el. În fine, voi schiţa, dar foarte pe scurt, ipoteza că sensul lui «17 noiembrie» ca *eveniment* este acela de «revoluţie de catifea», care succede revoluţiei sângeroase «anti-staliniste» din 22 decembrie, şi că sensul lui *real* pe termen lung este cel de «sfârşit al perioadei de tranziţie» din România.

Nostalgia originilor

Se ştie că «revoluţia» este un termen ambiguu, deoarece înseamnă două lucruri exact contradictorii: sensul «modern», de schimbare fundamentală a sistemului puterii, instituţiilor şi mentalităţii (chiar dacă nu simultan), prin care o «nouă ordine» înlocuieşte «ordinea veche», şi sensul «clasic» de revenire (lat. *revolutio*), de încheiere a unei mişcări circulare prin care o planetă, ori o situaţie – socială – se reîntoarce în punctul din care a plecat cu un timp în urmă. Primul sens ne este atât de familiar din 1789 încoace încât îl uităm pe al doilea, dar revoluţiile est-europene din 1989 ni-l reamintesc cu tărie şi ridică chiar întrebarea dacă primul sens – înnoire totată – nu este iluzoriu, el nefiind, mai în adâncime, decât o traducere – alte măşti, aceeaşi piesă – al celui de-al doilea, şi anume reîntoarcerea la, de exemplu, valori mai vechi. Este orice revoluţie atunci o restauraţie deghizată? Revoluţia română din 1989-1996 pare să fie o perfectă atestare a acestui paradox al înnoirii prin întoarcere la trecut: idealurile de emancipare socială – «Libertate!» – de redobândire a demnităţii

---

[2] «Suntem acasă» în *22*, 20-26 noiembrie 1996, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

naţionale şi personale, de (re)intrare în Europa – ce sunt oare acestea altceva decât idealurile revoluţiei de la 1821, sau de la 1848, sau într-un alt fel al Unirii şi al întregirii de la 1918? În toate aceste cazuri românii au avut sentimentul că ceva trebuia îndreptat, ceva care crescuse strâmb în identitatea lor, *un sens originar*, fie al dreptăţii, ori solidarităţii cu semenul năpăstuit, fie al romanităţii acoperite de influenţe fanariote, ruseşti ori maghiare, fie al unei demnităţi înecate în mâzga comunistă ori securisto-mahalagească. În toate aceste cazuri un strat recent trebuia îndepărtat, ca în tot atâtea restaurări de fresce, pentru a regăsi puritatea originală. Este acest strat mai vechi în mod necesar, şi un strat mai autentic? Acceptat în pictură, este el şi în viaţa socială «de la sine înţeles»? Şi unde se poate opri acestă regresiune spre mereu mai vechi, şi deci, spre mereu mai noi înşine? Nu căuta Blaga sub romanitate un strat «nelatin» şi «mai romanesc»? Şi dincolo de reoccidentalizarea din secolul al XIX-lea, o ortodoxie, în concepţia lui Iorga, Crainic ori Nae Ionescu, şi mai autentic românească? Personal nu cred în această iluzie a originii şi înclin să accept o identitate multi-stratificată, aşa cum nu mă pot opri a admira într-o aceeaşi catedrală, alături de altarul roman şi ogivele ei gotice, şi cutare capelă barocă tardivă. Dar reflecţia, eventual sceptică, *asupra* identităţii istorice nu constituie neapărat un motiv de acţiune în istorie. Este evident că dorinţa de a şterge din viaţa comunităţii ruşinea ceauşistă ori mizeria comunistă a acţionat permanent în societatea românească între 22 decembrie 1989 şi 17 noiembrie 1996. Nu numai în societatea românească de altfel, ci în toată Europa răsăriteană. Şi nu a vrut Revoluţia franceză să reînvie virtuţi romane? Nu face orice revoluţie *tabula rasa* cu prezentul imediat, într-un efort de a construi desigur un alt viitor, dar care să semene cumva cu acel *ceva*, atât de pur, avut odată şi pierdut, sau furat, mai târziu? O *nostalgie a paradisului* musteşte inevitabil în orice utopie, un Rousseau surâde inegenuu sub orice Marx încruntat. Specific României este poate faptul că «înnoirea prin regăsirea inocenţei primordiale» a lucrat în mod repetat pe scena ei politică. «22 decembrie» a fost pentru Iliescu şi ai lui fără îndoială o întoarcere la acel spirit al lui 1968, acel «comunism cu faţă umană» trădat de Ceauşescu în deceniile următoare. Pentru alţi români, «22 decembrie» trebuia să reînnoade firul cu România interbelică, rupt de comunişti în 1946 – 1947. Nici prima, nici a doua *revolutio* nu au reuşit întru totul: regimul Iliescu nu s-a putut menţine în limitele comunismului cu faţă umană, deşi a putut împiedica restauraţia rapidă a valorilor interbelice. Pe când Puterea frâna mereu procesul, forţele democratice încercau mereu să-l accelereze, chiar prin noi revoluţii secunde – «singura soluţie, încă o revoluţie!» – în 1990-1991. Repetarea revoluţiei, ca reînviere a momentului sacru din 22 decembrie, sentimentul puternic comunitar care era trăit în piaţa Universităţii, tot ca reînviere a celui din 22 decembrie, pot fi copios comentate cu texte din Mircea Eliade, ori alţii, ca tot atâtea rituri prin care inconştientul colectiv readucea sensul în lumea profană prin repetarea celui, considerat sacru, din *illo tempore*. Semantica momentului «17 noiembrie» depăşeşte însă acest nivel nostalgic. Dincolo de dimensiunea mitică se iveşte cea social-istorică. În strigătele de «fără comunişti», auzite deja în 22 decem-

https://biblioteca-digitala.ro

brie, se profilează dorința de reîntoarcere la momentul pre-comunist, la acele manifestații din 1945 (cea monarhistă din 8 noiembrie) și 1946 care au încercat în van să oprească valul comunist. Nostalgia după «22 decembrie» ascunde deci în profunzimea ei nostalgia după «8 noiembrie». Sentimentul de reînnoire a prezentului prin întoarcere în trecut este deci *dublu*, în 17 noiembrie: «reușim acum ceea ce n-am reușit în 22 decembrie, reușim acum ceea ce am vrut de fapt și atunci, ștergerea parantezei rușinii, din 1945-1946 încoace».

Închiderea parantezei

Victoria lui Emil Constantinescu pe 17 noiembrie 1996 este ultimul act dintr-un proces început cu alegerile locale din iunie: faptul că la toate etajele puterii – locale, parlamentare și prezidențiale – au câștigat reprezentanții acelorași forțe politice – altfel decât în 1992, când acestea au câștigat doar la primul nivel – însemna, pe de-o parte, posibilitatea reală a unei schimbări de structură în întreaga societate și, pe de-altă parte, imposibilitatea unei crize politice precum cele de acum, la sfârșitul lui 1996 și începutul lui 1997, din Bulgaria, unde președintele democrat nou ales Stoianov este obligat să «coabiteze» cu un guvern neo-comunist contestat de demonstranți, ori din Serbia, unde un președinte neo-comunist, Milosevici, încearcă să conteste victoria partidelor democratice din alegerile locale. Or, este interesant faptul că tactica de ultimă oră a lui Iliescu, din cele două tururi de scrutin prezidențial, când știa că CDR câștigase deja alegerile parlamentare, a fost să insiste că el poate foarte bine «coabita» cu un guvern CDR/USD, corectând – citește: frânând – excesele – adică inițiativele – acestuia[3]. Ce ar fi putut deveni «coabitarea» vedem deja la vecinii din sud. În România, unde amintirea evenimentelor din 1990-1991 este încă proaspătă, coabitarea ar fi putut deveni război civil. Dar electoratul, din fericire, nu s-a lăsat impresionat de cântecul de lebădă al lui Iliescu.

Victoria integrală, pentru prima oară după 1989, a forțelor democratice, este întărită, la nivel *simbolic*, de coincidența unor date. Într-adevăr, exact pe 19 noiembrie 1946 primele alegeri postbelice erau câștigate cu 79,86% de «Blocul Partidelor Democratice» alcătuit din PCR, partidul social-democrat – comunizat după 10 martie 1946, când ultimul lui președinte democratic, C. Titel Petrescu, fusese răsturnat – Frontul Plugarilor lui Petru Groza și cam jalnicele «dizidente» liberale (Tătărescu) și țărăniste (Anton Alexandrescu). Atunci, ca și în ultimii ani, s-a afirmat insistent – fără a se mai putea aduce o probă materială – că alegerile din 1946 au fost falsificate și că în realitate scorul victoriei aparținea, împreună, țărăniștilor lui Maniu și liberalilor lui Brătianu. La congresul PCR din octombrie 1945 s-a stabilit că partidul avea vreo 800.000 de membri, iar numărul membrilor sindicatelor comuniste

[3] Vezi articolul meu din *22*, 13-19 noiembrie 1996, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

(C.G.M.), mulţi fără îndoială aceiaşi cu membrii PCR, era la congresul din noiembrie 1947, un an după alegeri, de 1.337.000. Creşterea PCR în raport cu cei 2.000 de membri de dinainte de 23 august 1944 este enormă, dar totuşi, cred, insuficientă, în ciuda oricărui oportunism de masă, pentru a acredita «victoria» din 1946. Aceasta a fost, mult mai probabil, realizată în birourile ministerelor de Interne şi Justiţie ocupate de comuniştii Teohari Georgescu şi, respectiv, Lucreţiu Pătrăşcanu din 6 martie 1945. Comunizarea ţării s-a accelerat după aceea: etatizarea Băncii Naţionale (20 decembrie 1946), înfiinţarea oficiilor de stat pentru controlul industriei (24 mai 1947), dizolvarea partidului naţional-ţărănesc (30 iulie) şi condamnarea fruntaşilor lui prin primul proces stalinist al României (30 octombrie - 12 noiembrie), înlăturarea din guvern a lui Gheorghe Tătărescu (6 noiembrie), «unirea» PCR şi PSD (12 noiembrie), reorganizarea justiţiei (28 noiembrie) şi, în fine, forţarea abdicării regelui Mihai pe 30 decembrie 1947. În 13 luni şi jumătate după alegerile din 1946 toate instituţiile politice şi economice ale României democrate au fost desfiinţate şi în locul lor înfiinţate simulacre bolşevice, instrumente ale dictaturii. Văzute din această perspectivă, alegerile din 19 noiembrie 1946 au fost mijlocul «legitimării» dictaturii, deşi semne ale acesteia se arătau încă din 1944. Falsificarea alegerilor nu a însemnat numai că rezultatul lor a fost *neadevărat* («untrue»), dar şi că desfăşurarea lor a fost *incorectă* («unfair»), reprezentanţii partidelor democratice fiind intimidaţi şi maltrataţi pe scară largă.

Revenind la alegerile din 1996 putem conchide că ele închid *paranteza de exact 50 de ani de comunism de la alegerile din 1946*. Acesta a început cu falsificarea (în dublul sens amintit) unor alegeri, şi s-a terminat cu victoria forţelor democratice tot în dublul sens de alegeri corecte şi de rezultat exact. De remarcat faptul că, deşi rezultatul alegerilor din 1990 şi 1992 nu a fost viciat, ele nu au fost însă corecte: reprezentanţii partidelor democratice au fost maltrataţi în 1990 ca şi în 1946, iar numărul de buletine anulate în 1992 a atins suspectul procentaj de 13,69% pentru Camera Deputaţilor şi 12,9% pentru Senat, mult mai multe decât cele realizate cu doi ani în urmă. Nici în 1992, ca şi în 1946, nu s-au putut aduce probe materiale de falsificare a rezultatului. Suspiciunea însă a rămas tocmai pentru că diferenţa în număr de mandate în parlament ale celor două tabere a fost foarte mică. Oricum însă, şi semnificativ, victoria democraţilor în 1996 nu a mai fost înconjurată de nici o suspiciune.

Simetria dintre începutul şi sfârşitul acestei paranteze de 50 de ani se poate analiza mai departe. «19 noiembrie 1946» a fost precedat şi urmat de demontarea rapidă, în numai trei ani şi jumătate, a regimului democrat instaurat pe 23 august 1944. La fel, căderea sistemului comunist pe 22 decembrie 1989, a fost urmată de o demontare lentă a comunismului, în şapte ani, deci exact dublul montării lui. (Ciudat, dacă opoziţia câştiga alegerile în 1992, demontarea comunismului ar fi durat ceva mai puţin decât montarea lui, vreo trei ani fără trei luni!) Comunismul *propriu-zis*, dintre 30 decembrie 1947 şi 22 decembrie 1989, de 42 de ani (şi aici o ciudată simbolică a lunii decembrie îngheţ/dezgheţ de sistem politic!), este, deci, precedat de o perioadă de tranziţie *de la* democraţie de 3 ani şi jumătate, şi urmat de o perioadă de

https://biblioteca-digitala.ro

tranziţie la democraţie de şapte ani, fiecare dintre acestea putând fi descrisă ca un proces în care *demontarea* sistemului precedent se petrecea simultan cu *montarea* sistemului succesiv.

democraţie 1918-1938 (dictaturi: (1938-1944)	tranziţie 1944-1947	comunism 1947-1989	tranziţie 1989-1996	democraţie 1996
	demontare democraţie şi montare comunism		demontare comunism şi montare democraţie	

Dictaturile «de dreapta» dintre 10 februarie 1938 şi 23 august 1944 – carlistă, legionară şi antonesciană – considerate aici împreună în ciuda diferenţelor dintre ele, nu infirmă schema, pentru că în 1944 democraţia a fost restabilită, inclusiv constituţia din 1923, şi tranziţia la comunism s-a petrecut deci dinspre democraţie, nu dinspre dictatura antonesciană. Curios este numai faptul că fiecare dintre cele trei dictaturi de dreapta a fost o lovitură de stat aplicată brusc şi total regimul precedent, *fără traziţie* deci, fără participarea populaţiei – deşi cu vărsări de sânge între miliţii legionare şi unităţi militare antonesciene – şi fără preluări de instituţii din vechiul regim în cel nou (deşi Carol al II-lea şi-a creat un simulacru de partid). Dimpotrivă, tranziţia dinspre şi spre democraţie s-a făcut cu participarea masivă a populaţiei, cu multe jertfe, şi cu preluări de instituţii, deşi cu modificarea lor din interior. Schimbările dintre anii 1938 şi 1944 au fost mai curând *lovituri de palat*, în timp ce tranziţiile 1944-1947 şi 1989-1996 sunt *schimbări de regim*, înţelegând prin aceasta profunde răsturnări ale societăţii ca întreg, modificarea regimului de proprietate şi de producţie, a instituţiilor politice, a compoziţiei elitelor, a mentalităţii şi a culturii. Tocmai adâncimea procesului explica nevoia lui de-a se desfăşura în timp.

Oricum, dacă luăm în considerare evenimentele din 1937-1938 ca atare, indiferent de sensul lor structural diferit de cel din 1944-1947, *paranteza lipsei de democraţie* se măreşte considerabil. Curios lucru, şi aici regăsim bizarul simbolism al lunilor noiembrie/decembrie ca «anotimp al schimbării». Pe 14 noiembrie 1933 Carol al II-lea instituie guvernul Ion Gheorghe Duca pentru a organiza alegeri. Dacă le organizează, liberalii lui le câştigă, dar greu, numai că Duca este asasinat pe 29 decembrie. Îi urmează, câteva zile, guvernul lui C. Angelescu, după care este instalat guvernul Gheorghe Tătărescu pe 5 ianuarie 1934. Patru ani mai târziu Tătărescu predă mandatul, pe 14 noiembrie 1937. Carol al II-lea încearcă din nou una din perfidele lui manevre de a aduce la putere un guvern PNŢ, ceea ce ar fi fost conform cu dorinţele opiniei publice şi cu «logica» rotaţiei la putere, dar un guvern PNŢ aservit lui. Mihalache refuză şi regele numeşte atunci pe 17 noiembrie (!) un nou guvern Tătărescu pentru a organiza alegerile. Acestea au loc pe 20 decembrie dar,

https://biblioteca-digitala.ro

cum se ştie, ele sunt pierdute de guvern. Deşi nici un partid nu câştigă majoritatea voturilor, trei partide câştigă cele mai multe voturi, şi anume: liberalii 35,92%, ţărăniştii 20,40% şi legionarii (partidul «Totul pentru Ţară») 15,58%. Carol nu ţine însă seama de acest rezultat şi nu numeşte un formator din rândul lor, ci aduce la putere pe 29 decembrie 1937 guvernul Goga, în ciuda micului procent de voturi obţinute de partidul acestuia, 9,15%: un act care, deşi nu este neconstituţional, regele având dreptul de a numi ca formator, şi deci ca şef de guvern, pe cine considera de cuviinţă, este un act care sfidează logica democraţiei şi, de fapt, raţionalitatea sistemului parlamentar. O lună şi jumătate mai târziu, pe 10 februarie, Carol instaurează, de altfel, dictatura lui personală. Pe 20 februarie 1938 decretează o nouă constituţie şi sfârşitul regimului parlamentar, şi pe 31 martie desfiinţează toate partidele politice. Dictatura regală începe formal pe 10 februarie 1938, dar ea începe în fapt în momentul în care Carol acţionează, în noiembrie şi decembrie 1937, împotriva *spiritului* constituţiei. Ultimele alegeri parlamentare *corecte* şi cu comunicare *exactă* a rezultatului, deşi negative pentru guvern, au loc în România, deci, în decembrie 1937. Ele sunt urmate de un guvern cam ilicit, deşi legal numit. Ultimul guvern şi legal, şi licit, am putea spune, este cel al lui Tătărescu dintre 5 ianuarie 1934 şi 14 noiembrie 1937. O mică perioadă gri se întinde între această ultimă dată şi 10 februarie 1934; o perioadă poate de tranziţie în sens pur procedural, dar nu în sensul adoptat mai sus, de schimbare societală. Oricum, nu mi se pare exagerat să vedem în noiembrie sau decembrie 1937 momentul în care se termina democraţia parlamentară românească *în sensul propriu* al cuvântului: campanie corectă, rezultat comunicat exact, victorie a unor partide structural şi *integral* democratice[4]. (Subliniez *simultaneitatea* acestor criterii în definiţia de mai sus deoarece, deşi se poate spune că în anii 1990-1996 România a avut un parlament care a funcţionat democratic, alegerile din 1990 şi 1992 nu au fost – perfect – corecte, şi nici partidele care le-au câştigat nu au fost – integral – democratice).

---

[4] Dubii au fost exprimate de istorici şi oameni politici din perioada inter- şi postbelică asupra aplicabilităţii tuturor acestor criterii asupra democraţiei româneşti. Deşi dubiile sunt motivate, ele pot duce, eventual, numai la concluzia că această democraţie era imperfectă, nu că nici nu a existat. Imperfecţiunile ei de formă nu cred că pot fi echivalate cu viciile structurale ale celorlalte perioade. Victoria guvernului la toate alegerile, de exemplu, aşa-zisa «zestre parlamentară», precis şi ironic calculată de Matei Dogan (*Analiza statistică a «democraţiei parlamentare» din România*, Bucureşti, Editura partidului social-democrat, 1946), mi se pare imputabilă mai mult imaturităţii electoratului decât sistemului parlamentar ca atare, şi nu poate oricum fi comparată cu lipsa de sistem pluripartinic în regimurile totalitare. Tot aşa, intimidările din campaniile electorale de-atunci nu sunt echivalabile celor din 1946 sau 1990, şi nici atitudinea autoritară a lui Ionel Brătianu nu e comparabilă cu cea a liderilor totalitari, sau stângismul lui N. Lupu cu politica PCR, sau un anume tradiţionalism al PNŢ cu legionarismul ori naţional-comunismul lui Ceauşescu.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă admitem aceste criterii, putem spune că România nu a mai cunoscut autentica democraţie parlamentară din (noiembrie) 1937, nu numai din noiembrie 1946, şi reinstalarea ei pe 17 noiembrie 1996 se face după *59 de ani de dictaturi de dreapta şi de stânga*[5], *ori de regimuri «cripto-dictatoriale»*. Cu alte cuvinte, *«17 noiembrie 1996» încheie o perioadă de 50 de ani de regim comunist* – începând de pe 19 noiembrie 1946, inclusiv cel proto-(Groza) şi cel neo-sau excomunist (Iliescu) – dar şi *59 de ani de lipsă a unei democraţii parlamentare integrale*, începând din noiembrie/decembrie 1937. Aceasta îmi pare a fi *prima* semnificaţie *istorică* a votului pentru Constantinescu şi a întregii *schimbări* votate de români în 1996[6].

Mai sunt însă şi altele. Ele privesc modalitatea transferului puterii atât guvernamentale, cât şi prezidenţiale. Dacă lărgim acum aria discuţiei la întreaga istorie a României moderne, după 1859 pentru şeful statului, şi (numai) după 1918 (din lipsă de spaţiu), pentru guverne, observăm că «17 noiembrie» este o premieră din ambele puncte de vedere.

Alegerea lui Constantinescu este *prima schimbare prin alegeri a şefului statului român modern*. De la detronarea prin *lovitura de stat* a lui Cuza pe 11 februarie 1866 până la 17 noiembrie 1996, şefii statului au părăsit puterea ori prin *moarte naturală*, fiind urmaţi de moştenitori conform legilor atunci în vigoare – Carol I, pe 27 septembrie 1914; Ferdinand, pe 20 iulie 1927; Gheorghiu-Dej, pe 19 martie 1965[7] – ori *îndepărtaţi* – Carol al II-lea, ca prinţ moştenitor pe 4 ianuarie 1926, – ori *detronaţi* – Carol al II-lea ca rege pe 5 septembrie 1940; Mihai, ca rege (minor) pe 8 iunie 1930 şi ca rege propriu-zis pe 30 decembrie 1947 – ori prin *revoluţie*: Ceauşescu pe 22 decembrie 1989. O excepţie ar putea fi considerat Chivu Stoica, care pur şi simplu nu a fost reales în 1967, dar procedura nu prevedea atunci alegeri naţionale (vezi nota 7). Dacă succesiunea la putere prin moştenire era legală şi – moral – legitimă, ea nu provenea însă din consultarea publică a cetăţenilor. Îndepărtarea lui Carol în 1926 a fost legală şi legitimă, cea din 1940 ilegală, totuşi, având în vedere

[5] Vlad Georgescu distinge, ca şi Hannah Arendt, între un regim autoritar îndreptat împotriva anumitor grupuri sociale, şi un regim dictatorial, îndreptat împotriva întregului popor (*Istoria Românilor*, Academia Româno-Americană, 1984).

[6] Mai ales cei 50 de ani dintre alegerile din 1946 şi 1996 au fost remarcaţi în presă, însă destul de rapid şi fără a urmări repercusiunile istorice mai largi. Vezi de exemplu E. Hurezeanu: «Cine a câştigat alegerile?», în *22*, 4-10 decembrie 1996, p. 3, şi Florin Gabrea: «Şi cu Paul Goma cum rămâne?», *idem*, p. 5.

[7] Grav bolnav, Dej fusese reales preşedinte al Consiliului de Stat, funcţie – formal – supremă în Stat, numai cu o zi mai înainte, dar el ocupă acest post din 1961. Înainte de 1961 existau numai funcţiile de preşedinte al Marii Adunări Naţionale şi de prim-ministru. După moartea lui Dej, pe 24 martie 1965, este ales pe postul lui Chivu Stoica. Reales în 1965, acesta este însă debarcat discret, pe 9 decembrie 1967, pentru a face loc lui Nicolae Ceauşescu. Pe 28 martie 1974 se introduce funcţia de Preşedinte al RSR, post pe care este ales Ceauşescu, şi reales până la moarte. Toate aceste numiri se fac după alegeri formale; uneori după lupte de culise, ca în 1965 şi 1967, din partid şi/sau Marea Adunare Naţională, dar nu prin alegeri prezidenţiale.

https://biblioteca-digitala.ro

situaţia de atunci, legitimă. Detronarea lui Mihai în 1930 a fost, din nou, legală, dar ne putem întreba dacă a fost şi legitimă. În schimb cea din 1947 a fost fără îndoială şi ilegală[8], şi ilegitimă. Dimpotrivă, dacă detronarea lui Cuza a fost ilegală, ne putem întreba dacă ea a fost ilegitimă. Revoluţia care l-a răsturnat pe Ceauşescu în 1989 a fost, ca orice revoluţie, din punct de vedere al legilor de atunci, ilegală, şi ca atare deplânsă de alde Păunescu şi Vadim Tudor, dar ea a fost în schimb, evident, legitimă. Iliescu a preluat puterea în 1989, cum se ştie, prin consens *en petit comité* – ilegal dar legitim – însă a fost ales în această funcţie în 1990 şi 1992, am putea spune, legal şi legitim. Dubii rămân însă asupra legitimităţii atât din punct de vedere al numărului său de candidaturi (preşedinte al CFSN, al CPUN, poziţiile cele mai înalte atunci în stat, la fel ca între 1961-1974, de două ori preşedinte al ţării şi din nou candidat în 1996), deşi legal admise de Curtea Supremă, cât şi din punct de vedere al *inegalităţii de şanse reale* între el, sprijinit de televiziune şi de toată vechea infrastructură a PCR, şi contracandidaţii săi din 1990 şi 1992.

Interesant este deci faptul că toate aceste combinaţii de criterii califică în mod diferit succesiunile la putere în România, dar că numai într-un *singur* caz putem vorbi de o succesiune şi legală, şi legitimă, şi obţinută prin consultare electorală la egalitate de şanse cu contracandidaţii: cea a lui Constantinescu. «17 noiembrie» este din acest punct de vedere un *eveniment unic* în istoria României moderne: el înlocuieşte moştenirea tronului, în sine şi legală, şi legitimă în cadrul unei monarhii, dar la care cetăţenii nu au a se pronunţa, cu o alegere de către aceştia. România intră deci pe 17 noiembrie 1996 într-o etapă istorică nouă, a unei *republici* în care puterea se transmite *legal* şi *legitim*. Dacă republica creată pe 30 decembrie 1947 era ilegală, şi cea perpetuată în 1989, deşi legalizată în 1991, târâtă încă de dubii asupra legitiminăţii transferului de putere, republica şi transmiterea puterii în cadrul ei devin în 1996 perfect legitime. Victoria lui Constantinescu nu legitimează deci numai transferul de putere în România în genere, dar şi forma statului: *«17 noiembrie» legitimează republica*. Iată un rezultat mai mult decât paradoxal, dat fiind simpatiile pentru monarhie ale lui Constantinescu. Atacat pentru ele atât în 1992, cât şi în 1996, el a dat răspunsul cuvenit – va acţiona conform Constituţiei – dar, când a fost supus la presiuni nu numai de către adversari, dar şi de aliaţii (atunci) potenţiali (Petre Roman), Constantinescu a trebuit să declare pe 6 septembrie 1996 că CDR renunţă la eventualitatea unui referendum asupra formei statale a României, ceea ce implica acceptarea, tacită, a formei ei actuale, deci a republicii. Pe 17 noiembrie Constantinescu a făcut însă, probabil fără să realizeze acest fapt, un pas în plus. Tocmai pentru că victoria lui este ireproşabilă, el a dovedit că transferul de putere în *această* formă de stat, republica, poate fi perfect legitim. Concluzia nu poate fi, cred, decât aceea că republica este, şi ea, legitimă. Începând de acum, monarhiştii din România nu

---

[8] Vezi Eleodor Focşeneanu: *Istoria constituţională a României*, Bucureşti, Humanitas, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

mai pot ataca republica drept o formă de stat ilegitimă importată de comuniști și impusă țării pentru prima oară în istoria ei; ei pot doar încerca de a transforma, pe căi legale, o republică legitimă într-o monarhie legitimă. Nu o mai pot face însă doar atacând pe abominabilii comuniști dintre 1947 și 1996 și cerând restaurarea monarhiei ca un act de dreptate, ca *îndreptare a unei ilegitimități istorice*, ci doar convingându-i pe cetățeni că, *în sine*, monarhia este preferabilă republicii. Distincția este importantă mai ales în contextul faptului remarcat mai sus: dacă «17 noiembrie» se vrea (și) un act de reînnodare cu tradițiile țării dinainte de comunism, el implică cel puțin și discutarea problemei monarhiei. De altfel, acesta este în momentul de față singurul aspect al democrației interbelice care nu se află pe agenda noului regim. Or, dacă reflecțiile mele de aici sunt corecte, victoria de pe 17 noiembrie poate face și mai dificilă decât s-ar putea crede această discuție. Pe câte știu, presa a menționat unicitatea transferului de putere pe 17 noiembrie[9], dar nu a sesizat, cred, mai ales această din urmă implicație republicană.

În fine, transferul de putere în parlament. Și aici, victoria de pe *3 noiembrie* este unică. În toate alegerile de după 1918, când se introduce votul universal, cu excepția celor din 1919, Guvernul, oricare ar fi fost el, a ieșit victorios. Viciul era de procedură, dar procedura era conform constituției, și deci inconturnabilă: regele numea un formator, acesta numea guvernul și guvernul organiza alegerile. Gura lumii spunea că guvernul, deci, «alegea parlamentul».[10] Această cinică formulă poate acoperi ilegalitățile guvernului, fără îndoială, totuși ele, numai ele, nu-i puteau asigura succesul. Problema era atitudinea alegătorilor. Nu cunosc analize serioase ale acesteia, deși cunosc nenumărate acuze la adresa «corupției» României. Deși cazuri de mită au existat, nu reiese de nicăieri că ele au determinat rezultatul final. Putem vorbi, mai curând, de un *oportunism spontan* în rândul maselor, care le făcea să creadă că «dacă Regele l-a numit pe Averescu să formeze guvernul, Averescu iese câștigător; *ergo*, noi îl votăm pe câștigător, pe Averescu». Un fel de *wishful thinking*, ideea de a se pune bine cu câștigătorul, determina în ultimă instanță pe câștigător: Averescu «ieșea» pentru că toată lumea credea că el «va ieși». De remarcat că acest fenomen de *collective delusion*, ca să folosesc termeni consacrați, nu implica neapărat corupția, în sensul că nu ducea, mai bine zis în sensul că nu era nevoie să ducă, la mituirea alegătorilor: ei mergeau de la sine cu «guvernul». În fapt, această atitudine nu avea nimic comun cu ideologia, ci mai curând cu loteria: cineva «scapă» sugestia că seria «4-5-6-» câștigă, și fiecare mizează atunci pe «4-5-6-». O asemenea atitudine, prin definiție apolitică, pentru că exclude reflecția politică, nu dovedește, cred eu, decât faptul că alegătorii nu formau încă un electorat, că ei nu alegeau deci partide în funcție de programe, și nici măcar în funcție de persoane, ci doar în

[9] Ion Cristoiu, în comentariile sale din noaptea de 17/18 noiembrie 1996 atât la PRO TV, cât și la TVR.

[10] Matei Dogan reia această gură a lumii literal în cartea sa (vezi mai sus), la p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

funcţie de «loteria» momentului. Neînţelegerea de principiu a mecanismului electoral, imaturitatea electoratului, şi nu «corupţia» lui, explică, cred eu, uluitoarele salturi electorale ale tuturor partidelor interbelice: imense scoruri dacă ele organizau alegerile, scoruri minime dacă le organizau alţii. Partidul Poporului câştigă în 1920, fiind la guvernare, dar pierde în 1922, şi recâştigă, cu 50,09%, în 1926, din nou la guvern, ca să dispară după aceea de pe scena politică. Liberalii, «cad»în 1919 şi 1920, dar câştigă cu 53,87% în 1922, fiind la guvern, ca şi, asişderea, cu 61,70%, în 1927. PNŢ, cu scoruri joase în ambele sale ipostaze – ţărăniştii şi partidul naţional – câştigă cu un scor impresionant în 1928, fiind la guvern: 78%. În 1931 câştigă o temporară alianţă condusă de Iorga (la guvern), în timp ce partidul său colectase până atunci procente nesemnificative, iar în 1932 vine din nou la putere PNŢ-ul lui Vaida Voivod (la guvern), iar în 1933 liberalii lui Duca (*idem*). Existau însă şi mici semne de întrebare: în 1919 liberalii pierd alegerile, în ciuda marii lor prestaţii în timpul războiului, în 1932 PNŢ-ul lui Vaida Voivod (la guvern) nu dispune decât de 40,38% din voturi (40% era minimul necesar pentru a primi prima electorală, şi deci majoritatea în parlament), iar în 1937 se produce, în sfârşit, prăbuşirea sistemului: liberalii, la guvern, nu primesc decât 35,92% din voturi, ratează deci prima electorală şi majoritatea în cameră, ca şi formarea guvernului. Carol ia atunci măsurile amintite mai înainte. În timp însă, între 1919, data instaurării noului sistem electoral al votului universal, şi 1937, nu trec decât 19 ani: luând în vedere şi «griparea» sistemului în 1919 şi 1932, nu este chiar aşa de curios faptul că abia a doua generaţie de alegători, cei din 1937, îndrăzneşte să voteze contra sistemului, în timp ce prima generaţie l-a urmat total necritic.

La fel s-a întâmplat şi după război, masele orientându-se rapid spre noul Guvern şi votându-i majoritatea în parlament. Conservatorismul acestora înseamnă, deci, faptul că ele nu realizau schimbarea de sistem şi votau «cu guvernul» fără să realizeze faptul că acest guvern, altfel decât cele precedente, odată la putere, va desfiinţa sistemul însuşi care le permisese maselor să voteze liber. Această atitudine se va repeta după 1989; mai ales ţăranii moldoveni şi munteni votează în 1990 şi 1992 cu Iliescu/PDSR, pentru simplul motiv că ei erau deja la putere, fără să realizeze faptul că acest vot le micşora şansele lor, ale ţăranilor, la prosperitate. Alegătorii români sunt deci la fel de dezorientaţi în perioada postrevoluţionară ca în cea postbelică: ei votează cu câştigătorii până ce, abia într-un târziu, ei înţeleg că *interesul lor* trebuia să-i îndemne să voteze altfel.

Maturizarea electoratului s-a produs, în condiţii de democraţie interbelică, după 19 ani; ea s-a produs în perioada post-decembristă, după numai 7 ani, atât cât s-a produs (şi anume doar în unele părţi din Moldova şi Muntenia). Oricum, un progres, dacă pot spune astfel. Există însă şi un alt aspect. Dacă luăm atitudinea electoratului până la 1937, ca şi pe cea din 1990 şi 1992, drept pasivă, acceptând, sau participând la manipulare, şi pe aceea din 1937 drept activă, stricând regulile jocului, atunci atitudinea din 1996 este din nou diferită. În 1937 partidul de guvernământ a pierdut majoritatea fără ca un alt partid să

https://biblioteca-digitala.ro

o poată câştiga, în 1996 a câştigat opoziţia. Electoratul, cu alte cuvinte, în 1937, a gripat doar sistemul, *împiedicându-l să reproducă Puterea*, pe când în 1996, el a folosit sistemul pentru *a produce o Contra-Putere*. Maturizarea electoratului a avut în 1937 doar un efect negativ, pe când în 1996, 59 de ani mai târziu, ea a condus, în fine, la ceea ce este propriu unui sistem electoral democratic: în 1996 este pentru prima oară în istoria României când electoratul, nemulţumit de guvern, aduce opoziţia la putere. *În cei 77 de ani de vot universal*, de la alegerile din 1919, când de asemeni a fost votată opoziţia, la cele din 1996, este acum pentru *prima oară* că populaţia României, prin alegeri parlamentare libere – corecte şi cu comunicare exactă a rezultatului – *aduce opoziţia la putere*! Să ne bucurăm? Să ne minunăm, plini de tristeţe, că românilor le-au trebuit mai mult de trei sferturi de veac ca să îndrăznească să voteze «pe Celălalt»? Nu ştiu. Certă mi se pare doar concluzia că acum, abia acum în *acest secol*, democraţia electorală românească *a intrat în normal*!

Revoluţia de catifea

Vorbeam mai sus de o anumită «nostalgie», prezentă la ambele tabere politice, pentru un moment anterior, socotit de fiecare drept «originar»: cel al liberalizării din anii '60, pentru Iliescu şi PDSR, şi cel al «purificării prin foc», în săptămâna 16-22 decembrie 1989, în Timişoara, Bucureşti şi alte oraşe, pentru revoluţionari. Mai ales aceştia din urmă au avut sentimentul că revoluţia lor le-a fost furată, şi de aceea au încercat să o repete, adică să accelereze «mersul revoluţiei» în timp ce ceilalţi încercau să-l frâneze. «17 noiembrie» a fost atunci punctul critic, de ruptură a echilibrului dintre cele două tendinţe, cel în care forţele accelerării răstoarnă barajele adversarului.

Creşterea ponderii forţelor revoluţionare este statistic uşor de văzut. În 1990, 2.146.195 de alegători votează pentru candidaţii prezidenţiali Radu Câmpeanu şi Ion Raţiu la un loc, şi 12.232.498 pentru Ion Iliescu; în 1992 Emil Constantinescu obţine 4.661.014 voturi, iar Iliescu 7.373.621 voturi, în timp ce în 1996 raportul se inversează: 7.054.906 alegători votează pentru Constantinescu şi numai 5.194.579 pentru Iliescu. Aceste cifre arată o creştere rapidă a procesului de conştientizare politică în România. Dacă, fără a cunoaşte cifrele, putem presupune că o mică minoritate a populaţiei ţării a avut curajul să înfrunte gloanţele între 15 şi 25 decembrie 1989 şi că, de asemeni, numai o minoritate activă a participat la marile acţiuni de protest din 1990-1991, aceste forţe revoluţionare pot fi situate cantitativ la numai două milioane şi ceva de oameni în mai 1990. Şase ani mai târziu ele cel puţin s-au triplat. Presupunând iarăşi grosso modo că acele două milioane iniţiale de opozanţi au continuat să voteze loial pentru opoziţie şi în 1992 şi în 1996, înseamnă că în 1992 electoratul opoziţiei creşte cu vreo 55% faţă de cel din 1990, iar în 1996 el creşte cu încă vreo 35% faţă de 1992 şi cu vreo 70% faţă de 1990. Cu alte cuvinte, numai aproximativ *o treime* din electoratul lui Constantinescu în 1996 provine din cel al opoziţiei din 1990, în timp ce vreo două treimi provin din simpatizanţii din 1992. În procente opoziţia are 15% din

https://biblioteca-digitala.ro

voturi în alegerile prezidenţiale din 1990, 38,73% în 1992 şi 54,41% în 1996, progresând cu circa o treime la fiecare alegeri. Deşi calculul este aproximativ – nu ştim exact cât procentaj din vechiul electorat votează tot pentru opoziţie şi la următoarele alegeri – el pare să indice o creştere mai rapidă în cei doi ani şi jumătate între mai 1990 şi septembrie 1992 decât în cei patru ani până la noiembrie 1996. Oricum însă, triplarea (sau mai mult) în şase ani a partizanilor schimbării este impresionantă. Ea arată că majoritatea celor care au votat pentru schimbare în 1996 nu au făcut-o şi în 1990, că această majoritate deci s-a conturat treptat, între 1992 şi 1996, şi că ea nu are la bază anticomunismul revoluţionarilor din 1989, ci nemulţumirea mai generală a populaţiei de după revoluţie. Nu anti-comunismul, sau ura contra ceauşismului, a dus la victoria partidelor democratice în 1996, deşi acestea sunt anti-comuniste, ci nemulţumirea, dacă nu chiar disperarea, în faţa ravagiilor aduse ţării de forţele *ex-comuniste* în perioada *post-comunistă*! «Nostalgia» de care vorbeam mai sus a jucat desigur un rol, dar nu cel mai important. Majoritatea electoratului CDR şi Constantinescu nu au votat pentru aceştia din dorinţa de a se reîntoarce în trecut, sau de a-l recupera, aşa cum – zadarnic – a avertizat Iliescu, ci din dorinţa de a ieşi dintr-un prezent insuportabil. Statisticile ne spun, de asemeni, că puţini bătrâni au votat pentru Constantinescu: din generaţia Coposu nu mai trăieşte aproape nimeni, iar generaţia următoare a votat în majoritate pentru Iliescu. Din nou, motivaţia electoratului schimbării se află în prezent, nu în trecut. Tocmai de aceea spuneam mai sus în cursul operaţiei de reintegrare în istoria României a alegerilor din 1996, că semnificaţiile istorice ale lui «17 noiembrie» numai pentru foarte puţini din votanţi au lucrat la nivel conştient. Deşi în mod obiectiv CDR şi Constantinescu realizează o conjuncţie cu istoria democraţiei în România, victoria lor semnifică în mod subiectiv, pentru majoritatea celor care i-au votat, dorinţa de schimbare *acum*, departe şi în afara istoriei. Sub «restauraţia» lui Constantinescu freamătă forţele schimbării şi ale viitorului.

Aşa se explică, cred, faptul că analiza istorică de mai sus indică nu numai convergenţa victoriilor din noiembrie 1996 cu evenimente din trecut, ci şi diferenţa de acestea. Transferul puterii prezidenţiale nu este doar primul legal şi legitim, faţă de altele din trecut caracterizabile doar prin unul din aceşti termeni, ci el legitimează şi cadrul în care are loc, republica. Transferul puterii în parlament nu dovedeşte numai curajul rezistenţei pasive la manipularea Puterii – precum în trecut – ci şi curajul activ de-a crea o nouă Contra-putere. Electoratul CDR/Constantinescu, tocmai prin aluviunile adunate în ultimii ani, *nu revine numai la democraţia României interbelice*, sau chiar mai vechi, cum adesea s-a spus, ci sparge acest cadru, creează *o nouă atitudine democratică*, mult mai energică şi mai creatoare.

Fără a mai putea intra aici în detalii, aş vrea în continuare doar să prezint pe scurt ipoteza mea cu privire la «revoluţia de catifea» din noiembrie 1996 în România, într-un fel comparabilă, într-alt fel diferită de cele din 1989 în Cehoslovacia, Ungaria sau Polonia.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai întâi, aceasta urmează revoluţiei sângeroase din 1989. Cum România, în ciuda unor (încercări de) demonstraţii la Bucureşti şi Cluj, nu a cunoscut în 1956, sau altcândva, violentele revoluţii anti-staliniste care au zguduit atunci Polonia şi Ungaria, am putea afirma că revoluţia din decembrie 1989 este echivalentul în România al celor dintre 1953 şi 1968 în alte ţări est-europene. Spun «anti-staliniste» pentru că România, pe de-o parte nu a cunoscut o destalinizare reală nici sub Dej, nici sub Ceauşescu, şi pentru că asimilez, de de altă parte, acestui termen anti-ceauşismul comun tuturor participanţilor la revoluţia din 1989, de la comuniştii marginalizaţi de Ceauşescu, ori revoltaţi contra lui, la anti-comunismul unor dizidenţi notorii sau al unor demonstranţi din pieţe[11]. Aspectul anti-stalinist a fost considerat, pe de altă parte, suficient de Iliescu şi FSN în 1990, ei rezistând în 1990-1991 tentativelor de radicalizare a revoluţiei spre anti-comunism, aşa cum au încercat revoluţionarii şi noile partide democratice în 1990-1991.

Într-un fel tot ce a urmat ar putea fi interpretat ca tot atâtea încercări de a împinge revoluţia română de la anti-stalinism la anti-comunism, ori de a frâna acest proces (vezi şi mai sus): demonstraţii de stradă, greve, moţiuni de neîncredere în parlament, pe de-o parte, chemarea minerilor şi alianţe «nefireşti» între PDSR-ul iniţial anti-ceauşist şi pro-ceauşiştii din PRM şi PSM (ori într-un fel PUNR), pe de altă parte. Din acest punct de vedere «noiembrie 1996» reuşeşte în mod paşnic tot ceea ce aceste eforturi nu au reuşit între 1990 şi 1996 pe căi mai puţin paşnice. Aspectul «de catifea», adică şi legal, şi legitim, al acestei revoluţii reiese tocmai din compararea ei cu aspectele violente ale revoluţiei din 1989 şi ale tuturor eforturilor succesive de modificare a raporturilor de putere în stat, fie ele doar legale, fie ele doar legitime.

«Revoluţia de catifea» înseamnă pe de altă parte, «revoluţie», adică demontarea unui regim, pe care, în lipsă de alt termen mai exact, îl numim «regimul Iliescu», şi constituirea altuia. Fără a putea nici aici intra în detalii, cred că «regimul Iliescu» nu poate fi definit nici numai în termenii pur economici ai lui Silviu Brucan ori Vladimir Pasti, nici în cei mai curând sociali ai lui Andrei Cornea, sau morali ai lui Andrei Pleşu, nici numai prin orientare directă la persoana lui Ion Iliescu, precum la Horia Patapievici[12].

Mi se pare că deosebita complexitate a acestor şapte ani dintre 1989 şi 1996 poate fi mai curând prinsă de analiza lor în termenii unei tranziţii, ai unui proces dinamic, deci, în care economia, instituţiile, ca şi grupurile sociale şi mentalitatea se schimbă radical în raport cu situaţia lor de dinainte de «22 decembrie». Reducerea proceselor la unii agenţi care le animă, cum fac, în

---

[11] Am analizat acest aspect, în «Rumania's belated Take-off. An essay on political transition», în: I. Gregori, A. Schaser (Hg): *Rumänien im Umbruch*, Bochum, Verlag Dr. Dieter Winkler, 1993, p. 47-62.

[12] S. Brucan: *Stâlpii noii puteri în România*, Bucureşti, Nemira, 1996; V. Pasti: *România în tranziţie. Căderea în viitor*, Bucureşti, Nemira, 1995; H.R. Patapievici: *Politice*, Bucureşti, Humanitas, 1996; A. Pleşu: *Chipuri şi măşti ale tranziţiei*, Bucureşti, Humanitas, 1996; A. Cornea: *Maşina de fabricat fantasme*, Bucureşti, Clavis, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

diferite moduri, autorii amintiţi, nu explică totul şi uneori nu explică mult. Schimbările structurale mi se par mai semnificative[13]. În aceşti ani s-a constituit o lume de-o evidentă coerenţă, cu forţe economice, partide politice şi o societate civilă de o soliditate şi eficienţă remarcabile în raport cu timpul scurt şi lipsa tradiţiilor. Ieşite din lumea ceauşistă, fie prin continuitate (deghizată), fie prin opoziţie la aceasta, noile instituţii s-au autonomizat treptat, astfel că ele pot fi explicate acum (aproape) numai prin raportare la ele însele, nu şi la preistoria lor. «Regimul Iliescu» a fost mereu văzut ca o continuitate mascată a regimului Ceauşescu. Deşi acest lucru este în parte adevărat, el nu este întru totul corect. Mi se pare mult mai aproape de adevăr şi de nuanţă a-l defini ca un regim de *tranziţie de la comunism la democraţie* în care nici o forţă centrală nu a putut controla totul, în care multe planuri iniţiale, precum limitarea la un «socialism luminat», au fost abandonate sau modificate, în care termenul final, democraţia, va arăta desigur altfel decât a fost conceput iniţial, ca şi altfel decât modelul lui occidental, şi în care nenumăraţii agenţi ai tranziţiei au creat discontinuităţi şi contradicţii imposibil de adus sub un numitor comun. Este puţin probabil că aceste schimbări au fost generate dintr-un centru unic (teoria complotului), dar este destul de probabil că ele, altfel decât în tezele clasice, marxiste sau nu, sunt determinate nu de economic, ci de politic. Ipoteza mea este că «noiembrie 1996» înseamnă, va însemna, *sfârşitul acestei perioade de tranziţie*. Nu în sensul că România atinge imediat, şi miraculos, ţărmul mult visat al democraţiei, ori al prosperităţii, măcar şi la nivelul altor ţări est-europene, ori al instituţiilor vest-europene, ci în sensul că schimbările politice, dintre care unele schiţate mai sus, se vor extinde rapid în schimbări structurale adânci în tot restul societăţii. «România post-noiembristă» va fi fără îndoială complet alta decât cea «post-decembristă» din ultimii şapte ani.

Star, instalaţie,
Wuppertal (Germania), 1994 ▶

[13] Această analiză există la Alina Mungiu (*Românii după '89*, Bucureşti, Humanitas, 1995), şi Stelian Tănase (*Revoluţia ca eşec*, Iaşi, Polirom, 1996), dar numai în sens negativ, ca indicare a ceea ce nu se schimbase (încă) în România până la data scrierilor lor.

https://biblioteca-digitala.ro

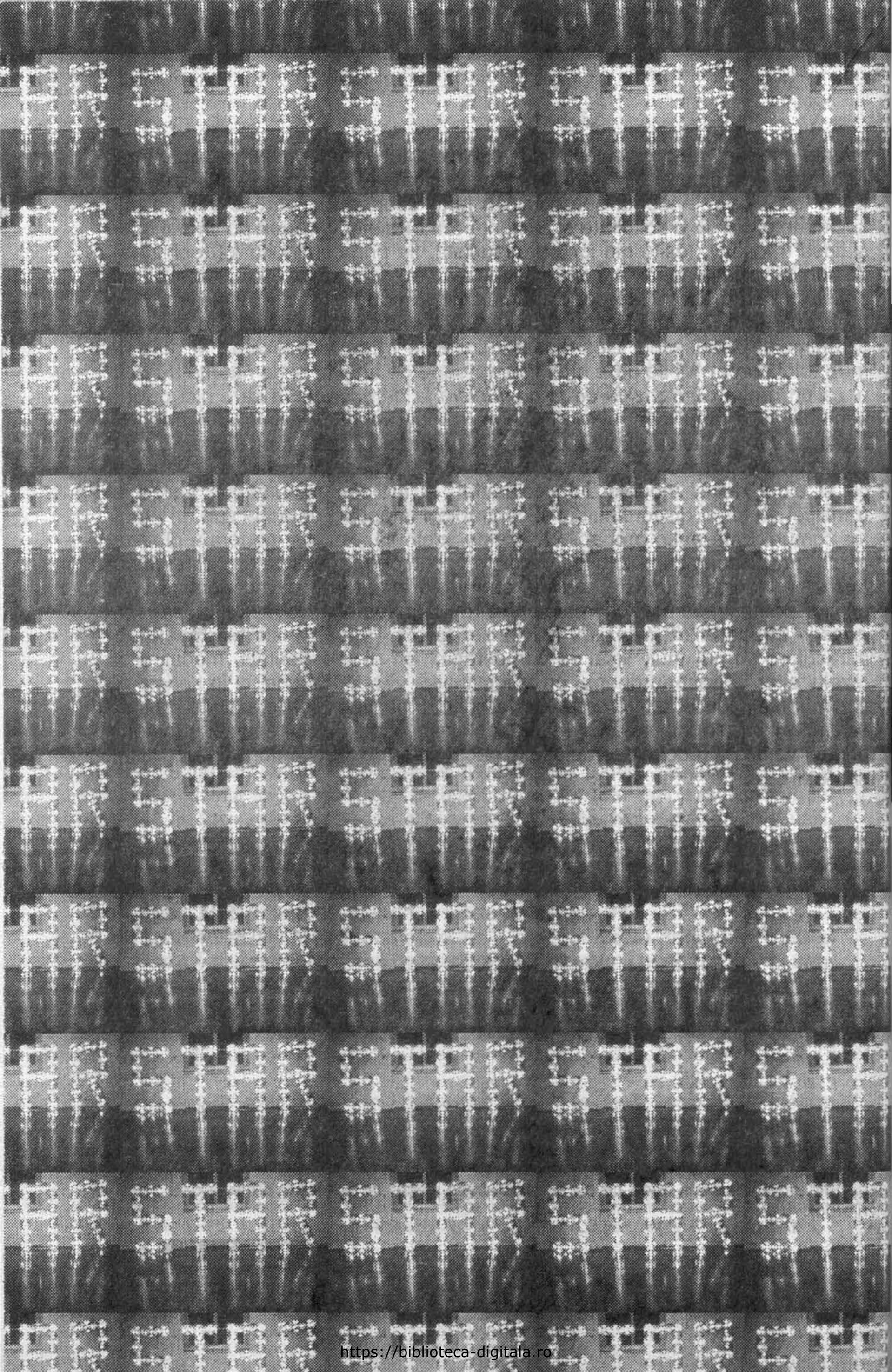

https://biblioteca-digitala.ro

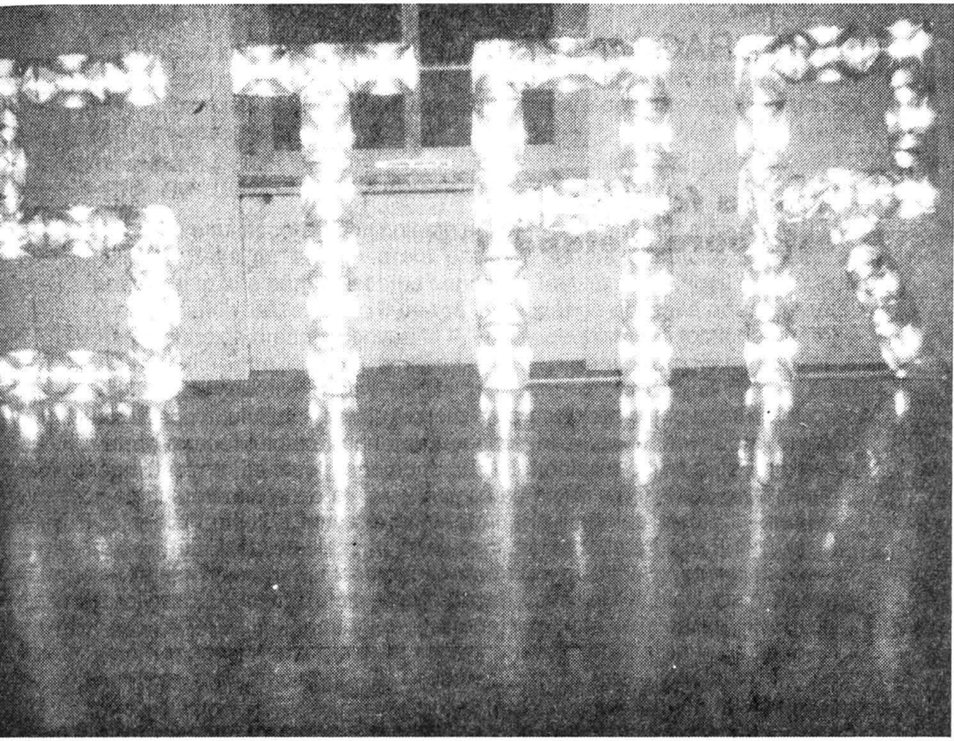

MIRAJUL SOCIETĂŢII CIVILE

https://biblioteca-digitala.ro

PREDRAG MATVEJEVIĆ

Lumea *foștilor* este oare o etapă?

În urma evenimentelor care au marcat sfârşitul secolului nostru, mulţi dintre noi au devenit «*foşti*». În perioada de după războiul rece, o parte a lumii, cea din Est, a trăit o existenţă într-un anume fel postumă; un fost imperiu, mai multe foste state, foste pacte de alianţă între state, nenumărate foste societăţi şi ideologii, foste cetăţenii şi apartenenţe, precum şi foste dizidenţe. E oare legitim să-ţi pui întrebarea ce înseamnă în realitate să fii un *ex* sau să te numeşti un *ex*? Să fii un cetăţean dintr-o fostă Europă în sfârşit eliberată, dintr-o fostă Uniune Sovietică dezagregată, dintr-o fostă Iugoslavie distrusă? Să devii ex-socialist sau ex-comunist, ex-german din Est, ex-cehoslovac, membru al unui fost partid sau partizan al unei foste mişcări, ori mai ştiu eu ce? Să nu mai fii – sau să nu mai vrei să fii – ceea ce ai fost, sau ceea ce se presupunea că ai fost?

Statutul unui *ex* este mai grav decât pare la prima vedere: el se simte marcat de particula *ex*, uneori stigmatizat. Ea e când o legătură involuntară, când o ruptură voită. Poate să fie o relaţie, adesea ambiguă, dar tot atât de bine poate să fie o calitate, în general ambivalentă. Sensul a ceea ce poate fi definit ca *ex* şi atitudinea faţă de el se schimbă de la un caz la altul: între a deplânge căderea Uniunii Sovietice şi a compătimi tragedia Bosniei din fosta Iugoslavie este o mare distanţă. Acelaşi lucru e valabil şi pentru locuitorii ţărilor în chestiune.

A fi un *fost* înseamnă, pe de o parte, să ai un statut nedeterminat, pe de altă parte să trăieşti un sentiment de disconfort. Ne referim atât la indivizi, cât şi la colectivităţi, la identitatea lor şi la modul lor de existenţă: un fel de *ex-instanţă* care se suprapune şi este în acelaşi timp retroactivă. Fenomenul e în acelaşi timp politic (sau geopolitic, dacă preferaţi), social, spaţial şi psihologic. El ridică mai multe chestiuni de ordin moral şi pune în cauză o morală anterioară. Întâlnesc mulţi foşti compatrioţi cărora le vine greu să pronunţe cuvântul *ex-Iugoslavia* (limba lor se împiedică de acest prefix supărător); alţii îl articulează cu plăcerea răzbunării, sau îi corectează pe cei care îndrăznesc să-l mutileze. Acum îi înţeleg mai bine pe cei din ramura paternă a familiei mele,

https://biblioteca-digitala.ro

care în URSS-ul lui Brejnev se temeau să nu fie sovietizaţi într-atât încât să devină nişte ex-ruşi, sau ex-ucrainieni. A apărut chiar un verb: *ex-urssifier*, în sensul de a exorciza sau de a purifica. Suntem oare condamnaţi să trăim un ex-destin, în sens invers?

Foşti nu ne naştem, ci devenim

La sfârşitul unui secol se obişnuieşte să se facă bilanţuri. La ce bun să faci un *ex*-bilanţ? Estul nu are un drept exclusiv asupra statutului de *fost*. În Occident, ca şi în alte părţi, sunt bine cunoscuţi foşti stalinişti, foşti colonialişti, foşti revoluţionari în '68, exista o întreagă fostă stângă devenită noua dreaptă, o orientare veche de dreapta convertită la «neo-liberalism», o fostă democraţie creştină împărţită între dreapta şi stânga, care a sărăcit creştinismul fără a îmbogăţi însă democraţia; o fostă social-democraţie bastardizată căreia i s-au grefat partide comuniste reconvertite, cât şi un fost socialism occidental care s-a rupt de propriile rădăcini; un ex-gaullism care păstrează cu greutate legătura cu trecutul, un ex-gorbaciovism care nu are nici trecut, nici viitor în ţara sa, tot felul de foste revizionisme sau de foste deviaţii văzute astăzi într-o manieră ortodoxă, adică într-o «linie oficială». Mâine se va vorbi probabil de o fostă Europă, precedând o Comunitate şi o Uniune Europeană care prind cu adevărat contur, negând un vechi continent inert şi indecis, vinovat din multiple motive. Miroase a *vechi regim* în Europa, un miros de infecţie sau de putreziciune – e un diagnostic pe care îl găsesc în presa cotidiană. Morala pare să se adapteze celor o mie şi una de modalităţi de-a o coti brusc, considerând astfel orice rigoare ca pe o reminiscenţă.

Nu ne naştem foşti, foşti devenim. Atâtea negări, remanieri ale trecutului sau ale prezentului sunt în desfăşurare, autojustificări sau ajustări ale parcursului, refugii în viitor sau în trecut, modalităţi de a reface sau a desface, dacă nu propria viaţă, măcar autobiografia. Anumiţi «noi intelectuali» din fosta Europă de Est, care au fost totuşi stâlpi ai societăţii de ieri, excelează în acest joc de recuperare sau de evitare. Membrii vechii *nomenklaturi* – foşti demnitari sau foşti oficianţi, foşti directori de întreprindere sau de conştiinţe – revin pe scenă după o ieşire temporară. E adevărat că vechiul regim nu a presimţit deloc apropiatul său sfârşit. Fostul aparat savurează victoria pe care şi-o însuşeşte. Problema sensului sau a finalităţii Istoriei este ultima grijă a exegeţilor.

Şocul evenimentului, în fosta Europă aşa-numită de Est, a fost pe cât de violent, pe atât de neprevăzut. Tranziţiile, chiar prost puse în practică, o iau înaintea transformărilor. Acestea din urmă se impun cu dificultate sau, când se realizează, par câteodată groteşti. Democraţia care se proclamă apare cel mai adesea sub trăsăturile unei *democraturi* (am inventat acest termen acum câţiva ani pentru a defini un hibrid al democraţiei şi al dictaturii). Un populism jalnic a fost întotdeauna gata să susţină regimuri de această speţă. Laicitatea a fost foarte puţin populară în partea aceasta a lumii. «Jucăria naţională» nu

https://biblioteca-digitala.ro

şi-a pierdut niciodată din atracţie. Cultura naţională se converteşte uşor în ideologie a naţiunii şi se manifestă în proiecte naţionaliste.

O utopie grandioasă, născută în inima Europei occidentale şi transplantată brusc în est, a provocat numeroase falimente: valorile care au inspirat-o au fost şi ele descalificate. Ideea de emancipare dispare de la orizont. Acestea nu sunt doar semnele unei stări de lucruri depăşite: o întreagă lume, cu faţa ei vizibilă şi cu cea ascunsă, devine o *fostă* lume. Locuitorii săi, chiar şi atunci când o părăsesc sau emigrează, nu încetează să-i poarte amprenta. Încerc, printr-o confesiune, să depun mărturie pentru acest lucru.

Discursurile noastre sunt aproape inevitabil decalate, centrele lor de gravitate deplasate. Cuvântul critic oscilează între trădare şi insultă, îndeosebi într-un context multinaţional: a critica propria naţiune echivalează cu a o trăda, a o critica pe cealaltă, cu a o ofensa. Plasarea între trădare şi insultă extenuează critica însăşi, sau sfârşeşte prin a o anihila. Ea se trezeşte înlocuită de şarlatanie: cine ar face-o mai bine?

Între azil şi exil

Pe măsură ce reuşim să ne distanţăm de un fost spaţiu sau de o fostă societate determinate, discursul nu încetează să se regăsească într-o poziţie la fel de inconfortabilă: între azil şi exil. El riscă să fie alienat sau chiar redus la tăcere. Cel mai adesea, înţelepciunea nu-i este de nici un ajutor. Exemplele sunt nenumărate. Cât despre partea intelectualilor, pe care naţionalismul nu i-a orbit, parte destul de restrânsă, membrii ei târăsc particula «ex» ca tot atâtea eşecuri şi deziluzii. Eu obişnuiesc să le aliniez sub forma unei litanii :

Regimurile totalitare sunt doborâte, totuşi noi rămânem bântuiţi de totalitarism;
Am crezut că am cucerit prezentul, dar nu suntem capabili să stăpânim trecutul;
Am denunţat Istoria, dar continuăm să fim invadaţi de istoricism;
Am asistat la naşterea libertăţilor, dar nu ştim cum să le folosim sau riscăm să abuzăm de ele;
Am apărat o moştenire naţională, dar acum trebuie să ne apărăm de ea;
Am vrut să ne salvăm memoria, dar se pare că memoria ne pedepseşte astăzi;
Se impun împărţirile, dar nu mai este nimic de împărţit.

Lumea *foştilor* e plină de moştenitori fără moştenire, de diferite mitologii care se exclud una pe alta, de reeditări ale trecutului şi ale prezentului, de imagini disparate, relipite în grabă, de ecrane interpuse sau grile de lectură prost aplicate, de paradigme puse în cauză de propria lor definiţie. Utopiile şi mesianismele se trezesc aranjate printre accesoriile unui trecut irecuperabil. Un *aggiornamento* al credinţei şi al moralei nu este urmat decât în cercuri

https://biblioteca-digitala.ro

limitate. O postmodernitate caută, fără prea mult noroc, să se impună în artă şi în gândire pentru a înlocui ceea ce altădată fusese aclamat drept modern: un ex-modernism criticabil, desigur, dar nu nesemnificativ. Avangardele, ce şi-au proclamat sau îndeplinit rolurile, sunt astăzi «clasate». Sursele marii literaturi generatoare de simboluri au secat. Forme ale *deconstrucţiei* tind fără prea multe speranţe să se substituie sintezelor prea puţin satisfăcătoare. O *nouă istorie* refuză să ordoneze durata, aşa cum a făcut precedenta, pe măsura evenimentelor. Vechea universitate nu reuşeşte să se refacă. Invocarea «imaginaţiei la putere» este de acum uitată. O întreagă fostă cultură nu poate să adopte decât cu mare greutate inovaţia pe care o oferă sau o pretind tehnologiile de vârf.

Starea omului modern în general

În fiecare din aceste cazuri suntem confruntaţi cu o realitate deja încheiată, dar care continuă să treneze: ea greu de suportat, dar şi imposibil de depăşit. Numeroase epoci au cunoscut o stare asemănătoare, trecută şi prezentă în acelaşi timp. E una din trăsăturile dominante ale stării noastre: ea pare să se înscrie sub semnul lui *ex*. Cu o sută de ani în urmă, epoca *fin de siècle* prelungindu-se, determina un mod de viaţă. Postmodernitatea noastră refuză stilurile preexistente fără să încarneze vreunul.

Prin *ex*, noi desemnăm în primul rând fapte de ordin politic sau social, câteodată chiar istorice. Folosirea particulei *ex* este nesigură. Ea e *ante* sau *post* pusă, această alegere având bineînţeles un raport cu ierarhia. Ea este câteodată însoţită de o liniuţă de unire. Prefix sau sufix, cu sau fără ghilimele, subliniată sau pusă în relief în diferite feluri, această particulă se prezintă când sub forma unui adjectiv desemnând un proces deja închis, când sub forma unui adverb semnificând o manieră de închidere. Este şi un substantiv: un *ex*, nişte *ex*-i. Eu sunt unul din ei.

Acest fenomen reperabil în mod deosebit în zonele unde diferenţele se încrucişează, în intersecţii şi la marginile lor. În timpul unui recent sejur la Trieste, în acest spaţiu în care «identitatea de frontieră» este atât de bine marcată, Claudio Magris mi-a relatat unul din dialogurile sale cu Gregor von Rezzori, un supravieţuitor al fostei Mitteleuropa, născut într-o familie aristocratică din Bucovina cedată de fostul Imperiu otoman fostului Imperiu Habsburgic şi inclusă în fostul regat al Galiţiei, fostă succesiv una din ţările coroanei Habsburgice, apoi o provincie ex-românească şi poate ex-sovietică. Scriitorul şi protagonistul *Herminei din Cernopol* (unul din ex-numele, trecute sau viitoare, ale Cernăuţiului în romanul omonim al lui Rezzori) se confesează în felul următor : *«A se simţi „ex" este starea de spirit a omului modern în general... Cred că această conştiinţă de a fi „ex" constituie, pentru scriitor, un avantaj considerabil, fără a ceda totuşi unui anumit folclor al fostei Austro-Ungarii. Un scriitor îmi pare a fi întotdeauna un „ex" împotriva realităţii aşa cum este ea, în privinţa lucrurilor aşa cum se prezintă ele... Nu este doar cazul*

https://biblioteca-digitala.ro

marxismului, toate ideologiile trebuie regândite, ele sînt deja „ex"... Acum când asistăm la căderea zidurilor, cortinelor sau minciunilor, dacă cei din est cred că vor găsi adevărul la noi, se înşală amarnic şi ne vor face şi pe noi să plătim deziluzia lor: lumea veche se va pierde pentru toţi şi noi vom deveni cu toţii nişte „ex"».

Am descoperit aceste cuvinte în clipa în care eram pe cale de a termina acest text. Dacă le acord aici atâta spaţiu, este pentru că reflectă o stare de spirit împărtăşită de mulţi dintre noi, şi nu doar în fosta Europă de Est. Să regândeşti toate ideologiile cine ar putea îndeplini o asemenea sarcină şi cum? După atâtea iluzii pierdute, mai putem oare să ne angajăm încă o dată? La sfârşitul secolului trecut, Nietzsche se dorea *«neactual»* în faţa prezentului pentru a rămâne deschis întâmpinării *«timpului care va veni»*. Neactualitatea *ex*-ilor de azi depinde doar de trecut, de care nu se pot elibera. Ca şi cum ar refuza să accepte proiecte viitoare de teamă să nu cadă în capcanele utopiei.

«Ca şi cum» şi «ex» sunt adesea folosite în paralel, în contexte vecine. Primul are aerul de a-l preceda pe al doilea. Noi nu mai îndrăznim să înfruntăm viitorul, ca şi cum ar fi o reluare a trecutului. Numai remuşcările nu sunt suficiente. Şi totuşi nu suntem departe de un sfârşit al Istoriei, de atâtea ori anunţat. Lumea *ex* nu ar fi probabil decât o etapă. Eu nu ştiu dacă suntem mai degrabă protagoniştii săi neputincioşi sau groparii ei involuntari. Mie însă îmi repugnă rolul de cioclu.

Din *Revue des deux mondes*, Juin 1996

În româneşte de
Sofia OPRESCU

https://biblioteca-digitala.ro

ADRIAN-PAUL ILIESCU

Morala în politica românească

Cu excepţia unui număr oarecare de personaje care, ori de câte ori vine vorba de *Neam*, au dificultăţi în a ieşi din starea de extaz, de obicei suntem gata să admitem că nu adânca moralitate face culoarea noastră locală, iar dacă e vorba de viaţa publică, ne reunim cu grăbire într-un voios consens, confirmând lacuna naţională cu atât mai apăsat şi mai limpede. Ceea ce urmează acestei neemoţionante sclipiri de luciditate cade, în general, în sfera facilului: e o resemnată constatare a balcanismului etern, sau, dimpotrivă, o gravă atenţionare că «după cincizeci de ani de teroare comunistă, nu e de mirare dacă...» – de unde aflăm îndată dacă avem de-a face cu adeptul vechii teorii că tot răul vine de la fanarioţi, sau cu cel al mult mai actualei doctrine că vine de la bolşevici. Dar gustul care rămâne e mai curând amar: Apocalipsa morală a fost explicată prea repede – am expediat-o şi pe asta. Chiar dacă o parte din avatarurile moralităţii în politica românească în genere, şi în cea din anii '90 în special, poate fi cu mult folos raportată la imortalitatea balcanismului sau la supravieţuirea încăpăţânată a mentalităţilor ultimei jumătăţi de secol, un anumit bun simţ ne spune că, pentru a înţelege chestiunea, e nevoie de ceva mai mult decât simpla lamentaţie asupra avatarurilor istoriei sud-est europene; o verigă-cheie pare încă să lipsească.

Nici rememorarea vechiului adevăr că excelenţa morală nu e, în genere, de aşteptat în politică – unde ceea ce se urmăreşte este în principal eficacitatea gestionării puterii, şi nu valorile sacre ale Dreptăţii şi Moralităţii – nu satisface. Este, bineînţeles, tulburător faptul că nu numai adepţii realismului politic, pe care i-am putea bănui de cinism, pretind că «Atunci când oamenii acţionează în facţiuni, ei sunt susceptibili ca, fără nici o ruşine sau remuşcare, să neglijeze toate obligaţiile onoarei şi moralităţii pentru a-şi servi partidul» (David Hume, *Of the First Principles of Government*), dar şi naturile cele mai avântate şi mai idealiste ştiu că «Acolo unde există politică sau economie, nu există morală»(Friedrich Schlegel, *Ideen*). Însă, admis fiind că politica nu e niciodată un paradis al moralităţii, cum se explică totuşi diferenţa vizibilă de moravuri politice dintre ţările occidentale, sau chiar central-europene, şi ceea

https://biblioteca-digitala.ro

ce se întâmplă «la porțile Orientului»? Ceea ce am văzut în ultimii ani ne face să revenim la vechea înțelepciune a principiului «ca la noi, la nimeni»; desigur, dar de ce? Cum se face că la noi *pur şi simplu nu te poţi compromite*, indiferent cât de penibilă demonstrație publică ai da? De unde împărăteasca nepăsare față de reguli, mai mult chiar, alergia la orice încercare de aşezare a lucrurilor într-un cadru normat? Mai mult ca aiurea, *omul este aici alergic la reguli, tolerant față de intolerabil, şi de o adaptabilitate suspectă*; puterea sa de a percepe ceva drept de neconceput este atrofiată, capacitatea de revoltă morală – redusă.[1] Excepția, licența, deviația «scuzabilă» sunt admise cu o lejeritate care uluieşte pe alții, maleabilitatea conduitelor atinge nivele surprinzătoare. În acest climat, cerințele de coerență şi conformitate cu o reglementare apar ca simple reflexe ale unei înguste pedanterii prozaice; cu cât cineva este plasat pe o poziție mai proeminentă, cu atât are sentimentul (şi emană convingerea) că *merge orice*. Trăim în genere într-o lume a permisivității: fiecare este deosebit de îngăduitor cu sine, păcatul auto-îngăduinței nefiind recunoscut ca atare (cum este în lumea protestantă); dar permisivitatea se manifestă frenetic în special în ceea ce priveşte figurile (de obicei deloc remarcabile, în sine) instalate pe o poziție proeminentă. Practic, nimeni nu se aşteaptă la noi ca acestea să se încadreze strict în anumite reguli de conduită; a câştiga o situație bine reliefată public înseamnă aici a câştiga dreptul la o enormă îngăduință din partea majorității. Instinctul acesteia nu este de a sancționa licențele personalităților publice, ci mai curând de a profita de ele: un cult al Profitului (de pe urma situațiilor-excepție) ia locul cultului (mic) burghez al Angajamentului respectat. Arta vieții publice devine astfel arta de a exploata împrejurările, iar coeziunile de grup se bazează nu pe angajamente comune, ci pe înclinații comune de *a specula lucrurile* în acelaşi mod (de unde binecunoscutul spirit de gaşcă). Trăim într-o cultură a speculării împrejurărilor, diametral opusă culturii (caracteristice mai ales lumii protestante, dar prin extensie întregului Occident) *reglementării* împrejurărilor şi reacțiilor.

Indiferent ce lucruri mărețe s-ar spune despre morală, din perspectiva prezentă moralitatea nu e nimic mai mult decât un *instinct educat de a trăi pe bază de reguli*, de a trata existența fiecăruia (inclusiv cea proprie) în termenii unei competiții care se desfăşoară într-un cadru normat. O epocă de (mai) intensă moralitate este o epocă în care domneşte un *cult al respectării regulilor jocului*. Acolo unde acest cult nu e instaurat şi răspândit, morala rămâne numai o secțiune din retorica oficială, ceva străin, în fond, lumii autohtone: statuile zeilor se înalță pretutindeni, dar nu practică nimeni cultul lor.

O dată recunoscut acest lucru, rămân de pus doar două întrebări: prima, în ce condiții se naşte acel cult pentru reguli pe care suntem îndreptățiți să-l numim «moralitate»?; a doua, erau oare întrunite aceste condiții în anii '90; era deci de aşteptat să consemnăm un grad semnificativ de moralitate în viața publică?

[1] Ceea ce nu înseamnă că n-ar fi capabil să se isterizeze pe diverse teme morale sau politice.

https://biblioteca-digitala.ro

Răspunsul la prima întrebare nu necesită, din fericire, schiţarea unei teorii asupra moralităţii. Pentru a vedea cum creşte sentimentul moral – căci este vorba, evident, de o creştere organică în timp; cum observa Einstein, «sentimentul pentru ceea ce trebuie să fie şi pentru ceea ce nu trebuie să fie creşte şi moare ca un copac, şi nici un fel de îngrăşământ nu poate avea un rol prea mare» – e de ajuns să privim un exemplu incontestabil de înrădăcinare socială a unui cod moral, cum este, bunăoară, cel victorian (căci pentru noi victorienii rămân reprezentanţii mentalităţii publice moraliste – cum spune Gertrude Himmelfarb, «the Victorians were avowedly, unashamedly, incorrigibly moralists»[2]).

Un cunoscut cercetător al acestei faimoase epoci, François Bedarida, autorul volumului *L'ére victorienne*, semnalează că era vorba de o perioadă de «stabilitate politică şi instituţională, de pace civilă», căci pe la 1850 «majoritatea marilor conflicte care au împărţit ţara în tabere antagoniste au încetat să se mai manifeste» şi «clasele şi partidele nu mai au aceleaşi motive să se înfrunte». Epoca victoriană este, deci, marcată de «armonia regăsită», care a făcut ca Anglia să fie aproape singura ţară europeană neatinsă de spiritul revoluţionar de la 1848. Atmosfera spirituală se caracteriza, pe de o parte, prin acel tipic «optimism al unei naţiuni în plin dinamism» – pentru omul acelor vremuri «lumea se scălda în optimism» – şi, pe de altă parte, printr-un evident consens pozitivist: acum «cultul ştiinţei, al industriei şi progresului stabileşte între oameni un fel de comuniune». Speranţa că ceea ce urma nu putea fi decât «o eră a bunăstării, a păcii şi a fericirii universale», în care pe baza muncii industriale asistate de o tehnică uimitoare (pentru oamenii epocii) se puteau realiza «fuziunea intereselor şi a spiritelor», «progresul speţei», nu putea decât stimula un sentiment al normalităţii: într-o perioadă de «prosperitate economică şi linişte socială», de «încredere» şi mari ambiţii – «ambiţia tehnică se îmbină cu ambiţia estetică şi cu cea morală; se urmăreşte realizarea triadei util-frumos-bine» – senzaţia caracteristică era că totul se poate obţine pe calea «normală» a muncii organizate, a efortului comunitar bine reglementat. Nu domină un impuls revoluţionar, de contestare a *statu quo*-ului, căci ceea ce pare să se fi realizat este «o joncţiune între monarhie şi maşinism, între palat şi manufactură, între tron şi muncitorime» – legitimitatea autorităţii politice nu este, prin urmare, în nici un fel supusă contestării. Dimpotrivă, îndelungata reprezentare a prerogativelor autorităţii de către regina Victoria i-a făcut pe englezi să piardă noţiunea variabilităţii autorităţii politice: «Regina se afla pe tron de atâta vreme, încât majoritatea supuşilor săi nu cunoşteau decât imaginea ei familiară şi venerată»; nimeni nu se mai gândea la posibilitatea schimbării politice, drept care «nici nu se mai cunoşteau corect regulile pentru instalarea unui nou suveran».

Examinarea unor asemenea fapte semnificative sugerează că o epocă de intensă coagulare a contururilor morale, de întărire a reflexelor respectării unui cod de conduită, trebuie să fie tutelată de «o conjunctură excepţională, de o

---

[2] *The Demoralization of Society*, Alfred A. Knopf, 1995, p.168.

https://biblioteca-digitala.ro

serie de factori favorabili», printre care cei mai relevanţi (pentru moralitatea publică) sunt ***stabilitatea socială şi instituţională, consensul spiritual, starea de «normalitate» şi legitimitatea necontestată a autorităţii*** care simbolizează Norma şi Regula, Ordinea comunitară.

Frapantă încă, deşi notorie, este absenţa conjuncturii complete de condiţii favorabile moralităţii pe tot parcursul istoriei moderne a României, chiar în perioada sa cea mai fastă din punct de vedere politic şi moral, aceea a regelui Carol I[3], şi cu precădere în sfera vieţii publice, parlamentare, a relaţiilor dintre autoritatea politică şi indivizi. Instituţiile s-au aflat într-o continuă transformare, ebuliţiunea socială nu a încetat, autoritatea (a monarhiei, a marilor forţe politice etc.) a fost mereu supusă contestării; conflictele politice au rămas acute (între conservatori şi liberali, care se excomunicau reciproc drept «roşii» şi, respectiv, «reacţionari»; între liberalii – mult prea influenţi, şi adesea pe căi oculte, în anii '20 – şi coaliţia formată împotriva lor; între camarila regală, în cazul lui Carol al II-lea, şi principalele partide etc.); o permanentă criză de creştere, o permanentă stare excepţională, determinată de urgenţele modernizării, urbanizării, occidentalizării, democratizării au minat stabilitatea socială şi instituţională. La noi tranziţia n-a început de curând; noi suntem într-o tranziţie permanentă de vreo sută cincizeci de ani. Loialităţile politice s-au modificat şi transferat neîncetat: de la Domnul autohton la Monarhul de dinastie occidentală, de la Dinastie la Regenţă, de la Regenţă la regele abdicat şi reîntronat, de la regele reîntronat la Dictatorul militar, şi înapoi la Dinastie; de la Franţa la Germania, de la Tripla Alianţă la Antantă, de la Franţa şi Anglia la Axă, de la Axă la Aliaţii occidentali şi, cel mai catastrofal, de la Aliaţi la URSS. Efectele negative ale instabilităţii instituţiilor asupra psihologiei comune şi conduitei morale au fost de mult recunoscute (vezi, bunăoară, reflecţiile lui D. Drăghicescu[4], care se referea însă doar la perioada de la sfârşitul secolului trecut). Chestiunea fundamentală este însă că labilitatea socială şi instituţională, criza de autoritate a marilor focare de ordine politică şi morală (monarhia, liderii politici, biserica), situaţia de permanentă «tranziţie» («stare excepţională», deci «anormalitate») şi gradul modest de consens public generează o continuă oscilaţie a loialităţilor şi, în fond, un exces de adaptabilitate care minimizează respectul pentru reguli, subminând formarea acelui tip special de cult profan pentru modele de conduită normată care constituie substratul spiritual al moralităţii. Produsul tipic al acestui peisaj, *le Roumain de la fable*, este, după cum constata un autor cu reputaţia de amic al naţiei, «*le plus sympathique de représentants du Mal sur la terre. Figaro balkanique, personnage degourdi, perpetuellement affaire, toujours prêt à tout mais indique pour rien, le contraire du „right man in the right place“.*»[5]

---

[3] Nu e vorba, desigur, de a sugera că toate momentele acestei istorii au fost practic identice sub aspectul care interesează aici; diferenţele dintre diversele perioade parcurse între 1860 şi 1990 sunt imense, dar în toate aceste perioade există lacune esenţiale la nivelul tuturor factorilor enumeraţi – lacune, bineînţeles, de diferite tipuri şi grade, care nu pot fi descrise detaliat aici.

[4] *Din psihologia poporului român*, Ed. Albatros, mai ales pp.332-340.

[5] Paul Morand, *Fleche d'Orient*, Gallimard, 1932, p.75

https://biblioteca-digitala.ro

Nu ne aflăm aici în prezenţa unei caricaturi gratuite, a unei simple demonstraţii de spirit savuros: ar fi facil să expediem aceste observaţii ca simple mostre de şarjă literar-mondenă. Percepţia unui ochi occidental asupra mentalităţilor balcanice, chiar dacă parţială şi expeditivă, se poate baza pe sesizarea exactă a faptului semnificativ, şi poate avea o pătrundere remarcabilă, explicabilă prin forţa de şoc a inteligenţei care îşi deplasează brusc focarul atenţiei de la un peisaj spiritual şi politic la altul (aceeaşi care i-a permis Marchizului de Custine să caracterizeze Rusia în modul magistral în care a făcut-o). Tipul caracterizat de Paul Morand nu e neapărat o caricatură. Este pur şi simplu tipul omului excesiv de adaptabil, obsedat de exploatarea situaţiilor favorabile, de captarea şansei, într-un context social, politic, moral de mare instabilitate, în care instituţiile nu generează respectul public. A constata prezenţa exagerat de amplă a acestui tip nu înseamnă a semnala o carenţă structurală a naţiunii, o deficienţă temperamentală, sau o fatală inapetenţă pentru decenţa comportamentală; nu e vorba de detectarea unei defecţiuni în substratul etnic autohton, ci de simpla consemnare a consecinţelor naturale ale mobilităţii permanente, ale «crizelor» succesive, ale «tranziţiei» care se eternizează, asupra conduitei individuale. Toate acestea stimulează o psihologie a speculării împrejurărilor, nu una a *fair-play*-ului, un comportament speculativ (meschin), nu unul cavaleresc; omul cu obsesia de *a nu scăpa şansa* este omul pentru care respectarea regulilor jocului nu devine nicicum o normă existenţială. Dar dacă totdeauna au existat în România lacune la capitolul condiţiilor favorabile formării cultului pentru respectarea regulilor, este evident că aceste condiţii lipseau cu totul în anii care au trecut după 1989.

Într-o perioadă de reorganizare socială, de cutremur politic, conduita morală nu creşte organic, de la sine, firesc. Ea nu poate fi decât impusă de o forţă excepţională, care poate fi internă (cazul marilor mişcări religioase de renovare morală), sau externă (cazul unei forţe străine care realizează epurarea, restructurarea administrativă şi impune un cod de conduită). În absenţa ambelor surse de dinamizare a moralităţii, un asemenea moment este complet nefavorabil fixării normelor de comportament: modificarea valorilor oficiale, substituirea codurilor de conduită, schimbarea angajamentelor şi a loialităţilor, descompunerea unor instituţii vechi, dar şi fragilitatea celor noi, redistribuirea poziţiilor sociale, criza de autoritate, sau legitimitatea dubioasă a acesteia, confuzia publică, gradul redus de consens, instabilitatea acută a tuturor structurilor comunitare, situaţia de «anormalitate» etc. exclud cristalizarea şi instaurarea rapidă a normelor morale. Este evident vorba de momentul ideal pentru oportunism, nicidecum pentru verticalitate, pentru pescuitorii în ape tulburi, nu pentru oamenii care iubesc raporturile morale clare. Ceea ce nu echivalează cu a spune că eram oricum condamnaţi la gradul precis de imoralitate pe care l-am constatat, că nici o alternativă nu ar fi fost posibilă. Fluiditatea instituţională, spirituală, şi oscilaţia loialităţilor creează ample stări de spirit, mentalităţi excesiv de răspândite, tipuri psihologice dominante, dar nu uniformizează la modul absolut, şi nu exclud supravieţuirea unor elite morale

https://biblioteca-digitala.ro

(după cum nici presiunea ideologică tipică totalitarismului nu exclude menţinerea, dificilă şi diminuată, dar autentică, a unor elite intelectuale).

Influenţa elitelor, care, deşi marginalizate, nu dispar, lasă în principiu deschisă posibilitatea unei prezenţe active a moralităţii chiar şi în politică. Intervenţia moralei în viaţa publică depinde, bineînţeles, de calitatea oamenilor prezenţi în centrul acesteia, şi oamenii de bună calitate interioară ar fi putut oricând impune un ton sensibil diferit. Dar pentru ca astfel de oameni să ajungă în centrul vieţii publice trebuia ca grupuri masive să-i propulseze sau să-i sprijine; or, grupurile masive necesare ca *background politic* pentru promovarea elitelor în politică au lipsit, tocmai datorită dezvoltării exagerate a mentalităţilor speculative descrise, care nu făceau deloc din moralitate, din cultul respectării regulilor, o prioritate socială. O mare parte din populaţia noastră urbană – 40%? mai mult? – e de fapt populaţie recent urbanizată, care şi-a pierdut ethosul tradiţional, rural, şi a intrat în ceea ce era pentru ea jungla urbană a luptei pentru supravieţuire; criza adaptării la acest mediu (pentru care oamenii aduşi din satele lor o dată cu industrializarea anilor '50 - '70 nu erau pregătiţi) nu era în nici un caz de natură să încurajeze scrupulozitatea morală sau ireproşabila stricteţe a conduitei. Dimpotrivă, dezrădăcinaţii nu sunt promotori viguroşi ai moralităţii, pentru că ei trec printr-o criză de adaptare care îi determină să gândească lucrurile în termenii «stării excepţionale» (exemplificate de propria lor situaţie) şi a necesităţii de a face orice pentru depăşirea ei, pentru asigurarea unei poziţii sociale convenabile. Psihologia dezrădăcinatului[6] este una a scopului care scuză mijloacele, determinată de urgenţele ce decurg din nevoia de ocupare a unui «spaţiu vital», a unui loc convenabil în noul mediu (ostil, pur şi simplu pentru că *străin*). Dezrădăcinatul este (psihologic şi moral) foarte adaptabil pentru că el *trebuie* să se adapteze; dispus la concesii, în vederea îmbunătăţirii şanselor sale, a depăşirii precarităţii condiţiei de dezrădăcinat.[7] Pentru cel marcat de această precaritate, morala cu stringenţele ei de eleganţă interioară rămâne, într-o măsură apreciabilă, ceva străin; nu pentru că ar fi funciar incapabil de a înţelege aceste stringenţe, sau în sine inapt de decenţă, ci pentru că poziţia sa defavorizată în jungla luptei pentru supravieţuire îl obligă să ignore drăgălăşeniile decorative ale conduitei exemplare. O comunitate cu un mare număr de dezrădăcinaţi

---

[6] Observaţii interesante despre situaţia psihologică a acestui tip individual face Lynn Hunt în *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 1986, pp. 207-212. Dezrădăcinatul se află în ceea ce am putea numi o «tranziţie de personalitate» (termenul nu-i aparţine lui Hunt): el îşi modifică identitatea pe măsură ce se implantează în noul mediu, şi, ca atare, nu se mai simte angajat faţă de ethosul propriu vechii sale poziţii sociale; dar nici faţă de cel al noii sale poziţii, care nu este încă cristalizat; în plus, este dominat de obsesia «de a nu pierde trenul istoriei», – o prioritate faţă de care orice scrupule dispar.

[7] Pentru tânărul ţăran venit la oraş şi silit să lucreze în trei schimburi în fabrică pentru un salariu mizer, concesiile morale impuse de o poziţie de activist UTC nu erau deloc prea mari: în situaţia lui, era perfect convenabil să le accepte în vederea obţinerii avantajelor asociate acelei poziţii.

https://biblioteca-digitala.ro

(cum este cea formată din oameni recent transplantaţi în mediul urban, reprofesionalizaţi, readaptaţi) nu poate fi caracterizată de o înaltă moralitate, fiindcă asemenea oameni nu-şi pot permite luxul de a respinge cu severitate principială conduita axată pe regula «scopul scuză mijloacele». Absenţa unor instituţii publice solide, prestigioase, influente, care să garanteze promovarea socială a indivizilor capabili să-şi demonstreze meritele într-un cadru normat (absenţă vizibilă în societatea românească născută din epoca totalitară) îi determină să opteze pentru alte mijloace de promovare, care ocolesc cadrul normat şi rutinele de conduită ireproşabilă; iar adoptarea acestei strategii alternative, care ignoră cerinţele de moralitate şi stringenţa respectării regulilor, nu poate să nu degradeze statutul social al moralităţii, să nu anuleze respectul, atât faţă de normele morale, cât şi faţă de elitele ce le reprezintă. O lume a «nou veniţilor», obligaţi să lupte aprig pentru fixarea pe poziţii publice şi profesionale convenabile, nu constituie mediul în care să înflorească piosul respect pentru reguli şi admiraţia dezinteresată pentru elite morale; «nou veniţii» nu se simt solidari cu cele câteva personaje care ilustrează sobrietatea comportamentală şi scrupulozitatea etică: ei se simt infinit mai aproape de numeroasele persoane care exemplifică vigoarea nepăsătoare, în lupta pentru supravieţuirea celui mai puternic, şi care le indică astfel ruta menită să conducă la succes. Cum ar putea, deci, asemenea grupuri de «nou veniţi» să se încoloneze pentru a susţine elitele morale?[8]

Înrudită (nu identică însă) cu prezenţa masivă a acestor grupuri este şi afluenţa de «oameni care nu au ce pierde» în viaţa politică românească. În toată Europa centrală şi răsăriteană dizolvarea structurilor totalitare a deposedat grupuri sociale, semnificative numeric, de poziţii avantajoase şi diverse tipuri de privilegii, dar în multe cazuri (în ţările puternic urbanizate, cu nivel general de educaţie relativ ridicat şi cu tradiţii de legalitate mai puternice) numeroşi componenţi ai acestor grupuri au continuat să beneficieze de atuuri (non-politice) considerabile: poziţii profesionale, proprietăţi imobiliare, chiar unele proprietăţi productive (terenuri, mici magazine, ateliere) şi garanţii de imunitate incontestabile (în măsura în care conduita lor se menţinuse în limitele unei anumite legalităţi, chiar în perioada totalitară). Există în asemenea cazuri şi anumite atuuri psihologice (reputaţie pozitivă, respect de sine etc).

---

[8] Este deja binecunoscut rolul nefast, de aspirant ambiţios şi lipsit de scrupule, jucat de «nou veniţi» sau «outsideri» în perioadele de criză socială globală, acută, şi de seism politic. În remarcabila sa analiză, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, Lynn Hunt consemnează felul cum «nou veniţii», de fapt nişte dezrădăcinaţi care ajung să reprezinte între 54% şi 70% din populaţia marilor oraşe ale Franţei la 1795, «se aruncă în mijlocul unei mari populaţii şi joacă acolo jocul necesar pentru a obţine poziţii» (p.181); «ei îmbrăţişează cu entuziasm o nouă ideologie şi nu se dau în lături de la nimic pentru a obţine o slujbă convenabilă» (p.189). Bineînţeles că distanţa dintre evenimentele din Franţa anului 1789 şi cele din România anului 1989 este, s-ar putea spune, infinită, dar tipul de oportunism politic care subminează orice moralitate publică, în împrejurări de restructurare a puterii şi de instabilitate instituţională, rămâne în mare măsură acelaşi.

https://biblioteca-digitala.ro

Conduita politică a unor categorii de persoane de acest fel rămâne echilibrată şi favorabilă convieţuirii reglementate: ca oameni care nu sunt complet deposedaţi, *care mai au ce pierde*, ei rămân ataşaţi de disciplina civică şi de normalitatea vieţii publice; modelul de reacţie propriu stării de «junglă» şi principiul *merge orice* nu poate exercita asupra lor o atracţie irezistibilă. Or, dimpotrivă, în România specificul situaţiei sociale şi politice, nivelul economic extrem de modest, absenţa chiar şi a unei mici pături de proprietari, deci de indivizi autonomi, precum şi omniprezenţa conduitelor aflate în afara sferei legalităţii au determinat constituirea unei mase excesiv de mari de oameni lipsiţi de orice competenţă şi securitate profesională, economică sau socială; indivizi pentru care ocolirea legii devenise modul normal de viaţă şi sursa de supravieţuire, cei aflaţi în asemenea poziţii lipsite de orice stabilitate, de orice garanţii şi de orice atuuri independente de politică, devin brusc în 1989 oameni care nu mai au nimic de pierdut, şi reacţionează ca atare. Ei percep propria lor situaţie ca pe una de criză acută, se simt multiplu periclitaţi şi adoptă imediat filozofia scopului (vital) care scuză orice mijloace: ideea de *reguli ale jocului* sau de *fair-play* nu are consistenţă pentru deposedaţi, care au în plus un îndelungat exerciţiu al neglijării oricăror norme de legalitate. S-ar putea pretinde că niciodată şi nicăieri *fair-play*-ul nu a constituit fundamentul vieţii politice, elementele care îndeplinesc de regulă acest rol fiind interesele, patimile şi resentimentele; la urma urmei, şi în comunităţile cele mai evoluate politic există convingerea, pe care doar Henry Adams a avut curajul s-o formuleze, că «*politics, as a practice, whatever its profession, had always been the systematic organization of hatred*». Dar ura pe care politica o organizează şi canalizează pe rute standardizate îmbracă forme extrem de diferite, în funcţie de situaţia individului care o practică: omul a cărui poziţie nu este complet dependentă de succesul politic imediat beneficiază de o siguranţă socială şi morală care îl scuteşte să recurgă la ură ca la principalul şi unicul resort de apărare şi autopromovare; în acest caz, ura rămâne sub control, tocmai datorită existenţei interesului de a conserva o poziţie relativ favorabilă, o dată cu disciplina civică (normalitatea socială) care o garantează. Dimpotrivă, pentru omul care nu are nimic de pierdut ura rămâne singurul instrument efectiv de promovare a propriilor interese, şi nu există considerente personale favorabile conservării unei stări de disciplină morală sau civică; individul de acest tip nu are (sau nu crede că are) motive pentru a cultiva solidaritatea comunitară şi eleganţa comportamentală; el se simte marginalizat, dezavantajat şi periclitat, iar reacţia sa la această situaţie (reală în anumite proporţii, imaginară în altele) tinde în mod explicabil să devină una de tip violent. Chiar dacă violenţa nu este una fizică, ci una psihologică, ea diminuează controlul asupra urii «naturale» care impulsionează indivizii, exclude menţinerea strictă a exteriorizării acesteia în formele normate şi canalizarea exclusivă a conduitei pe traseele socialmente acceptate. Într-un climat social în care ura ia forme acute şi necontrolate – aşa cum s-a întâmplat atât de frecvent în societatea românească post-totalitară – problema eleganţei morale, bineînţeles, nici nu se mai poate pune.

https://biblioteca-digitala.ro

Un efect important al urii necontrolate, şi totodată al disperării care i-a cuprins pe mulţi, este răspândirea a ceea ce s-ar putea numi *mentalitatea inamicului principal*, adică mentalitatea conspiraţionistă bazată pe sentimentul că (tot) răul social se datorează unui mare inamic, activ şi periculos (contează prea puţin unde e localizat, esenţial e că existenţa nu-i este pusă la îndoială, şi că ea devine ţinta principală a eforturilor politice ofensive ale multor oameni). Ura şi disperarea impun identificarea unui mare duşman, a cărui responsabilitate dă sens imaginii pe care oamenii dominaţi de aceste sentimente şi-o fac despre societate şi, totodată, justifică mobilizarea lor, impulsionată de speranţa unei ameliorări decisive realizate prin eliminarea «inamicului principal». Sursele acestei mentalităţi sunt multiple: tradiţiile culturii politice locale şi-au avut rolul lor; experienţa «revoluţiei» sau a revoltei nu putea să nu influenţeze în aceeaşi direcţie, căci în general o asemenea mişcare socială vizează eliminarea «marelui inamic comun» (a se vedea, bunăoară, exemplul revelator analizat de Hannah Arendt în *On Revolution* cu referire la Revoluţia Franceză); şi, mai mult decât orice altceva probabil, stilul mental cultivat de totalitarism a încurajat formarea aşteptării că există un adversar determinat, de la care provin toate disfuncţiile şi defectele vieţii publice. Esenţială aici este însă nu explicaţia constituirii acestei mentalităţi, ci explicaţia efectelor ei. Convingerea sinceră că răul social s-ar datora unui «inamic principal» încurajează puternic neglijarea oricăror norme sau reguli de conduită, deoarece stimulează sentimentul că o cauză atât de importantă cum este cea a eliminării «marelui duşman» de la care provine tot răul nu poate fi periclitată prin observarea scrupuloasă a unor principii abstracte şi a unor gingăşii comportamentale: ideea este că ţelul capital al eradicării sursei răului justifică orice mijloace, binele comun vizat răscumpără orice abateri de la normele de conduită. Prin prezenţa largă a acestei convingeri se poate, deci, explica ciudata atitudine faţă de reguli şi norme care prevalează în România. Căci la noi regula este admisă doar atunci când nu există *alte considerente imperioase* (cum sunt de obicei interesele presante), în timp ce în alte culturi politice regula este respectată *tocmai pentru că există diverse alte considerente presante care împing haotic în diverse direcţii, periclitând coerenţa conduitei sociale.* Alţii înţeleg, deci, că regula trebuie respectată tocmai pentru că împiedică şi constrânge, pentru că impune o ordine care nu poate coincide cu preferinţele fiecăruia; dimpotrivă, noi avem permanenta impresie că regula trebuie să funcţioneze fără a ne deranja, şi că o regulă care ne pune obstacole nouă personal, sau nouă ca grup care reprezintă *Binele* aflat în luptă cu *Răul*, nu e de fapt în regulă... trebuie schimbată sau măcar temporar suspendată. Vrem, bineînţeles, reguli care să li se aplice întotdeauna altora, dar numai cu condiţii asiguratoare pentru noi înşine.

Or, tocmai aici este unul din nodurile problemei moralei politice. Regula jocului democratic a fost aplicată mereu în România în acest mod pickwickian: se acceptă regula numai atunci când ea nu periclitează interesele «majore», «priorităţile», «stringenţele absolute». Se ridică mereu considerente imperioase care fac necesară limitarea funcţionării «mecanice», «oarbe» a re-

https://biblioteca-digitala.ro

gulilor, deci falsificarea lor în vederea protejării intenţionate a unor interese «superioare». Democraţia la români e mereu circumstanţială – căci există întotdeauna circumstanţe care «impun» aplicarea «controlată» a regulilor, dirijarea funcţionării lor în direcţii preferenţiale. Suntem într-un fel de criză permanentă, sau, mai bine zis, într-o neîntreruptă succesiune de crize: criză după criză (Bizanţ după Bizanţ...) şi, evident, fiecare dintre crize comandă protejarea imperioasă a unor interese «majore». Ca atare, «la porţile Orientului» regula se aplică totdeauna sub rezerva majoră: *dacă interesele «superioare» nu cer altceva*. Aproape că nu are sens să te întrebi de ce în România cineva încalcă regulile: există întotdeauna o criză care justifică derogarea de la reguli; întrebarea potrivită devine: *care este criza de serviciu*, criza curentă prin care se justifică derogările prezente de la orice regulă? Trăim într-o cultură a derogărilor, exceptărilor şi licenţelor legitimate prin «imperative absolute», urgente.

Or, aşa stând lucrurile, se poate naşte bănuiala că marele adversar al normalităţii morale şi politice nu este aici un personaj anume (individual sau colectiv), ci climatul general al jocului politic românesc, pretenţia continuă că suntem într-o stare de necesitate care îngăduie orice abateri de la normele ipocrit acceptate de toată lumea. Avem, s-ar părea, reputaţia unui popor tolerant; într-adevăr, la noi domneşte o mare toleranţă, dar e vorba de toleranţa deplorabilă generată de sentimentul larg răspândit că regulile nu contează decât atunci când convin; că regulile sunt *pentru alţii*, pe când fiecare în parte este totdeauna îndreptăţit la o exceptare de la regulă (pentru că situaţia sa e «diferită» sau «specială»); că regulile sunt «înguste» (pentru că, inevitabil, îngrădesc libertatea de mişcare a sacrosanctului *eu*), deci trebuie luate *cum grano salis* (aplicate doar atunci când nu creează obstacole...); că regulile sunt «mecanice», ilustrând o logică rudimentară, şi că, prin urmare, ele cer imperios suplimentări şi amendări provenind de la un *esprit de finesse* (iar ceea ce impune acesta este – fericit accident! – tocmai ceea ce dorim în acel moment, împotriva a ceea ce implică regulile!). Suntem toleranţi pentru că suntem alergici la reguli, deci la constrângeri, şi, drept urmare, tindem să eternizăm licenţele, exceptările, derogările, cazurile excepţionale – amplificând libertatea arbitrară a fiecăruia (nu fără a deplânge şi denunţa haosul produs de această libertate, nu fără a clama că «la noi, fiecare face ce vrea!»). Nu acesta e, desigur, terenul pe care să crească organic şi să se răspândească moralitatea publică; şi dacă acestea au fost datele peisajului nostru politic din anii '90, atunci răspunsul la întrebarea iniţială este, bineînţeles, acela că pur şi simplu în această perioadă nu au fost întrunite condiţiile favorabile unei prezenţe semnificative a moralităţii în viaţa publică.

Ceea ce decurge de aici este concluzia că problema cu adevărat prioritară în România este una despre care se vorbeşte puţin sau deloc (ca de obicei, lucruri care nu contează sunt în atenţia tuturor, iar ceea ce e cu adevărat important se ignoră): e vorba de problema diminuării maniheismului şi a mentalităţii «inamicului principal», sau (ceea ce, în termenii de faţă, este acelaşi lucru), de problema constituirii unui cult al respectării regulilor care să descu-

https://biblioteca-digitala.ro

rajeze interpretarea fiecărei situaţii politice în termenii unor Imperative Absolute (a unui Bine urgent, copleşitor de important, prioritar) care reclamă şi legitimează derogări, excepţii şi abateri de la normă. Cu alte cuvinte, prioritatea noastră pare să fie aceea a trecerii de la o cultură a speculării intensive a împrejurărilor şi crizelor, a valorificării excepţiilor şi situaţiilor excepţionale, la o cultură a respectării regulilor, a exploatării normate a normalităţii.

Ca şi civilizaţia materială, care se dovedeşte a fi nu regula, ci excepţia, adică produsul unui concurs excepţional de împrejurări favorabile[9], civilizaţia morală este rezultatul unei întâlniri fericite de factori pozitivi, o întâlnire care nu are loc decât rareori; a consemna precaritatea morală a politicii româneşti din ultimii ani nu înseamnă decât a constata că aici nu s-a produs încă acea conjuncţie fericită de circumstanţe care pot împământeni un mod de viaţă modelat de reguli şi pot înrădăcina instinctul pentru respectarea unor norme; în acest sens, morala rămâne pentru cei mai mulţi actori politici locali doar «un străin de seamă», un personaj deseori invocat, dar care nu apare mai niciodată în scenă. Observarea scenei politice naţionale sugerează că apelul insistent la moralitate apare sistematic (în conformitate cu o mai veche tradiţie a vieţii publice autohtone) mai cu seamă ca mijloc de atac al forţelor politice temporar dominate, aflate într-o opoziţie mai mult sau mai puţin neeficace; şi, ca atare, prezenţa argumentului moral în politica locală se înfăţişează într-o lumină puţin favorabilă. De altfel, nu e plauzibil că deficienţa aparţine exclusiv vieţii politice, că moralitatea vieţii comunitare în ansamblu ar putea apărea într-o lumină radical diferită. Chiar dacă imensele posibilităţi actuale de manipulare electorală pot impune la palierele înalte ale puterii «reprezentanţi democratici», inferiori sub aspect moral chiar mediei naţionale (niciodată prea înalte), este totuşi de aşteptat ca în genere performanţele etice ale politicienilor să graviteze undeva în jurul indicatorului mediu de performanţă, caracteristic alegătorilor lor: ideea unei comunităţi exemplare sub aspect moral, guvernate însă de o masă de oameni politici veroşi, ideea mulţimii de îngeri conduse de o şleahtă de depravaţi, este evident cu totul neplauzibilă. Iar dacă nivelul de moralitate politică este corelat cu (sau reflectă) nivelul general de moralitate publică, se ridică întrebarea deloc lipsită de interes dacă nu cumva eternele noastre lamentări cu privire la «murdăria» politicienilor nu sunt doar simptome ale tendinţei, binecunoscute psihanaliştilor, de a atribui altuia propriile defecte, refulând sentimentul vinovăţiei personale prin stigmatizarea ei la celălalt. Recunoaşterea acestei corelaţii ne conduce la o concluzie simplă: dacă evoluţia societăţii româneşti va împinge în general lucrurile în direcţia ameliorării tipului obişnuit de conduită normată, a moralităţii şi legalităţii publice, devine realistă speranţa că instaurarea unei stabilităţi instituţionale, inserţia «normalităţii» în viaţa politică, ieşirea din starea cronică, permanentă,

---

[9] A se vedea în acest sens Daniel Chirot, «Causes and Consequences of Backwardness», în volumul *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, editat de acelaşi, University of California Press, 1989, p.4-7.

https://biblioteca-digitala.ro

de «criză», fixarea indiscutabilă a legitimităţii autorităţii, închegarea unui minim de consens şi diluarea mentalităţii conspiraţioniste vor duce treptat la situaţia în care norocoasa întâlnire de factori favorabili reglementării morale a conduitei politice să pară plauzibilă şi, în cel mai bun caz care poate fi conceput, chiar probabilă. Altfel spus, dacă omul de pe stradă va ajunge să acorde regulilor jocului mai mult respect decât acordă propriei speranţe într-un avantaj pe care l-ar putea împuşca imediat, atunci el va promova şi în politică lideri care vor crede în norme, şi nu în excepţia permanentă care ne abate de la normă, în normalitatea care cere respectarea regulilor jocului şi nu în «criza» care justifică nesfârşite derogări.

https://biblioteca-digitala.ro

ALEKSANDER SMOLAR

De la opoziție la atomizare

Revoluţiile paşnice din 1989 din Europa Centrală şi de Est au fost înfăptuite în numele societăţii «civile», iar cuvântul înrudit «cetăţean» a fost unul din termenii cel mai des folosiţi în discursul public din acea vreme. Au apărut dintr-o dată comitete ale cetăţenilor, mişcări ale cetăţenilor, întruniri ale cetăţenilor, iniţiative ale cetăţenilor, cluburi parlamentare ale cetăţenilor şi partide ale cetăţenilor. Astăzi, după numai câţiva ani, nu se mai vorbeşte la fel de des despre «societatea civilă», iar ideea pare să se fi întors de unde a venit, adică în discuţiile purtate între intelectuali pe tema schimbării din ţările post-comuniste. Această ascensiune şi cădere remarcabile ale conceptului de societate civilă merită examinate mai îndeaproape.

Noţiunea de societate civilă, aşa cum este folosită în Europa Centrală şi de Est, nu a avut niciodată prea mult de-a face cu marile dezbateri teoretice ale căror rădăcini le putem găsi în urmă cu două secole în lucrările lui Locke, Adam Ferguson, Adam Smith, Hegel, Tocqueville, Marx şi Gramsci, printre alţii. A vorbi despre societatea civilă însemna mai degrabă a da expresie unei duble opoziţii. Prima dimensiune era opoziţia faţă de autoritate. Societatea civilă era «noi»; autorităţile erau «ceilalţi». A doua dimensiune era una în care societatea civilă era susţinută în contradistincţie faţă de «naţiune», înţeleasă în termeni etnici, ereditari. Influenţa naţionalismului etnic în Europa Centrală şi de Est e bine cunoscută: etnicitatea a oferit multă vreme cea mai importantă modalitate de a distinge între «noi» şi «ceilalţi», analiza de clasă marxistă neputând-o rivaliza în privinţa popularităţii sau profunzimii influenţei.

Aleksander Smolar este Senior Research Fellow la Centre National de la Recherche Scientifique din Paris. Eseul de faţă reprezintă versiunea actualizată a unui articol pe care l-a prezentat pe 29 august 1995 la o conferinţă cu tema «Consolidating Third Wave Democracies: Trends and Challenges», desfăşurată sub egida Institute for National Policy Research din Taipei şi International Forum for Democratic Studies din Washington, D.C.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi curentul de opoziţie naţionalist-patriotic, chiar nativist faţă de comunism, va produce în timp proprii săi campioni şi îşi va manifesta propria sa influenţă, tonul dizidenţei în anii 1970 şi în cea mai mare parte a anilor 1980 a fost dat de intelectualii cu viziuni liberale de stânga, orientate către Occident. Vorbind limbajul societăţii civile, ei atacau implicit dominanta concepţie tradiţională etnică, despre naţiune cu un concept politic, non-etnic. Promovând societatea civilă în locul comunităţii etnice, ei propuneau nu numai o modalitate complet diferită de a defini cei doi termeni ai opoziţiei «noi» şi «ceilalţi», dar sugerau în acelaşi timp o cale diferită de a privi atât trecutul, cât şi viitorul.

Reflecţiile pe tema societăţii civile şi strategia pentru auto-organizarea ei au dus la apariţia unor personalităţi ca Vaclav Havel în Cehoslovacia, Jacek Kuron şi Adam Michnik în Polonia, şi Janos Kis în Ungaria (ca să numesc doar câţiva, dintre cei mai proeminenţi), născute din blamul aruncat de opozanţi asupra greşelilor trecute, pentru a depăşi sau reforma «socialismul adevărat» din Europa Centrală şi de Est.[1]

Revolta ungară din 1956 şi Primăvara de la Praga din 1968 – prima o revoltă armată, iar cea de-a doua o revoluţie paşnică, scânteind prin inovaţii de sus în jos ale elitelor reformatoare – au trezit speranţe că sistemul comunist impus în regiune de către URSS ar putea fi înlăturat prin forţă, sau transformat printr-o schimbare politică non-violentă. În ambele cazuri, speranţele au fost sfărâmate de tancurile Armatei Roşii. Orice ameninţare directă la adresa imperiului sovietic era în mod evident condamnată.

Începând din 1956 s-au făcut numeroase eforturi pentru a introduce liberalizarea şi democratizarea prin intermediul reformelor graduale. Aceste eforturi se împart în trei categorii, fiecare deosebindu-se prin strategia sa călăuzitoare. Prima abordare, pe care eu o numesc «mai întâi politica», pleca de la ideea că soluţia era reforma partidului şi a instituţiilor de stat, pentru că, sub un regim socialist adevărat, partidul-stat comanda economia şi societatea. Reformele începute în Polonia în 1956 sunt tipice pentru această strategie.

Abordarea dominantă în anii 1960 a fost strategia «mai întâi economia». Ea s-a concentrat asupra economiei ca fiind singurul punct de plecare, pentru că reforma economică nu părea ameninţătoare din punct de vedere politic, iar oficialii puteau fi mult mai uşor convinşi să susţină schimbările desemnate să sporească venitul şi să ridice standardele de viaţă. Unii susţinători ai ceea ce s-a numit «socialismul de piaţă» au sperat că schimbarea economică va deschide şi calea spre schimbarea socială şi, eventual, politică.

---

[1] Vaclav Havel, «The Power of the Powerless», în John Keane, ed., *The Power of the Powerless* (New York: M.E.Sharpe, 1985), 92, 95; Jacek Kuron, *Polityka i odpowiedzialnosc* (London, Aneks, 1984); Adam Michnik, *Letters from Prison and Other Essays* (Berkeley, University of California Press, 1985) şi *Penser la Pologne* (Paris, La Decouverte, 1983); şi Janos Kis, *Politics in Hungary: For a Democratic Alternative* (Highland Lakes, N.J., Atlantic Research and Publications, 1989).

https://biblioteca-digitala.ro

Cea de-a treia strategie, asociată cu epoca de avânt din anii 1970, accentua influenţa pe care legăturile economice cu Vestul puteau ajunge s-o exercite asupra evoluţiilor din cadrul Uniunii Sovietice şi Europei de Est. Cu cât ţările din Europa de Est puteau fi făcute să depindă mai mult de creditele, tehnologia şi comerţul cu Vestul, făcând ca teoria să devină populară în multe cercuri politice occidentale şi printre unii reformatori comunişti, cu atât puteau fi făcute mai mult să respecte drepturile omului, garanţii formulate în cea de-a «treia rundă» a Acordului de la Helsinki din 1975, pentru a limita practicile represive şi pentru a-şi liberaliza economiile.

Cele trei strategii au contribuit la extinderea sferei autonomiei sociale în ţările din blocul sovietic, în special în Polonia şi Ungaria, dar progresul a fost limitat şi inegal, iar câştigurile au fost adesea precare. În 1968 intervenţia sovietică armată împotriva «socialismului cu faţă umană» din Cehoslovacia a micşorat considerabil speranţele reformiste în Europa Centrală şi de Est. Şi totuşi, această deziluzie, împreună cu progresul anterior au netezit calea pentru o a patra strategie, elaborată de intelectualii independenţi din regiune, pe care o numesc strategia «mai întâi societatea». La mijlocul anilor 1970, ei au devenit ceea ce considerau a fi (parafrazându-l pe Lenin) veriga slabă a sistemului comunist. Strategia lor era una anti-politică, iar discursul lor era limbajul moralităţii.

«Mai întâi societatea»

Programul «mai întâi societatea», deşi a fost formulat în mai multe articole, poate fi rezumat în câteva propoziţii. Primul său postulat, exprimat memorabil de către Soljeniţîn şi Havel, era *a trăi în adevăr*. Acesta era un imperativ moral autentic şi, de asemenea, o cale de a respinge legitimitatea unui spaţiu public care se baza pe acceptarea forţată a unei definiţii oficiale a realităţii. Al doilea postulat era *valoarea auto-organizării*. Asociaţiile constituite şi actele de solidaritate realizate dincolo de sfera partidului-stat erau valorizate pentru ele însele şi, de asemenea, în calitate de participanţi la reconstrucţia unor relaţii sociale. Al treilea postulat era *respectul faţă de lege*. Disidentul ungar Janos Kis vorbea despre importanţa «remarcabilului exerciţiu al drepturilor».[2] Constituţiile şi legile «republicilor populare» au devenit instrumente ale confruntării, ca şi acele întăriri ale legii internaţionale, cum au fost acordurile de la Helsinki.

Oricum ar fi numită – «*polis* paralel», «cultură independentă», sau «societate independentă», – ideea societăţii civile s-a restrâns în mare măsură la cercurile înguste ale intelectualilor independenţi din fiecare ţară estică sau central-europeană. Excepţia, desigur, a fost Polonia. Aici au apărut comitete pentru apărarea studenţilor, credincioşilor şi ţăranilor, ca şi «universităţi-

---

[2] G.M. Tamas, «The Legacy of Dissent: How Civil Society Has Been Seduced by the Cult of Privacy», *Times Literary Supplement*, 14 mai, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

nomade» neoficiale, care au devenit nucleele partidelor politice şi, cel mai celebru caz, sindicatul «Solidaritatea» care s-a născut din greva de la *Lenin Shipyard* din Gdansk, în vara lui 1980. Strategia «mai întâi societatea» urmărea să conducă la o reconstrucţie graduală a societăţii civile, de la care se aştepta, pe măsură ce se dezvolta, limitarea fermă dar paşnică a terenului asupra căruia se întindea autoritatea partidului-stat. Această strategie putea să nu ducă niciodată la detronarea partidelor comuniste, dar putea reduce substanţa puterii lor până la punctul în care, ca în cazul reginei Angliei, ele ar fi domnit, dar n-ar fi condus.

Planul «mai întâi societatea», de a reconstrui insule de independenţă socială, a devenit curând vehicolul unor şi mai mari speranţe ideologice. In această euforie, aceste insule au ajuns să fie considerate precursoarele unei societăţi viitoare, care urma să depăşească nu numai comunismul, dar şi democraţia capitalistă de tip occidental. Societatea civilă care lua naştere în Europa Centrală şi de Est urma să răspundă nu numai crizei «socialismului adevărat», dar şi problemelor Occidentului. Strategia «mai întâi societatea» şi linia sa anti-politică erau considerate prevestitoarele unei schimbări la scară planetară a înseşi civilizaţiei umane.

Primul Congres al «Solidarităţii» a formulat ceva asemănător acestei viziuni în documentul său despre «republica auto-guvernatoare», care însemna societatea civilă emancipată de sub tutela statului. Astfel de noţiuni n-au avut o singură sursă: le putem găsi în ideea lui Marx despre decăderea statului, dar şi în antipatia poloneză tradiţională faţă de stat (uşor de înţeles într-o ţară cu o istorie a guvernărilor străine).

Ideologia societăţii civile avea legături cu paradigma totalitaristă. În Occident, această modalitate de a descrie comunismul era asociată cu numele unor autori ca Hannah Arendt, Carl J. Friedrich şi Zbigniew Brzezinski. În pofida prestigiului său, majoritatea sovietologilor şi comentatorilor politici au respins modelul totalitarist către sfârşitului anilor 1950. În unele tabere, a vorbi despre totalitarism însemna a risca să fii etichetat ca un «luptător rece», de dreapta, cu o viziune neştiinţifică, ideologică despre realitatea comunistă. În anii 1970 şi 1980, unii experţi occidentali în problemele URSS şi ale altor ţări comuniste au apreciat diferenţele dintre aceste ţări şi Occident ca fiind secundare. În loc să vorbească despre comunism sau totalitarism, aceşti autori vorbesc despre sisteme modernizatoare, birocratice sau corporatiste, caracterizate de un pluralism organizaţional sau instituţional.

În acelaşi timp, e destul de ciudat că modelul totalitarist a început să predomine în gândirea cercurilor independente chiar din interiorul lumii comuniste.[3] Prin anii 1970, condiţiile din Polonia, Ungaria şi chiar Cehoslovacia şi URSS erau o umbră palidă faţă de ceea ce fuseseră sub stalinism. Deci, într-un fel, descrierea «socialismului adevărat» oferită de disidenţii din Est era

[3] Jacques Rupnik, «Le totalitarisme vu de l'Est», în Guy Hermet, Pierre Hasner şi Jacques Rupnik, ed., *Totalitarismes* (Paris, Economica, 1984), 43-75.

https://biblioteca-digitala.ro

la fel de nerealistă ca şi cea a majorităţii sovietologilor din Vest. Noua popularitate a modelului totalitarist printre dizidenţii din centrul şi estul Europei reflecta alienarea şi marginalizarea lor crescândă, pierderea încrederii că sistemul ar putea fi reformat din interior.

Socialismul din anii 1970 şi 1980 era în mod evident diferit de acela din anii 1940 şi 1950, când partidele comuniste aveau încă aspiraţii revoluţionare autentice. Societatea devenise mai puţin totalitară, dar instituţiile create în timpul perioadei revoluţionare şi-au păstrat forma. Cu alte cuvinte, totalitarismul ca mişcare milenaristă murise de mult, dar setul de instituţii pe care îl crease rămăsese, ca fosila unui animal preistoric dispărut – partidul-stat care corupea statul, societatea şi economia în acelaşi fel.

În mod paradoxal, opoziţia datora faptul că ea continua să existe tocmai statului pe care opozanţii îl denunţau ca fiind totalitar. Această toleranţă nu era desigur, atât principială, cât datorată presiunii Occidentului (interesele economice, plus procesul Helsinki, plus nevoia de respectabilitate).

Deşi ca descriere a realităţii lăsa încă mult de dorit, paradigma totalitaristă a jucat un rol important în mobilizarea şi integrarea cercurilor de dizidenţi independenţi. Opoziţiile rigide adevăr *versus* fals, spontaneitate *versus* dirijare, voluntarism *versus* coerciţie şi libertate *versus* restricţie au servit la separarea lumii opoziţiei care se năştea, şi care se autointitula «societate civilă», de lumea oficială a partidului-stat cu toate compartimentele sale.

Rolul educaţional şi modelator pe care l-a jucat opoziţia în anii 1970 şi 1980 a fost esenţial: a contribuit la popularizarea atitudinii civice şi a idealului domniei legii, şi a subminat legitimitatea ordinii existente. Acele oaze de societate civilă care se năşteau au contribuit la elaborarea şi articularea unor valori şi identităţi colective alternative în mai multe ţări din Europa Centrală şi de Est. Destrămând monopolul statului asupra presei, discursului public şi formulării de perspective asupra viitorului, dizidenţii au adus contribuţii majore la deschiderea unei sfere publice autentice.

Aceste eforturi făceau parte din strategia de ansamblu a opoziţiei din ţările Europei Centrale şi de Est, de a crea ceea ce s-ar putea numi o «societate civilă minimală». Cuvântul «minimal» este potrivit, deoarece chiar şi atunci când «Solidaritatea» se afla la apogeul puterii sale, societăţile civile din blocul estic nu aveau prea multe în comun cu ceea ce se cheamă societate civilă în democraţiile dezvoltate, cu o lungă tradiţie a autonomiei sociale. La fel de bine am putea să spunem în loc de «minimală», «defensivă» şi «morală», denotând astfel o entitate care se definea pe sine prin opoziţie faţă de stat.[4] Dar o societate civilă a cărei esenţă era opoziţia radicală faţă de statul comunist nu putea supravieţui dispariţiei acelui stat. Deşi ceasul victoriei asupra comunismului a sosit, acest aspect nu devenise încă evident.

---

[4] Pierre Hassner, «Les Révolutions ne sont plus ce qu'elles etaient», în Jacques Semelin, ed., *Quand les dictatures se fissurent...Resistances civiles a l'Est et au Sud* (Paris, Desclee de Brouwer, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

După înfrângerea statului comunist a urmat o explozie de euforie – această înfrângere fiind privită în general ca semnalând victoria societății civile. Alegerile din Polonia din iunie 1989 au fost câștigate de Comitetele Cetățenești, care au apărut ca ciupercile în toată țara. «Noi nu avem nevoie să definim (societatea civilă)», spunea binecunoscutul disident polonez Bronislaw Geremek în august 1989, «noi o vedem și o simțim».[5] Jiri Dienstbier, un viitor ministru de Externe cehoslovac, vorbea de «societatea civilă la putere» pe măsură ce Forumul Civic a devenit partenerul principal de negocieri al regimului comunist pe cale de dispariție în timpul Revoluției de Catifea.

În mod simbolic, dărâmarea Zidului Berlinului în 1989 a jucat același rol pe care l-a jucat căderea Bastiliei în 1789. Într-o clipă, «societatea civilă revoluționară» a căpătat ființă. Și totuși, sentimentul de triumf, atmosfera de vacanță n-a durat mult. Existența unei societăți civile a rezistenței depindea de existența unui stat ostil, care nu oferea nici o șansă compromisului. Imediat ce acest stat a dispărut, s-a dezintegrat și societatea civilă care i se opunea. Societatea civilă revoluționară este prin definiție un fenomen de tranziție, chiar dacă ea rămâne adânc întipărită în mințile participanților săi, ca un mit sau ca un ideal.

Iluzia unei «societăți civile la putere» și ideologia anti-politică a opoziției au avut anumite consecințe importante, deși trecătoare. O dată cu cucerirea puterii prin revoluțiile din 1989, dizidenții s-au străduit în zadar să păstreze unitatea organizațiilor amorfe ale societății civile morale.

Eforturile lor au fost impulsionate de o aversiune față de partide și partizanat, care își avea rădăcinile într-un scepticism profund față de diviziunile politice tradiționale. Mulți activiști ai societății civile au simțit că împărțirea în stânga și dreapta era o convenție desuetă, care nu avea nici o relevanță pentru posibilitățile reale cu care se confruntau societățile care se nășteau după comunism. În același timp, ei înțelegeau că spațiul politic al țării lor nu mai putea fi împărțit în două tabere – totalitară și democratică. Multe dintre afirmațiile noilor lideri relevau credința că țările Europei Centrale și de Est puteau găsi noi forme de organizare politică și de reprezentare a intereselor, care să evite capcanele și costurile asociate cu democrația parlamentară de tip occidental.

Mitul societății civile unite, anti-politice și susținătoare a reformei radicale a fost unul dintre primele accidente ale erei postcomuniste. De îndată ce autoritățile comuniste s-au arătat dornice să împartă puterea (sau chiar să renunțe la ea), politica a intrat din nou în scenă. Ceea ce fuseseră «societăți civile morale» au devenit blocuri politice – mai întâi în opoziție și apoi, o dată

---

[5] Citat în Flora Lewis, «Civil Society: Its Limits and Needs», *International Herald Tribune*, 30 septembrie 1989. Vezi și Bronislaw Geremek, «Civil Society Then and Now», *Journal of Democracy*, 3 (aprilie 1992), 3-12.

https://biblioteca-digitala.ro

cu descompunerea vechilor structuri conducătoare, la putere. S-a dovedit că societatea civilă fusese doar o costumaţie cerută de momentul istoric; utilitatea ei a dispărut o dată cu vremurile care dictaseră să fie purtată. Marile organizaţii, care înainte fuseseră în prima linie, s-au destrămat când au început să se confrunte cu decizii politice reale şi au început să se formeze sisteme multipartite. Responsabilităţile şi oportunităţile concrete au vindecat mulţi lideri ai societăţii civile morale de noţiunile iluzorii despre posibilitatea unei a «treia căi», dincolo de capitalism sau socialism, sau de dictatură şi democraţie. Aceste fantezii au fost înlocuite de decizia de a imita organizările occidentale, cum ar fi democraţia constituţională, piaţa şi domnia legii. «Intrarea în Europa» sau «revenirea la o societate normală» au devenit lozincile celor mai mulţi dintre liderii care proveneau din taberele opoziţiei democratice faţă de comunism.

Societatea civilă morală a primit lovituri din toate direcţiile. Activiştii săi au migrat *en masse* în guvernământ şi afaceri, lăsând descoperite o mulţime de asociaţii, grupuri pentru apărarea drepturilor omului, concernuri editoriale independente şi instituţii educaţionale informale. Un exemplu relevant în mod deosebit a fost recrutarea masivă în cadrul Ministerului Polonez al Afacerilor Interne, inclusiv în cadrul Poliţiei politice, a tinerilor activişti din grupul pacifist Pace şi Libertate.

Dar cel mai mare şoc pentru activiştii societăţii civile a fost descoperirea condiţiei reale a societăţii. «Revoluţiile» din 1989 au avut loc nu pentru că societatea civilă era extraordinar de puternică, ci pentru că politicile lui Gorbaciov de *glasnost* şi *perestroika* au creat o criză internaţională profundă a regimurilor satelit ale Uniunii Sovietice din Europa Centrală şi de Est. Curând a devenit limpede că foştii opozanţi aveau un suport social limitat, chiar acolo unde existase o nemulţumire adâncă faţă de vechea ordine. Toate slăbiciunile societăţii civile au fost puse pe seama efectelor distructive ale *ancien régime*-ului. O dată cu distrugerea partidului-stat, carenţele au fost înlăturate şi testul era la îndemână. Ar fi ieşit oare la iveală virtuţile societăţii civile – o mai mare înclinaţie către idealism şi rezistenţa faţă de materialismul de tip occidental ?

După 1989, ideologii conducători ai societăţii civile, ca Vaclav Havel şi Adam Michnik, au devenit critici severi ai propriilor lor societăţi. Ei zugrăveau portrete întunecate ale ţărilor lor, pline de intoleranţă, xenofobie, tendinţe nedemocratice, materialism şi aşa mai departe.[6] O literatură abundentă detalia ravagiile pe care *ancien régime*-ul le lăsase în urmă. Cu doar câţiva ani înainte, mulţi dintre aceşti autori scriau despre aspiraţiile populare către independenţă, tăria valorilor tradiţionale, semnele rezistenţei pasive şi chiar active; acum subiectul lor favorit devenise pericolul pe care îl prezintă societatea postcomunistă pentru reforma politică şi economică. O mulţime de scriitori semnalau şi deplângeau atitudini şi comportamente incompatibile cu valorile

[6] Vezi, de pildă, Vaclav Havel, «Paradise Lost», *New York Review of Books*, 9 aprilie 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

societăţii civile. A curs multă cerneală pentru descrierea lui *homo sovieticus* – acel tip uman bănuitor şi meschin produs de socialismul adevărat. Aşa cum nota un observator pătrunzător, cu uşoară ironie: «Nu se ştie cum, pe nesimţite, o societate magnifică, admirată de întreaga lume, s-a transformat într-o adunătură imprevizibilă care ameninţă propria sa existenţă; tot ce se poate spune în apărarea ei este că, pentru multă vreme, a fost subjugată de comunism».[7]

Limitarea statului

În anii 1980, când încă nu apăruseră semnale ale imploziei socialismului care urma să se producă în Europa Centrală şi de Est, opozanţii obişnuiau să pună o întrebare amuzantă, care nu poate ascunde în întregime anxietatea profundă din spatele ei. «Ştim că voi puteţi să faceţi o ciorbă de peşte dintr-un acvariu», spuneau ei, «dar puteţi să faceţi un acvariu dintr-o ciorbă de peşte?» Cu alte cuvinte: putem reconstrui o societate civilă, o democraţie viabilă şi o economie de piaţă dezvoltată în ţări măcinate de decenii întregi de conducere comunistă? Astăzi am putea risca un răspuns pozitiv care implică faptul că «acvariul». chiar atunci când teroarea comunistă a atins apogeul, n-a devenit niciodată «ciorbă de peşte». În acelaşi timp, experienţele ultimilor ani au adus diferenţe enorme între ţări care pentru multă vreme au fost supuse aceloraşi instituţii şi mecanisme de control. Au ieşit la iveală diferenţe înrădăcinate în istoria îndepărtată şi în tradiţiile caleidoscopice, deşi este evidentă şi influenţa puternică a opţiunilor făcute astăzi. Astfel, situaţia curentă şi prospecţiunile pentru viitor ale ţărilor central europene (Polonia, Republica Cehă, Ungaria, Slovenia, Slovacia şi, probabil, Croaţia) şi ale ţărilor baltice (Lituania, Letonia şi Estonia) sunt foarte diferite de cele ale altor foste republici sovietice sau ale ţărilor balcanice (România, Bulgaria, Albania, Serbia şi alte republici ex-iugoslave, în afară de Croaţia şi Slovenia).

Eradicarea moştenirii comuniste a necesitat acţionarea în două direcţii principale: o separare radicală a domeniilor economic, social şi politic şi o limitare a rolului statului. Sub comunism – chiar în versiunea cea mai blândă şi mai restrânsă a acestuia – nu existau societate, economie sau chiar stat în sensul cel mai strict: aceste domenii erau strict integrate şi subordonate unui singur aparat de putere. Acest lucru era valabil nu numai «la vârf», dar şi «la bază»: pe lângă rolul lor economic, întreprinderile îndeplineau şi un important rol social, cultural, precum şi alte funcţii. O dată ce comunismul a căzut, erau necesare, deci, o ruptură clară cu confuzia totalitaristă, separarea partidelor politice de stat, împărţirea puterii în cadrul statului, şi separarea economiei, politicii şi vieţii sociale.

---

[7] Jerzy Szacki, «Polish Democracy: Dreams and Reality», *Social Research*, 58 (Winter 1991), 712.

https://biblioteca-digitala.ro

Prerogativele statului au fost limitate în grade diferite în ţările postcomuniste, dar peste tot ele au fost reduse şi descentralizate. «Spaţiul public» a fost redeschis o dată cu abolirea cenzurii, s-a asigurat un acces mai larg la mass-media ş.a.m.d. Poliţia politică a fost ţinută mai din scurt. Vechile instituţii au fost înlocuite sau serios transformate. Legislaţia a început să se conformeze standardelor internaţionale. Competiţia politică a ajuns la ordinea zilei. A apărut un al treilea sector, sectorul non-profit sau non-guvernamental, ca rezultat al schimbării legilor care guvernau asociaţiile, fundaţiile şi organizaţiile sociale.

A fost revoluţionată viaţa economică. În multe ţări postcomuniste, inclusiv în Rusia, sectorul privat dă acum jumătate sau chiar mai mult din venitul naţional brut. Au fost înlăturate barierele din calea comerţului şi investiţiilor, şi s-a produs privatizarea şi reprivatizarea extensivă. Aproape peste tot în regiune au luat fiinţă sectoare bancare şi pieţe de capital reale.

În anii de după 1989 gândirea liberală a ajuns intelectual – dacă nu întotdeauna politic – predominantă în ţările care conduc regiunea din punct de vedere al dezvoltării. Liderii liberali, ca prim-ministrul Republicii Cehe, Vaclav Klaus, susţineau că, o dată cu înlăturarea restricţiilor artificiale, statul totalitar ar fi înlăturat şi ar fi promulgate regulile de bază ale jocului, iar pieţele şi democraţia ar apărea ca o urmare firească. În transformarea pe care a condus-o cu succes, Klaus a pus accentul direct pe politicile «pasive» (auto-limitarea conştientă a prerogativelor statului, liberalizare şi reglementări pe termen lung).[...] (Guvernul său a condus, de asemenea, o politică foarte activă de protecţie a locurilor de muncă, întârziind aplicarea unei legi cu privire la falimentul întreprinderilor pe o perioadă de doi ani.) După cum caracteriza Klaus însuşi activitatea guvernului său:

«În ultimii doi ani am definitivat crearea unui sistem democratic care garantează libertăţile civile fundamentale şi permite oricăruia dintre noi să beneficieze de aceste libertăţi. A fost instituită, de asemenea, o economie de piaţă, în care statul deţine o pondere mică şi în care rolul statului este diminuat în mod constant. [...] În domeniile politic, economic şi civic fiecare dintre noi are un spaţiu adecvat pentru a putea lua decizii în mod liber, precum şi pentru libera iniţiativă».[8]

Abordarea liberală afişează un optimism debordant în privinţa capacităţilor de adaptare ale populaţiei. Schimbarea este iniţiată de la vârf, dar succesul ei depinde de punerea în mişcare a forţelor creative ale societăţii. Piaţa este o sursă de puternici stimuli negativi – teama de faliment, şomaj sau mobilitate în jos – dar şi de mobiluri pozitive – tentaţia de a fi bogat, puternic, precum şi cea a prestigiului social. Un sistem garant neutralizează mult din potenţialul opoziţiei sociale faţă de privatizare. Mitica proprietate comună a întregului popor face loc agregatului proprietăţii individuale. Ideologia socialistă a

---

[8] Adresa din 6 decembrie 1994 către Parlamentul Republicii Cehe, citată în Vaclav Havel, Vaclav Klaus şi Petr Pithart, «Rival Visions».

https://biblioteca-digitala.ro

egalităţii se predă în faţa ideologiei liberale a îmbogăţirii, iar ideea propăşirii colective dezarmează în faţa celei a prosperităţii individuale.

Viziunea liberală a reconstrucţiei sociale spontane este antipolitică. Transformarea economiilor şi societăţilor este descrisă în termeni predominant tehnici: regulile pieţei şi societatea deschisă trebuie grefate cât se poate de repede, în aşa fel încât pacientul să nu respingă transplantul. Problemele nu se pun niciodată cu privire la grupurile sociale către care sunt îndreptate reformele, şi nici asupra forţelor sociale pe care se sprijină. Uneori este menţionată «clasa de mijloc», dar nu se recunoaşte decât foarte puţin sau chiar deloc faptul că în Europa centrală şi estică acest grup rămâne un spirit aflat în căutarea unui corp social.

Iniţial, programul liberal s-a bucurat de un larg sprijin social, mai cu seamă datorită faptului că reprezenta antiteza absolută a *ancien régime*-ului. Totuşi, acest sprijin s-a diminuat zi de zi, practic în fiecare ţară din această regiune.[...] De fapt, baza reală a revoluţiei sociale şi economice constă în cercurile guvernamentale (în mod special în domeniul executivului şi a consilierilor), în noua clasă de oameni de afaceri şi în micile grupuri de intelectuali.

Liderii reformelor liberale din Europa Centrală şi de Est au îndoieli în privinţa conceptului de societate civilă. Prim-ministrul Klaus vorbea liber despre «ideea aberantă de societate civilă», referindu-se evident la faimoasa afirmaţie a lui Margaret Thatcher, anume că «nu există societate, ci numai indivizi şi familiile acestora». El părea să privească societatea civilă ca pe un cal de tracţiune pentru colectivism, noua birocraţie şi căutări fanteziste ale «celei de-a treia căi». Făcând în mod evident aluzii la preşedintele Havel, Klaus enumera criticii care nu erau satisfăcuţi cu «cetăţenii liberi», ci voiau în schimb «cetăţeni mai buni», şi atrăgeau atenţia asupra «elitistului moralizator şi perfecţionismului ambiţios, care ar crea o huxleyană *brave New World*».[9] Reformatorii liberali par să aibă aversiune în special faţă de ideea de reprezentare a interesului în economie, în care văd o sursă de limitare a corporatismului şi o ameninţare la adresa reformelor bazate pe piaţă.

Rătăciţi în postcomunism

Ideologia societăţii civile morale îşi plasa aşteptările în auto-organizare, în auto-ajutorare şi în acţiunile cetăţeneşti. Aceste speranţe izvorau din credinţa că restricţiile «totalitariste» limitaseră forţele sociale active, însetate de dorinţa de a acţiona liber. Dincolo însă de sfera economicului şi, până la un anumit grad, de sfera guvernării locale (în special în Polonia), nivelele activităţii sociale autonome fuseseră descurajante.

Dintre multele motive ale acestei dezamăgiri, cel mai important (cel puţin pentru început) a fost recesiunea economică de la începutul anilor '90. Oamenii, îngrijoraţi de lipsa locurilor de muncă şi de scăderea veniturilor reale,

---

[9] Adresa din 17 noiembrie 1994 cu ocazia aniversării Revoluţiei de Catifea, citată în Havel, Klaus şi Pithart, «Rival Visions».

https://biblioteca-digitala.ro

sunt preocupaţi în primul rând de supravieţuire şi nu sunt apţi să se angajeze în activităţi sociale, culturale, ştiinţifice, politice şi filantropice. Crizele bugetare ale statului au provocat o diminuare a tuturor cheltuielilor «inutile», incluzându-le aici şi pe cele care ar fi putut sprijini activităţile independente de stat. Sub presiunea unor asemenea constrângeri, şi câteodată din raţiuni doctrinare, unele guverne din regiune au încercat să pună pe seama societăţii o mare parte din responsabilităţile privind sănătatea, învăţământul, cercetarea ştiinţifică şi bunăstarea socială.

Trecerea de la sfera publică la cea privată trebuie privită ca o reacţie naturală faţă de anii de participare şi mobilizare forţată. Viaţa de zi cu zi în socialism i-a învăţat pe oameni să supravieţuiască individual şi să se teamă de orice asociaţie cu acţiune colectivă independentă. Departe de a crea un «nou om socialist», liber de egoism şi lăcomie, comunismul a produs de fapt nişte făpturi cinice, atomizate şi amorale, pricepute la vorbe cu două înţelesuri şi la «aplicarea sistemului», dar incapabile de o iniţiativă efectivă. Precaritatea organizaţiilor independente, inclusiv a partidelor politice, sugerează lipsa unei culturi a activităţii colective libere.

Societăţile rămase în urma dezintegrării comunismului erau locuri unde societatea civilă, tradiţiile, normele morale, funcţionarea legii şi organizaţiile voluntare fuseseră distruse sau slăbite până la extrem. Cu cât mai totalitar a fost regimul, cu atât mai dramatice au fost consecinţele prăbuşirii lui. În multe părţi din Balcani şi din fosta Uniune Sovietică, unde comuniştii conduseseră cu o mână de fier societăţi tradiţionale de tip patriarhal, colapsul mecanismelor de control a avut consecinţe dezastruoase. După cum spunea un ziarist rus, «în trecut existau reguli ale jocului, bune sau rele, sau oricum erau. Şi exista frica. Acum nu mai avem reguli, nici bune, nici rele, iar frica nu mai există».[10]

Ţările central şi est-europene au asistat la prăbuşirea multora din structurile de funcţionare a statului, sau a instituţiilor sociale formale care aveau rolul de a executa funcţii aparţinând în mod obişnuit societăţii civile. În faza de agonie a socialismului, numeroase sarcini cu privire la bunăstarea socială şi la redistribuirea veniturilor erau îndeplinite de întreprinderile de stat, mai degrabă decât de agenţii specializate publice, sau private. Astăzi, raţionalitatea economică forţează întreprinderile să abandoneze aceste sarcini. Întregul sistem al asistenţei financiare pentru construcţia de locuinţe, al asigurării concediilor de odihnă, al cluburilor sportive, sănătăţii, îngrijirii copiilor şi altele, a dispărut.

Prăbuşirea multor organizaţii asociate cu Partidul Comunist a dus, de asemenea, la slăbirea coeziunii sociale. Deşi aceste corpuri au avut o contribuţie indiscutabilă în eforturile de control social şi de îndoctrinare ale regimului, ele au devenit totuşi structuri sociale utile. Cluburile sportive, casele de cultură, taberele de vară, asociaţiile de tineret, cluburile pensionarilor şi altele

---

[10] Iuri Şcekoşchin, citat în Margaret Shapiro, «Corruption Threatens to Spill Russia's Economic Brew», *Washington Post*, din *International Herald Tribune*, 14 noiembrie 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

asemănătoare au umplut un anumit gol, deşi unul creat tot de sistemul comunist prin suprimarea tuturor variantelor autonome ale acestor instituţii. Astăzi, micşorarea bugetului de stat, îndoiala cu privire la vechile legături de putere şi subordonare, şi conştiinţa lichidării instituţiilor care asigurau funcţionarea comunismului au conspirat la eliminarea acestor structuri.

Implantarea unor noi instituţii ale societăţii civile cere timp, voinţă, competenţă şi fonduri. În acelaşi timp, se degajă impresia că societatea de azi nu este mai puţin – ba chiar că este în mai mare măsură – atomizată, decât în ultimii ani ai comunismului. Oamenii se simt «rătăciţi» în noua realitate a postcomunismului. După cum explică Elmer Hankiss:

«Până acum milioane de oameni şi-au pierdut, sau se tem să nu-şi piardă rolurile şi poziţiile pe care le deţineau în sfera producţiei şi distribuţiei. Ei s-au rătăcit în labirintul relaţiilor sociale şi industriale care se află în mijlocul unei transformări haotice. Oamenii nu mai ştiu, sau nu ştiu încă regulile noilor jocuri; care le sunt obligaţiile şi drepturile; ce trebuie să facă şi pentru ce, care este preţul şi răsplata pentru asta. Nu mai există nici o autoritate căreia să i se adreseze, nici o valoare la care să se raporteze».[11]

Nu toate organizaţiile afiliate comuniştilor au dispărut din Europa centrală şi răsăriteană după 1989, iar cele care au rămas – incluzând partidele politice, sindicatele muncitoreşti şi asociaţiile de întreprindere – exercită o puternică influenţă în spaţiul dintre stat şi individ sau familie. Se înţelege, în noile condiţii, aceste organizaţii au programe diferite, şi adesea au nume şi conducători noi. Uneori ele urmează o linie ideologică radical opusă celei adoptate de predecesorii lor din era comunistă, dar din punct de vedere organizaţional au o anumită continuitate. Susţinătorii decomunizării radicale citează eşecul în despărţirea netă de vechea ordine ca motiv al forţei instituţionale a ex-comuniştilor. Nomenclatura a reuşit să transforme puterea politică în capital social şi a păstrat controlul asupra unei mari părţi din mass-media şi a activităţii organizaţiilor non-guvernamentale. Succesorii grupurilor şi partidelor comuniste au reuşit şi ei să păstreze o parte considerabilă din resursele predecesorilor lor.

E de la sine înţeles că partidele ex-comuniste, sindicatele şi alte organizaţii de acest gen au avut un ascendent asupra rivalilor democraţi nou apăruţi. Şi totuşi, argumentul partizanilor decomunizării pare insuficient. Ex-comuniştii s-au adaptat cu abilitate noilor condiţii democratice datorită faptului că şi sub regimul comunist organizaţiile lor aveau un rol dublu: ele reprezentau «autorităţile», dar satisfăceau şi nevoi sociale reale. Astăzi, din diferite motive, organizaţiile alternative care pot satisface aceste nevoi sunt totuşi slabe. Ex-comuniştii dispun atât de capital financiar, cât şi uman, având în plus avanta-

---

[11] Elmer Hankiss, «Our Recent Past: Recent Developments in East Central Europe in the Light of Various Social Ideologies and Schools of Scholarly Thought» (adresă trimisă la *Institut für die Wissenschaften vom Menschen*, Viena, Austria, 1994). Vezi şi Chris Hann, «Philosophers Models on the Carpathian Lowlands», în John A. Hill, ed., *Civil Society: Theory , History, Comparison* (Cambridge, U.K., Polity Press, 1995), 158-183.

https://biblioteca-digitala.ro

jul continuităţii; organizaţiile lor grupează sute de mii de oameni care şi-au pierdut (sau nu şi-au găsit încă) responsabilităţile în noua lume postcomunistă.

Noua societate civilă socialistă

Socialismul real, dispărut ca sistem politic şi, într-o mai mică măsură, ca formă de organizare economică, persistă încă în minţile oamenilor, ca şi în instituţiile societăţii civile. Fără să discutăm moştenirile psihologice, morale şi atitudinale ale socialismului real, aş dori să subliniez două din consecinţele acestuia, cu efect imediat în formarea noilor societăţi civile. Una dintre ele este structura socială surprinzător de durabilă şi setul de grupuri de interese formate în cadrul ei; cealaltă este ansamblul la fel de durabil de legături sociale informale, («societatea umbră») creat de oameni pentru a se apăra şi a face faţă cerinţelor socialismului real.

Anii imediat următori lui 1989 au constituit o perioadă de aşteptări ridicate în privinţa independenţei, democraţiei şi «reintrării în Europa»; ele au făcut posibilă suportarea costurilor reformelor. O dată ce reforma a început să aibă efecte dureroase şi entuziasmul să intre în declin, «politica valorii» a făcut rapid loc «politicii intereselor». Credinţa într-un viitor mai bun s-a risipit şi oamenii s-au concentrat asupra protecţiei proprii. Luptând pentru interesele lor sub postcomunism, grupurile sociale formate în cadrul vechiului sistem luptă fără să-şi dea seama pentru restaurarea mecanismelor politice non-piaţă, de formare a structurii sociale.

Mecanismul care creează «societatea civilă socialistă» lucrează în felul următor: anxietatea faţă de înlocuirea liberală a *ancien régime*-ului, plus conştiinţa – datorată unor mass-media libere şi reţelei de organizaţii politice şi sindicale – a intereselor de grup reale, a protestelor provocatoare împotriva reformei şi sprijinirea celor identificate cu trecutul idealizat. Acest proces se desfăşoară chiar şi în condiţiile în care partidele ex-comuniste, precum cele din Polonia şi Ungaria, au înţeles, o dată alese, că nu le rămâne altceva de făcut decât să renunţe la retorica electorală şi să rămână fidele reformei.

Unele instituţii rămase de la socialismul real, ca de pildă satelitul comunist Partidul Polonez al Ţăranilor (PPŢ), au devenit cu adevărat independente după 1989. Formal autonom, dar în fapt inofensiv sub comunism, PPŢ apără astăzi interesele ţăranilor – un rol semnificativ într-o ţară în care mai mult de un sfert din populaţie este angajată în producţia agricolă pe scară redusă, şi unde fermele nu au fost niciodată colectivizate.

Ironia soartei în toate astea e că imediat ce şi-a pierdut puterea politică, economică şi spirituală, socialismul real şi-a găsit un refugiu în sfera pe care a încercat întotdeauna să o suprime: societatea civilă. Atunci când socialismul real domina, «societatea umbră» era un produs al contradicţiilor interne, ineficacităţii şi interdicţiilor lumii oficiale – slăbiciuni pe care indivizii întreprinzători le-au exploatat pentru a-şi asigura securitatea, veniturile şi poziţia socială. Aceşti «operatori» atacau sistemul, evident, dar şi cooperau cu el. Într-o manieră gen imagine-în-oglindă, autorităţile comuniste au încercat să suprime

https://biblioteca-digitala.ro

astfel de comportamente «informale», dar au început să le şi tolereze, parţial datorită faptului că ele sporeau capacitatea adaptativă a sistemului printr-o mai bună sincronizare cu nevoile societăţii. Cel mai bun exemplu este «economia paralelă». Aceasta a ajutat economia oficială să funcţioneze, dar numai pentru că munca, capitalul şi materiile prime treceau *de facto* (şi ilegal) printr-un proces de privatizare.

În anii 1970, pe măsură ce represiunea scădea în intensitate în unele ţări central şi est-europene, au început să se formeze reţele informale pornind de la legături de familie, prieteni şi cercuri sociale intime. Aceste aranjamente nu numai că ofereau beneficii practice, dar ajutau şi la satisfacerea nevoilor de apartenenţă şi scop în viaţă. Societatea părea să aibă două niveluri: unul al instituţiilor oficiale artificiale, şi altul al conexiunilor spontane, formate ca o apărare şi o adaptare la lumea oficială. Cu timpul, această adaptare mutuală a dus la integrarea şi coruperea ambelor lumi. Societatea informală a subminat logica instituţiilor oficiale, în timp ce lumea oficială a intensificat îngustimea patologică a legăturilor sociale. Spaţiul privat şi spaţiul public s-au întrepătruns gradual: statul s-a privatizat, în timp ce viaţa socială s-a colectivizat.

Societatea oficială a socialismului real s-a dezintegrat. Societatea umbră – antiteza ei – a supravieţuit în diferite forme. Chiar şi astăzi, studiile arată că există mai multă încredere în legăturile informale bazate pe rudenie şi cercuri de prieteni apropiaţi (sau oficiali care nu pot fi corupţi), decât în lumea anonimă a instituţiilor, a normelor legale şi a mecanismelor complicate ca acelea ale politicii democratice. Deşi nu putem spune că societatea-umbră este «civilă» sau «civică», ea constituie totuşi unul din cercurile concentrice ale autonomiei sociale moştenite de la vechiul sistem. Ca atare, ea influenţează şansele şi natura societăţii civile propriu-zise.

Relegitimarea societăţii deschise

Viziunea societăţii civile folosită de opoziţia anticomunistă din Europa Centrală şi de Est în lupta sa pentru libertate a eşuat ca program social. Societatea civilă morală, o comunitate antipolitică, anticapitalistă şi anticomunistă a putut rămâne un ideal viabil numai atâta vreme cât a rămas nestânjenită de nevoia de a lua decizii în mod real. Societatea civilă postcomunistă actuală, care se ridică pe ruinele vechiului sistem, este compusă parţial din elemente rămase de la acest sistem, şi parţial din moştenirea unui trecut mai îndepărtat. Societatea civilă se creează într-o atmosferă nefavorabilă de recesiune economică, retragere din afacerile publice, individualism egoist, neîncredere şi lipsa unei culturi a legalităţii. Ea se naşte din expresii ale autonomiei sociale, care adesea sunt departe de civilitate, dacă nu chiar opusul acesteia. Edificarea ei este, de asemenea, o provocare pentru perspectiva egalitaristă, pe care numeroase sondaje de opinie au arătat-o ca fiind adânc înrădăcinată în minţile oamenilor din ţările Europei Centrale şi de Est.

Cetăţenii din aceste ţări pot forma acum asociaţii, îşi pot exprima opiniile în mod public, pot vota, pot ocupa funcţii oficiale ş.a.m.d. Şi totuşi, în privinţa

https://biblioteca-digitala.ro

drepturilor «sociale» şi «economice» situaţia este diferită. Mulţi cred că liberalizarea şi privatizarea au schimbat în mod dramatic relaţiile sociale şi conţinutul drepturilor cetăţenilor. Problema majoră cu care se confruntă societăţile postcomuniste este cum se pot relegitima proprietatea privată şi societatea deschisă, cu toată nesiguranţa care le însoţeşte. Fundamentele morale ale proprietăţii private – în special atunci când ea e concentrată în mâinile unei minorităţi – au fost întotdeauna slabe şi au avut nevoie de sprijin din partea unor valori asociate cu religia, tradiţia, democraţia şi libertatea umană. Nu putem spune că acest sprijin va fi prezent pentru a legitima proprietatea privată şi economia de piaţă în condiţiile postcomunismului.

Schimbarea politică, socială şi economică înseamnă o redistribuire a costurilor şi beneficiilor între grupuri şi indivizi. Clasele de sus şi clasele de mijloc, atât cele vechi, cât şi cele nou formate, trag beneficii de pe urma noii alcătuiri a drepturilor cetăţenilor. Biografiile lor şi modul în care şi-au obţinut bunăstarea sunt o insultă la adresa moralităţii – ceea ce cu greu ar putea reprezenta un atu în favoarea legitimării. Între timp, cei din clasele de jos, a căror participare la viaţa publică este în mod necesar limitată, şi care astfel beneficiază mai puţin de pe urma recuperării drepturilor civile şi politice, sunt şi cei mai afectaţi de noile dificultăţi economice. Ei nu câştigă prea mult de pe urma privatizării, şi pentru ei costurile sunt mai mari în termenii pierderii locurilor de muncă şi a standardelor de viaţă scăzute, chiar dacă pe termen lung vor beneficia de pe urma alăturării la lumea modernă.

Principiul civic nu este doar unul al egalităţii; el creează, de asemenea, baza normativă pentru integrarea intrinsecă a societăţii civile, ca şi pentru integrarea acesteia în sistemul politic. Dezvoltarea societăţii civile, consolidarea democraţiei şi mai strânsa identificare a cetăţenilor cu instituţiile de stat – toate acestea cer contracararea tendinţelor atomizatoare, pe care uriaşele schimbări din ultimii ani (oricât de necesare şi, în cele din urmă, salutare) le-au pus în mişcare.

Din *Journal of Democracy*, vol. 7, January, 1996

În româneşte de
Laurenţiu STAICU

https://biblioteca-digitala.ro

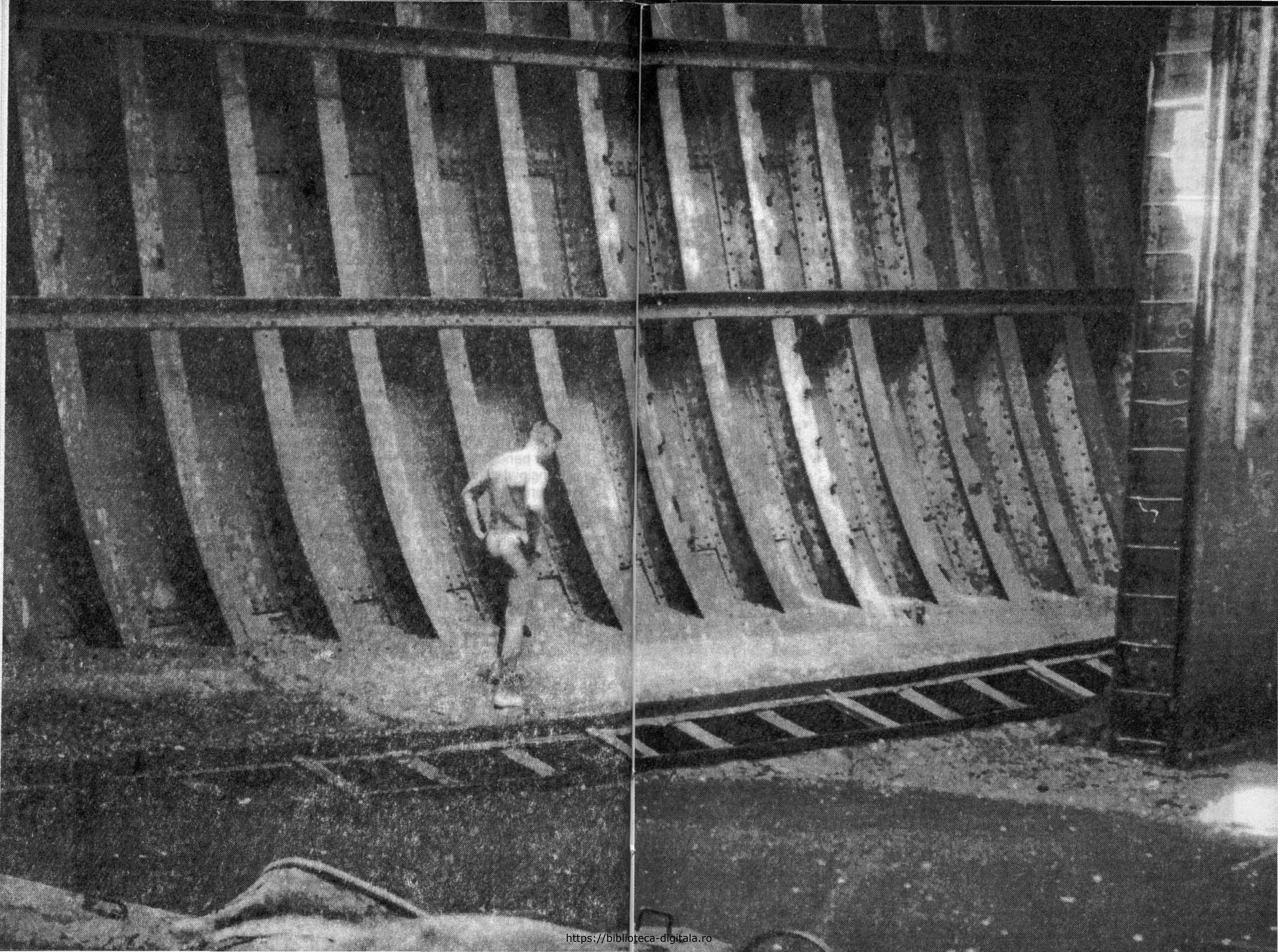

https://biblioteca-digitala.ro

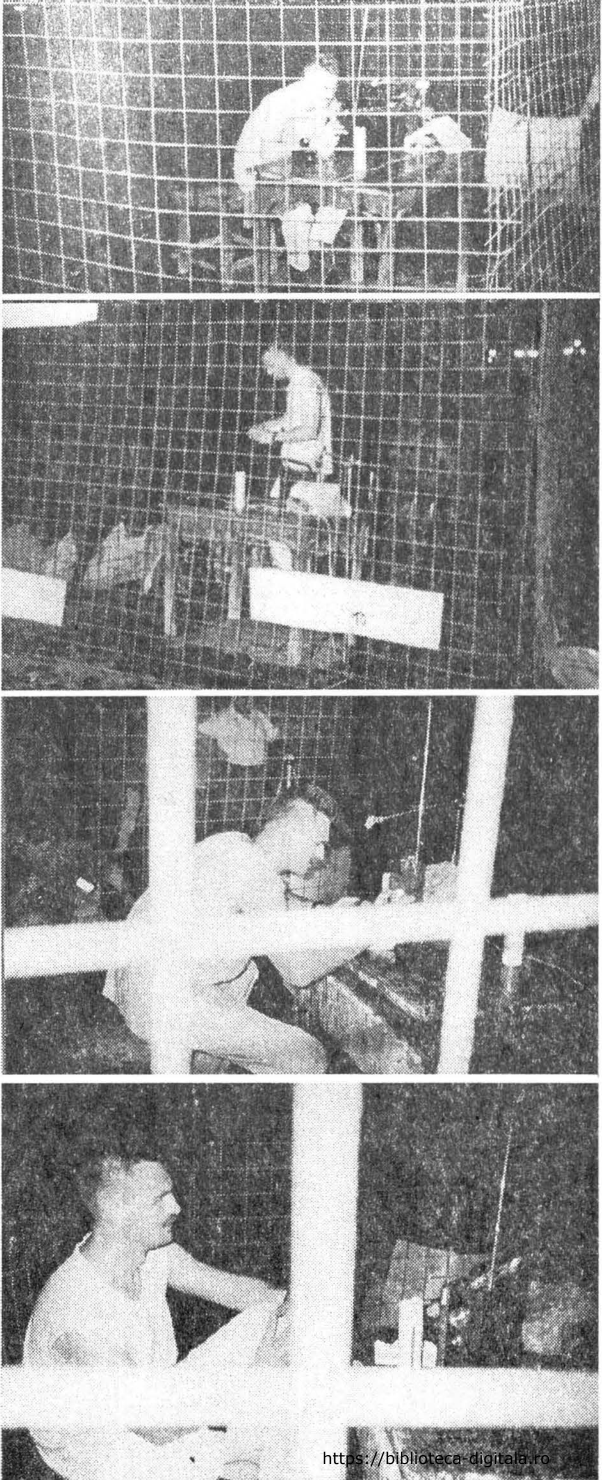

Speaking to Europe, performanță în cadrul simpozionului «Zona Europa de Est», Timișoara, 1994

https://biblioteca-digitala.ro

EXERCIŢIUL TIMID AL TRANZIŢIEI

https://biblioteca-digitala.ro

Democrația de vitrină

Un studiu de
VLADIMIR PASTI,
MIHAELA MIROIU,
CORNEL CODIŢĂ

Obiectele dintr-o vitrină sunt de cele mai multe ori autentice, dau nu sunt folosite – sunt doar expuse. În România ultimilor ani, am elaborat legislaţia necesară unei democraţii, i-am înfiinţat instituţiile, am adoptat o parte dintre practicile acesteia – dezbaterile parlamentare, campaniile electorale, libertatea presei etc. Am făcut un mare pas înainte faţă de totalitarismul comunist, dar am făcut un singur pas. Democraţia pe care am construit-o rămâne într-o etapă minimală – prin felul în care o utilizăm şi prin conţinutul pe care i-l atribuim. Mult timp politicienii s-au concentrat asupra propriilor lor scandaluri şi s-au interesat de realităţile curente mai ales pentru a-şi ataca adversarii, sau pentru a încerca să schimbe promisiuni pe voturi. Dincolo de politică nu prea avem viaţă publică – societatea civilă rămâne vulnerabilă într-o lume care încă mai gândeşte, decide şi acţionează în stil colectivist. Drepturile omului, chiar dacă sunt predate în şcoli, par încă o problemă de import. Le practicăm selectiv – săracii, femeile şi minoritarii sunt absenţii sau excluşii vieţii publice. Iar reînvierea autoritarismului continuă să fie un pericol real. Cauzele sunt banale: democraţia liberală nu a devenit încă o necesitate. Societatea de supravieţuire în care trăim nu mai acceptă totalitarismul, dar o democraţie minimală este, pentru ea, suficientă.

Am construit o democraţie de vitrină.

●

Un progres indiscutabil al tranziţiei româneşti este instaurarea unui regim democratic. Dar el e încă departe de caracteristicile unei democraţii consolidate. Limitele lui principale provin din faptul că democraţia, şi, implicit, exer-

---

Fragment dintr-un studiu nepublicat încă, intitulat România: Starea de fapt *(vol.I,* Societatea*), realizat la sfârşitul anului 1996 sub egida Fundaţiei «Un viitor pentru România».*

https://biblioteca-digitala.ro

ciţiul cetăţenesc sunt minimale. În privinţa democraţiei, ne aflăm într-un echilibru instabil. Avem în faţa noastră o variantă bună şi două proaste. Cea bună se obţine prin maximalizarea democraţiei. Cele proaste sunt: eşuarea în autoritarism – cazul cel mai grav, dar cel mai puţin probabil, din pricina influenţelor externe – şi democraţia de vitrină, mult mai plauzibilă.

Societatea de supravieţuire şi democraţia de vitrină se sprijină şi se produc reciproc. Prin separarea vieţii politice de realităţile economice şi sociale, prin întărirea autorităţii administraţiei, prin minimizarea societăţii civile, democraţia de vitrină acceptă subdezvoltarea ca pe o stare normală a societăţii. La rândul ei, societatea de supravieţuire întăreşte non-activismul civic, marginalizează grupuri sociale întregi şi reduce viaţa publică la simpla intrigă politicianistă. Principalele trăsături ale democraţiei de vitrină sunt produse ale societăţii de supravieţuire – caracterul colectivist al democraţiei politice, minimalismul civic, absenţa vieţii publice.

Teatralismul vieții politice

Una din sursele democraţiei minimale o reprezintă chiar partidele politice. De fapt, formaţiunile politice care au apărut imediat după decembrie 1989, şi care domină şi în prezent viaţa politică românească, seamănă prea puţin cu partidele politice proprii societăţii europene moderne, în ciuda preluării denumirii şi, cel puţin formal, a doctrinelor clasice. Apărute ca simple grupări de susţinere a unor pretendenţi la ocuparea celor mai importante funcţii politice în stat, ele au reuşit să menţină, atât la nivelul mentalităţii publice, cât şi al propriilor strategii, ideea că esenţa şi singurul scop al structurii de partid este deţinerea puterii de guvernare. Partidul e considerat în continuare doar un vehicol, o cale de acces spre culoarele puterii. Partidelor politice româneşti le lipsesc funcţiile esenţiale ale organizaţiilor politice – cum ar fi cea de reprezentare democratică a opiniilor politice, de elaborare a analizelor şi programelor, de dezbatere publică a acestora, de comunicare în interiorul sistemului politic etc.

Din acest motiv, scena politică românească post-revoluţionară a devenit un ciudat amestec de «arenă de gladiatori», în care singura regulă a fost «supravieţuirea, cu preţul dispariţiei adversarului». În politică, dispariţia adversarului se obţine convingând electoratul să nu-l mai voteze – unul din principalele câştiguri ale democraţiei post-comuniste. La rândul ei, o asemenea pierdere de popularitate se obţine prin demascarea adversarului ca fiind altceva decât pretinde – tehnică de mare tradiţie în România, şi pe care a utilizat-o şi Caragiale în dramaturgia sa cu tematică politică. În toţi aceşti ani s-au folosit trei tehnici speciale de «demascare»:

1. Adversarii au fost demascaţi ca incompetenţi. În acest scop, s-au trecut în revistă fie punctele negative ale vieţii economice şi sociale din timpul guvernării lor, dacă au guvernat, fie, în cazul în care s-au aflat tot timpul în opoziţie, s-au făcut analize ale programelor lor în care se arăta că sunt nerealizabile, nerealiste, sau că pot conduce la înrăutăţirea situaţiei.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Adversarii au fost demascaţi ca agenţi ai unor forţe oculte şi răuvoitoare. În cei şapte ani de politică post-revoluţionară, absolut toate partidele şi personalităţile politice importante au fost demascate ca acţionând în slujba unor forţe subterane, de la servicii secrete de spionaj până la organizaţii internaţionale, unele reale (cum ar fi masoneria), altele cu totul fanteziste, (cum ar fi cartelul marii finanţe internaţionale). [...]

3. Adversarii au fost demascaţi ca alcătuind ei înşişi o mafie care utilizează puterea politică pentru a jefui ţara în interes propriu. Acest gen de acuzaţii s-a practicat masiv la adresa fostului partid de guvernământ, pornind de la cazuri reale de corupţie la nivel guvernamental sau statal, dar şi de la simple interpretări răuvoitoare ale unor acte de guvernare fireşti (cum ar fi concesiunile sau garanţiile guvernamentale date unor credite internaţionale, sau alte aranjamente cu FMI sau BIRD). Unele dintre aceste demascări nici măcar nu se refereau la prezent sau trecut, ci speculau asupra viitorului (de pildă, în campania pentru alegerile locale din 1996 candidatul partidului de guvernământ a fost demascat simultan că este bogat şi că este sărac. Sărac fiind, a fost acuzat că va jefui capitala pentru a-şi reface averea, bogat fiind, a fost acuzat tot că va jefui capitala, dar pentru a deveni şi mai bogat, fiindcă bogătaşii sunt lacomi, se ştie).

Caracterul de carnaval sau de teatru absurd al vieţii politice din România actuală provine din faptul că toate aceste «demascări», valabile sau nu, n-au avut nici un efect real. În ciuda fermităţii cu care mass-media sau politicienii au susţinut astfel de afirmaţii, ele n-au condus nici la anchete oficiale, nici la acţiuni judiciare, ci doar la ameninţări reciproce cu procese de calomnie, care durează suficient de mult pentru ca opinia publică să uite complet de la ce au pornit. O vreme s-a crezut că o asemenea ineficienţă a demascărilor provine din desconsiderarea mass mediei, în rolul ei de a patra putere în stat. Atunci au fost aruncate în luptă instituţii «mai serioase»: la începutul lui '96, şeful Poliţiei Române a acuzat justiţia că protejează corupţia, fie pentru că este ea însăşi coruptă, fie la presiunea factorilor politici. Pentru a întări seriozitatea acuzaţiilor, şeful poliţiei şi-a dat chiar demisia, după o conferinţă de presă oficială. După un scandal care a durat două săptămâni, fostul şef al poliţiei a fost numit consilier al ministrului de interne, şi scandalul a fost uitat.

Pe lângă faptul că nu au avut un efect real asupra soartei partidelor sau personalităţilor implicate, «demascările» şi polemicile au avut o influenţă minoră asupra relaţiilor dintre partide şi politicieni.[...] Nici măcar asupra opiniei publice demascările n-au avut efectul scontat, ele nereuşind să clintească electoratul stabil al unui partid sau al unei personalităţi puternice. Mutaţii ale electoratului au avut loc, şi uneori au fost chiar spectaculoase, dar n-au avut nici o legătură directă cu demascările sau polemicile politice. Singurul efect notabil al concentrării politice româneşti asupra atacării adversarului cu orice mijloace – şi, de regulă s-au ales cele mai senzaţionale – conjugată cu lipsa de consecvenţă în susţinerea unor poziţii sau principii, este îndepărtarea populaţiei de politică. Electoratul a asistat la toată această «viaţă politică» cu curiozitate, dar câtuşi de puţin cu senzaţia că ea are vreo legătură cu propriile

https://biblioteca-digitala.ro

preocupări şi interese. La sfârşitul secolului XX, viaţa politică a «tinerei democraţii româneşti» rămâne în continuare la nivelul celei pe care au descris-o piesele lui Caragiale, acum un secol....

Faptul că un asemenea tip de viaţă politică a devenit strident, după un număr oarecare de repetări, nu pare să-i deranjeze pe protagonişti. Campania electorală pentru alegerile locale din primăvara trecută, ca şi cea pentru alegerile generale şi prezidenţiale din toamna lui '96 – la care trebuie să adăugăm comportamentul politic al partidelor şi liderilor acestora pe tot parcursul ultimilor ani – mai degrabă au accentuat aceste caracteristici. În plus, chiar dacă electoratul s-a convins tot mai mult că un asemenea tip de politică e lipsit de eficienţă, continuă mai degrabă să-l accepte decât să-l respingă. Reacţia sa e în primul rând pasivă. N-au apărut încă presiuni pentru schimbarea conţinutului şi procedeelor politicii româneşti, în schimb s-a dezvoltat o ciudată viziune despre politică, împărtăşită deopotrivă de politicieni şi de electorat, conform căreia politicienii ignoră în mod firesc morala şi au, dacă nu dreptul, măcar îngăduinţa de a obţine puterea cu orice mijloace.

Lipsa de identitate politică a partidelor

Toate partidele au trecut în această perioadă prin dificultăţi serioase în conturarea unei identităţi proprii. Cauza principală ţine de faptul că ele sunt în primul rând organizaţii orientate spre obţinerea guvernării, şi nu spre guvernarea într-o anumită direcţie, cu un rezultat bine definit. De aceea, structurarea sistemului politic românesc nu s-a făcut în funcţie de doctrine, programe şi obiective de guvernare ale partidelor, ci în funcţie de raporturile în care se găseau la un moment dat cu guvernarea – participau la ea sau nu. Puterea şi Opoziţia au devenit cele două axe de orientare în politica românească, având ca unic punct de referinţă *Guvernarea pur şi simplu.*

Această «alegere a apelor» în spectrul politic a fost, la rândul ei, un fals proces de structurare, pentru că ceea ce a determinat gruparea şi regruparea formaţiunilor şi sub-formaţiunilor politice nu a depins câtuşi de puţin de ideologie, program politic, sau preferinţe şi orientări ale electoratului, ci doar de confruntările la vârf ale personalităţilor şi grupurilor din cadrul aşa-ziselor partide, sau de «subtile» calcule de laborator, care priveau doar şansele electorale ale acestor pseudo-elite politice. Rezultatul este că cele două tabere principale, care, cel puţin formal, s-au aflat într-o confruntare esenţială pe scena politică, grupează fiecare partide aparţinând tuturor curentelor şi doctrinelor ideologice majore. Pe de altă parte, graniţa dintre tabere este şi ea labilă. Alianţele sau complicităţile dintre formaţiunile componente ale opoziţiei şi componentele guvernării nu sunt nici rare, nici de neimaginat. O bună parte din viaţa politică a ultimilor ani s-a consumat în jurul încercărilor de a construi o majoritate parlamentară fidelă PDSR, dar cu sprijinul unor partide ale fostei opoziţii – ceea ce a tensionat relaţiile şi a născut suspiciuni în ambele tabere. În plină campanie electorală pentru alegerile parlamentare, zvonul unei coaliţii de guvernare formată din principalii actori ai fiecărei tabere – PDSR şi PNŢCD –

https://biblioteca-digitala.ro

în detrimentul aliaţilor mai puţin importanţi a fost lansat de politicienii ambelor tabere.

Ceea ce a îngreunat şi mai mult conturarea unei identităţi politice a partidelor, legată de proiectele efective de guvernare, a fost faptul că, de regulă, toate partidele care s-au identificat cu astfel de proiecte au avut rezultate slabe în alegeri. Cauza nu a fost, evident, construirea unei identităţi, ci construirea uneia care nu avea ecou la electorat. Din acest motiv, marile partide parlamentare au avut programe eclectice.

O caracteristică a marilor partide parlamentare a fost, în toţi aceşti ani, şi faptul că au fost destinate electoratului, şi nu lor însele. Prin urmare, programele lor nu conţin (sau conţin în prea mică măsură) lucrurile în care cred liderii, membrii şi susţinătorii lor, şi pe care doresc să le realizeze cu mijloace politice, ci lucrurile despre care speră că vor fi agreate, fie în ţară, fie la nivel internaţional, fie ambele. Restul caracteristicilor derivă din această situaţie.

În ce priveşte conţinutul general al programelor politice şi electorale, diferenţa dintre ele provenea iniţial din diferenţa de orientare a partidelor. În 1990, partidele «istorice» erau mai orientate spre satisfacerea unor cerinţe ale mediului politic internaţional, de unde şi nevoia de adaptare a unor etichete uşor de recunoscut în afara graniţelor – PNŢ a devenit PNŢCD – în timp ce partidele de la guvernare au fost mai orientate spre interior. Pe parcurs, s-a impus tendinţa ca programele să se apropie, toate conţinând obligatoriu un şir de declaraţii de credinţă faţă de direcţiile generale ale evoluţiei est-europene, şi un şir de promisiuni faţă de electorat, tratat diferenţiat, pe categorii. Astfel, programele politice au conţinut, aproape fără excepţie, referiri la tranziţia spre economia de piaţă, democraţia politică, integrarea europeană şi integrarea NATO, stimularea investiţiilor străine, indexări de salarii, reduceri de impozite, locuri de muncă, pensii şi alocaţii, şi, nu în ultimul rând, stârpirea corupţiei şi o administraţie nouă.

Pentru că n-au avut o semnificaţie reală nici chiar pentru ele însele, diferenţele sau asemănările de etichete şi programe n-au influenţat semnificativ practica politică a partidelor. Cazurile cele mai relevante sunt guvernările şi alianţele, iar în materire de guvernare, exemplară este istoria «strategiei de guvernare» a PDSR. Elaborată în iarna lui 1993, la presiunea opoziţiei şi a mass-media, care susţinea că guvernul PDSR guvernează fără program, «Strategia de guvernare» a fost aprobată de Parlament pentru ca apoi să-şi piardă orice influenţă reală, şi asupra guvernării efective, şi asupra programelor politice ulterioare, formulate de partidul de guvernământ. (La fel şi în privinţa guvernării locale – programul electoral cu care CDR a câştigat Primăria Capitalei în 1992 nu a avut nici o relevanţă pentru administrarea oraşului vreme de patru ani). În ce priveşte alianţele, nu e nevoie de nici o argumentare suplimentară: toate alianţele importante din perioada 1992-1996 – «patrulaterul guvernării», CDR, UDMR – fiind realizate independent de programe sau doctrine politice.

Lipsite de semnificaţii majore în practica politică, incapabile să reprezinte criterii de stabilire a alianţelor sau pentru colaborări, şi fără nici un rol în orien-

https://biblioteca-digitala.ro

tarea guvernelor, programele partidelor au tins spre convergenţă tocmai pentru că nu reprezentau nici proiecte de viitor, nici proiecte de guvernare. Ele s-au limitat în general la simple promisiuni, care pot fi rezultate ale oricărei guvernări «bune» sau eficiente – creşteri de salariu, pensii, alocaţii, scăderi de preţuri, etc. Un motiv suplimentar care a condus la acest efect este nu doar faptul că electoratul e, de regulă, prea puţin receptiv la conţinutul tehnic şi greoi al unui program, ci şi faptul că, atunci când şi-au propus proiecte de viitor concrete, partidele şi-au pierdut voturile şi sprijinul electoral. Invers – în măsura în care au încetat să se mai identifice cu programe concrete, şi s-au limitat la simple demagogii, nu au avut decât de câştigat. Motivul real nu e faptul că electoratul român ar prefera demagogia unor proiecte serioase de guvernare, ci faptul că, urmare a extrem de slabei comunicări cu societatea, partidele şi-au construit – atunci când s-au deranjat s-o facă – nişte identităţi politice care nu trezeau în nici un fel interesul populaţiei. De pildă, în primii ani de după Revoluţie, PNŢCD a fost identificat ca o formaţiune politică pro-monarhistă, care susţine restituirea proprietăţilor naţionalizate în 1948 şi după. O asemenea identitate politică corespundea dogmelor doctrinare ale bătrânilor săi conducători, dar avea prea puţină rezonanţă la electorat. Ca efect, în primul parlament post-revoluţionar PNŢCD a fost un partid politic minor, comparativ cu PNL (pe atunci principalul partid de opoziţie). Abia în 1992, şi, mai clar, în 1996, după ce a renunţat explicit la vechile obiective, înlocuindu-le cu promisiunile electorale legate de noţiunea de «schimbare», statutul PNŢCD în ochii electoratului s-a schimbat fundamental.

Orientarea spre recuperarea trecutului

Dincolo de inconsistenţele, împinse uneori până la ridicol, dintre afilierile ideologic-doctrinare şi acţiunile politice ale partidelor, şi dincolo de programele şi doctrinele declarate, ceea ce le-a caracterizat pe toate, fără excepţie, şi a reprezentat programul lor politic autentic, a fost orientarea spre recuperarea trecutului.

FSN (ulterior PDSR) a fost un larg receptacol politic, a cărui funcţie primară în primele momente după decembrie 1989 a fost în mare măsură recuperarea «elementelor progresiste» ale birocraţiei de partid şi de stat, şi ale tehnocraţiei industriale dinainte de '89, şi evident, legitimarea lor în noul joc politic. Excluşi au fost doar membrii Biroului Politic Executiv al fostului PCR, şi o parte din protipendada locală a aceluiaşi partid, cei făcuţi vinovaţi, fără discriminare, de toate relele fostului regim, inclusiv de pierderile de vieţi omeneşti din timpul Revoluţiei. Cele mai «crâncene» bătălii politice ale anilor '90 şi 91 s-au dat pentru legitimarea/delegitimarea acestui proces, începând cu «Proclamaţia de la Timişoara» şi fenomenul «Piaţa Universităţii», şi terminând cu «cruciadele» minerilor.

Orientat spre recuperarea trecutului a fost spectrul politic românesc şi la dreapta lui. PNŢ, PNL şi PSDR s-au legitimat încă din primele momente ale apariţiei pe scena politică românească nu prin soluţiile specifice propuse, ci

https://biblioteca-digitala.ro

prin încercarea de a readuce la viaţă partidele antebelice, al căror nume l-au preluat, şi de a reface elita politică a acelor vremi. Însăşi orientarea spre monarhie, mai puternică în primii ani de după revoluţie, mult mai şovăielnică acum, se datorează nu atât convingerii în virtuţile unei monarhii constituţionale în comparaţie cu o republică, ci posibilităţii de a utiliza monarhia ca pe un vehicol în refacerea elitei interbelice. Dar, cu excepţia unor personalităţi care activaseră în tinereţea lor în structurile partidelor «istorice», nimic altceva nu avea cum să mai lege actualele partide politice cu denumiri tradiţionale de acel trecut politic. Resuscitarea lui acum, la sfârşitul secolului XX, nu era decât un alt semn elocvent al «fugii de realitate», şi mai ales, al «fugii de viitor», al neputinţei sau al neştiinţei de a formula răspunsuri credibile la problemele realităţii politice şi sociale ale României actuale.

Tot spre trecut a fost orientat şi spectrul politic naţionalist, reprezentat de PRM şi PUNR. Primul a devenit purtătorul de cuvânt al sectoarelor din nomenclatura de partid şi de stat lăsate pe dinafară de PDSR, dar care, o dată cu «liniştirea apelor», şi-a putut manifesta nestingherit apetitul de revanşă, atât faţă de foştii «tovarăşi de drum», pe care-i consideră trădători, cât şi faţă de «noua dreaptă anti-comunistă», a cărei victorie în Decembrie 1989 o contestă vehement. La rândul lui, PUNR a încercat să recupereze filonul unui naţionalism local, cu o puternică coloratură etnic-ortodoxă, care a constituit în perioada interbelică solul de hrănire atât al poporanismului, cât şi al mişcării legionare.

Autoizolarea politicii

În cele din urmă, trebuie spus că politica românească s-a izolat singură de realităţile sociale şi economice, concentrându-se asupra ei însăşi. Cum miza competiţiei a fost obţinerea guvernării, şi nu guvernarea propriu-zisă, realitatea prioritară a politicii a fost relaţia dintre politicieni, şi nu relaţia dintre partide şi populaţie, sau dintre partide şi realitate. Amândouă aceste componente au fost lăsate pe seama administraţiei. Aşa se explică faptul că toate guvernele formate după 1989, inclusiv ca urmare a alegerilor, au fost în mare parte guverne de tehnicieni, politicenii mărginindu-se la numirea miniştrilor şi demnitarilor, şi la menţinerea acestora într-o relaţie clientelară cu conducerile partidelor majorităţii parlamentare, dar fără orientare politică.

A doua cale importantă prin care partidele politice au reuşit să se izoleze de realitate a fost dominaţia, în cadrul fiecărui partid politic sau alianţă, a centrului faţă de organizaţiile locale. În mod normal, organizaţiile locale ar fi putut fi vehicolul introducerii în politica naţională atât a unor interese ale comunităţilor locale, cât şi al unor realităţi economice şi sociale mai evidente la nivel local, şi aflate într-o relaţie directă cu politicienii. Partidele s-au ferit de o asemenea infuzie de realitate prin asigurarea unei dominări totale a centrului asupra organizaţiilor locale. [...]

Toate partidele politice au fost construite ca grupări de sprijin, nu al unor politici, ci al unor lideri centrali. Din această trăsătură decurg două consecinţe

https://biblioteca-digitala.ro

importante: o continuă luptă internă, exprimată prin interminabile desprinderi, unificări, dizidenţe, delimitări, şi o continuă instabilitate politică, pentru că relaţiile dintre partide nu depind atât de interesele lor, sau de consecvenţa urmăririi unei linii politice, ci în primul rând de relaţiile interpersonale ale liderilor de partide. Conflictele dintre lideri au dominat conflictele dintre partide. În situaţia în care liderii centrali au fost contestabili, sau influenţa lor a fost redusă, viitorul formaţiunilor respective a devenit imprevizibil. Consecinţa nefastă este însă că şi politica lor devine la fel de imprevizibilă. PSDR a ilustrat probabil cel mai acut această situaţie, ca urmare a scăderii influenţei fostului preşedinte Iliescu asupra partidului. De aici scandalurile legate de prezenţa parlamentarilor în consiliile de administraţie ale întreprinderilor de stat, de corupţia din partid, de nevotarea unor legi etc. [...]

Şubrezirea relaţiilor dintre «centru» şi «local» s-a observat foarte bine în campania electorală, când partidele au dezvăluit, fără excepţie, fenomenul de rezistenţă al filialelor faţă de «politica de candidaturi» şi chiar faţă de politica electorală a «grupului de la centru» – un etern conflict al politicii româneşti, dacă ne amintim de cazul celebrului Agamiţă Dandanache.

O concluzie care s-ar mai putea desprinde ar fi următoarea: avem alegeri libere, dar insuficient de concurenţiale. Malformaţiile partidelor politice au contribuit mult pentru a face din democraţia noastră o democraţie minimală. Marea cucerire a democraţiei, în opoziţie cu regimul totalitar anterior, este tocmai pluralismul politic şi alegerea liberă a grupului de politicieni care să conducă ţara timp de patru ani. Avem alegeri libere, dar insuficient de concurenţiale în sensul că avem de ales între conducători şi partide politice diferite, dar care propun programe şi obiective asemănătoare. În România, oferta politică s-a coagulat în jurul a patru mari etichete ideologice împrumutate: social-democraţia, creştin-democraţia, liberalismul şi naţionalismul. Între liderii acestor curente există o concurenţă acerbă, iar bătălia politică s-a purtat fără menajamente, dar programele pe care le propun sunt contraproductiv de asemănătoare. Creştin-democraţii, de pildă, au propus tot atâta protecţie socială, şi realizată cam cu aceleaşi mijloace ca şi social-democraţii, în timp ce, în materie de politică externă, între socialişti şi naţionalişti diferenţele ţin mai degrabă de intensitatea retoricii decât de conţinut.

Dar o astfel de limitare a democraţiei nu e produsă doar de partidele politice. Electoratul are şi el contribuţia lui. Căci, deşi optează în mare parte pentru lozinca reformării, şi, într-o proporţie covârşitoare, pentru cea a integrării, ponderea susţinătorilor scade la mai puţin de jumătate. O ilustrare clară a confunziei electoratului şi politicienilor deopotrivă se regăseşte în sloganul «jos guvernul neo-comunist» al manifestaţiilor antiguvernamentale de protest faţă de liberalizarea preţurilor.

Atât prin oferta politicienilor, cât şi prin opţiunile reale ale electoratului, varianta dominantă a reprezentat-o în toţi aceşti ani conservatorismul, care variază de la reformism limitat şi lent la anti-reformism.

https://biblioteca-digitala.ro

Deficitul de guvernare

România a parcurs momentul încheierii unui ciclu de guvernare care la prima vedere a trecut cu brio proba stabilităţii sociale şi politice. Dar această stabilitate a fost obţinută pe de-o parte sacrificând constant reformele, iar pe de alta, redistribuind o bună cotă din avuţia aflată în proprietatea sau administraţia statului unui grup extrem de redus de «oameni de casă» ai regimului. Pentru restul populaţiei nu a mai rămas de redistribuit decât sărăcia şi efectele secundare ale incongruenţei reformei, cum ar fi creşterea spectaculoasă a criminalităţii, traficul de carne vie, scăderea masivă a calităţii asistenţei medicale, şi în general, a calităţii vieţii. Mentalitatea etatistă a ieşit învingătoare, dar nu în favoarea reformei sau a consolidării economiei şi societăţii româneşti, ci doar ca instrument de justificare a folosirii discreţionare a resurselor de stat, cel mai adesea redistribuite printr-un vast sistem de societăţi particulare, grefate parazitar pe structura celor publice. Încununarea acestei victorii a fost anunţată de fostul partid de guvernământ prin sentinţa: «tranziţia s-a încheiat». Printre altele, această formulă a însemnat şi obţinerea acordului tacit, dar generalizat, privind conţinutul şi mecanismele politicii şi ale guvernării.

Relativa stabilitate socială şi politică s-a realizat în condiţiile în care nemulţumirea privind direcţia şi ritmul schimbărilor în România a fost trăsătura constantă a stării de spirit a electoratului, combinată cu neîncrederea în şansele de revigorare economică. Cauza principală a acestei stări de lucruri poate fi numită «deficitul de guvernare», iar când spunem «deficit de guvernare» nu avem în vedere numai activitatea guvernului, ci ansamblul acţiunilor aparţinând instituţiilor responsabile de gestionarea politicii publice. Desigur, anumite carenţe ale sistemului parlamentar şi ale textelor cu valoare constituţională au favorizat lipsa de coordonare între instituţii în perioada 1990-1992, ceea ce face ca în tot acest răstimp deficitul de guvernare să fi fost, dacă nu inevitabil, cel puţin de înţeles.

Nu acelaşi lucru se poate spune, însă, şi despre perioada care a urmat adoptării Constituţiei. Din acel moment, problema lipsei de direcţie şi de obiective pe termen lung, de strategii şi politici coerente, şi a incapacităţii de coordonare politică şi de gestiune eficientă a reformelor post-comuniste a devenit critică. Dincolo de pagubele directe, măsurabile punctual, poate că cel mai mare tribut pe care societatea românească l-a plătit acestui deficit a fost instalarea unui solid şi păgubitor sentiment că «nimic nu funcţionează» şi că, în acelaşi timp, «totul este permis» – sentiment care a bântuit nestingherit administraţia centrală şi locală, conducerile intreprinderilor şi pe cele ale sindicatelor, presa şi lumea afacerilor. El a fost puternic încurajat de «ciudata» inapetenţă a guvernelor şi parlamentelor de până acum de a introduce legi fundamentale pentru administraţia publică, cum sunt cea a funcţionarului public sau a răspunderii ministeriale.

În această stare de spirit, deficitul de guvernare se relevă în adevărata şi profunda lui consecinţă: lipsa de solidaritate şi de agregare socială. Aici îşi are

https://biblioteca-digitala.ro

rădăcina mai mult decât fenomenul corupţiei: sentimentul generalizat al neputinţei în faţa corupţiei, după cum tot aici îşi are originea şi sindromul accentuat de dezumanizare, vizibil de la formele sale «civice» – cum ar fi dezinteresul total faţă de aspectul estetic al oraşelor – până la formele sale abjecte, cum e indiferenţa faţă de copiii străzii şi faţă de copiii infectaţi cu HIV în spitale (spitale care ar fi trebuit să le păzească sănătatea), lipsa de reacţie a instituţiilor sociale faţă de suferinţele celor puternic dezavantajaţi.

Dar cea mai gravă consecinţă a «deficitului de guvernare» este lipsa cronică a oricărei deschideri spre modernizare, irosirea timpului şi a resurselor necesare ei, şi scăderea treptată a şanselor, concomitent cu creşterea costurilor, pentru a realiza ceea ce ar trebui să se numească o «Românie modernă».

Însă deficitul de guvernare a avut surse şi forme de manifestare dintre cele mai diverse, iar unele dintre ele merită special ilustrate. Poate că forma de manifestare cea mai simplă a fost lipsa de pregătire pentru guvernare a partidelor şi a celor care au preluat puterea după 1989. Într-o oarecare măsură, faptul în sine a fost un handicap inevitabil, pentru că regimul dictaturii comuniste nu numai că n-a excelat în pregătirea de «profesionişti ai guvernării» (nici chiar în termenii propriei opţiuni ideologice), dar a făcut tot posibilul, în faza de prăbuşire, să-i îndepărteze şi pe cei pe care-i mai avea. Inexplicabil, în loc să recunoască acest lucru, toţi politicienii post-decembrişti au excelat în exagerarea presupuselor lor calităţi de conducere şi administrare, «deduse» pur şi simplu dintr-o prezumtivă competenţă teoretică, din faptul «de a mai fi avut de-a face cu problema», sau din faptul că partidul îi mai propulsase în funcţii. Oricât ar părea de ciudat, în pofida evidenţei, societatea românească – şi prin asta se înţelege atât clasa politică, cât şi electoratul – nu a descoperit că, pentru conducerea şi administrarea unor noi structuri sociale, există la noi un deficit de competenţă cronic.

Un alt simptom a fost insuficienţa instituţională, care a decurs, pe de-o parte, din carenţele de expertiză profesională ale celor puşi să creeze şi să conducă instituţii, şi pe de altă parte, din importul de instituţii grefat pe aceste carenţe. Sindromul cel mai evident al problemelor instituţionale a fost incapacitatea relaţionării instituţiilor altfel decât prin subordonare administrativă. De pildă, lipsa de cunoştinţe, de deprinderi şi de mentalitate pentru lucrul într-un sistem economic cu o bancă centrală independentă a creat atâtea false probleme guvernului Văcăroiu, încât la un moment dat, acesta a lăsat să se creadă că fără subordonarea Băncii Naţionale, ţara s-ar prăbuşi. În realitate, singurul lucru în pericol de prăbuşire erau concepţiile centralist-birocratice ale majorităţii lucrătorilor din sistemul financiar, care nu puteau înţelege în ruptul capului cum e posibil ca guvernul să hotărască una, iar Banca Naţională să facă alta.

După cum s-a putut vedea, o consecinţă directă a lipsei de coordonare instituţională şi de înţelegere a sistemului de control reciproc între instituţii într-un mediu democratic a fost «imperialismul instituţiilor» şi războiul pe care acestea l-au purtat pentru putere. Un foarte bun exemplu este evoluţia Curţii

https://biblioteca-digitala.ro

de Conturi şi transformarea ei într-un «Superman» al economiei româneşti de tranziţie. În esenţă, această instituţie ar fi trebuit să răspundă la o singură întrebare, o dată pe an, în faţa Parlamentului: dacă banii publici, respectiv bugetul, au fost cheltuiţi conform legii şi cu respectarea ei, iar acolo unde se constatau nereguli, să sancţioneze şi să vegheze la îndreptarea erorii. În loc de asta, Curtea Constituţională a devenit un fel de «Inchiziţie modernă» a societăţii româneşti, până acolo încât a emis pretenţia de a cenzura fiecare operaţiune financiară din sistemul economic, inclusiv pe cele din sistemul întreprinderilor particulare. [...]

«Mentalitatea feudală» care a prezidat funcţionarea tuturor guvernelor de până acum, caracterizată prin «suveranitatea deplină» a fiecărui ministru în fieful său, lipsa de cooperare în elaborarea politicilor sectoriale, mergând de la simpla competiţie pentru fonduri bugetare până la ameninţări cu demisia şi destabilizarea guvernului, dacă s-ar trece peste «ce-a poftit ministrul». Atunci când primul ministru nu hotăra de capul lui şi peste capul «vasalilor» măsurile pe care le credea necesare, tot ceea ce-i mai rămânea de făcut era să fie înţelept, adică să se resemneze cu realitatea lipsei de coerenţă a guvernului. [...]

În sfârşit, partidele au ignorat politica guvernamentală cu caracter non-electoral. Tot ce nu era aducător de capital politic (a se citi «scandal în favoarea noastră) – era lipsit de interes. La asta s-a adăugat incapacitatea de a aplica programe, cu alte cuvinte de a le coordona, de a le urmări şi realiza până la capăt. Rezultatul a fost orientarea spre clientelism politic a administraţiei locale, încurajată de «măreţele idealuri», fie ale «pedeserizării», fie ale «cederizării», promovate cu îndârjire şi total dispreţ faţă de consecinţele negative ale acestor acţiuni, care până la urmă s-au răsfrâns inevitabil şi asupra promotorilor.

Un corolar al deficitului de guvernare a fost lipsa de pregătire a societăţii civile pentru a umple golurile de guvernare, sau pentru a face presiuni în favoarea unei guvernări orientate spre modernizare socială. Ca un aspect particular al acestei relaţii guvernare-societate civilă, este şi contribuţia modestă, dacă nu inexistentă, a mijloacelor de comunicare în masă la reliefarea aspectelor semnificative ale politicii guvernamentale sau ale opoziţiei, la lipsa de reacţie faţă de problemele sociale, ca fiind consecinţe directe ale deficitului de guvernare. [...] Pe acest fond, ca un indiciu sigur al orientării «spre trecut» mai degrabă decât spre viitor trebuie înţeleasă şi revigorarea ideologiilor naţionaliste şi ale excepţionalismului românesc, a teoriilor «conspiraţiei împotriva României ca substitut ideologic.

Confuzia politicii externe

Puţine domenii ilustrează atât de bine deficitul cronic de guvernare orientată politic şi în acelaşi timp limitele democraţiei minimale, în efortul ei de a se dovedi asemănătoare democraţiilor liberale europene, ca politica externă. Fundamental reorientată spre Europa, şi, mai ales, spre ţările ei dezvoltate,

https://biblioteca-digitala.ro

politica noastră externă nu mai este doar produsul unui partid de guvernământ sau al unei coaliţii majoritare. Şi nici doar al funcţionarilor însărcinaţi cu relaţiile externe. Este un produs al întregului sistem politic românesc, cu opoziţie cu tot, precum şi al realităţilor sociale şi economice româneşti interacţionând cu cele europene.

Falsul excepţionalism românesc şi sindromul santinelei părăsite

Ca o trăsătură generală, se poate spune că acţiunile în planul politicii externe au fost mai mult rezultatul unei reacţii faţă de evenimente, decât al unei planificări politice riguroase, urmărită consecvent. În plus, ea a avut de suportat handicapul unor mentalităţi de care, în lipsa unei dezbateri reale la nivelul societăţii civile şi al scenei politice, nu s-a putut vindeca. Dintre acestea, cea cu rădăcinile cele mai adânci este, fără îndoială, premisa falsă a unui «excepţionalism românesc». Fundamentată cultural pe o reprezentare deformată, prin scoaterea din contextul european a istoriei româneşti, marcată puternic de viziunea unui romantism târziu care a prezidat renaşterea conştiinţei naţionale în perioada modernă, de la Eminescu la Iorga, ideea unui «destin special» a fost cultivată şi transmisă constant prin sistemul educaţiei oficiale. Ea a devenit într-atât un numitor comun al mentalităţii românilor, încât a fost preluată şi de structurile comuniste, pentru a constitui apoi însăşi baza ideologică a «naţional-comunismului» de tip ceauşist.

Coloratura locală a acestui «destin special» e dată, pe de o parte, de o presupusă «suprasarcină de suferinţă istorică», iar pe de alta, de un soi de fatalism cu funcţie de justificare a lipsei de acţiune, ori a acţiunii deficitare. Toată această construcţie *sui generis* de mentalitate se subsumează paradigmei «destinului mioritic». Asemenea ciobanului din baladă, «naţia română» este mereu victima pură şi inocentă a unui continuu complot al «tovarăşilor de drum», tot ce-i rămâne de făcut fiind să-şi organizeze scena-riul propriei resemnări în faţa inevitabilului, cu satisfacţia de a putea da de ştire lumii că era la curent cu nedreapta soartă chiar înainte ca ea să se realizeze efectiv.

În virtutea acestei mentalităţi, de la care nici decidenţii politicii externe româneşti nu s-au putut sustrage, s-a crezut, de pildă, că faptul excepţional» al Revoluţiei Române din Decembrie 1989 este o poliţă de asigurare universală, capabilă să deschidă toate porţile şi să stea de strajă tuturor intemperiilor viitorului. În momentul în care răspunsul comunităţii internaţionale nu a mai fost în concordanţă cu aşteptările noastre, reacţia a fost una de resemnare, perfect ilustrată de sintagma unui ministru de externe de tranziţie, care, pentru a justifica lipsa de inserare a politicii externe româneşti în contextul evoluţiei generale a Europei centrale şi de răsărit, spunea în 1991 că «România nu este o ţară vizitabilă»!

Un alt handicap al politicii externe din această perioadă a fost creat de inerţia unei pseudo-concepţii «globaliste» în virtutea căreia, cel mai mare merit

https://biblioteca-digitala.ro

al diplomaţiei constă în a întreţine relaţii «cu toată lumea» – vorba lui Caragiale «ca tot românul imparţial, cu toate partidele în Cameră!».

În sfârşit, în afară de grabnica resemnare şi de structurarea foarte lentă a obiectivelor politicii externe româneşti, chiar în faza iniţială, a «evoluţiei controlate», ea a suferit cronic de lipsa unei structuri instituţionale adecvate şi a unui sistem decizional competitiv, care să permită: definirea cuprinzătoare a interesului naţional şi a rolului politicii externe, evidenţierea caracteristicilor fundamentale ale situaţiei internaţionale şi a evoluţiilor posibile şi stabilirea liniilor directoare ale unei politici externe unitare, cuprinzând măsuri corelate în domeniul politic, economic, militar şi de securitate, elaborarea de politici alternative, care să poată fi adaptate shimbărilor rapide din sistemului internaţional. Ca urmare, politica externă românească a sesizat cu întârziere «derapajul internaţional» şi caracteristicile noilor situaţii. Semnarea tratatului cu URSS în 1991 a fost dovada cea mai bună a acestui fapt.

În mod semnificativ, şi în concordanţă cu paradigma «destinului mioritic», la decalajul instalat între «Grupul de la Vişegrad» şi România în cursa pentru un nou statut internaţional în relaţiile cu Occidentul (decalaj de care tratatul cu URSS nu e deloc străin), s-a răspuns cu sindromul «santinelei părăsite», adică prin reproşuri adresate partenerilor occidentali pentru insensibilitatea lor faţă de «destinul crud al României» şi faţă de «contribuţia ei istorică specială la apărarea valorilor şi arealului occidental», ceea ce, evident pentru cine voia să vadă, nu impresiona pe nimeni.

Pentru societatea românească în ansamblu continuă să fie relativ puţin înţeles sensul profund al întrebărilor cu care prietenii de peste hotare ne asediază: ce fel de stat? ce fel de democraţie? ce fel de economie de piaţă? ce fel de societate ia naştere în România? care e filosofia de dezvoltare pe care ne bazăm? şi, în ultimă instanţă, ce viitor pregătim copiilor noştri?

Puţini sunt cei care înţeleg, astăzi, că de răspunsul la aceste întrebări pe care îl formulează societatea românească, atât explicit, la nivelul obiectivelor asumate, cât şi implicit, la nivelul rezultatelor reale ale politicilor declarate, depinde fundamental locul ce va fi rezervat României în noua arhitectură internaţională. Reflexul primar, evident condiţionat de trecutul imediat, al diplomatului român este să răspundă că asemenea probleme «sunt probleme interne» şi ele, deci, nu interesează decât tangenţial «politica externă».

Cu toate acestea, realitatea internaţională în care România a plonjat o dată cu decembrie 1989 este una care nu numai că nu admite decuplarea dintre «intern» şi «extern» în politica unui stat, dar a dezvoltat un apetit special pentru a «amesteca» cle două domenii. La Washington ca şi la Moscova, la Beijing ca şi la Tokio, aproape oriunde în lume, de la cursul bursei la starea libertăţii presei, de la politica agrară la cea a achiziţiilor de armament, de la proiectele de dezvoltare a transporturilor până la politica spaţială, totul este, aproape fără discriminare, simultan fapt de politică internă şi element de politică internaţională. Aproape că nu mai există eveniment semnificativ, de la alegeri sau schimbări de program politic până la starea de sănătate a populaţiei, care să nu devină obiect de cooperare, dispută, negociere sau înfruntare

https://biblioteca-digitala.ro

între actorii principali ai scenei internaţionale, fie ei state, mari corporaţii sau organizaţii internaţionale. Ca urmare, starea şi viitorul politicii externe româneşti nu mai pot fi analizate astăzi doar după rapoartele Ministerului de Externe. Sub acest aspect, bilanţul din ultimii ani ai «politicii externe» promovate de guvernele anterioare nu e deloc încurajator. România continuă să aibă dificultăţi de comunicare şi de «interfaţă» cu structurile Uniunii Europene, deficitul funcţional fiind, evident, de partea noastră. Nivelul interacţiunii economice în sfera pieţelor financiare şi de capital, chiar şi a pieţelor de mărfuri, ca să nu mai vorbim de piaţa forţei de muncă, este redus, fapt ce nu poate decât să împieteze asupra şanselor de decolare a economiei româneşti.

Poate mai mult decât în oricare alt domeniu, slaba noastră conexiune la lumea în care dorim, totuşi, să ne integrăm, se manifestă în planul comportamentelor şi al mentalităţii sociale. Un exemplu mai mult decât convingător este atitudinea faţă de mass-media, atât a celor care operează în interiorul sistemului, cât şi al scenei politice şi al opiniei publice.

Toate aceste aspecte nu au făcut decât să mărească handicapul României în cursa ce fusese declanşată pe plan internaţional pentru o nouă structură de roluri şi relaţii în spaţiul Europei centrale şi de răsărit, inclusiv în raportul cu marii actori internaţionali din Europa şi de dincolo de Atlantic; în plus, ele cer acum deschiderea urgentă a unui dosar special în politica românească: cel al conexiunii intern-extern în realizarea interesului naţional.

https://biblioteca-digitala.ro

VLADIMIR TISMĂNEANU

Pluralismul fragil al României post-comuniste

România post-comunistă oferă cercetătorilor tranziţiei un paradox uimitor: cea mai bruscă ruptură cu vechiul sistem pare să fi evoluat spre transformări dintre cele mai puţin radicale. Schimbându-şi cu îndemânare măştile, multe dintre personajele vechi s-au menţinut la putere. S-ar putea totuşi ca alegerile parlamentare şi prezidenţiale din noiembrie 1996 să fi modificat acest trist tablou. În momentul în care închei studiul de faţă, Convenţia Democratică, Uniunea Social Democrată şi U.D.M.R. au obţinut o majoritate parlamentară confortabilă şi urmează să formeze o coaliţie guvernamentală.

Pentru prima dată în istoria lor de după 1989, românii intenţionează, se pare, să aducă în funcţia de preşedinte o persoană care să simbolizeze ruptura, şi nu continuitatea cu trecutul leninist.[...] Dintr-o mulţime de motive, românii s-au hotărât să scape de partidul de guvernământ ineficient, corupt până în măduva oaselor, şi să dea o şansă opoziţiei. Votul lor a fost, deci, atât unul de încredere în forţele anti-iliesciene, cât şi unul de protest faţă de eşecurile economice, politice şi morale ale celor învestiţi cu puterea. Votul din noiembrie 1996 poate fi definit ca o revoluţie electorală, menită să pună capăt ipocritei restauraţii girate de Ion Iliescu şi de susţinătorii săi, şi să revitalizeze dorinţa oamenilor de a trăi într-o societate deschisă.

Trebuie să atragem atenţia asupra anumitor particularităţi ale procesului de ieşire a României din sistemul socialismului de stat. Nici un alt regim leninist din Europa de Est nu a fost răsturnat de o revoltă populară violentă, pornită de jos. În nici una dintre ţările din regiune guvernele comuniste n-au recurs la represalii atât de nemiloase împotriva demonstraţiilor paşnice. Continuitatea cu vechiul regim este, în multe privinţe, mai evidentă în România decât în alte ţări est-europene (cu excepţia, poate, a fostei Iugoslavii şi a Slovaciei). Unele

---

Vladimir Tismăneanu este profesor de Ştiinţe Politice la Universitatea Maryland, Park Colledge. O versiune prescurtată a acestui text a apărut în revista Transition, *vol. 2, nr. 26, 1996.*

https://biblioteca-digitala.ro

din aceste trăsături îşi au rădăcinile în tradiţiile culturii politice specifice, însă fără ca asta să transforme România într-un caz absolut unic. Într-adevăr, indicii ale autoritarismului populist, precum şi alte trăsături neliberale pot fi detectate şi în alte ţări, cum ar fi Albania, Serbia, Croaţia, Slovacia, Rusia şi, într-o oarecare măsură, Polonia.

În afară de asta, cu toate că schimbările din România au fost lente, ele nu pot fi etichetate drept o perdea de fum pentru un autoritarism în curs de reconstruire. În anii care au trecut de la căderea regimului Ceauşescu, în România s-a creat un sistem de instituţii proto-democratice şi un cadru electoral destul de onest. În absenţa lor, victoria electorală a opoziţiei în noiembrie 1996 ar fi fost de neimaginat. În plus, societatea civilă din această ţară şi-a continuat evoluţia, chiar dacă s-a aflat sub o presiune permanentă. Ceea ce lipseşte este speranţa socială, angajamentul civic faţă de valorile şi instituţiile democratice pe cale să se nască, «dez-emoţionalizarea» dezbaterii publice privind viitorul ţării, şi crearea unui veritabil centru politic liberal, constituit nu atât pe afiliaţiile înguste de partid cât, în primul rând, pe baza valorilor fundamentale împărtăşite.

Progresele obţinute pe calea creării unei societăţi pluraliste au fost însoţite însă de tentativele perturbatoare ale elitei guvernante, de a marginaliza şi lipsi de legitimitate opoziţia, de a păstra un control strict asupra mass-mediei electronice şi de a-şi menţine dominaţia economică şi politică prin recurgerea la manipularea simbolică şi la retorica democratică. Mai mult decât în oricare dintre ţările est-europene, poliţia secretă continuă să joace un rol extrem de important în orientarea opiniei publice, în influenţarea dezbaterilor şi opţiunilor politice. Cu alte cuvinte, există un mare contrast între formele pluraliste şi metodele şi mentalităţile autoritare subzistente, ce caracterizează tranziţia de la socialismul de stat.

Principalele momente ale ieşirii României din autoritarism sunt legate de câteva evenimente-cheie: căderea dictaturii lui Ceauşescu, vidul de putere iniţial şi formarea Frontului Salvării Naţionale (FSN) în decembrie 1989; polarizarea vieţii politice a ţării şi ciocnirile dintre noile partide democratice şi guvernul controlat de FSN (ianuarie şi februarie 1990), alegerile din mai 1990 şi conflictul dintre Ion Iliescu şi grupul Petre Roman pe de o parte, şi forţele democratice pe de alta; atacul violent lansat împotriva noilor partide şi mişcări civice în iunie 1990; ruptura alianţei Iliescu-Roman şi căderea guvernului Roman, reformist moderat, în septembrie 1991; alegerile locale din februarie 1992 şi succesul opoziţiei în marile oraşe; alegerile parlamentare şi prezidenţiale din 1992 şi încercarea de a stopa reformele economice şi politice; stagnarea şi polarizarea în continuare a spectrului politic (1992-1996); ofensiva democratică inaugurată de alegerile din 1996.

Principala concluzie care se poate desprinde după alegerile din noiembrie 1996 este că în viaţa politică a României s-a maturizat o generaţie care nu poate accepta revenirea la vechiul *statu quo*. Acest lucru nu e valabil doar pen-

https://biblioteca-digitala.ro

tru opoziţie, ci şi pentru membrii partidului de guvernământ (PDSR). Insesizabile pentru mulţi, în ţară au avut loc schimbări profunde, iar astăzi nici chiar cei desemnaţi frecvent ca reprezentanţi ai aripei dure din PDSR nu mai apără sistemul economic de comandă, monist şi bazat pe ideologia uniformizării culturale şi a represaliilor politice. Chiar dacă o anumită nostalgie pentru timpurile lui Ceauşescu se mai face câteodată auzită, e vorba de un sentiment marginal şi lipsit de forţă politică. În realitate, nici o figură majoră a vieţii politice actuale din România nu invocă decât cu o oarecare jenă afinităţile sale directe cu fostul dictator şi moştenirea sa. Nici măcar PSM, formaţiune neo-comunistă, n-a îndrăznit să-şi afirme public hotărârea de restaurare deplină a fostului regim.

Viitorul României nu este pecetluit. Chiar şi în prezenţa unor tendinţe restauratoare puternice cum ar fi, de pildă, rolul neobişnuit de influent al poliţiei secrete şi frânarea privatizării între anii 1992 şi 1996, vechiul sistem al dictaturii personale exercitate de o clică coruptă de sicofanţi care servesc interesele unei singure familii a fost dezavuat. Noul regim este însă marcat de ezltări, de ispite paternaliste şi colectiviste şi de manifestări reînnoite de intoleranţă.[1]

Dilemele României post-comuniste: o trecere în revistă

Procesul adesea spasmodic şi paradoxal al transformărilor ce au avut loc după 1989 în România nu poate fi analizat şi înţeles temeinic fără a fi plasat în contextul culturii politice comuniste din această ţară. Deşi subsidiară, atmosfera persistentă de neîncredere, dezamăgire şi teamă poate fi văzută ca o prelungire a metodelor autoritare exersate de conducerea politică din deceniile precedente[2]. Desigur, esenţa regimului de după 1989 din România nu poate fi înţeleasă fără referiri la moştenirea culturală şi politică a trecutului (atât cel comunist, cât şi cel antecomunist, interbelic); asta nu înseamnă însă că România ar fi un caz de restaurare completă, ci mai degrabă unul de mentalitate politică hibridă, care încorporează elemente ale experienţei leniniste şi tendinţe naţionaliste laolaltă cu forme embrionare de pluralism.

---

[1] Pentru analiza problemelor decomunizării în România, vezi Dorel Şandor, *Măsuri pentru demantelarea sistemului comunismului totalitar* (Bucureşti, Centrul pentru Studii Politice şi Analiză Comparativă, 1996).

[2] Pentru o analiză minuţioasă a situaţiei post-comuniste în România, vezi Katherine Verdery şi Gail Kligman, «Romania after Ceausescu: Post-Communist Communism?», în Ivo Banac, ed., *Eastern Europe in Revolution* (Ithaca, Cornell University Press, 1992), pp. 117-147. Pentru o evaluare generală a dezvoltării politice în România, vezi Vladimir Tismăneanu,«The Quasi-Revolution and Its Discontents: Emerging Political Pluralism in Post-Ceausescu Romania», în *East European Politics and Societies*, vol. 7, no. 2, Summer 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

Opţiunea pentru o «a treia cale» este încă predominantă între strategii PDSR.[3] Multe din oportunităţile potenţate de cadrul legal creat între 1990 şi 1992 au fost ratate. Predominarea strategiilor de confruntare în raport cu cele ale consensului rămâne nota dominantă a vieţii politice româneşti. Formaţiunea cea mai puternică a opoziţiei, Convenţia Democratică, dominată de PNŢ-CD, îl percepe pe Ion Iliescu ca pe un «cripto-comunist». Acest diagnostic a fost însuşit şi de alte formaţii din opoziţie, situate în afara Convenţiei, (Partidul Democrat, Partidul Alianţei Civice, UDMR). Acurateţea definirii ca «neo» sau «cripto»-comunist rămâne totuşi îndoielnică. Asemeni lui Slobodan Milosevici în Serbia, Algirdas Brazauskas în Lituania, ori Kiro Gligorov în Macedonia, Ion Iliescu este un lider populist a cărui apartenenţă ideologică la leninism a luat de mult sfârşit. Iliescu are reminiscenţe ale comportamentului autoritar, se opune trecerii la o economie de piaţă completă şi manifestă ataşament faţă de valorile egalitariste ale socialismului de stat.[4]

În comparaţie cu alte cazuri de tranziţie de la socialismul de stat, cel al României este pregnant caracterizat de absenţa unei rupturi decisive cu tradiţiile birocratico-centraliste şi puternic etatizante, moştenite de la leninism. Dezmembrarea vechilor structuri birocratice a fost şovăielnică şi a recurs adesea la jumătăţi de măsură. Unul dintre foştii consilieri ai lui Iliescu descrie acest proces ca «tranziţie spontană» şi afirmă că el s-ar potrivi intereselor politice ale clasei managerilor industriali.[5] Nu mai puţin simptomatică pentru «sindromul Bucureşti» al tranziţiei este renaşterea partidelor politice «tradiţionale», dinaintea celui de-al doilea război mondial, ca şi a unei tendinţe monarhiste slabe, dar persistente.

România este o democraţie fragilă, cu o instituţie prezidenţială puternică, cu o opoziţie în ascensiune, dar divizată, şi cu o societate civilă reală, dar încă slabă. Rolul Parlamentului a scăzut destul de mult după 1993 şi ţara a fost guvernată mai ales prin ordonanţe guvernamentale. Presiunile asupra oficialităţilor locale, somate să se supună politicii guvernului, s-au intensificat după 1993. Spre mijlocul lui 1995, 10 % dintre primarii, consilierii şi notabilii locali aleşi în februarie 1992 fuseseră demişi de guvern. Dintre aceştia, 80% aparţineau partidelor de opoziţie.[6]

Baza socială a partidului lui Iliescu este, în primul rând, segmentul de populaţie legat sentimental şi profesional de structurile economice şi sociale moştenite de la vechiul regim: în primul rând numeroasa birocraţie industrială

---

[3] Platforma PDSR pentru alegerile din 1996 insistă pe nevoia de a ocoli atât «capitalismul», cât şi «totalitarismul». Interviu personal cu Dan Marţian, vicepreşedinte al PDSR, Washington, DC, decembrie 1995

[4] Pentru concepţiile politice ale lui Iliescu, vezi cartea sa *Revoluţie şi reformă* (Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994).

[5] Vezi Vladimir Pasti, *România în tranziţie: Căderea în viitor* (Bucureşti, Editura Nemira, 1995).

[6] Vezi *Naţiuni în tranziţie: societatea civilă, democraţia şi pieţele din Europa de est şi centrală şi noile state independente* (New York, Freedom House, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

şi ministerială, foştii activişti de partid convertiţi în întreprinzători şi un grup de noi magnaţi ai sectorului privat în curs de constituire, recrutaţi adesea din nomenclatura fostului UTC.[7] Date fiind omniprezenţa Securităţii lui Ceauşescu în România şi controlul pe care aceasta îl exercita asupra companiilor străine de comerţ, nu e de mirare că atâţia slujbaşi ai fostei poliţii secrete înfloresc astăzi în chip de magnaţi financiari şi industriali. Clivajul între vechiul regim şi cel nou e mai puţin evident în România decât în majoritatea celorlalte ţări central şi est-europene. Mai mult ca în orice altă ţară, serviciile secrete post-comuniste continuă să influenţeze direct procesul politic: ele organizează scurgerile de informaţii despre personalităţile politice, publicarea unor dosare ale poliţiei secrete, supravegherea ziariştilor sau a altor persoane cu atitudinea critică faţă de regimul Iliescu.[8] Virgil Măgureanu, un fost profesor al Academiei de Studii Sociale şi Politice «Ştefan Gheorghiu», şi unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Iliescu, a condus Serviciul Român de Informaţii (SRI) chiar de la înfiinţarea lui în martie 1990. În mod simptomatic, Iliescu, Măgureanu şi Mugur Isărescu – guvernatorul Băncii Naţionale – sunt *singurele* trei personalităţi care şi-au păstrat funcţiile din 1990.[9]

O problemă majoră a fost scindarea opoziţiei şi personalizarea excesivă a politicii partidelor. În vreme ce prestaţia prezidenţială a fost «democraţie prin neglijenţă, în pofida propriei dorinţe»[10], opoziţia a excelat iniţial printr-o retorică anti-comunistă rigidă, nesfârşite apeluri la decomunizare, îmbrăţişarea temelor naţionaliste (mai ales respingerea revendicărilor minorităţii maghiare) şi lipsa unor soluţii economice radical diferite pentru soluţionarea crizei din ţară. Un al doilea fapt important a fost acela că în toamna lui 1995 preşedintele a intrat în conflict cu liderul Partidului România Mare, Corneliu Vadim Tudor, şi cu alte forţe extremiste. Pactul dintre PDSR şi România Mare s-a

[7] Elita oamenilor de afaceri din România este profund scindată: pe de o parte, sunt cei legaţi de partidul democratic al lui Petre Roman şi de strategia sa pro-occidentală de a deschide ţara spre investitorii străini; pe de alta se află exponenţii corporaţiilor şi companiilor legate de poliţia secretă, care se bucură de sprijinul guvernamental pentru operaţii financiare dubioase. Analistul politic Andrei Cornea a propus conceptul de «directocraţie», pentru a descrie grupul social aflat la conducere în România regimului Iliescu. Vezi Andrei Cornea, *Maşina de fabricat fantasme* (Bucureşti, Editura Clavis, 1995). Un fenomen interesant este încheierea acestei alianţe între o parte a elitei de afaceri şi financiare, partidul de guvernământ şi acoliţii săi şi birocraţia guvernamentală. Trebuie menţionat faptul că partidul lui Iliescu a reuşit să obţină sprijinul sindicatelor, un semn al tendinţei corporatiste în politica românească contemporană.

[8] În acest sens, o tentativă de proporţii este *Cartea Albă a Securităţii* (cinci volume masive), publicată în 1995 de SRI.

[9] În noiembrie 1996, Măgureanu a declarat că a votat pentru schimbare şi a vorbit despre intenţia sa de a-şi da demisia din fruntea SRI.

[10] Un concept propus de M.Steven Fish privind Rusia lui Elţîn. Vezi cartea sa *Democracy From Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution* (Princeton, Princeton University Press, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

sfârşit într-adevăr în octombrie 1995 şi Vadim Tudor şi-a retras reprezentanţii din guvern.

Pe scurt, climatul în România contemporană este dominat de dezamăgire, frustrare, neputinţă, anxietate şi insecuritate. Mizând pe aceste sentimente, şi-au făcut apariţia mişcările naţionaliste radicale, printre care şi o tentativă de refacere a Gărzii de Fier. Au existat şi tentative oficiale de reabilitare a Mareşalului fascist Ion Antonescu. Membri ai guvernului au participat la inaugurarea monumentelor ridicate pentru acest fost dictator pro-nazist, executat în 1946 pentru crime împotriva umanităţii.[11] Liderii politici ai PDSR au încurajat adesea poziţii de un naţionalism extrem, mai ales faţă de dreptul la educaţie în limba maternă pentru membrii minorităţii maghiare.

Majoritatea disidenţilor din epoca Ceauşescu au fost marginalizaţi, calomniaţi în mass-media pro-guvernamentală. Prin Consiliul Naţional al Audiovizualului, televiziunea oficială a fost sub controlul deplin al Preşedintelui. Cu toate că separarea puterilor este încă sub semnul întrebării şi judecătorii sunt încă numiţi de guvern, se poate remarca totuşi creşterea rolului Curţii Constituţionale, care a respins legi şi decrete privind mai multe subiecte delicate propuse de Preşedinte.

Societatea civilă este în creştere şi glasul ei se face tot mai auzit, ea incluzând organizaţiile pentru apărarea drepturilor omului, mişcarea naţională Pro-Democraţia, iniţiativele asociaţiei Pro-Europa din Târgu Mureş şi multe alte organizaţii care activează în domeniul serviciilor sociale, al politicii publice şi problemelor copiilor. Pe la mijlocul lui 1995 erau înregistrate mai mult de 8000 de ONG-uri, dintre care doar în jur de 200 funcţionau în mod real; marea lor majoritate se bazau pe finanţări din Statele Unite şi Europa de Vest. Prin urmare, societatea civilă, înţeleasă ca zonă a iniţiativei sociale independente, venite de jos, se reduce deocamdată la intelectualitatea din oraşe, iar impactul ei asupra politicii naţionale a fost slab. Printre studenţi, cândva grupul cel mai activ politic, se poate observa doar *nemulţumire şi descurajare.* O parte din mass-media este extrem de curajoasă şi energică, dar guvernul a folosit metode economice şi politice pentru a înitimida şi hărţui unele dintre ziarele cele mai critice.[12] De la minorităţi se aşteaptă un comportament cuminte: cu alte cuvinte, revendicările lor legitime sunt denunţate de PDSR şi aliaţii lui ca acţiuni subversive, având ca scop distrugerea României. Votul împotriva reprezentanţilor puterii, din noiembrie 1996, a fost, deci, expresia exasperării publice provocate de clientelismul endemic şi de incompetenţa economică a regimului Iliescu. Confruntat cu un val tot mai mare de nemulţumiri, nici măcar

---

[11] Pentru o explorare lucidă a eforturilor de mistificare a trecutului autoritarist din România şi a rolului lui Antonescu, vezi Dan Pavel, *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria* (Bucureşti, Editura Du Style, 1995).

[12] Iliescu însuşi s-a angajat adesea în polemici cu «o anumită parte a presei», mai ales cu ziarele *România liberă* şi *Ziua*. Limbajul cu care îşi critica oponenţii indică o mentalitate monolitică: *a priori* criticile sunt percepute ca malițioase. Se poate observa

https://biblioteca-digitala.ro

încercările de a exploata sentimentele xenofobe nu au dat roadele scontate pentru PDSR şi Ion Iliescu.

Trecutul scăpat din frâu sau confruntarea cu moştenirea leninistă

Mai mult decât oricare dintre fostele ţări ale Pactului de la Varşovia, România regimului post-Ceauşescu s-a eschivat de la o autoanaliză istorică vitală pentru o adevărată terapie naţională. Arhivele sunt păzite cu stricteţe, demonii unui trecut scăpat din frâu sunt încă prezenţi, iar imaginaţia politică românească e bântuită încă de motivele ambigue ale scopurilor neatinse şi fanteziilor răzbunătoare. Refuzul înverşunat al preşedintelui Ion Iliescu de a permite a adevărată circulaţie a elitelor are o cauză profundă: este legat de mitul oficial conform căruia, o dată exclus şi lichidat Ceauşescu, comunismul a dispărut şi România a devenit o democraţie. În realitate, după revolta din decembrie 1989 nu s-a făcut decât o examinare superficială a trecutului comunist: nici Iliescu, nici susţinătorii săi nu erau pregătiţi să întreprindă o analiză profundă a experimentului leninist din această ţară. Simţindu-se cu musca pe căciulă, ei au preferat să pună pe seama dictatorului defunct şi a subordonaţilor săi direcţi vina pentru aberaţiile din trecut.

Nici o formaţiune politică n-a acceptat să-şi asume responsabilitatea pentru moştenirea leninistă; până şi Partidul Socialist al Muncii preferă să se distanţeze de trecutul dictatorial, şi insistă pe orientarea sa tradiţional-socialistă.[13] Astfel, autocritica întreprinsă de fostele partide comuniste în alte ţări est şi central-europene a fost evitată cu abilitate în România. S-a creat sentimentul că clica puţin numeroasă a lui Ceauşescu a reuşit să impună o tiranie deplânsă şi urâtă acum de o majoritate copleşitoare a populaţiei. Unanimitatea procesiunilor lui Ceauşescu a fost astfel înlocuită cu monolitul la fel de necritic şi de incompetent al anticeauşismului de mântuială.

Elucidarea trecutului a fost împiedicată în România contemporană de îmbinarea tăcerii, care convine noilor lideri, cu tratarea amatoristă, impresionistă şi de multe ori vindicativă a perioadei comuniste de către exponenţii opoziţiei. Puţine publicaţii şi-au asumat sarcina publicării unor documente de arhivă importante, iar atunci când au făcut-o, analiza critic comparativă lipseşte vizibil.

---

apariţia unei suite de sicofanţi în jurul preşedintelui, ba chiar un nou «cult al personalităţii». Pentru o analiză a amendamentului propus la Codul Penal, care ar fi dus la pedepsirea ziariştilor care publică date critice despre personajele oficiale, chiar dacă acestea sunt adevărate, vezi «The Not-So-Free Eastern Europeane Press», *New York Times*, 2 octombrie 1995.

[13] Vezi interviul cu Ilie Verdeţ, *România Liberă*, 4 septembrie, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

În studiul terorii staliniste şi a represiunii post-staliniste, s-a făcut prea puţin distincţia între indivizi şi instituţii: o amnezie sistematică generează adesea alibiuri oportune şi legende de eroism şi rezistenţă.

Pluralismul problematic

Marca specifică a primei etape a tranziţiei în România este, deci, o combinaţie de autoritarism, paternalism şi procese politice incipiente, care au păstrat birocraţia în poziţiile ei de putere economică şi instituţională. Principalele instrumente de conservare a acestei stări de fapt au fost: (a) aparatul politic grupat în jurul lui Ion Iliescu în cadrul primului Front al Salvării Naţionale (FSN), devenit după ruptura cu grupul lui Petre Roman FDSN, iar în momentul de faţă – PDSR; (b) birocraţia economică de stat şi o parte a elitei oamenilor de afaceri; (c) televiziunea naţională controlată de guvern; (d) Serviciul Român de Informaţii – SRI, Serviciul de Protecţie şi Pază al Preşedintelui (SPP) şi alte ramuri ale poliţiei secrete; în sfârşit, mai multe mişcări şi partide fundamentalist-populiste, al căror extremism a facilitat crearea imaginii poziţiei «centriste» a lui Iliescu. În locul unui sistem de partide politice bine închegat şi funcţional, spaţiul public românesc a fost dominat de o versiune proprie a majoritarismului favorabil îmburghezirii pe scară largă a nomenclaturii (formarea unei clase de afacerişti mafioţi, omnipotenţi din punct de vedere financiar), urmată de o convertire previzibilă a dominaţiei sale politice într-o supremaţie economică.

Particularităţile ieşirii României din comunism sunt, deci, generate de persistenţa autoritarismului, de o profundă criză morală, care influenţează negativ dezvoltarea societăţii civile, de o privatizare şovăielnică şi de starea de scindare a forţelor democratice.

Cheia depăşirii acestui impas se află atât în puterea Preşedintelui, cât şi a opoziţiei. În timpul alegerilor din 1992, o campanie improvizată, neprofesionistă şi orientată predominant spre oraşe, nu a reuşit să determine mult aşteptata răsturnare electorală în favoarea celei din urmă. Slab articulată şi minată de disensiunile interne, cu interese personale şi vanităţi prevalând adesea asupra obiectivelor de perspectivă, şi împiedicând o convergenţă dinamică a eforturilor, Convenţia Democratică n-a reuşit să realizeze ruptura care urma să schimbe cu totul «regula jocului» existentă. Lucrurile s-au schimbat în noiembrie 1996, când nemulţumirile economice şi sociale, laolaltă cu diversificarea mesajului politic al opoziţiei au permis forţelor proreformiste să se impună decisiv în alegerile parlamentare.[14]

Sursa principală a victoriei din 1992 a lui Iliescu, şi un leitmotiv persistent al campaniei sale din 1996, a fost capacitatea sa de a-şi crea un portret de

---

[14] Vezi Jane Perlez, «Incumbent in Romania, A Leftist, Faces Runoff» *The New York Times*, 5 noiembrie 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

garant al ordinii şi stabilităţii. A făcut tot ce i-a stat în putere pentru a atinge direct temerile, nevrozele şi fobiile muncitorilor români, ale ţăranilor din regiunile mai puţin dezvoltate şi ale pensionarilor. I-a convins că tranziţia va fi mai puţin dureroasă dacă va fi efectuată de «adevăraţii patrioţi», cum e el, decât de pro-occidentalii din opoziţie, care, chipurile, intenţionează să restabilească marile moşii şi să «vândă ţara» corporaţiilor multinaţionale. Toate stereotipiile populiste au fost folosite de PDSR şi de partidele naţionaliste pentru a inculca românilor un sentiment de panică în faţa posibilei victorii a opoziţiei: anti-intelectualismul, anti-occidentalismul, anti-capitalismul şi xenofobia au fost folosite pentru a asigura triumful electoral al lui Iliescu şi a păstra o structură a puterii încă strâns legată de moştenirea autoritaristă a ceauşismului. Cu puţine excepţii, sindicatele au fost aduse sub control guvernamental. Mass-media independentă este adesea critică la adresa elitei conducătoare, dar efectul dezvăluirii cazurilor de corupţie a fost minim.

În momentul alegerilor din 1996, regimul din România este unul semi-prezidenţial, cu un parlament slab şi o opoziţie scindată. Adevăratul centru al puterii îl reprezintă, deci, mai degrabă palatul Cotroceni, şi nu guvernul sau cele două camere ale Parlamentului. Dar lupta politică a continuat, iar rolul noilor partide şi mişcări civice nu trebuie subestimat. Nu mai puţin importantă este şi dinamica PDSR însuşi şi tensiunea crescândă dintre exponenţii unei strategii pro-occidentale, modernizate, şi conservatorii din linia dură.

Un element nu mai puţin important pentru deschiderea spaţiului public a fost reconstituirea rapidă a societăţii civile româneşti.[15] Pentru cei obişnuiţi să vadă în România o ţară fără opoziţie, acest lucru a fost, poate, surprinzător. Dar adevărul este că până şi în circumstanţele extrem de nefavorabile ale regimului ceauşist, germenii unei societăţi civile au reuşit să supravieţuiască.

Adevărata încleştare a luptei politice are însă loc în domeniul politic: mai degrabă decât mişcările civice, partidele sunt instituţiile capabile să identifice şi să articuleze obiectivele şi aşteptările sociale. Asta nu înseamnă negarea rolului societăţii civile în moderarea tendinţei guvernului de a controla totul, ci pur şi simplu punerea accentului pe specificul stadiului actual al politicii post-comuniste.

«Stânga» şi «dreapta» sunt concepte înşelătoare în România contemporană. Ar putea oare cineva să-l descrie pe Vadim Tudor pur şi simplu ca pe un politician de dreapta,în ciuda nostalgiei sale pentru regimul Ceauşescu? Este Iliescu un om de stânga, în pofida afirmaţiilor şi atitudinilor sale naţionaliste? Spectrul real ar trebui să ţină cont de schimbările rapide şi de versatilitatea modelelor politice şi ideologice în vremuri de tranziţie.

De unde provine această confuzie? Care e rădăcina harababurii ideologice din România? Cum spuneau cei din vechime, *ex nihilo nihil*. Post-

---

[15] Vezi Gail Kligman, «Reclaiming the Public: A Reflection on Creating Civil Society in Romania», *East European Politics and Societies*, vol. 4, nr.3, 1990, pp. 393-439.

https://biblioteca-digitala.ro

ceauşismul include multe elemente care au fost inerente stilului politic al manierei birocraţiei comuniste, inclusiv componente ale structurii simbolice a legitimării vechiului regim: (1) partide/mişcări politice cvasi-charismatice, cu un lider care priveşte cu suspiciune, ba chiar ostil procedurile şi reglementările democratice impersonale; (2) exaltarea unei comunităţi omogene din punct de vedere etnic (patrie, naţiune) şi exploatarea în anumite zone a forţei hegemonice a temelor şi mitologiilor «poporaniste» de către anumite forţe hegemonice; (3) aversiunea faţă de (sau neîncredere în) relaţiile pieţei libere şi apelurile permanente la formulele «căii a treia»; (4) cultivarea intensă a identităţilor colective, a loialităţii şi ataşamentului, combinate cu o atitudine suspicioasă la adresa drepturilor, aspiraţiilor şi revendicărilor minorităţilor; şi (5) anxietatea regimului, demonstrată de un discurs care insistă asupra necesităţii ca românii să strângă rândurile împotriva tuturor conspiraţiilor străine care intenţionează să distrugă statul lor naţional şi unitar.

O analiză serioasă a situaţiei din România postcomunistă ar trebui să evite orice idei preconcepute: evenimentele se derulează rapid, vechile alianţe se destramă, altele iau naştere. Există speranţa că alegerile din 1996 vor permite nu doar recuperarea economică, dar şi regruparea forţelor politice pro-occidentale şi sfârşitul impasului actual.[16]

Însuşirea procesului democratic este dificilă într-o ţară cu tradiţii democratice puţine şi îndelung reprimate. Cu diferite ocazii, Iliescu a recunoscut eşecul istoric al utopiei comuniste, dar a prevenit împotriva pericolelor unei tranziţii rapide spre economia de piaţă. În acelaşi timp, anii care s-au scurs trebuie să-i fi demonstrat că vechiul sistem şi-a epuizat resursele şi că dezvoltarea economică e greu de imaginat în absenţa pluralismului.

Şi totuşi democraţia din România a făcut câţiva paşi indiscutabili. Ar trebui deci să analizăm jumătatea plină a proverbialului pahar. În primul rând, există partide politice care se înfruntă, îşi articulează opţiunile şi se adresează unui electorat relativ previzibil din punct de vedere politic. Cu toate că monopolul guvernului asupra televiziunii naţionale a fost una din piedicile majore pentru evoluţia adevăratei culturi a dialogului, această situaţie s-a îmbunătăţit după 1993, România având acum câteva posturi de televiziune non-guvernamentale, inclusiv multe studiouri locale. Totuşi, presa independentă, una dintre cele mai active din Europa de Est şi Centrală, ajunge cu greu chiar şi în zonele urbane mărginaşe, în primul rând din cauza controlului exercitat de guvern asupra reţelelor de difuzare. Economia pare să fie în curs de redresare şi este probabil că guvernul de după 1996 se va angaja într-o privatizare pe scară largă. Şovinismul demagogic şi chiar şi nostalgia după timpurile lui Ceauşescu sunt la ordinea zilei în paginile ziarelor extremiste, dar aceste publicaţii reprezintă o parte marginală a presei. Ziarele cele mai citite nu sunt cele con-

---

[16] Vezi «Those south-eastern laggards», *The Economist*, 19 octombrie, 1996, pp. 54-56.

https://biblioteca-digitala.ro

trolate de guvern, şi ele critică adesea politica acestuia (*Evenimentul zilei, România Liberă*, şi chiar şi *Adevărul*, cândva pro-iliescian).

Pe de altă parte, există câteva probleme ale democraţiei de tip românesc, care ar putea fi percepute ca partea mai întunecată a medaliei. Vom menţiona aici: (1) un stil de conducere autoritar, profund înrădăcinat, şi neîncrederea în dialog; (2) încercările oficiale de a limita independenţa mass-mediei şi libertatea de expresie; (3) rivalităţile personale din rândul opoziţie; (4) lipsa unei viziuni comune asupra binelui public; şi (5) existenţa partidelor naţionaliste şi legăturile lor cu Iliescu şi partidul său. Principalele ameninţări pentru democraţia română sunt deci legate de nivelul încă scăzut al culturii civice, de fragilitatea instituţiilor democratice, de caracterul rudimentar şi provizoriu al partidelor politice şi al preferinţele lor ideologice, de persistenţa în psihologia colectivă a nostalgiei după formele colectiviste de protecţie socială, creşterea nemulţumirii publice în faţa efectelor reformelor înfăptuite cu jumătăţi de măsură, persistenţa mentalităţilor şi metodelor comuniste în funcţionarea unor instituţii importante, inclusiv Preşedinţia, Consiliul Suprem al Apărării, Armata, Serviciul Român de Informaţii şi Televiziunea; în sfârşit, eşecul discuţiilor serioase declanşate pe temele trecutului pre-comunist şi comunist al ţării. Aceste elemente pot duce la o situaţie profund exasperantă şi la apariţia unor demagogi sociali de tipul lui Peron, care susţin că pot oferi soluţii imediate şi simple unor probleme complexe şi foarte complicate.[17]

Retorica unui fundamentalism etnic belicos, incluzând şi o componentă religioasă creştin-ortodoxă, s-ar putea impune în faţa multor oameni înspăimântaţi, frustraţi şi angoasaţi. Pentru a preveni succesul unui asemenea scenariu etnocratic, forţele democratice trebuie să-şi strângă rândurile, să stabilească forme de cooperare şi sprijin reciproc, să depăşească neîncrederea şi să le ofere cetăţenilor un sens al propriului lor viitor.

Vestea bună pe care o primim din România este aceea că era conducerii autoritare, monolitice, s-a încheiat. Partidele politice democratice au învins, chiar dacă identităţile lor sunt încă nebuloase. În loc să se orienteze spre trecut, majoritatea acestor formaţiuni încearcă să articuleze interesele şi aspiraţiile sociale ale diferitelor categorii de cetăţeni români. Este sarcina lor să-i familiarizeze pe români cu democraţia şi să-i facă să înţeleagă virtuţile libertăţii.

Pe scurt: în 1996, majoritatea figurilor politice din România erau conştiente de faptul că ţara nu-şi poate permite să devină paria comunităţii internaţionale; astfel, cea mai verosimilă linie de dezvoltare este apropierea dintre cele două forţe majore ale opoziţiei (CD şi PD), depăşirea neîncrederii lor reciproce şi încheierea unui pact anti-criză. Pentru ca aceasta să se întâmple, forţele

[17] Gheorghe Funar este un exemplu, dar sunt şi alţi demagogi, inclusiv generali naţionalişti, precum celebrul Paul Cheler, fostul comandant al Armatei Transilvania, pe care Iliescu l-a obligat să demisioneze în 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

politice din România au trebuit să treacă peste animozitățile personale și alergiile meschine, și să descopere structurile de interese și de valori comune care definesc o adevărată politică de partid. Una dintre problemele principale ale opoziției a fost legată de epuizarea prestigiului public și a autorității liderilor lor: de la Petre Roman până la Emil Constantinescu, nici una din figurile opoziției nu a fost suficient de carismatică pentru a provoca un sprijin de masă și a determina o victorie hotărâtoare a forțelor anti-iliesciene. «Reconcilierea națională» propusă adesea de Iliescu nu a fost posibilă atâta timp cât reformele au fost amânate, poliția secretă a organizat provocări, iar memoria politică românească a rămas prizoniera manipulărilor. Soluția dificilă, complicată, înfricoșătoare chiar, dar și unică, este aceea de a înlocui cultul fricii, al intimidării, al neîncrederii cu unul al dialogului, legalității și încrederii. Războiul etichetărilor a fost extrem de dăunător în acești primi ani ai României post-ceaușiste. În România, ca și în celelalte țări post-comuniste, ieșirea din tranziție depinde de capacitatea elitelor politice de a pricepe că încrederea, adevărul și toleranța sunt ingredientele indispensabile unei societăți deschise. Din acest punct de vedere, România nu este deloc o excepție: ea exacerbează pur și simplu trăsăturile politice, morale și psihologice care pot fi detectate în toate celelalte societăți supuse timp îndelungat experimentelor leniniste de fericire cu forța.

În românește de
Maria DINESCU

https://biblioteca-digitala.ro

DANIEL DĂIANU

Despre liberalismul secolului XXI
Chestiunea țărilor est-europene

Orice cercetător al socialului citeşte realitatea trecută şi prezentă cu ochelarii analitici oferiţi de ceea ce Kuhn a numit «paradigme»; matrici intelectuale de ansamblu ne ghidează efortul de a capta şi prelucra informaţia aflată în mediul apropiat şi îndepărtat. Dar paradigmele, supoziţiile pe care acestea le conţin, nu au numai o funcţie cognitivă: atunci când ideile «guvernează« – ca expresie a unor interese – ele mişcă viaţa economică şi politică, explică performanţele indivizilor, grupurilor şi societăţilor. Care sunt deci, marile paradigme privitoare la interacţiunea indivizilor în societatea modernă?

Există, după opinia mea, o anumită confuzie privind înţelegerea – paradigmatică – a evoluţiei societăţii în acest secol. Astfel, în ştiinţa economică neoclasicismul se distinge de neo-keynesism, manifestându-se tendinţa de vizualizare a celor două curente ca paradigme concurente, ca «viziuni» (în accepţia lui Joseph Scumpeter). Această decupare pe »seturi de presupoziţii» este justificată în măsura în care nu se obscurizează ceea ce consider a fi (fost) marele clivaj ideologic, paradigmatic în gândirea socială contemporană; am în vedere lupta istorică dintre filosofia colectivismului (ca totalitarism) şi cea a societăţii deschise, dintre colectivism (marxism) şi liberalism.[1] Acestea din urmă sunt marile paradigme, marile ideologii ale secolului XX.

Judecate din perspectiva menţionată mai sus, neo-clasicismul şi neo-keynesismul apar ca subparadigme economice ale unei matrici intelectuale care scrutează evoluţia fizionomiei şi fiziologiei societăţii deschise. Ţin să amintesc că ceea ce numim keynesism s-a născut – ca doctrină – din efortul de protejare a societăţii deschise în circumstanţele istorice ale Marii Depresiuni şi ale ascensiunii ideilor colectiviste (socialiste). Faptul că subparadigma keynesiană şi-a epuizat din forţa propulsivă în deceniile postbelice nu înseamnă că

[1] A fost oare naţional-socialismul (nazismul) – în mod paradoxal şi el o formă de totalitarism fără a elimina însă proprietatea privată – o reacţie, în primul rând la colectivism (bolşevism)? Poate şi ca răspuns la neîncrederea în virtuţile democraţiei burgheze de a face faţă colectivismului.

https://biblioteca-digitala.ro

ea a devenit irelevantă, dovadă fiind renaşterea ei sub forma neo-keynesismului. Are sens, deci, să apreciem că atât gândirea neo-clasică, cât şi cea neo-keynesistă aparţin, ca fond originar de idei şi ca esenţă, filosofiei liberale privită în sens larg.

În rândurile ce urmează voi încerca să formulez unele observaţii privind clivajul paradigmatic şi semnificaţia sa teoretică şi practică pentru transformarea post-comunistă, în contextul unei lumi aflată ea însăşi în tranziţie. Totodată, încerc să evidenţiez ceea ce consider că dă relief transformării post-comuniste a României.

Societatea umană ca societate economică

Ipostazele fiinţei umane sunt nenumărate, natura umană este complexă şi de aceea se poate avansa ipoteza imposibilităţii reductibilităţii individului ca fiinţă socială. E suficient să ne gândim la bogăţia de sentimente, la locul religiei şi culturii în viaţa acestuia pentru a înţelege posibila reticenţă faţă de ideea că societatea umană este o societate economică prin excelenţă. Prin această aserţiune doresc să subliniez faptul că «problema economică» a fost şi rămâne decisivă în viaţa omului. Deşi nu poate fi definit pur şi simplu ca «homo oeconomicus», problema economică îi domină existenţa, şi asta în pofida «ascensiunii» tehnologice şi a aspiraţiei permanente de a se elibera de constrângerile materiale.

Dar în ce costă «problema economică»? În termeni fundamentali, «problema economică» defineşte străduinţele omului ca fiinţă socială de a utiliza cât mai eficient resursele de care dispune, în vederea atingerii scopurilor propuse (acoperirea unor nevoi). În această definiţie sunt implicite mai multe aspecte. În primul rând, şi poate cel mai relevant, rezultă contextualizarea socială a individului. Altfel spus, producţia de bunuri nu apare ca simplă chestiune tehnologică, de randament în raport cu resursele utilizate; producţia implică interacţiuni între indivizi, interacţiuni care sunt mediate de piaţă şi de structuri organizaţionale.[2] Chiar şi între Robinson Crusoe şi Vineri pot fi detectaţi germenii relaţiei sociale. În al doilea rând, e de subliniat caracterul temporalmente finit al resurselor, în sensul insuficienţei lor faţă de nevoile existente. În sfârşit, şi poate în mod paradoxal, progresul tehnologic nu semnifică şi o efatare a «problemei economice», cât timp are loc o diversificare şi o expansiune a nevoilor, ca să nu mai vorbim de aspiraţii. Nuvela lui André Maurois «Insula artiştilor» poate fi văzută, din acest punct de vedere, ca expresie a dorinţei imanente a omului de a rezolva «problema economică» – ceea ce în limbajul nostru popular apare ca fiind dorul de acea mirifică ţară «unde curge laptele şi mierea», iar la francezi ca «pays de Cocagne».

Putem spune apoi că problema economică, la rândul ei, conţine trei subdomenii fundamentale, inter-relaţionate, şi anume: (a) posibilitatea calculaţiei

[2] Chiar familia şi tribul pot fi privite astfel.

https://biblioteca-digitala.ro

economice, (b) alocarea resurselor şi (c) legătura dintre efort (contribuţie) şi rezultatul acestuia. Implicită în aceste trei componente este chestiunea dezvoltării, cu o conotaţie aparte pentru ţările înapoiate. Se poate avansa şi teza că aceste subdomenii conturează gradul de funcţionalitate (*workability*) a unei societăţi, respectiv, a unei economii. De exemplu, deşi Barone şi, mai târziu, Oskar Lange au încercat să demonstreze posibilitatea calculaţiei în regim colectivist, practica secolului XX a validat ceea ce von Mises şi von Hayek susţinuseră în termeni conceptuali: sistemul de comandă a dovedit vicii congenitale în toate cele trei subdomenii ale problemei economice şi nu a putut evita eutanasia economică. Anul 1989 n-a făcut decât să accelereze un deznodământ programat genetic. Ca să nu mai amintesc de anihilarea libertăţii individului, care iese, ar putea spune unii, din sfera strictă a discuţiei despre economie.

Karl Polanyi a arătat că problema economică s-a întâlnit, de-a lungul istoriei, cu mai multe mecanisme de rezolvare: auto-suficienţa (în economia naturală), cutumele (reciprocitatea) în societăţile primitive, formula colectivistă şi piaţa. Această clasificare are însă, în bună măsură, numai o valoare metodologică, pentru că schimbul de bunuri a existat şi există şi acolo unde prevalează reciprocitatea sau economia naturală. Iar pieţele informale au existat întotdeauna – fie şi în forme reprimate, precare – în sistemele de comandă.[3] Noi ştim acest adevăr din proprie experienţă, din ceea ce a însemnat piaţa neagră în funcţionarea economiei de comandă, atât ca mecanism homeostatic, cât şi ca mijloc de procurare de bunuri şi servicii de neobţinut pe circuitele oficiale.

Putem spune, deci, că societatea modernă relevă două arhetipuri de coordonare a interacţiunii dintre indivizi în activitatea economică: sistemul de comandă şi sistemul economiei de piaţă. În timp ce sistemul de comandă se bizuie pe proprietatea colectivistă, economia de piaţă are ca fundament proprietatea privată, chiar şi acolo unde sectorul public este important. Dintre acestea, primul arhetip s-a dovedit a fi un eşec istoric, iar al doilea e întruchipat de variante modelate de condiţii istorice şi instituţionale particulare. Putem distinge, astfel, un model anglo-saxon (american), mai liberal (în accepţia europeană) decât ceea ce este numit «modelul continental». Se poate observa că nu introduc în discuţie relaţia dintre piaţă şi democraţia politică, care ar permite referiri interesante la modelul asiatic de dezvoltare, caracterizat de autoritarism politic.

Ce mi se pare interesant de subliniat este evoluţia istorică a pieţelor ca instituţii de mediere a interacţiunii dintre indivizi – de la forme incipiente la forme organizate, instituţionalizate şi cuprinzând întreaga gamă de produse şi active (factori de producţie). Avem de-a face aici cu o dezvoltare constantă a pieţelor, în pofida marii sincope reprezentate de sistemul comunist apărut după 1917, extins după 1945 şi în prăbuşire rapidă după 1989. Dezvoltarea

[3] Cât de puternice sunt pieţele o dovedeşte şi funcţionarea lor în micro-mediile de comandă ale închisorilor, unde ţigările reprezintă moneda de schimb.

https://biblioteca-digitala.ro

pieţelor ridică o întrebare-cheie pentru demersul nostru, şi anume: este valabilă teza lui Polanyi, conform căreia pieţele constituie numai o formă de fiinţare a activităţii economice – de rezolvare a problemei economice? Într-un anume sens s-ar putea spune că da, dacă judecăm lucrurile strict formal. Într-un sens evolutiv, răspunsul este negativ, având în vedere dinamica pieţelor organizate în conjuncţie cu mersul istoriei, al omenirii. Şi când spun asta mă refer la consecinţele progresului tehnologic, ale globalizării, la creşterea complexităţii societăţii, atât din punct de vedere al informaţiei disponibile, cât şi al obiectivelor (preferinţelor) indivizilor. Chiar multiplicarea şi diversificarea organizaţiilor[4] – care ar reduce, în privinţa interiorului acestor entităţi, spaţiul de acţiune al pieţei[5] – dau impulsuri noi dezvoltării pieţelor.

Afirmaţia că societăţile umane sunt societăţi economice *par excellence* nu e o simplificare forţată, sau o încercare de autonomizare a sferei economice de celelalte dimensiuni ale vieţii omului[6]; această afirmaţie denotă numai dominaţia preocupărilor de sorginte economică, chiar dacă în mod frecvent ceea ce are rădăcini în etnicitate, religiozitate, în ideea de naţiune, pare să capete întâietate. E de-ajuns să ne aruncăm ochii la ceea ce s-a întâmplat în Bosnia-Herţegovina, pentru a le tempera zelul celor care reduc totul la o simplă calculaţie de costuri şi beneficii. E adevărat, însă, că economia nu trebuie abstrasă din societate într-un mod mutilator, ignorându-se contextualizarea socială a oricărei acţiuni umane, inclusiv procesul de coagulare socială. Tocmai de aceea analiza de tipul cost-beneficiu, ca esenţializare a raţionalităţii economice şi a înclinaţiei umane către o cât mai mare eficacitate poate deveni înşelătoare atunci când se omite diversitatea de motivaţii ale indivizilor, imposibilitatea de a surprinde tot ceea ce poate intra sub genericul de «costuri şi beneficii» (problema «informaţiei limitate»[7] şi a incapacităţii generaţiilor viitoare de a vota în prezent asupra modului de folosire a resurselor limitate[8], problema orizontului de timp cu care se lucrează etc.

Două mari paradigme: liberalism versus *colectivism*

Voi juxtapune în continuare cele două mari paradigme, urmărind totodată să explic cum a fost posibilă «marea iluzie» comunistă, în ciuda fenomenului stalinist.

Nu voi stărui prea mult asupra liberalismului, deoarece îl voi trata pe larg în următoarea secţiune a acestui text. Voi sublinia aici numai ceea ce

---

[4] Ceea ce Peter Drucker a numit «era organizaţiilor» (*the Organization age*).

[5] După Oliver Williamson, organizaţiile exprimă raţionalitatea agenţilor economici care urmăresc astfel reducerea costurilor de tranzacţie.

[6]. Ceea ce sociologia economică, începând cu Marx Weber şi Emil Durkheim, a reproşat ştiinţei economice.

[7] Care apare la Herbert Simon ca «bounded rationality» şi stă la baza teoriei informaţiei asimetrice, iar pe un plan mai larg a «pieţelor imperfecte» (Joseph Stiglitz).

[8] Ceea ce, dincolo de aspectele de fair-play intergeneraţional, lărgeşte sfera problematicii ecologice.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezintă esenţa lui ideologică: plasarea individului în centrul existenţei (lumii) ca expresie a emancipării şi a libertăţilor sale fundamentale. Din acest punct de vedere liberalismul apare ca o veritabilă mişcare renascentistă, progresistă, vizând eliberarea omului de orice servitute. «Individualismul metodologic» caracterizează gândirea liberală atât din punct de vedere pozitiv (de înţelegere a realităţii), cât şi normativ (ceea ce se recomandă a fi făcut). Dacă individul este liber şi, deci, suveran în alegerile sale, piaţa apare în mod natural ca fiind mediul indispensabil pentru coordonarea acţiunilor dintre agenţi.

Este individul afectat în alegerile sale de mediul în care trăieşte, sau preferinţele sale rămân nealterate, «presociale»? Altfel spus, care este relaţia individ-comunitate? Aceasta este o întrebare interesantă, pe ale cărei piste de raţionament se pot desluşi aspecte definitorii pentru liberalismul timpului nostru, şi voi reveni asupra ei. Totuşi, voi anticipa puţin, precizând numai că liberalismul zilelor noastre, în accepţia tradiţională, a încercat să încorporeze elemente explicative pentru o lume neatomizată, în care relaţiile de putere nu sunt nesemnificative – o lume a organizaţiilor mari, o societate deschisă (liberală) puternic structurată. Mă gândesc, în acest sens, la James Buchanan şi la Şcoala deciziilor publice.

Să ne întoarcem privirea asupra celeilalte paradigme sau ideologii. Se poate spune că secolul XX va rămâne în istorie şi printr-o «mare confuzie» (iluzie) întreţinută privind comunismul (colectivismul). Aşa cum am subliniat mai sus, cel puţin în lumea occidentală ideea comunistă a manifestat o rezilienţă frapantă, în ciuda naturii evident totalitare a ceea ce a căpătat denumirea de «stalinism». În mare măsură ideile legate de socialism şi comunism au fost revigorate ca prestaţie politică de realitatea marii crize din 1929-1933, şi astfel se explică venirea la putere a fronturilor populare antebelice în Spania şi Franţa (guvernul Léon Blum). După al doilea război mondial partidele comuniste au căpătat proeminenţă politică în Franţa şi Italia.

Stalinismul a obligat cele mai multe partide comuniste occidentale la o metamorfozare, care nu putea să nu conducă în timp la o transformare într-un «altceva» politic. Să ne amintim, de exemplu, cât de straniu suna discursul eurocomuniştilor italieni, sub bagheta lui Enrico Berlinguer, în raport cu convenţiile propriei ideologii, sau la cât de diferite, de neortodoxe erau *Critica Marxista* şi *Rinascita* faţă de revistele marxiste omoloage din Franţa. Iar dacă astăzi centrul-stânga este la putere în Italia, asta se datorează, poate cel mai mult, dispariţiei – prin metamorfozare – a fostului partid comunist[9], care a devenit principala sa parte constitutivă. În acelaşi timp, în Franţa imobilismul (sau lipsa de «oportunism» ideologic) a comuniştilor aproape că i-a desfiinţat politic.

---

[9] În Italia există totuşi un partid care se cheamă «Partito della Rifondazione Comunista», care grupează militanţi ai fostului partid comunist.

https://biblioteca-digitala.ro

Când vorbesc de «marea iluzie» am în vedere, deci, procesul foarte lent de renunţare – de către partidele comuniste occidentale – la preceptele unei ideologii, ale unei paradigme care se contura din ce în ce mai evident ca perdantă. Desigur, se pot invoca explicaţii în legătură cu acest proces, de la fireasca dificultate a unui partid semnificativ de a-şi dezavua suportul ideologic şi, implicit, raţiunea de a fi, la speranţa conceptualizată că se poate şi altfel, că stalinismul nu este esenţa comunismului, până la perceperea reformelor parţiale din Ungaria – aşa-numitul comunism de tip «gulaş« – ca o confirmare a acestei speranţe.

Deşi partide comuniste mai există încă – dar la o scară mult redusă – proiectul comunist şi ideologia sa au eşuat categoric. La acest mare eveniment al secolului XX s-a referit Francis Fukuyama în cartea sa *The End of History*, scrisă la începutul acestui deceniu. Cu alte cuvinte, ideologia societăţii deschise, liberalismul – în sensul larg pe care l-am adoptat aici – a învins. Această victorie e copleşitoare dacă este judecată şi prin prisma modului în care s-a modificat doctrina partidelor socialiste (social-democrate) în anii din urmă. În Marea Britanie, laburiştii lui Tony Blair au renunţat la faimoasa clauză nr.4 din programul partidului, referitoare la proprietate, în timp ce în SUA democraţii au adoptat multe poziţii specifice centrului bipartizan, lucru care a facilitat reînnoirea mandatului lui Bill Clinton. Deşi, se cuvine să adaug, aceste modificări de doctrină pot fi puse şi în relaţie cu dinamica «ondulatorie» a capitalismului – mai precis, am în vedere posibila relaţie între evoluţia pe termen lung a capitalismului matur (ce poate fi ilustrată de aşa-numitele cicluri lungi, Kondratiev) şi o anumită ciclicitate pe planul ideilor, care ar influenţa evoluţia politicilor economice.

Ar fi însă o mare eroare să se considere eşecul comunist drept o trecere în irelevanţă a tezelor social-democraţiei. Marele fapt al secolului nostru – colapsul comunismului – a invalidat socializarea totalitară, dar nu şi ideea că omul este, totuşi, o fiinţă socială şi că societatea, comunitatea reprezintă mai mult decât o simplă agregare de indivizi. Este, poate, un paradox al acestei victorii faptul că ea nu elimină şi ceea ce eu consider a fi o tensiune lăuntrică a societăţii deschise, tensiunea între individualism şi ideea de comunitate. Apare oare aici o contradicţie, dacă ne gândim la presupusa relaţie dintre liberalism, care se bizuie pe individualismul metodologic, şi societatea deschisă? Voi încerca să mă refer în continuare la această contradicţie şi să arăt, pe de-o parte, de ce pledoaria pentru politica publică nu e neapărat antinomică faţă de spiritul liberal şi societatea deschisă, iar pe de alta, că liberalismul include o dimensiune socială prin prisma căreia trebuie percepută şi nevoia de coagulare (osmoză) socială dintr-o societate. Ţin să subliniez că prin dimensiune socială nu înţeleg tentaţia ideilor socializante, care a condus la criza statului asistenţial şi a accentuat simptomele de anchilozare instituţională în unele ţări occidentale. În plus, tentaţia ideilor socializante poate duce la ceea ce J.F.Revel a numit tentaţia totalitară.

https://biblioteca-digitala.ro

Atunci când am încercat o definire a «problemei economice» am tratat în mod implicit ceea ce poate explica şi comportamentul individului, sau altfel spus, raţionalitatea sa. Lămurirea acestei noţiuni are semnificaţie atât «la firul ierbii» (la nivel micro), cât şi din perspectiva înţelegerii evoluţiei agregatului mare, a economiei ca ansamblu şi a nevoii de politică publică în interiorul societăţii deschise.

La nivel de agent economic (individ sau organizaţie), raţionalitatea dă expresie motivaţiilor care ghidează acţiunile acestuia. Din acest punct de vedere este foarte greu, dacă nu imposibil de contestat teza fundamentală a gândirii neoclasice privind comportamentul maximizator (optimizant) – cel puţin ca tendinţă – al agentului. Acest comportament nu reflectă altceva decât naturala propensiune a omului către o eficacitate superioară, către un randament mai bun. În fapt, comportamentul optimizator este acceptat în esenţă de gândirea economică în ansamblu, ceea ce demonstrează centralitatea conceptuală a neoclasicismului, sau mai precis a ceea ce stă la baza lui. Acest comportament s-ar traduce foarte succint în propoziţii de genul: produsul *a* este de preferat produsului *b* dacă utilitatea sa pentru individ creşte; alte condiţii fiind neschimbate, individul doreşte mai mult din produsul *a* dacă utilitatea adiţională mai mult decât compensează costul implicat de obţinerea lui. Ce nu este explicit formulat în acest concept de raţionalitate este modul în care agentul internalizează din proprie perspectivă interesele altor agenţi sau ale comunităţii. Este ca şi cum am spune că funcţia de utilitate a unui agent are ca argumente şi unele scopuri ale partenerilor şi ale comunităţii, în măsura în care el posedă o perspectivă de spaţiu şi mai largă. Dar chiar dacă această chestiune ar deveni explicită, oricum «mâna invizibilă» a pieţei este asumată să coordoneze, în principal, interacţiunile dintre agenţi.

Raţionalitatea economică presupune capacitatea individului de a învăţa, de a lua decizii nerepetând erori în mod sistematic. Această capacitate prezumată de a învăţa (şi de a prelucra informaţia, în general) a permis, de altfel, reformularea conceptului de anticipări raţionale (*rational expectations*), şi a dus la modificări conceptuale majore în teoria macroeconomică modernă.

Pentru un agent economic (individ sau întreprindere) care activează într-un mediu supus unor reguli de reglementare a schimbului de activităţi, participarea la acest schimb se face sub spectrul propriei constrângeri bugetare. Această noţiune-cheie a teoriei microeconomice face posibilă atât conceptualizarea interacţiunii dintre subiecţii economici – a coordonării activităţilor economice – cât şi concretizarea raţionalităţii comportamentului lor. Concordanţa ex-ante între intenţiile de schimb ale activităţii agenţilor economici şi resursele lor (materiale sau financiare), aşa-numitul «principiu al lui Say», este sinonim cu caracterul efectiv al constrângerii bugetare. Robert Clower, cel care a folosit primul expresia «principiul lui Say», releva constrângerea bugetară ca nefiind o identitate contabilă, ci un postulat al comportamentului raţional: «nici un agent economic nu-şi propune în mod conştient achiziţionarea unui bun

https://biblioteca-digitala.ro

fără a programa finanţarea acestei operaţiuni prin vânzarea altui bun, sau din resursele de care dispune». Se poate accepta opinia conform căreia «principiul lui Say» ilustrează raţionalitatea economică, în sensul că facilitează înţelegerea comportamentului omului ca *homo oeconimicus* şi, ceea ce e mai important, permite analiza economică. Referindu-se la existenţa constrângerii bugetare, Clower aprecia că aceasta «poate fi privită ca o convenţie fundamentală a ştiinţei economice, asemănătoare – în toate aspectele ei esenţiale – unor idei de bază din fizică, precum Legea a doua a termodinamicii. [...] În afara acestui construct nu deţinem nimic altceva care să ne permită să ţinem cont de procesele decizionale individuale». Faptul că în numeroase împrejurări agenţii nu optimizează în sensul clasic al maximizării unei funcţii-obiectiv – intervenind atunci fenomenul de «ineficienţă - X» (H. Leibenstein) sau cel de «*satisficing*» (H. Simon) – sau că natura constrângerii bugetare nu este invariabilă, nu poate reduce, câtuşi de puţin, valoarea metodologică a acestui construct teoretic.

Constrângerea bugetară efectivă se referă nu numai la procesul de calculaţie economică şi la conduita la nivel micro, dar şi la corelarea (echilibrarea) schimbului de activităţi la nivel agregat, prin restricţia pe care o exercită asupra formării de către agenţii economici a cererilor şi ofertelor de intrare în tranzacţii; ea dă naştere unei cereri agregate limitate.

Dacă raţionalitatea economică (în sensul comportamentului maximizator) nu constituie un temei de dispută teoretică în general[10], problema coordonării activităţilor şi, mai departe, cea a evoluţiei agregatelor sociale mari necesită clarificări importante. Realitatea este diferită de ceea ce sugerează abordarea neoclasică în materie de flexibilitate a resurselor (factorilor de producţie) şi simetrie (omogenitate) a informaţiei în sistem. Sistemele economice reale sunt caracterizate de rigidităţi importante, de concentrări de resurse (putere), ceea ce face să se manifeste o subutilizare de resurse şi o fricţiune, chiar şi acolo unde mecanismele de piaţă funcţionează aparent ireproşabil. Insatisfacţia teoretică faţă de abordarea prin «pieţe perfecte» a condus la conceptualizări în termenii unui echilibru de tip non-walrasian, care încerca surprinderea stărilor de «dezechilibru permanent» în raport cu idealul echilibrului general. Se cuvine totuşi să reliefez că adepţii echilibrului non-walrasian – de exemplu, economiştii neo-keynesişti – nu recuză preceptele de bază ale gândirii neoclasice, legate de comportamentul maximizator al agentului şi de rolul pieţelor în coordonarea activităţilor şi alocarea resurselor.

Imperfecţiunile de coordonare nasc externalităţi pozitive şi negative atunci când există discrepanţe între costurile private şi cele publice ale acţiunilor individuale. Este şi cauza apariţiei nevoii de bunuri publice, cum sunt infrastructura, educaţia, apărarea naţională, etc. Existenţa externalităţilor şi a cererii de bunuri publice sunt raţiuni care reclamă o politică publică. Şi dacă se admite

---

[10] Eu cred că «raţionalitatea limitată» (*bounded rationality*) a lui H. Simon nu constituie decât o adaptare, care nu alterează esenţa comportamentului maximizator.

https://biblioteca-digitala.ro

nevoia de politică publică într-o economie de piaţă, într-o societate deschisă, suntem în mod automat îndemnaţi să privim liberalismul altfel de cum îl zugrăvesc, de exemplu, libertarienii, pentru care autoritatea publică este prin definiţie un inamic al societăţii deschise.[11]

Mergând mai departe decât neo-keynesienii, unii economişti accentuează «povara structurii», în sensul incapacităţii unui sistem retardat economic de a fi suficient de flexibil la şocuri interne şi externe în condiţiile date – ceea ce ar complica procesele de ajustare şi ar explica persistenţa cercurilor vicioase (ale subdezvoltării). În acest sens se vorbeşte chiar de o «dependenţă de pârtie» (Brian Arthur), care în anumite circumstanţe poate fi fatală. Acest tip de analiză are utilitate cognitivă pentru situaţia ţărilor în tranziţie post-comunistă, care se confruntă cu o teribilă moştenire în ceea ce priveşte alocarea resurselor. Magnitudinea extraordinară a necesarului de realocare – a restructurării – explică ceea ce am numit în câteva studii «încordarea structurală« în sistem şi dificultăţile de a realiza o stabilizare macroeconomică durabilă, mai cu seamă în lipsa unor intrări substanţiale de capital străin. «Povara structurii», ceea ce François Perroux a numit *l'emprise de la structure* poate furniza un alt argument solid în favoarea formulării şi aplicării unei politici publice, care, e adevărat, se cuvine să se sprijine pe mecanismele de piaţă.

Ceea ce gândirea economică «convenţională« (*conventional wisdom*) nu reuşeşte să abordeze satisfăcător, după părerea mea, este rolul instituţiilor în evoluţia societăţii; există un curent neo-instituţionalist, dar în afara a ceea ce se consideră a fi nucleul consolidat (*mainstream economics*). Este interesant faptul că însăşi breasla economiştilor recunoaşte că nu e suficient să afirmăm nevoia de economisire înaltă şi condiţiile macroeconomice sănătoase pentru a elucida chestiunea dezvoltării economice. Ce lămureşte faptul că unele agregate societale economisesc mai mult, investesc mai mult – inclusiv în capital uman – sau fac dovada unor rate de inovare foarte ridicate? Într-un recent şi remarcabil articol din *Journal of Economic Perspectives*, Mancur Olson a reiterat ceea ce simt cei mai mulţi dintre economiştii de rasă: faptul că, în ultimă instanţă, ceea ce determină calitatea evoluţiei economice pe termen lung a unei societăţi sunt instituţiile, înţelese şi ca (sau mai ales ca) norme sociale. Dar instituţiile fac parte din zona «moale» (*soft*) a societăţii, care nu poate fi tratată cu instrumentul tradiţional al analizei economice. Din acest punct de vedere, demersul cercetătorului economist se cuvine a fi împletit cu cel al sociologului, al specialistului în psihologie socială, al antropologului etc. Iar acest lucru nu e uşor, să recunoaştem, având în vedere frecventa lipsă de dialog şi de viziune interdisciplinară.

Aducerea la rampă a instituţiilor ridică unele probleme relevante pentru discuţia noastră. În primul rând, este vorba despre dezvoltarea economică,

---

[11] Absurditatea unui anume tip de discurs «liberal» a dus, de exemplu în SUA, la recrudescenţa extremismului de dreapta, soldată cu crime violente (cazul, de exemplu, al dinamitării clădirii federale din Oklahoma City în 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

care iese din fondul explicativ al enunţurilor simple legate de raţionalitatea individuală şi de funcţia de coordonare pe care o exercită piaţa. Deşi, se cuvine să adaug în acest context o teză importantă, pe care o datorăm Şcolii Austriece, şi anume, rolul pieţei în creaţia premizelor pentru descoperire, pentru manifestarea spiritului întreprinzător. Aici se poate localiza acţiunea spiritului liberal în procesul de transformare a fostelor societăţi de comandă. Şi totuşi, repet, simpla funcţionare a pieţelor organizate nu poate explica alcătuiri instituţionale diferite, pentru ţări înapoiate, care au instituţii precare; şi cu atât mai mult în situaţia ţărilor post-comuniste, care se confruntă şi cu *challenge*-ul istoric al construcţiei şi modernizării instituţionale.

Pe acest fir ajungem la o chestiune care mi se pare cardinală în lumina argumentaţiei cuprinsă în acest text, în sensul necesităţii de reevaluare a ceea ce înţelegem prin liberalism – fie în sens restrâns, fie în sens larg; este vorba de relaţia dintre individ şi comunitate, care are o semnificaţie ce trece dincolo de pledoaria pentru politica publică în societatea modernă. Ce este pre-social şi ce este social în modul de manifestare a libertăţii individului? E suficient ca individul să fie preocupat numai de funcţionarea unor reguli, proceduri, norme de viaţă socială? Intervin oare în câmpul interacţiunilor valori şi principii morale, care nu pot fi încapsulate de raţionalitatea economică? Şi dacă e aşa, care sunt acele *feed-back*-uri care asigură echilibrul dintre satisfacerea nevoii de apărare a libertăţilor individuale fundamentale, şi dezvoltarea societăţii deschise, nu în ipostaza de simplă agregare de indivizi, ci în ipostaza ei de comunitate. Putem fi oare nepăsători faţă de calitatea mediului înconjurător social? Are relevanţă pentru noi noţiunea de «coeziune socială», sau cea de fragmentare socială – fie şi atunci când sunt judecate în termeni individuali foarte pragmatici (adică interesaţi)? Asemenea întrebări nu fac parte dintr-un simplu exerciţiu teoretic, ci îşi găsesc corespondent în tumultul vieţii contemporane, atât în lumea dezvoltată, cât şi în cea înapoiată.

Ceea ce doresc să subliniez este distincţia dintre evaluarea, hai să spunem «la rece», a relaţiei dintre funcţionarea economiilor reale şi politica publică, şi propensiunile socializante/desocializante, a căror obârşie trebuie căutată în parti pris-uri doctrinare. Această distincţie ne ajută să înţelegem evoluţii contemporane de doctrină politică, înăuntrul a ceea ce numim generic societate deschisă, cu implicaţii majore asupra politicilor economice. Putem înţelege astfel de ce reforma statului asistenţial este atât de actuală în lumea occidentală, cât şi în economiile post-comuniste care o iau ca model, în condiţiile în care cea mai mare parte a electoratelor nu acceptă să renunţe la minimum de bunuri publice. Şi cum discutăm despre societăţi deschise, despre democraţii politice, unele concluzii se impun de la sine.

Liberalismul, prin conexiunea sa intimă cu ideea de societate deschisă, trebuie să fie o filosofie, o paradigmă care îmbină ataşamentul faţă de libertatea omului cu înţelegerea semnificaţiei naturii sociale a acestuia. Când afirm acest lucru nu anulez şi nu subestimez diferenţa dintre un liberal «tradiţional» şi un social-democrat, ci mă fac avocatul necesităţii de a vizualiza spiritul liberal într-un mod comprehensiv, care să ţină cont de contextualizarea socială şi cultu-

https://biblioteca-digitala.ro

rală a omului modern. Apelul tot mai insistent în lumea occidentală – şi, ceea ce e interesant, nu din stânga spectrului politic – la valori tradiţionale precum familia, justiţia, etc. nu poate să nu dea de gândit. Din conexiunea intimă subliniată se plămădeşte politica publică, luată ca expresie a unei raţionalităţi emergente la nivel societal. S-ar putea chiar argumenta că raţionalitatea emergentă amintită este, în societatea deschisă, expresia concurenţei fructuoase dintre «înţelepciuni» individuale şi de grup, finalmente în slujba intereselor tuturor. Cu alte cuvinte, e nevoie de politica publică, înţeleasă ca expresie a raţionalităţii emergente, nu numai pentru a combate traficul de droguri, crima organizată sau terorismul intern şi internaţional.

Liberalismul şi transformarea post-comunistă

Mi s-a părut întotdeauna stranie întrebarea privitoare la locul şi rolul liberalismului în transformarea post-comunistă. Spun stranie deoarece procesul transformării sistemelor de comandă nu poate fi decât de esenţă liberală. Faptul că procesul se desfăşoară în anii '90 şi nu cu trei decenii mai înainte nu modifică parametrii lui de bază, ci numai climatul, care este o expresie a spiritului vremii. Dacă întrebarea revine, totuşi, în mod curent, asta înseamnă că avem nevoie de clarificări. În acest sens, eu cred că deseori discursul public (politic), şi nu numai el, a alimentat o serie de confuzii asupra căruia voi stărui în cele ce urmează.

În primul rând, transformarea post-comunistă, ca proces de esenţă liberală, nu trebuie să anuleze dezbaterea despre tipurile sau modelele de capitalism. Mai concret, (şi mai relevant pentru noi, românii) această distincţie implică întrebări de genul: către ce tip de capitalism se îndreaptă ţările post-comuniste, sau care este probabilitatea de a reproduce modelul latino-american rău famat, şi care sunt căile pentru a evita acest lucru? Care capitalism avansat – cel continental (european), faţă de cel anglo-saxon (american), de pildă – este mai potrivit, având în vedere că acum se fixează «tastatura instituţională», deci fundamentul sistemului?

În al doilea rând, este util să nu se confunde strategia, calea transformării, cu natura şi obiectivele sale ultime, deci, trebuie făcută o distincţie între acestea din urmă şi mijloacele de desfăşurare a procesului, sau, altfel spus, politica de transformare. Ce vreau să subliniez prin această afirmaţie? faptul că atât adepţii «terapiei de şoc», cât şi gradualiştii pot fi reformişti ca viziune, atunci când îmbrăţişează valorile şi viziunea «societăţii deschise», ale economiei de piaţă şi ale pluralismului politic; ce îi diferenţiază sunt căile propuse şi eficacitatea reală a măsurilor preconizate în contextele date. De pildă, în Ungaria transformarea este gradualistă în raport cu strategia adoptată în Polonia, sau cu cea din Cehia. Avem oare de-a face cu mai puţin reformism (liberalism) în Ungaria? Pe de altă parte, un «gradualism patologic», cum îl numea Costea Munteanu, ridică întrebări legate atât de eficacitatea politicii de transformare, cât şi de obiectivele finale ale procesului. Oricum, o retorică care califică în mod simplist o politică drept anti-reformistă e lipsită de sens, cel puţin în

https://biblioteca-digitala.ro

măsura în care pune pe acelaşi plan dimensiunea axiologică cu cea praxiologică. Aici nu se pune în discuţie realismul (eficacitatea) unei politici, ci setul de presupoziţii (ideologia/paradigma) care o ghidează. Aplicând această logică, dacă o politică este adoptată în mod deliberat urmărindu-se – în realitate – o viziune opusă societăţii deschise, atunci demersul politic devine automat anti-reformist.

În al treilea rând, dezbaterea despre transformare se cuvine a fi purtată pe mai multe nivele de complexitate. Un prim plan, şi cel mai comun, este cel al eliberării societăţii (economiei şi vieţii politice), evitarea unei explozii sociale, politice şi economice. Un al doilea plan, de profunzime, priveşte construcţia instituţională ca proces consumator de timp şi care predetermină calitatea funcţionării sociale. În sfârşit, un al treilea plan se referă la modernizare şi la ajungerea din urmă a societăţilor avansate, la aşa numitul *catching-up*. Ultimele două planuri evidenţiază problema naturii capitalismului în formare în societăţile post-comuniste şi actualitatea (necesitatea) dezbaterii în această privinţă.

Discuţia despre natura capitalismului în formare în ţările post-comuniste este uneori neglijată, din varii motive. Astfel, o argumentare foarte simplistă, ca să nu spun rudimentară, afirmă că dezbaterea e irelevantă pentru că economia de piaţă ar fi una singură, invariabilă. Se susţine, de asemenea, în lumina dorinţei de intrare în Uniunea Europeană, sau de integrare în structurile euro-atlantice, că importul sau mimetismul instituţional ar închide *ipso facto* discuţia. În bună măsură adevărată, această linie de raţionament subestimează «puterea structurii» şi a istoriei locale, şi nevoia de construcţie (asimilare) cât mai organică a instituţiilor; în procesul transformării este nevoie de echilibru între constructivism şi organicism în dezvoltarea instituţională. Ultima propoziţie ne duce la a treia sursă posibilă de subestimare a dezbaterii despre natura capitalismului, care rezidă în naivitatea de a concepe dezvoltarea instituţională ca un «big bang», ca un produs instantaneu al puterii mitizate a pieţelor descătuşate.

Cele trei planuri de complexitate ale transformării sugerează şi modul în care se poate judeca liberalismul «în acţiune» în societăţile post-comuniste. Cu alte cuvinte, dincolo de ceea ce pare evident, pentru că ţine de esenţa sa liberatoare, paradigma liberală are de construit instituţii modernizatoare şi este chemată să reducă decalaje economice importante. În acelaşi timp, din cauza magnitudinii extraordinare a procesului, a încordării structurale în sistem, politica liberală de transformare se confruntă cu efecte de fragmentare şi marginalizare socială, care pot afecta stabilitatea şi, în timp, chiar procedurile democratice. Câteva exemple pot fi lămuritoare în acest sens. Dacă se admite că natura capitalismului în formare va depinde de existenţa unei puternice clase mijlocii, atunci politica transformării nu poate să ignore mersul privatizării ca proces premeditat (condus) şi consecinţele sale. Sau, are autoritatea publică un rol de jucat în asigurarea de externalităţi publice pozitive, cum ar fi educaţia, infrastructura, protejarea mediului înconjurător etc.?

https://biblioteca-digitala.ro

Eu cred că evoluţia transformării post-comuniste, succesul politicii liberale, depind de existenţa şi dezvoltarea unor forme de capital instituţional între care fiinţează legături foarte strânse. Aceste forme sunt: capitalul social, privit ca norme ce se bucură de acceptabilitate socială, capitalul civic (care priveşte funcţionarea societăţii civile), capitalul de coeziune socială şi capitalul de liderantă. Acesta din urmă exprimă capacitatea elitei unei societăţi de a conduce procesul de transformare, de modernizare; într-o formulă comprimată se defineşte ca numitorul comun al calităţii guvernărilor de-a lungul intervalului de timp despre care se presupune că ar acoperi transformarea. Prin urmare, transformarea ca proces reuşit combină atât virtuţile spontaneităţii, ale forţelor creatoare ale indivizilor şi grupurilor ieşite la lumină într-o societate deschisă, cât şi activitatea conştientă a instituţiilor publice mandatate să gestioneze treburile publice, printre care se numără şi politica de transformare.

Funcţionarea capitalului instituţional va determina nivelul economisirii şi al investiţiilor pe termen lung, stabilitatea socială şi viteza de *catching-up*.

Remarci finale: despre liberalismul secolului XX

Studiul de faţă are ca teză fundamentală dimensiunea socială a liberalismului modern, ca paradigmă ideologică a societăţii deschise. Aceasta din urmă se bazează pe existenţa în fapt a libertăţilor fundamentale ale individului, asumând un anumit grad de coeziune socială; ea fiinţează deci atât prin individualitatea creatoare a membrilor săi, cât şi ca *Gemeinschaft*. Tensiunea lăuntrică dintre individualism şi social este, de altfel, caracteristică pentru evoluţia societăţii liberale moderne.

Care sunt forţele istoriei în măsură să afecteze tensiunea susmenţionată, şi evoluţia viitoare a societăţii liberale în secolul ce vine?

Dezvoltarea tehnologică («noua eră a informaţiei»), în sine, nu poate fi apreciată decât ca pozitivă şi deschizătoare de noi perspective. Aici mă gândesc nu numai la modul de viaţă, dar şi la implicaţiile asupra configuraţiei organizaţionale a societăţii – la structurarea prin organizaţii a interacţiunii dintre indivizi şi grupuri. Am în vedere, de pildă, favorizarea revenirii la structuri organizaţionale (întreprinderi) mai mici – care, deşi mici, ar fi mult mai puternice tehnologic şi mai flexibile într-o lume măcinată astăzi de rigidităţi. Totodată, dezvoltarea tehnologică apropie spaţiile naţionale şi accentuează tendinţa de globalizare a pieţelor, de integrare economică. În acelaşi timp, continuarea destrămării şi dispariţiei sistemelor de comandă (de pildă, în Asia şi Cuba) duce automat la extinderea spaţiului de acţiune a forţelor pieţei libere, deşi nu necesarmente pe termen scurt a democraţiei politice. Pe de altă parte, insidioasa revoluţie capitalistă din China şi Vietnam se încadrează în procesul de «ridicare a Asiei», care deplasează «plăcile tectonice» ale balanţei economice mondiale spre zona Pacificului.

Există însă şi fenomene negative, care, fie reprezintă o accentuare a *statu quo*-ului, fie apar ca reacţii la evoluţiile menţionate mai sus. Fenomenul cel mai grav este, în opinia mea, fragmentarea socială, care distonează puternic cu

https://biblioteca-digitala.ro

tendința de integrare economică și poate naște contra-curente puternice. Interesant este că acest fenomen poate fi ușor detectat în spațiile avansate ale lumii. În Europa occidentală, ilustrarea cea mai vizibilă sunt nivelul înalt al șomajului structural și creșterea «zgomotului» în dialogul social, pe fondul crizei statului asistențial; în SUA accentuarea polarizării sociale și revenirea în surdină a chestiunii rasiale indică o direcție similară. Fragmentarea socială, ca efect al rigidităților specifice agregatelor sociale mari, dar și altor construcții sociale de amploare (cum ar fi, să zicem, statul providențial), fragilizează și mărește gradul de vulnerabilitate al societății, ceea ce stimulează șovinismul și xenofobia, parohialismul politic și naționalismul agresiv. În anumite circumstanțe, fragmentarea socială poate da naștere la extremism politic virulent, ceea ce se poate observa deja în numeroase țări europene, chiar și în țări occidentale.

Pentru lumea occidentală, fragmentarea socială exacerbează o provocare de ordin psihologic, și situația foarte probabilă de a pierde supremația economică în deceniile care vin – ceea ce ar fi o mutație excepțională din punct de vedere istoric, și la scară mondială. Acest fapt explică apetența analitică pentru scenarii de genul «războaie ale lumilor» văzute ca ciocniri între civilizații (Samuel Huntington), și ca rezultat al funcționării în economia mondială a mecanismelor jocurilor cu sumă nulă, în contrast cu jocurile cu sumă pozitivă (conform logicii *laissez faire*). La acest cadru se poate adăuga problema dezvoltării, care privește starea de sărăcie în care se zbate o mare parte a omenirii, și care, uneori, e utilizată ca argument de către mișcările fundamentaliste religioase.

Pentru liberalism, pentru societatea deschisă occidentală, provocarea poate fi esențializată din două perspective: internă și externă. Perspectiva internă ține de capacitatea societății de a face față efectelor fragmentării sociale (eventual, de a le evita), și de a răspunde nevoii umane de identificare la nivel de grup și de comunitate, în condițiile în care schimbarea tehnologică și globalizarea par să dărâme «icoane» și să erodeze osmoza socială, favorizând, în același timp, atomizarea societății și marginalizarea unor grupuri. Perspectiva externă privește capacitatea de a răspunde presiunilor din afară nu prin reacții de izolaționism și de evitare a răspunsurilor, care ar stimula producerea de confruntări majore – economice și militare. Se poate intui de ce în mare măsură perspectiva externă apare ca o oglindire a celei interne.

Răspunsul la provocările pe care le-am enunțat în acest studiu depinde de o dinamică internă a societății deschise, care include în primul rând rescrierea «contractului social» – adică reforma statului asistențial – flexibilizarea structurilor organizaționale ale economiei prin forme mici, dar eficiente și regândirea intervenției publice în societate prin promovarea efortului educațional. Această dinamică privește și o întreagă gamă de valori și principii tradiționale, cum ar fi valoarea etică a hărniciei, a muncii, rolul familiei și al comunității, al justiției și solidarității, a pedepselor pe măsura faptelor rele, a bisericii etc. Nu este exclus, deci, ca o cale de protecție a societății deschise în anii (deceniile)

https://biblioteca-digitala.ro

care vin, să fie o resurecţie a unor principii şi valori de sorginte politică conservatoare, combinate în mod paradoxal cu idei de tip comunitarist. Oricât ar suna de curios, s-ar putea ca vigoarea liberalismului în viitor să depindă de recuperarea unor precepte neliberale (conservatoare). Şi această recuperare ar face parte dintr-o redefinire necesară a liberalismului.

Dacă răspunsul nu va fi pozitiv se poate anticipa creşterea cinismului în societate, mai multa fricţiune şi fragmentare socială, în condiţiile unui mediu internaţional cu multe incertitudini şi pericole. Pe linia acestei logici, poate fi imaginată şi o mişcare ciclică a ansamblurilor sociale care ar presupune «reîntoarceri» de anvergură, chiar cu riscul unor suferinţe mari şi al regresiei către forme de organizare socială diferite de societatea deschisă contemporană – ca o trecere prin purgatoriul istoriei în evoluţia societăţii deschise spre un plan mai înalt. Să credem însă în forţa ideilor generoase ale liberalismului, şi, implicit, ale societăţii deschise.

https://biblioteca-digitala.ro

GABRIEL ANDREESCU

Autodeterminare *versus* integrare

A existat, în ultimii ani, o aprinsă discuţie în opinia publică românească, privind obiectivele noii Românii democratice. Revoluţia din decembrie 1989 însemna, pentru marea majoritate dintre noi, nu numai dărâmarea lui Ceauşescu, nici doar izgonirea regimului comunist, ci mai mult, ieşirea dintr-o istorie care ne furase părinţii, valorile, principiile, libertatea, decenţa şi, nu în ultimul rând, teritoriile. Comunismul fusese adus de ruşi, care luaseră cu această ocazie Basarabia, Bucovina, ţinutul Herza. Am învins comunismul, şi ne întoarcem deci la starea dinainte! Dar, aşa cum nu s-a putut reveni la Constituţia din 1923, la fel nu s-a putut deplasa graniţa, în decembrie 1989, până la Nistru. Ideea că nedreptatea istorică, de a pierde teritoriile amintite, nu poate fi reparată aşa cum poţi repara furtul unei maşini, iată un lucru greu de înţeles, şi de acceptat «dintr-o clipită». Este interesant însă că în numele acestui obiectiv, al unei politici îndreptate spre refacerea României Mari, s-au înrolat nu numai demagogi, ci şi intelectuali, unii dintre ei de anvergura profesională şi umană a lui Alexandu Zub, alţii cu o prezenţă sclipitoare, cum este cazul lui Alexandru Paleologu, alţii pur şi simplu cu succes la public. Intervenţia acestora a adăugat dimensiunii politice a problemei o dimensiune culturală. Cu totul surprizătoare mi s-a părut, o perioadă de timp, dificultatea intelectualilor curtaţi de mass-media de a înţelege obstacolele ineluctabile din calea proiectului lor «etno-cultural» vizând refacerea României Mari. Trecerea timpului m-a convins că baza oricărei judecăţi asupra locului României de astăzi în lume – în conexiune directă cu frontierele ei – adică dreptul internaţional aplicabil acestui tip de chestiuni, este practic necunoscut în România. Iată de ce, observaţiile mele pe tema anunţată din titlu reprezintă un exerciţiu aproape didactic.

Popor şi autodeterminare

«Popoarele» nu mai sunt astăzi definite ca fiind expresia «principiului naţionalităţilor», care a stat la baza formării naţiunilor moderne, având deci la bază genealogia membrilor lor, mobilizarea populară a folk-ului, istoria nativă

https://biblioteca-digitala.ro

şi obiceiurile.[1] Dar ce înseamnă, în context, «a defini»? Lumea modernă este constituită dintr-un sistem de entităţi statale care se supun unor reglementări hotărâte de ele însele. Aceste reglementări – dintre care unele sunt numai prelungirea unor obiceiuri, «cutumiare» – formează «dreptul internaţional». A defini, ca urmare, trebuie înţeles în sensul: «a fi recunoscut în raport cu dreptul internaţional».

Ce reprezintă «popoarele» în dreptul internaţional? Entităţi legale dotate cu dreptul la autodeterminare. Ar mai fi nevoie să arătăm care este substanţa acestor entităţi dotate cu dreptul la autodeterminare, şi ce înţelegem prin dreptul la autodeterminare propriu-zis.

Trebuie spus, mai întâi, că nu există o definiţie adoptată în vreun document internaţional (spre exemplu, un document ONU) care să ne permită să recunoaştem fără echivoc care comunitate de oameni reprezintă un «popor» şi care nu. Ceea ce nu înseamnă că oamenii politici şi juriştii nu au o anumită convergenţă privind sensul în care vorbesc despre «popoare». Există chiar «propuneri» care se bucură de o oarecare notorietate în cadrul specialiştilor. Astfel este definiţia lui Friedlander: «un popor consistă dintr-o comunitate de indivizi legaţi împreună prin loialitate mutuală, o tradiţie recognoscibilă şi o conştiinţă culturală comună, cu legături istorice faţă de un teritoriu dat»[2]. Cu siguranţă, calificative de genul «loialitate mutuală», «tradiţie recognoscibilă» etc. sunt identificabile la multe comunităţi umane care nu au statutul specific «popoarelor». Aceasta este însă o proprietate a dreptului internaţional, ca şi a dreptului intern, ca şi a altor sisteme normative: se preferă eludarea unei definiţii prea stricte, univoce, pentru a nu «îngheţa» sistemul normativ la o anumită fază a înţelegerii lucrurilor şi la un context care este, firesc, repede depăşit.

Aş mai da încă o definiţie, semnificativă pentru faptul că nu aparţine unui singur analist, ci unui colectiv de experţi internaţionali (întâlnirea experţilor UNESCO privind drepturile popoarelor din 1990). Criteriile care ne ajută să recunoaştem că un grup de indivizi reprezintă un popor ar fi: tradiţie istorică comună, omogenitate culturală, unitate lingvistică, afinitate religioasă ori ideologică, o viaţă economică comună, legături teritoriale.[3]

După cum se vede, «poporul» este gândit prin câteva atribute importante, printre care să reţinem tradiţia şi, mai ales, o conexiune teritorială. Faptul că popoarele sunt definite, în sensul dat astăzi comunităţii internaţionale, teritorial, este un lucru care trebuie neapărat reţinut – de altfel, asupra acestui aspect va trebui să mai revenim. Dar, având în vedere definiţiile de mai sus, ar fi limpede pentru fiecare că grupuri de indivizi cum sunt kurzii, tătarii, tibetanii răspund criteriilor de mai sus, pe când acest lucru e mai puţin sigur pentru

---

[1] Walker Connor, «Nation Building or Nation-destroying», în *World Politics*, nr. 24, 1972, pp. 319-355

[2] Robert A. Friedlander, *Proposed Criteria for Testing the Validity of Self-Determination as It Applies to Disaffected Minorities*, 25 Chitty's L.J. 335, 336, 1977

[3] «Report on the Martin Ennals Memorial Symposium on Self-Determination», Saskatoon, Canada, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

elveţieni, indieni ori chiar americani. Şi totuşi, primele trei comunităţi umane amintite nu sunt acceptate astăzi drept «popoare» (adică, având dreptul la autodeterminare, şi deci de a forma un stat independent), pe când ceilalţi, da. Şi atunci, cum ne descurcăm, dacă definiţii (chiar netraduse în documente internaţionale) care par evidente, de «bun simţ», nu sunt puse de acord cu realitatea?

Pentru a înţelege ce are în vedere utilizarea de către comunitatea internaţională a noţiunii de «popor» nu sunt suficiente pseudo-definiţiile de mai sus. Trebuie ştiut «şi restul». Să trecem, drept urmare, la o a doua noţiune pe care tema noastră ne obligă să o parcurgem: «autodeterminarea popoarelor».

Prin sintagma de mai sus, comunitatea internaţională înţelege două lucruri corelate între ele, dar care pot fi definite distinct: a) aspectul intern al autodeterminării, adică dreptul popoarelor de a-şi determina liber statutul politic şi de a-şi urma obiectivele de ordin politic, economic, social şi cultural, şi b) aspectul extern, adică dreptul popoarelor de a-şi defini locul lor în cadrul comunităţii internaţionale.

Mai direct: «dreptul de autodeterminare al popoarelor» înseamnă dreptul acestora de a forma un stat care să se conducă după propriile sale legi în interior şi să stabilească propriile sale relaţii cu alte state, fără intervenţii din afară. În fapt, formula «autodeterminarea popoarelor» este puţin uzitată în limba obişnuită, oamenii sunt obişnuiţi cu o idee derivată, aceea de «suveranitate a statelor», adică cu independenţa formelor de reprezentare politico-juridică a popoarelor autodeterminate.

Ar fi însă o greşeală să lăsăm la o parte formula specifică dreptului internaţional: oricine vrea să înţeleagă opţiunile posibile ale popoarelor, ca parte a comunităţii internaţionale, trebuie să aibă în vedere principiul autodeterminării lor. Acesta este principiul prim, pe linie logică şi juridică.

Într-adevăr, autodeterminarea popoarelor apare în Carta ONU, documentul fundamental prin care s-a definit ordinea internaţională postbelică, în art. 1 (2) şi 55. Sunt două lucruri pe care cel interesat merită să le reţină, privitor la Carta Naţiunilor Unite: a) faptul că ea reprezintă, din multe puncte de vedere, o schimbare radicală în dreptul internaţional, în raport cu dreptul antebelic (astfel, anterior funcţiona un «drept al învingătorului», şi în acest sens cuceririle unui stat în dauna altuia erau recunoscute, erau «legitime»); b) Carta ONU, care este rezultatul voinţei comune a statelor care au semnat-o sau care au aderat la ea, se aplică tuturor statelor, inclusiv celor care nu doresc să participe la această înţelegere interguvernamentală. Dacă un guvern practică «genocidul» în ţara pe care o conduce, ONU este în măsură să intervină, chiar dacă ţara respectivă nu este membră ONU şi nu recunoaşte crima de genocid.

Dar să cotinuăm. Dreptul la autodeterminare al popoarelor apare în art. 1 (2) al Cartei. O să citez acest paragraf, care detaliază scopurile ONU enunţând şi: «Dezoltarea relaţiilor între naţiuni pe baza respectului principiului drepturilor egale şi al auto-determinării popoarelor, şi luarea altor măsuri corespunzătoare pentru a întări pacea mondială (subl. m.)». În art. 55 se spune: «Cu

https://biblioteca-digitala.ro

privire la crearea condiţiilor de stabilitate şi bunăstare care sunt necesare relaţiilor paşnice şi prieteneşti dintre popoare, bazate pe principiul drepturilor egale şi al autodeterminării popoarelor, ONU va promova... (subl. m.)» etc.

De ce dau aceste citate anodine? Pentru că introducerea în documentul fundamental al dreptului internaţional al principiului autodeterminării popoarelor reprezintă o decizie politico-juridică cu semnificaţie considerabilă, mult mai importantă decât semnificaţia intelectuală, stilistică a textelor. Un intelectual care doreşte să înţeleagă şi să determine obiectivele României post-comuniste trebuie să aibă minime noţiuni de drept constituţional, de drept internaţional, de filozofia dreptului natural şi altele asemenea.

Revin: în conformitate cu cele explicate mai sus, dacă comunitatea internaţională recunoaşte că un anumit grup de indivizi reprezintă un «popor», automat ea trebuie să recunoască dreptul acestuia la autodeterminare, adică să respecte voinţa lui de a forma un stat independent. În asta constă îndârjirea cu care turcii şi irakienii constestă faptul că şi kurzii reprezintă un popor, iar chinezii – acelaşi lucru privindu-i pe tibetani, deşi poate părea absurdă atâta preocupare pentru folosirea unui cuvânt. Da, acceptând că acestor populaţii li se poate da calificativul de «popor», comunitatea internaţională va trebui să recunoască voinţa lor la autodeterminare, şi consecinţa directă, formarea unui stat independent.

Ar fi de notat un alt amănunt privind Carta, oarecum mai subtil, dar la fel de necesar pentru a înţelege unele dezbateri publice din România. Carta ONU cuprinde două articole, 73 (Capitolul XI) şi 76 (Capitolul XII), referitoare la obigaţia «sacră» a statelor care administrează teritorii aflate sub tutela lor, de a «dezvolta autoguvernarea acestora, de a ţine seamă de aspiraţiile politice ale popoarelor tutelate», respectiv, «de a promova dezvoltarea lor continuă spre autoguvernare ori independenţă».

Aceste două articole din Cartă, şi nu principiul autodeterminării popoarelor, au stat la baza legitimării luptei de decolonizare din anii '50 şi '60. De ce dau acest amănunt? În anii din urmă s-a vorbit despre «decolonizarea» ţărilor din Uniunea Sovietică. De ce comunitatea internaţională a acceptat mişcările de eliberare din lumea a treia – cu stimularea şi intervenţia directă a Uniunii Sovietice – şi nu face acelaşi lucru cu – să dau un exemplu – mişcarea cecenă? Nu este aici un oportunism de condamnat? Un oportunism, desigur, numai că diferenţa dintre o situaţie şi cealaltă este, din punct de vedere al dreptului internaţional, reală şi ea trebuie cunoscută şi înţeleasă ca atare. Articolele 73 şi 76 din Carta ONU care, aşa cum am spus, au putut fi invocate în procesul de decolonizare se referă la comunităţi din teritorii aflate sub tutelă. Algerienii nu erau parte a poporului francez, surinamezii nu erau parte a poporului olandez, indienii, al celui englez, şi acest lucru era valabil pentru toate popoarele decolonizate. Alta este situaţia republicilor din fosta URSS. Aceste republici «au devenit parte» a statului «imperial», adică, state ale unei federaţii, locuitorii lor – ceceni, uzbeci etc. – devenind «minorităţi». Iată de ce situaţia din Cecenia nu poate fi rezolvată aplicând articolele din Carta ONU utilizate pe vremuri în procesul decolonizării.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă un amănunt. Am vorbit mai sus, relativ des, despre «dreptul la autodeterminare» al popoarelor. Dar articolele citate din Cartă vorbesc despre «principiul» şi nu despre «dreptul» la autodeterminare. Documentele care au consacrat «dreptul la autodeterminare» sunt cele două Pacte Internaţionale privind drepturile omului (civile şi politice, respectiv, sociale, economice şi culturale), adoptate în 1966. Un document căruia i se dă importanţă, şi care a dat o nouă anvergură principiului autodeterminării popoarelor este *Declaraţia asupra relaţiilor prieteneşti dintre state* (titlu prescurtat), adoptată în 1970. În sfârşit, «dreptul la autodeterminare» este reiterat în convenţii regionale, cum ar fi *Carta africană a drepturilor omului şi a popoarelor*, în *Actul Final Helsinki* (CSCE, 1975), *Documentul de la Copenhaga* (CSCE, 1990) şi *Carta de la Paris* (CSCE, 1990).

Ce semnificaţie are distincţia principiu-drept? Dreptul la autodeterminare al popoarelor acţionează alături de alte două principii fundamentale ale dreptului internaţional, inviolabilitatea frontierelor şi respectul drepturilor omului. Ca urmare, din momentul în care autodeterminarea a fost considerată un drept şi, urmând o evoluţie previzibilă, un drept al omului, de atunci autodeterminarea popoarelor şi-a întărit prestanţa în dreptul internaţional.

Faptul că respectul drepturilor omului include şi completează dreptul la autodeterminare al popoarelor are o altă implicaţie fundamentală pentru tema noastră. Într-adevăr, drepturile omului, cel puţin aşa cum sunt ele codificate prin *Pactul cu privire la drepturile civile şi politice* (deci în cadrul Naţiunilor Unite) presupun egalitatea civică şi politică deplină între cetăţeni. Ca urmare, indiferent de naţionalitate, indivizii dintr-o societate dată participă fără discriminare la afacerile politice ale statului, care sunt o manifestare a dreptului la autodeterminare al poporului respectiv.[4] Astfel, Cehoslovacia era expresia voinţei comune a cehilor şi slovacilor (şi, desigur, a altor grupuri cu identitate naţională diferită care trăiau în Cehoslovacia) care formau un singur popor: poporul Cehoslovaciei. Nu avea sens, în raport cu conotaţia tehnică a dreptului internaţional, să vorbeşti despre «poporul ceh» şi «poporul slovac» acum 5 ani. O schimbare privind naţiunea cehoslovacă nu putea fi realizată decât prin afirmarea voinţei poporului ceholovac în totalitate, ceea ce acesta a şi făcut prin două referendumuri. Profitând şi de faptul că vechea Constituţie a Cehoslovaciei nu interzicea separarea, s-a stabilit că, de fapt, este vorba despre două popoare: ceh şi slovac. Autodeterminându-se la rândul lor, acestea au creat propriul lor sistem de reprezentare politico-juridică care sunt Republica Cehă şi Slovacia de astăzi. Acesta este limbajul corect, prin care se descrie separarea Republicii Cehe şi Slovaciei.

Exemplul Cehoslovaciei este sugestiv pentru caracterul într-un fel tautologic prin care definim popoarele şi respectiv, vorbim despre autodeterminarea

[4] Acesta este sensul sub care trebuie înţeleasă formularea «naţionalismului civic», prin opoziţie cu «naţionalismul etnic»: naţiunea (ca termen echivalent «poporului») este expresia voinţei tuturor membrilor săi, indiferent de identitatea lor naţională.

https://biblioteca-digitala.ro

lor. Prin această formulă comunitatea internaţională păstrează de fapt *statu quo*-ul, în perfect acord cu obiectivul central al Cartei ONU, definit în articolul 1 (1), al păstrării păcii şi securităţii internaţionale. Doar în mod excepţional intenţia de depăşire a *statu quo*-ului se poate manifesta paşnic, ca în exemplul de mai sus. Altfel, intenţia de secesiune, ca expresie a voinţei unei dezvoltări separate, a unui segment de populaţie aflat în cadrul unui stat a generat costuri umane teribile. Încercarea de secesiune a Eritreei (provincie etiopiană) a dus la un război de 30 de ani, care a făcut circa 500 000 de victime. Zeci de mii de victime a făcut şi declaraţia de independenţă a Katangăi faţă de Congo, în timpul celor trei ani de război (1960-1963). Încercarea Biafrei, din 1967, de a-şi dobândi independenţa a dus la represiunea sângeroasă a statului nigerian. Cel mai recent şi oribil exemplu este, desigur, războiul din fosta Iugoslavie.

Singurul caz de secesiune acceptată de comunitatea internaţională, acum câteva decenii, este al Bangladeşului. Contextul explică în mare măsură acest rezultat: represiunea barbară a armatei pakistaneze, în momentul declanşării mişcării pentru independenţă şi intervenţia, interesată, a marii puteri din zonă, India.

Dispariţia Uniunii Sovietice a reprezentat şi ea un fapt excepţional, şi, în orice caz, nu un şir de secesiuni. În cazul URSS este corect să vorbim despre o «dizolvare», adică despre dispariţia unei forme statale, care a permis unor mari comunităţi – estonienii, lituanienii, ucrainienii, beloruşii etc. – să se autodetermine. Complementară secesiunii, încercarea de a anexa cu forţa un teritoriu se loveşte de principiul inviolabilităţii frontierelor şi al dreptului de autodeterminare a poporului care a fost anexat. Pe de altă parte, capacitatea comunităţii internaţionale de a răspunde cazurilor de folosire a forţei în relaţiile internaţionale este limitată. Tibetul a fost anexat, statul chinez producând peste un milion de victime, fără ca să se poată interveni. Iar dacă, în 1991, comunitatea internaţională a dat invadării Kuweitului de către Irak o replică în conformitate cu legile internaţionale, asta s-a întâmplat, în mare măsură, datorită intereselor marilor puteri în zonă.

Şi totuşi, folosind concepte şi principii complementare: autodeterminarea popoarelor, definiţia civică a naţiunilor, inviolabilitatea frontierelor, respectul drepturilor omului, comunitatea internaţională a dezvoltat, deci, un sistem coerent, capabil să menţină stabilitatea, *statu quo*-ul, lucru pe care îl doreşte cel mai mult. Reticenţa comunităţii internaţionale de a accepta autodefinirea unor grupuri drept «popoare», urmată de secesiunea/separarea lor este cu atât mai explicabilă cu cât separarea se poate produce paşnic, în conformitate cu dreptul internaţional, dacă întreg poporul doreşte asta. A spune că «întreg poporul doreşte asta» înseamnă, în acelaşi timp, că procesul de consultare a poporului se desfăşoară democratic, cu respectarea drepturilor omului. Acelaşi lucru este valabil şi despre unirea dintre două popoare.

În raport cu noţiunile, principiile, cu exemplele anterioare se poate realiza, presupun, cât de artificială, de neacoperită de regulile actuale ale comunităţii internaţionale, este voinţa de a reface «statul etno-cultural». Cei care fac apel

https://biblioteca-digitala.ro

la această idee nu realizează că ceea ce avea sens în secolul XIX şi începutul secolului XX nu îşi găseşte corespondent în lumea de astăzi. Nu are sens să mai vorbim, aşa cum se face în viaţa publică din România, despre «legitimitatea istorică asupra Bucovinei ori ţinutului Herzei». Teritoriile.aparţin statului ucrainian, iar populaţiile care le locuiesc sunt parte a poporului ucrainian, care «s-a autodeterminat» intern şi extern. Nu are sens să vorbim despre un popor român care îşi regăseşte unitatea între nişte frontiere «fireşti». Poporul român este definit, cum arătam la început, teritorial, ca mulţimea locuitorilor dintre actualele frontiere ale României.

Pe de altă parte, nimic din dreptul internaţional nu ar împiedica, dacă voinţa Ucrainei există, ca prin procedurile specifice, aceasta să renunţe de bunăvoie la Bucovina şi Herţa, şi România să le integreze. Nimic nu împiedică poporul român să-şi manfeste dorinţa (în virtutea caracterului majoritar al etniei române) de a forma un singur stat, împreună cu ceea ce este astăzi Republica Moldova, şi să se unească cu aceasta, dacă poporul Republicii Moldova vrea. Orice altă voinţă unilaterală este însă ilegitimă, pentru că, pentru un stat matur, astăzi, legitimitatea acţiunii este dată de acceptabilitatea ei juridică, în raport cu dreptul internaţional. Dacă nu plecăm de la acest principiu, orice devine posibil, orice reclamare de teritorii, de daune, de revanşe, cu efecte dezastruoase pentru lumea întreagă. Din câte văd în jur, scenariile care duc spre România Mare sunt astăzi complet lipsite de realism. De aceea, în loc de a milita pentru obiective iluzorii, creând deseori situaţii defavorabile nouă, mai bine «ne aşezăm» în domeniul posibilului, al devenirii noastre naţionale în cadrul existent, între frontierele care ne protejează. Demnitatea, libertatea, umanismul, democraţia, prosperitatea, iată valori, iată scopuri nobile, generoase, suficient de largi pentru a mobiliza energia unui popor.

Întâmplător – adică, ţinând de conjunctura istorică şi geografică – şi demnitatea, şi libertatea, şi gradul de democraţie ori prosperitate ale locuitorilor dintre frontierele României de astăzi, se vor dezvolta, cel mai sigur, cel mai intens şi rapid în spaţiul instituţiilor iniţiate de Europa occidentală. Integrarea României nu este un scop în sine, este numai o strategie fastă de accedere la valorile numite mai sus. Dar, după evaluările mele, ţinând seama de întreaga realitate internaţională, integrarea nu rămâne doar cea mai practică, dar chiar singura opţiune realistă, raţională, care stă la dispoziţia noastră în anii care vor urma.

https://biblioteca-digitala.ro

PETER GROSS

Mass-media și alegerile generale din România

În cei şapte ani care au trecut de la căderea comunismului, mass-media din România a parcurs cu repeziciune câteva faze de dezvoltare. Într-adevăr, comparativ cu alegerile din 1990 şi 1992, în alegerile prezidenţiale şi parlamentare din 1996 influenţa mijloacelor de comunicare în masă s-a intensificat, datorită schimbărilor survenite atât la nivelul sistemului însuşi, al practicilor sale, cât şi la nivelul societăţii şi al publicului.

În mod semnificativ, comparativ cu 1992, în România anului 1996 existau: (a) o scenă a televizualului care includea în sfârşit o televiziune comercială independentă şi cu răspândire cvasinaţională (ProTV, cel mai vizionat post de televiziune comercială în 1996 atingea doar 61% din audienţa sa potenţială);.(b) o presă a cărei răspândire era chiar şi mai puţin naţională, datorită circulaţiei scăzute şi predominanţei presei locale (vezi Institutul de Sociologie al Academiei Române, *Cercetare Pre-electorală*, 5-15 oct.1996. Dintre ziare, cele mai citite sunt cele locale, şi nu cele naţionale); şi (c) partide politice şi candidaţi ale căror campanii s-au orientat mai mult către media. Lucru şi mai important, publicul media a început şi el să sufere anumite evoluţii, datorate unor factori precum (a) deplasarea intereselor şi preferinţelor, determinată de modificări apărute la nivelul stratificării sociale, al locurilor de muncă (de la instituţii şi industrii de stat către cele private) şi al aspiraţiilor generale, (b) creşterea insatisfacţiei faţă de evoluţia societăţii, a guvernării şi a situaţiei economice şi (c) începutul schimbării vechii mentalităţi, conform căreia conducătorul este o figură paternă, cu autoritate absolută, căreia trebuie să i te supui şi care e responsabilă pentru bunăstarea cetăţenilor.

Peter Gross, savant american de origine română, este profesor la College of Communication and Education, Department of Journalism, California State University, şi secretar general al American-Romanian Academy of Arts and Sciences. Acest articol rezumă o parte din concluziile ultimei sale cărţi, Mass-Media in Revolution and National Development *(Iowa State University Press, 1996), în care Peter Gross face o analiză amplă a rolului mass-media în transformările din Europa de Est.*

https://biblioteca-digitala.ro

Studlul de faţă constituie o examinare preliminară, concisă şi limitată a naturii, rolului şi influenţei mass-mediei în alegerile generale din 1996.

Importanța mass-mediei ca sursă de informare politică și electorală

Cu trei luni înainte de alegerile locale din iunie 1996, care reprezentau un «tur de încălzire» pentru alegerile generale ce aveau să se ţină cinci luni mai târziu, o anchetă a Institutului pentru Cercetarea Calităţii Vieţii din Bucureşti arăta că televiziunea era principala sursă de informare politică. În octombrie 1996, cu puţin timp înaintea scrutinului din 3 noiembrie, două anchete separate – una aparţinând Centrului de Sociologie Urbană şi Regională, cealaltă Centrului Independent de Studii Sociale şi Sondaje – arătau că, în diferite grade, televiziunea pierduse ceva din importanţa pe care o avusese în meniul surselor de informare politică şi electorală a publicului. Pe de altă parte, ziarele păreau să fi câştigat teren în preferinţele publicului, la fel cum se întâmplase şi în privinţa discuţiilor cu persoanele apropiate.

Un studiu mai detaliat al Institutului de Sociologie (IOS), desfăşurat la începutul campaniei pentru alegerile generale, sugera că la formarea opiniei şi configurarea climatului general (în cadrul căruia trebuie analizată însăşi importanţa mediei în politică/alegeri) contribuie o varietate de surse de informare suprapuse. Aceste date întăresc rezultatele lui Lenart[1], obţinute prin cercetări experimentale desfăşurate în Statele Unite, cercetări care argumentează că «o specificare completă a efectelor fluxului de informaţii politice trebuie să includă atât media, cât şi sursele de informare interpersonale.»

Capacitatea mass-mediei româneşti de a-şi influenţa auditoriul[2] pare să fie invers proporţională cu credibilitatea sa[3]. Din câte se pare, credibilitatea nu joacă, în mod necesar, un rol semnificativ în influenţa pe care o are mass-media, chiar dacă alături de timpul şi de banii la discreţie ea poate avea un oarecare rol în circulaţia presei sau în audienţa printre ascultători şi telespectatori. Imaginile prezentate prin intermediul media şi faptul că, într-o măsură sau alta, publicul li se expune zilnic – tot aşa cum se expune şi vecinilor, colegilor de muncă, familiei şi însuşi mediului în care trăieşte – pot fi mai importante decât informaţia pe care o oferă ele. Dahlgren[4] a demonstrat că în special ştirile de televiziune pot genera un mesaj total separat de informaţiile pe care le conţin. Cu alte cuvinte, alături de politicieni, de partidele politice şi de mediul societal general, media sau purtătorul mesajului pot să plaseze

---

[1] Silvo Lenart, *Shaping political Attitudes*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994

[2] Institutul de Sociologie, date preliminare, 21-31 oct. 1996

[3] vezi Peter Gross, *Mass Media in Revolution and National Development*. The Romanian Laboratory, Ames, Iowa State University Press, 1996

[4] P. Dahlgren, «TV News and the Supression of Reflexivity», în E.Katz şi T.Szecsko (eds.) *Mass Media and Social Change*, London, Sage, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

auditoriul într-un anume climat, care să reprezinte un fel de «suc gastric» pentru informaţia pe care o oferă.

Faptul că 62,9 procente din repondenţii la sondajul Institutului de Sociologie declară că discută «adesea» şi «uneori» teme politice/electorale cu diverse persoane sugerează, de asemenea, că efectele media nu pot fi examinate fără a se lua în considerare interacţiunea lor cu auditoriul, aşa cum a susţinut Lenart.[5] Dat fiind că o covârşitoare majoritate de oameni sunt expuşi la mass-media, se poate presupune că aceste discuţii se centrează asupra unor subiecte prezentate de sau prin media, sau asupra unora legate de experienţele sau vieţile lor – reflectate şi ele de media. În orice caz, e greşit să te ghidezi după noţiunea de efecte directe ale mediei în politică, deoarece prin concentrarea asupra ei ajungi să ignori «constrângerile de mediu şi contextuale în cadrul cărora media interacţionează cu auditoriul».[6]

Mai mult, am putea chiar afirma că înseşi necazurile auditoriului, greutăţile lui reale sau imaginare, modificarea percepţiilor sale asupra conducerii politice etc., constituie o sursă a procesului de configurare a agendei (*agenda setting*). Altfel spus, auditoriul trebuie să fie receptiv şi/sau să participe la informaţia, agenda şi climatul pe care, conştient sau nu, media încearcă să le comunice, spre a-şi realiza aceste funcţii. Diseminarea informaţiei, capacitatea mediei de a configura agenda şi climatul, sunt procese interactive derulate între ea şi auditoriul său – un drum cu două sensuri, unde e mai puţin corect să vorbeşti despre efectele media, decât despre contribuţiile sale la un dialog public în care auditoriul are un rol egal, ba poate chiar unul mai important.

Voi face aici o sumară trecere în revistă a dispoziţiilor şi sentimentelor publicului faţă de mediul său social, economic şi politic, pentru că ea poate servi drept context al examinării rolului şi efectelor mediei în alegerile generale din 1996.

Dispoziţiile şi sentimentele publicului (votanţilor)

În covârşitoarea lor majoritate, românii au abordat alegerile generale cu un sentiment de insatisfacţie faţă de toate aspectele traiului lor. Într-o măsură mai mare sau mai mică, majoritatea erau nemulţumiţi de standardul de viaţă (60 %) şi de veniturile lor (71 %). 41 de procente din populaţie considera că standardul de viaţă era mai scăzut decât în 1995, iar jumătate din repondenţi apreciau că ţara a fost condusă într-o direcţie greşită.

Majoritatea românilor considerau că politicile guvernamentale în domenii cum ar fi cultura, educaţia, sănătatea, agricultura, industria, salariile, standardele de viaţă, şomajul şi lupta împotriva crimei organizate şi a corupţiei eşuaseră. În plus, în octombrie 1996, activitatea guvernului şi cea a parlamentului era evaluată negativ de 62 şi, respectiv, 63% din populaţie[7]. Oamenii

---

[5] Lenart, *op.cit.*

[6] *Ibidem*, p.17

[7] Centrul de Sociologie Urbană şi Regională, *Sondaj Naţional de Opinie*, 9-15 oct.1996

https://biblioteca-digitala.ro

îşi exprimau o tot mai mare încredere în partidele de opoziţie, conduse de CDR, şi o tot mai scăzută încredere în PDSR-ul aflat la guvernare, ca şi în foştii săi aliaţi. Luând ca bază exclusiv sondajele, victoria partidelor de opoziţie în lupta electorală era previzibilă.

Mai puţin clar era rezultatul cursei prezidenţiale. Distanţa de 18 puncte dintre cei doi principali pretendenţi (Ion Iliescu şi Emil Constantinescu), din martie 1996 (36 contra 18 procente) s-a redus în octombrie de la scorul de 33,5 la 27 procente. Un al treilea contracandidat posibil a apărut când Petre Roman a câştigat mai mult de 19 procente din martie până în octombrie, deplasându-se, în sondaje, de la 3 la 22,5 procente.

Natura, rolul şi influenţa mass-mediei trebuie examinate tocmai în acest climat de insatisfacţie generală, înclinând spre partidele de opoziţie şi părând să exprime voinţa de schimbare a preşedintelui – un climat diferit de cel caracteristic alegerilor generale din 1990 şi 1992.

Televiziunea şi radioul

Comparativ cu alegerile generale din 1990 şi 1992, politicienii, partidele şi publicul au avut la dispoziţie o reţea mai largă de staţii de radio şi televiziune, care să le prezinte ştiri, puncte de vedere, programe politice comerciale şi publicitate electorală. Monopolul deţinut de televiziunea publică, TVR 1, a dispărut o dată cu introducerea televiziunii private, independente, comerciale şi cu acoperire cvasinaţională.

Cea mai semnificativă apariţie în peisajul televiziunii a fost postul PRO-TV, care în octombrie 1996 acoperea 61% din teritoriul României, cu un public potenţial de 11 milioane de telespectatori.[8] Conform unui sondaj Gallup International, efectuat la Bucureşti şi în oraşele cu o populaţie de peste 100.000 locuitori, în care pătrundea PRO TV, în perioada 7-2o octombrie, acest post a înregistrat o cotă a pieţii de 33%, TVR 1 fiind în urma sa, cu 29%, Antena 1 cu 13%, Tele 7abc cu 4% şi Amerom cu 1%.[9]

La nivelul întregii ţări, postul public TVR deţinea încă un loc dominant în toate sondajele, ramânând astfel cel mai penetrant mijloc pentru mesajele politice privind campania electorală. De pildă, sondajul Centrului de Sociologie Urbană şi Regională din 9-15 octombrie arăta că TVR 1 a fost urmărit de 74% dintre români, în vreme ce doar 48% s-au uitat la unul din posturile private. Un alt studiu, cel al Institutului de Sociologie, arăta pentru perioada 5-15 octombrie că 65,40% dintre români au privit TVR 1 de la o dată pe săptămână până la în fiecare zi. (33,30% au privit PRO TV, 25,60% Antena 1 şi 11,50% Tele 7abc).

În ce priveşte piaţa radioului, deşi aceasta era deja diversificată înainte de 1995-1996, a fost şi ea dominată de postul public (după cum arăta un sondaj

---

[8] Interviu realizat personal de către autor la postul de televiziune ProTv în noiembrie 1996.

[9] Date obţinute de Gallup International pentru săptămâna 7-20 octombrie 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

al Institutului de Sociologie efectuat în octombrie) având o audienţă zilnică până la săptămânală de 45,20%, urmat de posturile sale regionale (15%) şi de posturi de radio locale private (12%). Sondajul CURS din octombrie a arătat de asemenea că radioul public avea 54% din totalul audienţei, urmat de radioul privat local, cu 29% din audienţă, şi de radioul public local cu 17%.

Acoperirea campaniei, ştirile şi prezentările politice speciale au fost reglementate de Decizia 88 a Consiliului National al Audiovizualului, care, printre alte reguli şi orare specifice, hotărâse să permită canalelor televiziunii prin cablu doar re-transmiterea programelor politice difuzate deja pe posturile TV obişnuite.[10]

În comparaţie cu 1990 şi 1992, programele de televiziune privind campania electorală au fost mult mai bogate şi mai variate. Astfel, pe lânga ştiri, programele electorale speciale s-au referit la partide şi candidaţi, existând chiar şi programe de divertisment cu temă electorală, dezbateri, programe de tip «talk-show» şi spoturi care îndemnau lumea la vot – toate concepute ca pentru o televiziune informativă, dar şi de divertisment.[11]

Dezbaterile prezidenţiale au permis telespectatorilor să treacă în revistă oferta candidaţilor şi, în absenţa unor programe de apreciere critică a acestora şi a partidelor pe care le reprezentau, ele au dat o şansă ca aceşti candidaţi şi opiniile lor să poată fi evaluate. Unele show-uri de «analiză», care aveau ca invitaţi observatori politici precum Silviu Brucan, Vladimir Pasti, Alina Mungiu şi Stelian Tănase, printre alţii, au oferit un minim de analiză critică a candidaţilor, partidelor şi platformelor politice. În 1996, televiziunea a iniţiat şi emisiuni despre campanie realizate în maniera «horse race», emisiuni atât de familiare publicului american, care conţin o informare regulată despre rezultatul sondajelor şi anchetelor, pentru a vedea «cine e în fruntea cui». Studiile par să indice faptul că emisiunile de ştiri şi programele electorale speciale erau departe de a fi neutre. Excepţia o constituie un studiu efectuat de Agenţia de Monitorizare a Presei, care arată că frecvenţa emisiunilor neutre o depăşeşte pe cea a emisiunilor subiective.[12]

Într-adevăr, un raport preliminar asupra reflectării campaniei parlamentare din 1996, Institutul European pentru Media arată că au existat «numeroase cazuri de judecată subiectivă în cadrul emisiunilor electorale difuzate pe canalele private».[13] Raportul face aluzie la o lipsă generală de neutralitate în

---

[10] «Decizia nr.88 a CNA privind condiţiile de prezentare şi duratele programelor de radio şi Tv destinate campaniei electorale», în *Evenimentul Zilei*, 3 Sept. 1996

[11] Cele mai bune exemple sunt date tot de ProTv, care a difuzat mai multe programe destinate atât informării, cât şi divertismentului şi publicităţii (de pildă, «Caravana» şi «Cabina ProTv).

[12] *Raport al Agenţiei de Monitorizare a Presei*, 17 sept.-18 oct., prezentat în «Adevărul – campion al obiectivităţii în campania electorală», *Adevărul*, 30 oct.1996, p.2

[13] Institutul European pentru Media, «Monitorizare a reflectării campaniei pentru alegeri prezidenţiale şi parlamentare în mass-media românească – Raport preliminar», 4 noiembrie, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

televiziune şi menţionează că televiziunea publică, TVR 1, s-a caracterizat prin «absenţa aproape completă a trăsăturilor analitice şi a comentariilor, printr-o atitudine în general pasivă a jurnaliştilor care aşteaptă (sic) declaraţii, comunicate de presă, materiale de partid şi date referitoare la partide». O altă caracteristică a acestei televiziuni ar fi lipsa materialelor de cercetare şi investigaţie, o abundenţă a prezentării ceremoniilor, ca de exemplu primirea de vizitatori străini, vizitele în ţară şi în străinătate considerate de interes jurnalistic, evenimentele electorale evidente incluse în ştiri[14] şi preponderenţa clară a reprezentanţilor guvernului, comparativ cu liderii opozitiei în ştirile menţionate mai sus; lipsa de opinie a redactorilor care ar fi trebuit să fie conştienţi de rolul lor important, de «paznici» ai înţelegerii procesului demo-cratic uneori atât de difuz. Faptul devine şi mai important atunci când e vorba de populaţia din zonele rurale, unde televiziunea şi radioul de stat reprezintă singura sursă de informaţie.

Televiziunea privată «a folosit programul său de ştiri obişnuit pentru a informa electoratul despre campania şi mişcările politice ale partidelor şi candidaţilor. În plus, au fost incluse în program emisiuni electorale speciale...» menţionează raportul Institutului European pentru Media. Studiul indica de asemenea faptul că au existat «numeroase cazuri de judecăţi subiective ale redactorilor în timpul emisiunilor de pe canalele private.»

Datele statistice preliminare din studiul Institutului European pentru Media arată că PDSR a fost prezentat mai frecvent, atât la televiziunile private, cât şi la cea publică. În cursul primei jumătăţi a campaniei, «prezentarea a indicat o tendinţă favorabilă clară a televiziunilor publice faţă de PDSR şi această tendinţă...a avut impact asupra alegătorilor.»

«Abordarea neutră a fost dominantă în a doua jumătate a campaniei, tendinţele negative fiind minime şi implicarea pozitivă fiind aproape inexistentă». Această prezentare ne-conflictuală a principalelor partide politice, în special la televiziunea şi radioul public, a avut un efect protector asupra *establishment*-ului politic. Dintre candidaţii la preşedinţie, cel care era în funcţie a avut parte de o prezentare mai amplă decât a oricăruia dintre rivalii săi.

Un studiu al Centrului Independent de Studii Sociale şi Sondaje din septembrie 1996 arăta, de asemenea, că PRO-TV şi TVR1, cele două posturi principale ca extindere şi audienţă au acordat mai mult spaţiu regimului la putere, în special guvernului.[15] Antena1 şi Tele7 abc au acordat mai mult timp, şi au făcut o prezentare mai cuprinzătoare grupărilor din opoziţie. Acelaşi studiu arăta că PDSR a beneficiat de mai mult timp, şi i s-a făcut o prezentare mai largă la TV, în total, decât CDR şi USD la un loc. În timpul anchetei, TVR1 l-a prezentat mai mult pe Iliescu, iar dintre oponenţii săi, Constantinescu şi

---

[14] Decizia 88 interzicea ca evenimentele privitoare la campania electorală să fie incluse în emisiunile de ştiri Tv.

[15] Centrul Independent de Studii şi Sondaje, ***Monitorizarea Reflectării Vieţii Politice în Emisiunile Posturilor TV*** (***Tvr1, Tele 7abc, Antena 1 şi ProTv***), Raportul nr. 12, septembrie 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

Gheorghe Funar s-au bucurat de o prezentare mai generoasă decât ceilalţi candidaţi; totodată, actorii politici ai regimului la putere, datorită poziţiei lor oficiale, au apărut pe ecran mai des decât actorii politici ai opoziţiei – faptul fiind valabil în special pentru canalul public de televiziune. În sondajul de revenire din 7-11 octombrie, Centrul Independent de Studii Sociale şi Sondaje a relevat la rândul lui că:

- actorii politici ai opoziţiei au fost prezentaţi în special în context ceremonial la emisiunile TVR1.
- posturile private de televiziune au prezentat opoziţia şi actorii politici ai puterii în contexte neceremoniale;
- apariţia actorilor politici aparţinând regimului s-a făcut în contextul ştirilor în care ei expuneau acţiuni ale guvernului. Actorii politici ai opoziţiei au fost prezentaţi într-un context în care îşi ofereau propriile programe, sau discutau «performanţa slabă» a adversarilor politici;
- ştirile despre actorii politici ai regimului conţineau mai multe «promisiuni»;
- în emisiunile posturilor de televiziune private s-a dat prioritate evaluării neutre a agenţilor politici, în timp ce în emisiunile televiziunii publice au predominat evaluările pozitive. Acelaşi lucru e valabil şi în cazul prezentărilor partidelor, alianţelor şi actorilor politici.
- dintre candidaţii la preşedinţie, preşedintele în exerciţiu, Ion Iliescu, a beneficiat de o prezentare în mai multe ştiri, într-un context care-l putea evalua pozitiv, şi asta exclusiv la TVR1.

Fără o serie de studii care să arate ce au aflat spectatorii/ascultătorii din emisiunile privind campania electorală, cum şi de ce aceste emisiuni i-au împins într-o direcţie sau alta, e imposibil să se tragă concluzii privind efectele emisiunilor media.Totuşi, există o serie de dovezi «circumstanţiale», care servesc drept bază pentru speculaţii:

1. Prezentarea cantitativ superioară a actorilor regimului politic conducător, a PDSR şi a preşedintelui în funcţie, pare să nu fi avut un efect favorabil pentru ei, datorită părerii şi sentimentelor negative generale ale publicului privind toate aspectele vieţii, direcţia în care merge societatea şi regimul la putere. Ţinând seama de contextul socio-politic în care a avut loc, s-ar putea ca această prezentare preferenţială să fi avut un efect negativ, amintind publicului de cei care, în ochii opiniei publice, erau vinovaţi de mizeria actuală.

2. Chiar dacă a existat o prezentare sau o informare subiectivă, fie în favoarea partidului şi regimului la putere, ca şi a preşedintelui în funcţie, sau în favoarea partidelor de opoziţie şi a candidaţilor principali, această prezentare preferenţiată n-a avut nici un efect.[16] Regimul şi partidul de guvernământ şi preşedintele în funcţie au pierdut alegerile, în ciuda bunei

[16] Un raport al Institutului de Sociologie ulterior datei de 3 noiembrie arăta că victoria opoziţiei în Parlament se datora în principal dezamăgirii alegătorilor faţă de guvernarea ce a urmat după 1992 (37.10%) Numai 16,10% au afirmat că victoria se datora programului oferit de opoziţie, program care să le dea mai multă încredere în viitor.

https://biblioteca-digitala.ro

prezentări subiective practicate în favoarea lor. Partidele de opoziţie şi candidaţii principali au câştigat alegerile, dar victoria lor nu poate fi atribuită unei prezentări sau unei informări care să le fi fost favorabile.

3. În sfârşit, ţinând cont de opinia şi de sentimentele publicului şi alegătorilor, emisiunile de radio şi TV par să fi avut o influenţă redusă asupra votului lor, alta decât una de reîntărire a propriei opţiuni, de afirmare şi de informare. Trei seturi de statistici sunt oferite aici pentru a sprijini această afirmaţie:

a) rezultatele alegerilor sunt următoarele: partidele de opoziţie au câştigat în Parlament; un candidat al opoziţiei l-a învins pe candidatul – preşedintele în funcţie.

b) peste 52% din cei anchetaţi de Institutul de Sociologie cu două-patru săptămâni înainte de ziua alegerilor au declarat că s-au decis deja cu ce candidat la preşedinţie vor vota, şi mai mult de patruzeci şi şase la sută (46,8%) ştiau deja cu ce partid vor vota în alegerile parlamentare.

c) sondajul Institutului de Sociologie din 21-31 octombrie a arătat că televiziunea avea la momentul respectiv o mare influenţă politică şi electorală asupra a 23,60% dintre români, o influenţă mică la 34,60% şi nici o influenţă la 34,50%. Radioul a avut o mare influenţă la 16,30%, una redusă la 31,90%, şi nici o influenţă la 44,20% dintre ascultători.

Presa

Ziarele româneşti nu s-au schimbat prea mult din '92-'95, când jurnalismul din această ţară a intrat într-o perioadă de schimbări ipotetice, limitate. În primul rând, şi foarte important, majoritatea ziarelor de partid au dispărut, lăsând locul unei prese încă puternic politizată şi partizană. În al doilea rând, s-a produs o schimbare incipientă în rândul unui grup minuscul de ziarişti şi de redactori, care au trecut la o raportare obiectivă faţă de obişnuitele discuţii şi polemici – forma predilectă de prezentare a informaţiilor în ziarele româneşti, care a constituit forma curentă de prezentare pentru orice se întâmpla să li se pară de interes respectivilor ziarişti; de asemenea, s-a trecut la menţionarea surselor, verificarea informaţiilor şi redactarea lor într-un mod echilibrat.

O dată cu intrarea în perioada electorală, presa a oferit o diversitate de articole, concepute şi prezentate într-o manieră încă proto-profesională, adică incluzând încă puncte de vedere unilaterale, informaţii neverificate, absenţa surselor şi intervenţia directă şi indirectă a opiniilor ziariştilor. Credibilitatea presei a scăzut de la sfârşitul lui '90, datorită prezentării partizane, prezentării neobiective şi ineficienţei în a determina reacţii majore şi de substanţă în rândul cititorilor, sau din partea altor canale media.

Presa figurează în partea inferioară a ierarhiei canalelor media, din punctul de vedere al influenţei exercitate. Reacţiile negative şi permanentele acţiuni îndreptate împotriva presei de către guvern, oficialităţi şi politicieni, au contribuit şi ele la micşorarea influenţei acesteia. Presa locală e mult mai citită (34,38%) (cel puţin o dată pe săptămână, faţă de aşa-zisa presă «naţională», unde primul loc îl deţine *Evenimentul Zilei* (23,78%), urmat de *România Liberă*

https://biblioteca-digitala.ro

(12,50%), *Adevărul* (10,94%), *Jurnalul național* (4,25%), *Ziua* (3,99%), *Curierul Național* (2,52%) și *Tineretul Liber* (2,08%)[17]. Șase alte ziare care se imaginau «naționale» au procente de sub 2%. Fiecare dintre ele se auto-intitulează «independent», dar are un partid politic și un politician (sau un grup de politicieni) favorit, ori o anumită direcție politică clar definită, și care se exprimă atât în editoriale și comentarii, cât și în maniera sau stilul jurnalismului practicat.

De pildă, Institutul European pentru Media, care a inclus în studiul său *Evenimentul Zilei*, *Adevărul* și *România Liberă*, certifica natura politică a acestor ziare, afirmând în raportul preliminar că: «cele trei cotidiene au acordat mai mult spațiu PDSR-ului decât celorlalte două alianțe politice principale.... În termeni calitativi s-a constatat că presa a fost singurul canal media unde (sic!) toate ziarele monitorizate manifestau tendințe negative față de PDSR».

Aceste rezultate le coroborează pe cele ale unui studiu efectuat de Romedia, atunci când țara intrase în faza campaniei electorale. (*Viața partidelor în presa cotidiană*, trimestrul III, 1996). Doar *Vocea României*, ziarul guvernului, și *Dimineața* nu au criticat PDSR.

Spre deosebire de abordarea relativ mai neutră a televiziunii, ziarele au avut un comportament diferit în 1996. Un studiu al Agenției Pentru Monitorizarea Presei[18] a demonstrat că ziare naționale independente de largă circulație cum sunt *Ziua*, *România Liberă*, *Vremea* și *Cotidianul* au publicat mai frecvent articole partizane (pozitive sau negative), comparativ cu *Adevărul*, *Cronica Română*, *Evenimentul Zilei* și *Jurnalul Național*, care au avut mai multe articole neutre.

Presa națională a făcut mare vâlvă, a încurajat și a alimentat diverse speculații privitor la «absenteismul» și «frauda electorală» ce urmau să aibă loc în ziua alegerilor și pe parcursul campaniei prezidențiale. Aceste speculații, afirmații și aluzii nu se bazau pe o informație verificabilă. În același mod proto-profesional, ziariștii au încurajat și speculațiile despre preferința Americii pentru președintele în exercițiu și au contribuit la agresivitatea campaniei, care a depășit astfel limitele, și așa largi, impuse de politicieni.

Dar în același timp, presei trebuie să i se acorde meritul de a fi dezvăluit cazuri bine documentate și legitime de manipulare ilegală petrecute în timpul campaniei[19]; de asemenea, presa a adus la cunoștința cititorilor săi un număr foarte mare de comunicate ale partidelor politice și candidaților. Mai mult, televiziunea și ziarele au copleșit opinia publică cu rezultate ale anchetelor și sondajelor, menționând de fiecare dată când anume un candidat sau un partid politic câștiga sau pierdea teren în diferite sondaje.

Doar un singur studiu (al Centrului de Studii Sociale și Sondaje, din octombrie 1996) a înregistrat o creștere a utilizării ziarelor ca sursă de informare politică între decembrie și octombrie 1996. Considerând că acest studiu

---

[17] Institutul de Sociologie al Acad. Române, *Cercetare Pre-electorală*, 5-15 oct '96.

[18] Raport al Agenției de Monitorizare a Presei , *op.cit.*

[19] Cea mai mare lovitură jurnalistică a fost descoperirea acțiunii «telephonegate», regizată probabil de PDSR.

https://biblioteca-digitala.ro

e corect, există o serie de explicaţii pentru mai marea folosire a ziarelor ca sursă de informare atât în timpul campaniei, cât şi pentru posibila lor contribuţie la victoria opoziţiei.

Deoarece existau o stare de spirit şi nişte sentimente negative faţă de toate aspectele vieţii şi faţă de guvernul în exerciţiu, opinia publică a fost mult mai receptivă la o serie de factori:

a) Prezentarea negativă, senzaţionalistă şi bazată pe zvonuri, dezvăluirea cazurilor de corupţie care înainte n-ar fi avut o rezonanţă deosebită, au găsit în 1996 cititori mai interesaţi şi mai dornici să le creadă. Comparativ cu 1992, funcţia de *agenda-setting* a fost îndeplinită în 1996, deoarece probabil că cititorii au acceptat-o.

b) Natura partizană a presei a favorizat în general partidele de opoziţie. Toate anchetele pre-electorale arătau că românii erau favorabili opoziţiei, şi în aceste condiţii presa partizană a devenit partenerul sau «oglinda» publicului, roluri care nu existau în '92. Cititorii sunt cauza acestei schimbări în gradul de relevanţă al ziarelor, credibilitatea acestora devenind mai puţin importantă decât punctul de vedere comun împărtăşit cu publicul larg. Şi în 1992, majoritatea presei a favorizat partidele de opoziţie, dar ziarele nu au avut o influenţă vizibilă asupra rezultatului alegerilor, în primul rând pentru că percepţia cititorilor asupra regimului aflat la putere nu se lega de aspectele negative ale vieţii personale şi naţionale. Mai mult decât atât, la acel moment atât credibilitatea presei, cât şi circulaţia ziarelor erau în scădere.

În sfârşit, probabil că numărul crescut de articole politice electorale în 1996, în comparatie cu 1992, a constituit o atracţie mai mare pentru cititori. Ziarele au reflectat campanii electorale mai extinse şi mai bine organizate, precum şi un număr crescut de candidaţi la preşedinţie; ele au compensat lipsa discuţiilor politice de substanţă din cursul campaniei. Ziarele au devenit componente ale sferei politice mai importante decât înainte de campania electorală.

În ciuda folosirii relativ crescute a ziarelor drept sursă de informare, conform anchetei Institutului de Sociologie al Academiei Române (21-31 oct.1996), acestea nu au influenţat 54,20% dintre repondenţi, au avut o mică influenţă asupra a 26,40% şi o mare influenţă doar asupra a 10,70% dintre cititori. Se poate afirma că în campania din '96 ziarele au amplificat şi confirmat starea de spirit şi sentimentele cititorilor, prin descoperirea cazurilor de corupţie şi prin prezentarea partizană a candidaţilor şi a partidelor.

Concluzii

În cursul acestui an politic, mass-media românească a reflectat instituţiile naţionale, cultura în re-formare şi evoluţia sa post-comunistă. Jurnalismul românesc s-a manifestat de la rar «profesional» la adesea «proto-profesional», şi uneori «neprofesional». În general se remarcă o îmbunătăţire în prezentarea mediatică a alegerilor generale, comparativ cu 1992. În mod evident, varietatea mai mare de canale media a dat posibilitatea unei alegeri mai mari în special în sfera televiziunii.

https://biblioteca-digitala.ro

Publicul şi receptivitatea sa faţă de combinaţia funcţiilor îndeplinite de mass-media – răspândirea informaţiei, configurarea agendei şi a climatului – au suferit o schimbare radicală faţă de '92, această schimbare se datorează unei alte percepţii asupra calităţii vieţii, asupra direcţiei în care se îndreaptă ţara, asupra conducerii şi politicii generale a guvernului. Se poate spune că a existat o convergenţă între, pe de o parte *agenda setting* şi climatul general al mass-media, şi, pe de altă parte, starea de spirit, sentimentele şi interesele publicului. Faptul că mass-media a avut în 1996 o influenţă crescută faţă de 1992 se datorează acestei convergenţe, acestui punct comun între media şi public. Prin urmare, *agenda setting*-ul şi climatul politic naţional în situaţii de criză socială, dificultăţi economice şi restructurări politice îşi au originea în public, şi nu în media – la fel ca în democraţiile cu tradiţie.

Deci, în orice analiză a efectelor media trebuie luat în calcul rolul comunicării interpersonale. Statisticile confirmă importanţa comunicării interpersonale ca sursă de informare politică. Şi, în cele din urmă, o analiză preliminară a scos în evidenţă o serie de efecte, indirecte mai degraba decât directe, ale mass-media asupra politicii şi alegerilor din România.

Dacă aceste ipoteze şi concluzii vor fi confirmate de totalitatea datelor care se vor obţine după ultimele alegeri, se va putea afirma că atât rolul, cât şi eficacitatea mass-media în politică – în special în alegeri – e o funcţie a publicului, care e receptiv la informaţie, *agenda setting* şi climatul creat de media. În acest sens, se poate spune că românii au intrat acum în sfera publică, devenind paticipanţi activi, în loc de simpli spectatori de pe margine, aşa cum au fost în alegerile precedente.

În româneşte de
Ioana DRAGOMIRESCU

Eroul din Carpaţi, instalaţie (detaliu),
cu *Grupul Euroartist Bucureşti*.
Lucrare prezentată la a IV-a Bienală de Artă Contemporană, Istanbul, 1995 ▶

https://biblioteca-digitala.ro

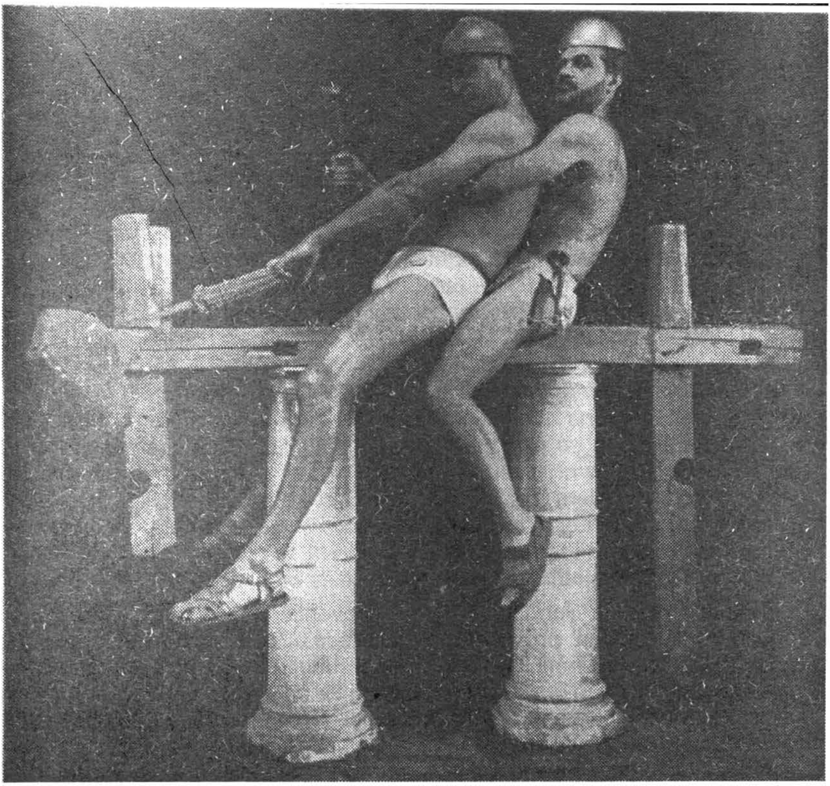

POLII AMERICANI AI DEMOCRAŢIEI

https://biblioteca-digitala.ro

GARRY WILLS

Povestea celor două orașe

San Diego

Ziariştii veniţi la San Diego pentru convenţia Republicană şi-au exprimat public nemulţumirea provocată de plictiseala care a domnit acolo. Este adevărat că Newt Gingrich ne-a lipsit de distracţia pe care o aşteptam. De obicei, Preşedintele convenţiei conduce lucrările bătând cu un ciocănaş de lemn în masă. Mulţi dintre noi, cei mai vârstnici, îşi amintesc de întrunirile politice care îl aveau ca preşedinte pe Joe Martin; acesta deschidea lucrările mânuind un ciocănel care părea cât el de mare şi strigând «Eliberaţi culoarele!». Gingrich a fost prea nepopular ca să joace un rol atât de important la San Diego. Ca şi Pat Buchanan, el şi-a exercitat puterea din umbră. Dar, pe când Buchanan dădea târcoale, plin de resentimente, pe la marginea evenimentului, Gingrich şi-a văzut discret de hobby-ul său de naturalist la grădina zoologică din San Diego, unde părul său alb împodobea noaptea, la ore când – după cum spune reclama care te îmbie să vizitezi grădina zoologică seara târziu în timpul verii – «animalele nocturne ies în căutarea prăzii».

Nu mă pot gândi la animale nocturne mai ciudate decât acelea care au umplut spaţiul convenţiei. Erau prezenţi milionari sosiţi în avioane particulare, pentru a asculta cum le nenorocise Clinton viaţa. Unul din cinci delegaţi de acest soi câştigă peste un milion de dolari pe an; unul din cinci dintr-un alt grup câştigă peste 200.000 de dolari. Senatorul de Texas, Kay Bailey Hutchinson, declara la TV, la o oră de vârf, că ţara trebuie salvată din mâinile Democraţilor, care «nimicesc afacerile» şi «întărâtă clasele de jos». Jack Kemp, în discursul prin care accepta să fie candidatul partidului la vicepreşedinţie, gemea, arătând că «guvernul lui Bill Clinton ne dirijează vieţile, afacerile, şcolile». Într-un discurs anterior, adresat celor care sprijină afacerile pe scară mică, Kemp spunea că un om de afaceri are nevoie de mare curaj pentru a înfrunta un guvern care poate «să-ţi regleze, să-ţi conteste şi să-ţi impoziteze profiturile». Reprezentantul statului Ohio, John Kasich, a afirmat la convenţie că «pro-

https://biblioteca-digitala.ro

gramele guvernului ne izolează sufletele». Preşedinţii societăţilor pe acţiuni dădeau din cap aprobator, în timp ce se străduiau din răsputeri, pe la petreceri ţinute pe yachturi, să-şi unească sufletele costisitoare.

Republicanii se făceau mici de frică în faţa unei mişcări de stânga, care nu există. Dacă ea ar exista, cât de cât, în această ţară, n-am suporta ca directorii generali să câştige de 225 de ori leafa medie plătită unuia din angajaţii lor sau ca un procent de 1% din populaţie să deţină 48% din bogăţia financiară a naţiunii, în timp ce 80% posedă doar şase procente.[1]

În alte ţări din vestul industrializat, impozitele sunt mai mari ca la noi şi ele afectează din greu pe cei bogaţi, care au de plătit atât un impozit pe venit cât şi un impozit pe avere.[2] Dar răsfăţata noastră clasă de sus are impresia că este impozitată îngrozitor. Nici o acuzaţie lansată împotriva Preşedintelui Clinton în timpul convenţiei de la San Diego n-a fost mai frecventă ca aceea că a impus «cea mai mare creştere a impozitelor din istoria Americii» – 241 de miliarde de dolari în cinci ani. În realitate, cea mai mare creştere din istorie a fost iniţiată de senatorul Dole şi semnată de Preşedintele Reagan în 1982 – 286 de miliarde de dolari (luând în considerare inflaţia). Ba mai mult, această uriaşă mărire a impozitelor a fost urmată de încă cinci, în timpul administraţiei Reagan. Ideologii de la San Diego îşi amintesc doar de prima reducere dezastruoasă a impozitelor, efectuată de Reagan şi îi atribuie rezultate magice, dar recesiunea provocată de această acţiune în 1981-1982 a trebuit să fie combătută cu o întreagă serie de creşteri ale impozitelor, mici şi mari, deghizate ca «reformă», «echitate» şi ajustări pentru «îmbunătăţire».[3]

Republicanii au aprobat în mod tacit mărirea impozitului efectuată de Reagan, fiindcă el a redus de fapt procentajul plătit de clasa de sus de la 70% la 28%, lăsând să cadă greul pe clasa de mijloc, în numele căreia deplâng ei acuma impozitele impuse chiar de ei. Deşi Clinton nu a operat reducerile promise clasei mijlocii, el a mutat greul impozitelor înapoi, în direcţia celor

---

[1] Edward N. Wolff, Top Heavy: *The Increasing Inequality of Wealth in America and What Can Be Done About It*, o ediţie dezvoltată a unui raport al Fondului Secolul 20 (New Press, 1996), p. 11. Apreciaţi de o altă categorie, cei 1% din vârf deţineau 39% din bogăţia ţării în 1989, în comparaţie cu 26% în Franţa (1986), 25% în Canada (1984), 18% în Marea Britanie (1986), 16% în Suedia (1986). Vezi Edward N. Wolff, «How the Pie is Sliced: America's Growing Concentration of Wealth», în *Ticking Time Bombs: The New Conservative Assaults on Democracy*, editat de Robert L. Kuttner (New Press, 1996), p. 76.

[2] America are cea mai scăzută rată a impozitelor în comparaţie cu orice alt guvern din Grupul celor 7, aproximativ 15% mai scăzut faţă de medie (Germania). A se vedea Michael Moynihan, *The Coming American Renaissance: How to Benefit from America's Economic Resurgence* (Simon and Schuster, 1996), p.60-61.

[3] Richard Darman relatează efortul îndelungat al administraţiei Reagan de a mări impozitele pe furiş, pentru a repara dezastrul produs de reducerea efectuată de Reagan pentru a stimula consumul şi producţia, în timpul primului său mandat. Darman, *Who's in Control? Polar Politics and the Sensible Centre* (Simon and Schuster, 1996), p. 72-119.

https://biblioteca-digitala.ro

bogaţi. Optzeci la sută din aşa-zisa «cea mai mare creştere a impozitelor din istorie» a fost luat de la cei care câştigă peste 200.000 de dolari pe an – şi asta a fost adevărata cauză a nemulţumirilor exprimate la San Diego. De aceea Jack Kemp a susţinut iniţial anularea reducerii impozitelor de către Clinton şi nu a sprijinit reducerea lor cu 15%, care implica toate clasele (reducere adoptată, în cele din urmă, datorită lui Dole). Reducerea cu 15% duce la un impozit fix, egal pentru toată lumea, ceea ce contribuie la redistribuirea greului dinspre cei bogaţi spre clasa de mijloc, şi îi asigură lui Steve Forbes un procent de pierdere egal cu cel suferit de cel mai mărunt dintre angajaţii săi. Dar efectul este indirect şi nu direct, cum ar fi cazul unei anulări a impozitelor mai mari plătite de cei bogaţi.

Milionarii suferinzi din San Diego doresc să fie scutiţi într-o şi mai mare măsură de cheltuielile triviale pentru o societate care i-a răsfăţat. Impozitele pe câştigurile de capital ar trebui reduse la jumătate, se afirmă în programul din 1996 al Republicanilor. Acesta este un fragment al programului citit de Dole, cu care el este de acord. Kemp îl sprijină, dar fără tragere de inimă. El a afirmat într-un grup de mici industriaşi, prezenţi la San Diego, că ideea impozitului pe câştigurile de capital este nejustificată şi că ar trebui anulată *tout court*.

După standardele oricărei societăţi sau ale raţiunii înseşi, inegalitatea mare şi în continuă creştere a bogăţiei în America este o formă a luptei de clasă încununată de succes şi purtată împotriva celor săraci şi a celor care nu sunt excesiv de înstăriţi. Dar atât de lipsită este această ţară de o mişcare de stânga, încât simpla menţionare a unor astfel de inechităţi este înfierată ca «instigare a claselor sociale», deci ca ne-americană. Noi n-am mai avut un discurs acceptabil, care să exprime nemulţumirea socială împotriva bogaţilor de pe vremea Preşedintelui Roosevelt, care a folosit un limbaj blând, meliorist, despre «regaliştii economici», în toiul Depresiunii.

Spre deosebire de alte ţări industrializate, America nu a avut niciodată un adevărat partid de stânga – nici măcar un partid laburist (care se află în centrul spectrului politic european) – şi cu atât mai puţin un partid socialist serios. Partidele marxiste au fost zdrobite de urmările judiciare în baza Legii Smith şi de alte purificări petrecute după război (precum şi de dezvăluirile făcute de Hruşciov în cuvântarea sa din 1956) şi ele sunt, oricum, de neconceput în această ţară conservatoare. Rezultatul este un război fantomă, în care «stânga» este reprezentată, într-un spectacol precum cel al lui Ted Koppel sau cel al lui Jim Lehrer, de către post-liberalii pragmatici. Politologul Theodore Lowi a descris situaţia absurdă aşa cum era ea la începutul anilor '90:

[Michael] Kinsley se referă la sine, în mult apreciata emisiune «În focuri», de la CNN, ca fiind de «stânga» şi la prietenul său, Pat Buchanan, ca fiind de «dreapta». Dacă Kinsley este de stânga, atunci Karl Marx este popă. Kinsley este de multă vreme redactor şi redactor-şef al revistei *New Republic*, o revistă neo-conservatoare; el are o reputaţie bună în ceea ce priveşte libertăţile civile şi a acordat un oarecare spirjin politicii economice interne a administraţiei Roosevelt. El a fost şi redactor american al lui *The Economist*, o strălucită

https://biblioteca-digitala.ro

revistă englezească, a cărei înclinaţie pentru piaţa liberă este absolut distinctă, şi a fost o persoană influentă la *Washington Monthly*, o revistă aşa-zis «neo-liberală», ai cărei fondatori erau pentru un «Nou Partid Democratic» al privatizării şi al reducerii deficitului, chiar înainte ca Bill Clinton să adopte această poziţie. Ceea ce a făcut Kinsley a fost să contribuie la stigmatizarea liberalismului, colaborând cu amabilitate, în spiritul unei dezbateri sănătoase, cu oameni care ştiu exact ceea ce fac şi profită în mod cinic de naivitatea lui. Oameni ca Buchanan, care sunt sută la sută de «dreapta», funcţionează într-o cu totul altă dimensiune, nu doar la câţiva paşi în Dreapta Stângii Domnului Kinsley. Şi ei ştiu asta. Ei sunt ca în oglindă, unde oameni precum Kinsley apar fie ca figuri comice fie ca nebuni sadea.[4]

Pentru a completa această farsă, Republicanii din San Diego s-au prezentat ca şi cum ar avea loc o dezbatere între «stânga» şi «dreapta» în cadrul propriului lor partid. James Pinkerton – celebrul adjunct al lui Lee Atwater, care a atras atenţia lui Atwater asupra lui Willie Horton – a publicat într-un ziar o relatare asupra felului în care a condus el dezbaterea, el – în centru, un opozant al avortului reprezentând dreapta şi un republican idealist, de viţă veche, reprezentând stânga. Aici, prin «stânga» se înţelege orice homosexual declarat, suficient de masochist pentru a aparţine unui partid al cărui program este umilitor pentru el. «Dreapta» face parte din contingentul religios al Zilei de Apoi, care ar vrea să-l împace pe Dumnezeu purtând război împotriva celor care ucid copii, care iubesc persoane de acelaşi sex sau distrug simboluri (ard steaguri). Numiţi-i milenarişti. Rămân la centru milionarii – un centru târât departe, spre dreapta, de către aceeaşi activişti religioşi.

Nevoia de oameni cu bani şi de oameni cu o anumită conduită morală reiese clar din dansul pe care l-au făcut în jurul a două documente. Contractul cu America a fost un text care nu menţiona avortul, homosexualitatea, arderea drapelului sau rugăciunea în şcoli – şi totuşi Coaliţia Creştină a lui Ralph Reed l-a sprijinit, de parcă cele zece puncte ale sale ar fi fost scrise în piatră de degetul lui Dumnezeu şi nu de cel al lui Newt Gingrich. Milionarii şi suporterii lor s-au revanşat la San Diego, permiţând teologilor să alcătuiască programul partidului lor, un program care-i nimicea pe homosexuali, pe cei care sunt în favoarea avortului şi pe cei care ard steaguri.

Nu e de mirare că James Pinkerton a jubilat văzând succesul partidului său şi că a avut grijă ca aceste aranjamente să nu apară în partea televizată a lucrărilor convenţiei sau, ca să folosim cuvintele lui, ca aceste «puncte de vedere ideologice nevralgice să fie ferite de ecran, unde nu au ce căuta».[5] Rezultatul a fost o procesiune de «moderaţi» oferită consumului public, în timp ce dreapta religioasă, care a alcătuit programul partidului, a fost îndemnată să

---

[4] Theodore J. Lowi, *The End of the Republican era* (University of Oklahoma press, 1995), p. 225.

[5] James Pinkerton, «Dole to Win on Common Ground», *Los Angeles Times*, august 16, 1996, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro

nu huiduiască personaje cum ar fi guvernatorul statului New Jersey, Christine Todd Whitman, o femeie aparţinând atât de evident clasei sociale care vânează călare, încât practic nechează; sau pe o membră exuberantă a Camerei Reprezentanţilor, Susan Molinari, ale cărei calităţi principale au fost un botişor cochet şi un bebeluş răsucit mereu înspre cea mai apropiată cameră de luat vederi. Acestea au fost forţele «de stânga» pe care partidul se temea să le expună dispreţului loialiştilor. Teama lor a fost foarte întemeiată. Scriitoarea conservatoare Laura Ingraham, fostă funcţionară a lui Clarence Thomas, şi-a bătut joc de această combinaţie – Whitman – Molinari – Hutchinson –, numind-o «noaptea capitulării doamnelor» în faţa feministelor.[6]

Într-adevăr, la convenţia de la San Diego, femeile s-au distins mai mult pe podium decât în sală. Deşi ele formează jumătate din populaţia ţării, doar o treime din delegaţii Republicani au fost femei. Doar 2,6% din delegaţii republicani la convenţie au fost negri, deşi ei formează 12% din populaţie; procentul lor a fost dublu la convenţia de la Houston, în 1992, despre care se spune că a fost mai puţin reprezentativă.[7] Pe podium s-au perindat feţe negre – adesea tineri drăguţi, actori de mâna a doua hispanici şi indieni americani sau persoane care îşi reveneau, pline de curaj, după violuri sau boli sau asistenţă socială. Pentru a dovedi că sunt un partid preocupat de soarta omului, Republicanii au creat o scenă ca la Lourdes, plină de ofrande oferite puterilor miraculoase de vindecare pe care le are cursul pieţii.

Între timp, lui Pat Buchanan, candidatul care a obţinut cele mai multe voturi după Bob Dole, i s-a refuzat accesul pe podium. Republicanii au petrecut patru ani pretinzând că sunt un partid fără prejudecăţi, mai deschis decât cel al Democraţilor, deoarece aceştia din urmă nu i-au permis fostului guvernator al statului Pennsylvania, Bob Casey, să vorbească împotriva avortului la convenţia lor din 1992. Dar Casey a) nu era un candidat care să fi câştigat un număr semnificativ de voturi, b) n-a reuşit să obţină sprijin pentru poziţia sa la audierile programului şi c) nu l-a sprijinit pe candidatul partidului. Buchanan a făcut toate aceste lucruri şi totuşi discursul său a fost exclus. Trebuia să fie, căci el ar fi dezvăluit unde anume se află adevăratele păreri în acea adunare.

Partidul a fost apreciat fiindcă a dat dovată de «moderaţie» atunci când l-a exclus pe Buchanan, dar au fost excluşi mai mulţi moderaţi decât adepţi ai lui Buchanan. Trei guvernatori, care sprijină dreptul femeii de a alege în ceea ce priveşte avortul, au fost consideraţi prea riscanţi, întrucât ei ar fi provocat

---

[6] Laura Ingraham, «How the Gender Gap'Is Driving Dole Girl Crazy», *The Washington Post*, august 4, 1996, p. C1, C3. Ingraham îl atacă pe Dole fiindcă se ocupă «de probleme ignorate de femeile aflate în afara elitelor universitare». Ea trece cu vederea faptul că Dole e forţat să găsească o compensaţie pentru poziţia pe care o adoptă în problema avortului, care preocupă şi femeile din afara mediului universitar, poziţie care i-a fost sugerată de persoane ca Laura Ingraham.

[7] Cifrele pentru femei, dintr-un sondaj al delegaţilor în *New York Times/CBS*, iar pentru negri de la Centrul Comun pentru Studii Politice şi Economice, raportate în Kevin Merida, «Image of Inclusion Doesn't Tell Party's Whole Story on Race», *The Washington Post*, 15 august 1996, p. A21, A26.

https://biblioteca-digitala.ro

huiduieli puternice (chiar şi veneratul general Powell a fost huiduit când s-a referit în treacăt la dreptul de a face avort). Cei trei guvernatori fuseseră asaltaţi cu întrebări şi observaţii critice la o conferinţă de presă pe care o ţinuseră la sosirea în San Diego, în timp ce spectatorii îi numeau «libertini» şi le strigau «Afară din Partidul Republican». Guvernatorului Pete Wilson nu i s-a permis să adreseze convenţiei nici un cuvânt de bun venit în statul unde este guvernator şi în oraşul unde a fost primar – şi asta în ciuda faptului că Wilson a fost un aliat loial al lui Dole în Senat şi a venit, bolnav fiind, să participe la vootarea legii asupra impozitelor, propusă de Dole, votul său fiind decisiv. Guvernatorul statului Massachusetts, William Weld, a fost exclus şi el, deşi este în cursă strânsă pentru Senat cu John Kerry şi convenţiile oferă de obicei unor asemenea candidaţi şansa de a se distinge. Guvernatorului George Pataki i s-a făcut o ofertă pe care nu şi-a putut permite să n-o refuze – aceea de a se marginaliza prin prezentarea unui clip despre candidatul amuzant de marginal, Morry Taylor.

După ce şi-a manifestat supunerea faţă de stâlpii partidului, închizând gura acestor moderaţi, Dole a strecurat pe doi dintre ei înapoi pe podium, atunci când în sală s-a stabilit o atmosferă de bunăvoinţă. Lui Wilson i s-au acordat câteva minute pentru a o prezenta pe Elizabeth Dole, iar popularitatea lui Jack Kemp, alesul pentru vicepreşedinţie, i-a permis lui Pataki să-şi prezinte colegul din New York.

Preţul pe care organizatorii conferinţei au fost dispuşi să-l plătească milenariştilor pentru somnolenţa lor la TV a fost mare. Buchanan a fost convins să accepte excluderea, deoarece partidul a cedat oamenilor săi alcătuirea programului – ceea ce e ca şi cum ai ascunde un pasager nebun pe un transatlantic, încuindu-l în cabina de control a pilotului. Este adevărat că programele unui partid pot fi ignorate ca produse finite. Dar procesul alcătuirii lor este important, căci el scoate în evidenţă termenii asupra cărora pot insista facţiunile unui partid şi pe care îi pot folosi drept condiţii pentru sprijinul lor.

Cei care au participat la bătăliile pentru program şi au câştigat au fost nemulţumiţi văzând că aceasta a fost toată aprecierea de care s-a bucurat munca lor. Le-au fost cedate simple principii de partid, pentru a cosmetiza partidul în vederea prezentării la San Diego. Târâţi până la marginea coastei stâncoase de către mileniariştii partidului, milionarii i-au făcut pe acei nebuni să atârne dincolo de muchea prăpastiei şi s-au retras, plini de energie, cât mai departe de ei, pentru a evita să se prăbuşească, traşi de greutatea lor.

A fost interesant de observat aceeaşi dinamică, în sens invers, la convenţia Partidului Reformei, ţinută la o sută de mile în susul coastei Californiei, la Long Beach, unde oameni relativ normali au fost reduşi la tăcere de o majoritate dezlănţuită. Suporterii lui Richard Lamm, care îl concura pe Ross Perot la nominalizare, erau bine îmbrăcaţi, tineri şi politicoşi; dar vorbitorii lor au fost mereu întrerupţi cu strigăte în favoarea lui Ross şi prezentările lor, prin care propuneau candidatul, n-au avut strălucirea şi tehnica înaltă a prezentărilor filmate ale lui Perot. Puterea cosmeticalelor a fost aici în favoarea

https://biblioteca-digitala.ro

adepţilor fanatici, după cum părea să mărturisească chiar Perot, atunci când s-a referit, în felul său bizar, la Newt Gingrich, care, arăta el, nu a fost suficient de fardat când a apărut cu preşedintele şi vicepreşedintele la discursul din acest an asupra stării naţiunii: «Bătrânul Newt îşi purta pielea cea de toate zilele».

În ciuda diferenţelor de mărime şi de statură a celor prezenţi, în ambele locuri discursurile au fost remarcabil de asemănătoare. S-a repetat la nesfârşit că «poporul» este exploatat de «guvern». Ca şi când ar fi vrut să demonstreze că aceasta este o ţară fără o «Stângă», protestul lui Perot a fost împotriva impozitelor şi a deficitelor. Îi displace Clinton, fiindcă a mărit impozitele, şi Dole, din cauza felului de impozite care vor menţine deficitul. Trupele sale şi-au exprimat aceleaşi temeri ca şi oamenii lui Buchanan cu privire la Comisia Trilaterală, la Consiliul de Relaţii Externe sau la Coaliţia Concordiei. «Uriaşul sunet de absorbţie» auzit de suporterii lui Perot nu este făcut numai de dolarii care au luat-o în direcţia răilor lui Buchanan din Mexic, ci şi de suveranitatea ţării, înghiţită de Naţiunile Unite, şi de dolarii care îi sprijină pe noii imigranţi. Convenţia lui Perot a protestat împotriva adunării Republicanilor, dar ea a fost o replică a ei, înveşmântată în alt costum. Pensionarii lui Perot îşi spun «popor», dar tot aşa îşi spun şi milionarii lui Dole.

Chicago

În limbajul suprarealist al politicii noastre, Democraţii sunt partidul de stânga. Chiar şi unii Democraţi spun că, în 1992, Clinton a luat-o «spre dreapta» când a lăudat Consiliul Democrat de Conducere, dar că a revenit la forma partidului, «guvernând spre stânga», atunci când şi-a început mandatul. Care au fost mişcările sale de stânga? A mărit impozitele celor bogaţi – dar nu la nivelul care a precedat reducerile lui Reagan din anii '80 sau care a fost standardul nostru istoric; şi în nici un caz nu la nivelul suportat de partidele de dreapta din alte ţări. Mai mult, el a încercat să răspundă problemelor demografice ale unei populaţii îmbătrânite şi costului ridicat al asigurării medicale cu garanţii guvernamentale, garanţii minime în comparaţie cu cele ale altor ţări. Şi a încercat să recunoască existenţa neîndoioasă a homosexualilor în armată, punând, întrucâtva, de acord aparenţele cu realitatea.

Chiar şi aceste măsuri moderate au fost compromise de timiditate. În ceea ce priveşte impozitele, a ţinut seama de persoane din administraţia sa, care i-au spus să nu facă din atacarea bogaţilor scopul elocinţei sale retorice – rezultatul fiind că domneşte până în ziua de astăzi impresia că adevăratele victime ale legii sale asupra impozitelor au fost cei din clasa de mijloc.[8] Apoi Clinton a înrăutăţit lucrurile, spunând mai multor grupuri de afaceri că împărtăşeşte

---

[8] Pentru eşecul lui Clinton de a fi apreciat pentru transferarea greului impozitelor înspre cei bogaţi, vezi Bob Woodward, *The Agenda* (Simon and Schuster, 1994), care sugerează existenţa unei influenţe din partea unor oameni ca Robert Rubin, pe atunci consilier economic al Preşedintelui. «Rubin, multimilionarul, a spus clar că detestă să-l ▶

https://biblioteca-digitala.ro

părea lor cum că le-ar fi mărit prea mult impozitele. Ca să-l parafrazăm pe Kinsley, «Dacă Bill Clinton e de stânga, atunci Marx e popă».

Programul privind sănătatea a fost şi el schilodit de modul în care s-a cedat la presiuni înainte de a fi adoptat. Cei care i s-au opus l-au descris ca «socialist», când, de fapt, sub umbrela «grijii dirijate», el a devenit prea complex, datorită încercării de a lăsa companiile de asigurări să acţioneze în totalitate, cu condiţia ca riscurile lor să fie acoperite în mod garantat şi în întregime prin politica de asigurare. A existat speranţa iresponsabilă că doctorii şi companiile vor prefera acest lucru libertăţii de acţiune pe care o au acum. Polemişti ca Betsy McCaughney (acum Doamna Ross) au arătat că planul anulează libertatea actuală, deşi lipsa asigurărilor şi tipul de asigurare deţinut de cei mai mulţi oameni sunt deja o piedică în ceea ce priveşte libertatea de alegere.[9]

În ceea ce priveşte drepturile homosexualilor, Clinton a dat semne de capitulare atunci când a spus că va permite şefilor de stat major să-l informeze despre posibilitatea existentă ca linia de conduită în acest domeniu să fie stabilită de comandantul suprem al Serviciilor Militare şi despre modul în care o va face.

Pentru aceste câteva iniţiative modeste, Clinton a fost judecat ca «prea liberal». După alegerile din 1994, care păreau să sprijine Contractul cu America al lui Newt Gingrich, Clinton a fost cuprins de panică şi l-a rechemat pe tehnicianul amoral Dich Morris, care îl mai consiliase într-o perioadă anterioară de panică (după ce a pierdut când a candidat pentru a fi reales guvernator al statului Arkansas). Morris l-a sfătuit s-o cotească spre dreapta şi să adopte puncte de vedere republicane, ceea ce Clinton a şi făcut cu atâta eficienţă, încât senatorul Dole l-a numit pe adversarul său un republican renăscut.

Şi totuşi, publicul american este atât de prudent când e vorba de posibile păreri liberale de stânga, încât, în ajunul convenţiei de la Chicago, unii încă îl mai considerau pe Clinton «prea liberal». Numai un sfert din populaţie a afirmat asta despre el în august 1992; peste o treime (36%) o spuneau în acest august.[10] Mulţi credeau că în stânga lui Clinton se află o persoană care doreşte schimbări radicale, Hillary, şi care doreşte să anuleze bunele sfaturi ale lui Morris, aflat în dreapta lui. Asemenea afirmaţii nu se auzeau doar la radio. Richard Nixon şi-a exprimat, în faţa unui tânăr admirator, teama sa aproape isterică provocată de influenţa clară de stânga pe care Hillary o

---

audă pe Clinton folosind cuvântul „bogat". El a sugerat că ar trebui folosite alte cuvinte, cum ar fi „înstărit", „oameni care au reuşit în viaţă".» Limbajul era important. Rubin a adăugat că n-a auzit o singură persoană care a reuşit în viaţă să se plângă că i-au crescut impozitele cu o treime.

[9] A se vedea analiza pe care a făcut-o Ronald Dworkin argumentelor derutante ale lui McCaughey, în *The New York Review of Books*, 26 mai 1994, p. 52-53.

[10] Sondajele din USA Today/CNN din 1992 şi 1996; *USA Today*, 26 august 1996, p. 6A

https://biblioteca-digitala.ro

exercită asupra soţului ei: Bill «nu poate s-o ia spre stânga în mod exagerat [şi să câştige], dar dacă n-o face [dacă n-o ia spre stânga], Hillary îl omoară.»[11] NIxon credea că Hillary încearcă să-l împiedice pe Bill să-i asculte sfaturile salvatoare. Nixon încerca să devină vicleanul Dick pentru Clinton, fără să-şi dea seama că funcţia era deja în buzunarul lui Morris.

La convenţia de la Chicago, s-a mers pe direcţia stabilită de Morris. Democraţii au încercat să-i întreacă pe Republicani în chestiunea «valorilor», au încercat să fie mai duri ca ei în privinţa crimei şi să fie şi mai milostivi ca ei în privinţa «protecţiei». Evan Bayh a întrecut-o chiar şi pe Susan Molinari, cu bebeluşul ei. Podiumul din Chicago a fost atât de accesibil scaunelor cu rotile, încât uneori aveai impresia că *doar* scaunele cu rotile pot ajunge acolo, purtându-i pe Christopher Reeve, James Beady sau Michela Alioto pentru a-şi exprima aderenţa la partidul lui F.D. Roosevelt.

Sindicatele, în special cel al profesorilor, au fost tot atât de disproporţionat reprezentante ca şi milionarii la San Diego. Dar asta nu înseamnă că programul Democraţilor a fost tot atât de «liberal» pe cât a fost de «conservator» cel al Republicanilor. Dacă ar exista un partid de stânga în America, el ar fi avut grijă de cei 10% de la baza societăţii, tot aşa cum celălalt partid a avut grijă de cei 10% din vârful societăţii. La urma urmei, există astăzi o mai mare nevoie de grijă pentru oamenii aflaţi la baza scării sociale. În decada 1977 – 1987, când a zecea parte din pătura de sus a societăţii şi-a văzut venitul crescând cu 24,4%, a zecea parte de la polul opus al societăţii a pierdut 10,5% din venit.[12] Un asemenea decalaj este destabilizator într-o societate. Dintr-un instinct de autoconservare, dacă nu din consideraţii umanitare, guvernul nostru ar trebui să fie prudent când e vorba de astfel de decalaje economice. Ele creează condiţiile care favorizează crima, folosirea drogurilor şi distrugerea familiei. Şi nici măcar nu are sens din punct de vedere economic. Un studiu în curs de apariţie pentru Banca Mondială demonstrează că ritmul de dezvoltare al unei naţiuni este invers proporţional cu partea din bogăţia naţională concentrată în mâinile unei cincimi din cetăţenii cei mai bogaţi.[13]

Nu este surprinzător că partidul milionarilor este absolut insensibil la situaţia grea a celor săraci atunci când reduce fondurile sociale pentru urmaşii acestora şi pentru membrii cei mai vulnerabili. Era de aşteptat ca Democraţii să sublinieze acest aspect în programul lor – după cum au şi făcut-o într-o primă versiune. Despre reforma în domeniul protecţiei sociale, prima versiune afirma că «Planul propus de senatorul Dole şi preşedintele Camerei reprezentanţilor, Gingrich, a fost slab în ceea ce-i priveşte munca şi dur în ceea ce-i

---

[11] Monica Crowley, *Nixon Off the Record* (Random House, 1996), p. 182. Nixon a fost obsedat de doamna Clinton, la care se fac referiri de 58 de ori în indexul cărţii.

[12] Cifrele Biroului pentru Buget al Congresului, citate în Kevin Phillips, *The Politics of Rich and Poor: Wealth and the American Electorate in the Reagan Aftermath* (Random House, 1990), p.14.

[13] Raport de Michael Bruno, economist-şef pentru Banca Mondială, citat de William Pfaff, în *Los Angeles Times*, 3-4 august 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

priveşte pe copii. O astfel de abordare nu e bună.» Dar, între această versiune şi convenţie, s-a întâmplat ceva neplăcut: Preşedintele «Morris-izat» s-a declarat de acord cu «abordarea proastă» a lui Dole şi Gingrich. Au avut loc revizuiri tăcute ale punctului din program privind protecţia socială, care acum sună aşa: «Datorită conducerii preşedintelui şi cu sprijinul majorităţii Democraţilor din Congres, reforma naţională în domeniul protecţiei sociale va face din muncă şi răspundere legea acestei ţări.»[14] În ultima zi a convenţiei, unii au avut impresia că Dick Morris a sabotat partidul, fiindcă un ziar de scandal a făcut afirmaţii (nedovedite) despre interesantele sale activităţi amoroase cu o prostituată. Senatorul Pat Moynihan şi alţii au fost de părere că Morris făcuse deja tot ce poate fi considerat josnic încă înainte de a se întruni convenţia.

Puţinii liberali nemulţumiţi rămaşi în partid nu aveau poziţia care să le permită să protesteze în felul în care a protestat Dreapta la San Diego. Când Dole a încercat să introducă un limbaj al toleranţei în programul partidului, Bay Buchanan şi Gary Baur i-au tăiat avântul şi l-au pus la punct. Când programul a fost subminat discret la Chicago, liberalii puşi la punct au fost obligaţi să cedeze. Nu li s-a tăiat posibilitatea de a-şi exprima dezacordul, cum s-a întâmplat cu cei trei guvernatori moderaţi la San Diego, dar Harold Ickes, directorul de campanie al lui Clinton, s-a asigurat mai întâi că Jesse Jackson şi Mario Cuomo îl vor sprijini pe Clinton şi numai după aceea le-a permis să-şi exprime îndoielile în plen (dar nu într-un moment de maximă audienţă). Iar persoana pe care Nixon şi alţii o considerau cu adevărat radicală în partid, Hillary Clinton, a ţinut o cuvântare în care propunea măsuri cum ar fi cea care se referea la încă o zi de spitalizare pentru femei, pentru naştere. De multă vreme susţinătoare a protecţiei sociale pentru copii, aliată cu Marian Wright Edelman (care a denunţat legea protecţiei sociale semnată de Clinton), doamna Clinton n-a spus nici un cuvânt despre felul în care soţul ei a pus capăt obligaţiei federale – veche de şaizeci de ani – faţă de segmentul cel mai sărac al societăţii. Tonul cuvântării sale, de o uşoară orientare spre stânga, prezentată în faţa convenţiei de parcă ar fi fost o infirmieră în trecere pe acolo, l-a uluit pe susţinătorul progresist al partidului, Bob Borosage; acesta a exclamat imediat, «Cum a putut face una ca asta, după legea protecţiei sociale?»

Jackson şi Cuomo l-au spirjinit în mod sincer pe Clinton, deşi cu părere de rău. Clinton are marele avantaj de a fi fost ales după doisprezece ani de Reagan – Bush, precum şi acela de a fi supravieţuit atacului nemilos al Gingrich-ismului, în timpul surpinzătoarelor alegeri din 1994. În faţa fundamentaliştilor religioşi, a dreptei superpatriotice şi a milionarilor, el era singura alternativă. Felul său alunecos de a fi este un talent care îl face să supravieţuiască şi de care depind multe. Politica americană, în special acum, nu ne oferă posibilitatea de a alege între un partid care-i favorizează pe cei

---

[14] Mary Ann Akers, «Last-Minute Carpentrz on Wefare Plank», *National Journal Convention Daily*, 27 august 1996, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

bogaţi şi unul care-i favorizează pe cei săraci. Clinton nu poate fi tras la răspundere de o stângă inexistentă din punct de vedere electoral. Trebuie să alegem între un partid care îi neglijează pe săraci şi unul care îi atacă sălbatic, între un partid care se pleacă în faţa celor bogaţi şi unul care îi divinizează, între un partid care îşi cere scuze în mod dezgustător pentru guvern şi unul care îl demonizează. Un partid semnează un pact faustic cu diavolul. Celălalt partid oferă pactul. Mai bine Faust decât Mefisto.

Candidaţii

Cei care îl admiră pe Dole pentru felul său aspru şi nepretenţios de a fi au decis totuşi că are nevoie de o nouă voce pentru convenţia de la San Diego, un pic de poezie împrumutată. Cu ajutorul romancierului Mark Helprin, Dole s-a văzut sub reflectoare, în mijlocul mulţimii de la San Diego, plutind singur în noapte, în timp ce vocea sa ajungea până departe, cu ajutorul radioului (televizorul este prea «de ultimă oră» pentru idila pe care intenţiona s-o aibă cu ascultătorii săi aflaţi la mari depărtări):

Şi în timp ce vocea mea răsună prin întuneric şi prin deşert, în timp ce o auziţi la radiourile din maşinile aflate pe drumuri lăturalnice, în timp ce călătoreşte în spaţiu, trecând de ferme şi suburbii, spre inima oraşelor care, privite de sus, arată ca nişte şiraguri de diamante strălucitoare...

Oare cum s-a lansat Dole dintr-odată de pe acel podium în spaţiu, de unul singur? Oare cum a reuşit să nu se mai uite la feţele de marionete cu pălării uriaşe, pentru a privi în jos, spre luminile îndepărtate ale oraşelor?

Adevărul este că Helprin i-a dat lui Dole un numai un nou mod de a se exprima, ci şi o nouă identitate, aceea a lui Wallich, eroul povestirii lui Helprin «The Schreuderspitze», publicată în 1981. Este uşor de văzut de ce a crezut Helprin că acest transplant de suflet va prinde. Wallich îşi pierde nevasta şi fiul într-un accident; cochetează cu ideea sinuciderii; se retrage tot mai mult din societate, îndreptându-se spre munţi, unde doreşte să facă o ascensiune; ascensiunea, proclamă el, este singurul său scop în viaţă. Când retragerea pare a fi totală, interiorul său purificat şi sufletul fortificat, gata să înfrunte gheaţa, el se urcă pe munte în vis, până în vârf – vârful Schreuder din titlu –, în beznă, de unde priveşte în jos, spre «oraşele luminate de milioane de lămpi strălucitoare... o lumină care se răsfrânge ca în cristale.»[15]

După ce s-a căţărat pe culmile interioare ale sufletului său, după ce s-a detaşat în mod suprarealist de lume, Wallich poate să-şi întoarcă privirea spre ea şi să se îndrăgostească din nou de ea. El revine într-o lume strălucitoare, care fusese cenuşă atunci când o părăsise. În ultimul paragraf, Wallich, departe de a fi omul zdrobit, deznădăjduit al primelor pagini, ar putea să facă afirmaţia oarecum prostească a lui Dole: «Mă aflu în faţa dumneavoastră... şi sunt cel mai optimist om din America.»

---

[15] Mark Helprin, «The Schreuderspitze», în *Ellis Island and Other Stories* (Delacorte Press, 1981), p. 30-31.

https://biblioteca-digitala.ro

Este clar că Helprin îl admiră pe Dole pentru felul în care, ca şi Wallich, s-a smuls din străfundurile durerii sale provocate de război. Există o minimalizare ascetică a renaşterii hotărâte din dezastru a lui Dole. El nu citeşte cărţi. Se duce rar la cinema, doar dacă e constrâns. Prietenii lui – folosim termenul cu deosebită largheţe – sunt aproape toţi în Congres şi aduc mai mult a asociaţi de afaceri decât a ceea ce numim, cei mai mulţi dintre noi, prieteni. Întrebat de Elizabeth Kolbert, de la *New York Times,* de ce-i vine aşa de greu să numească nişte prieteni, el a explicat că asta e o chestiune de talent politic:

Vreau să spun că, din nefericire, politica a ajuns la un punct în care... dacă ar fi să iau masa cu dumneavoastră sau cu cineva din sectorul particular, s-ar găsi cineva – poate chiar cineva din domeniul presei, care să încerce să ghicească ce se petrece şi ar spune, «A, se întâmplă ceva. Nu iau ei pur şi simplu masa, fac un târg.» Cinismul a atins acest nivel. Destul de rău.[16]

Reacţia este menţinută, în mod tipic, pe mai multe fronturi. Se dă vina pe presă. Îl întăreşte pe Dole împotriva altor cinici. Se prezintă lipsa prietenilor ca un sacrificiu pe care îl face pentru a-şi păstra funcţia cu cinste. Preşedintele Ronald Reagan a învinuit măsurile de securitate pentru faptul că nu se ducea la biserică (nu voia să-i stânjenească pe ceilalţi credincioşi). Dole afirmă că exigenţele politice ale funcţiei sale exclud prieteniile «în sectorul particular».

Helprin admiră în mod clar suferinţa lui Dole şi ceea ce a inspirat-o. Îl lasă să vorbească dispreţuitor în numele celor care nu s-au căţărat pe muntele întunecat din sufletul lor:

Este înjositor pentru naţiune ca administraţia Clinton, un grup al elitei, care nu s-a maturizat niciodată, n-a făcut nimic niciodată, nu s-a sacrificat niciodată, n-a suferit niciodată şi n-a învăţat niciodată, să aibă puterea de a finanţa, folosindu-se de veniturile voastre în interes personal, propriile lor scheme dubioase.

Este destul de uşor să fii de acord cu Dole: soţii Clinton au avut o viaţă uşoară în comparaţie cu el (pentru cei mai mulţi dintre noi, ea a fost uşoară, inclusiv pentru cel care concura alături de Dole). Dar legile pe care le numeşte «dubioase» şi «în interes personal» au fost votate, în ultimii treizeci de ani, cu aprobarea lui Dole sau chiar la iniţiativa sa – inclusiv aproape fiecare mărire de impozit.

Un aspect al misterului de neînţeles al lui Dole este felul în care se pedepseşte atunci când recurge la şmecheriile electorale. Nu e de mirare că îl admiră pe Richard Nixon, celălalt personaj discreditat, care s-a autodistrus. În ciuda pretenţiei sale absurde de a fi cel mai optimist om din America, Dole este o persoană care are impresia că a dat destul şi este iritat de orice nouă pretenţie.

---

[16] Elizabeth Kolbert, «Public Figure, Private Person: The Nominee is Ever Reserved», *The New York Times*, 16 august 1996, p. A28.

https://biblioteca-digitala.ro

Helprin s-a apropiat de spiritul lui în această avalanşă de cuvinte aproape incoerente (urmăriţi antecedentul lui «aceasta» şi «ea»):

Am avut o conducere care n-a fost dispusă să rişte a spune adevărul, să vorbească necalculat, să se sacrifice, o administraţie care, prin însăşi existenţa ei, ne trasmite aceasta zi de zi, până ce ea se scurge ca ploaia. Şi ploaia devine un râu şi râul devine potop.

Presupunem că ceea ce se transmite în fiecare zi este faptul de «a nu fi dispusă să rişte a spune adevărul» etc. – şi această rea-voinţă se scurge la vale, curge ca un râu, ia forma unui potop. Este o viziune nihilistă, care i se potriveşte lui Wallich înainte de a primi epifania de iubire din partea muntelui întunecat.

Aceasta este problema creată de Halprin, atunci când l-a luat pe Dole şi i l-a grefat pe Wallich. Omul real se potriveşte numai cu prima parte a ficţiunii – renunţarea ascetică, strădania fanatică, retragerea salutară din lume. Pentru a încheia povestea, Dole ar trebui să renunţe la felul său îngust de a se concentra asupra unui singur lucru şi ar trebui să se întoarcă spre lume mai plin de înţelegere. Dole nu a făcut aşa ceva. Insuccesele sale sunt urmate de amărăciune; succesele sale la limită îl conduc spre tactici abjecte; el emană resentimente fiindcă a fost nedreptăţit. L-am văzut pentru prima oară îndeaproape când a fost eliminat de la dezbaterea pentru alegerile preliminare, la Nashua, în New Hampshire, în 1980. L-am urmat când trecea prin hol spre stradă şi am fost uluit de furia care îi zgâlţâia trupul, de insultele teribile pe care le profera. Fusese surprins mai înainte de un microfon, în timp ce-i spunea lui George Bush că (el, Bush) este «hitlerist».

În excelenta biografie, în general plină de admiraţie, pe care Richard Ben Cramer i-a făcut-o lui Dole, autorul observă că atunci când Dole rămâne în urmă, el devine josnic, ca şi când nedreptatea care i se face când pierde ar trebui contrabalansată, drept răzbunare, cu o ticăloşie (după modelul lui Nixon).[17] În cursa pentru Congres, scrisori trimise în numele său îl numeau pe duşmanul său alcoolic; în efortul său din 1984 de a-şi menţine locul în Senat, duşmanul a devenit doctor-care-face-avorturi-la-cerere; în alegerile parlamentare din New Hampshire, pe care Dole le-a pierdut pentru a treia oară, sondajele electorale pe care le făcea pretindeau că solicită informaţii, când, de fapt, ele îi defăimau pe contracandidaţi. Desigur, Dole a pretins că n-a ştiut nimic de nici una din aceste acţiuni, deşi el supraveghează îndeaproape tot ceea ce face echipa sa (şi îi aranjează pe aceia care nu fac ceea ce vrea el). După cum conchide Cramer, «Politica a fost singurul aspect al vieţii lui care a însemnat ceva pentru el» – şi el nu va permite ca ea să-i fie luată, fără a se opune cu înverşunarea intensă, caracteristică întregii sale vieţi de luptă.[18] El este un Wallich care încă se mai luptă să ajungă în vârful muntelui, fără să vadă însă nicăieri în noapte oraşe strălucitoare. Nu e de mirare că aceia care

---

[17] Richard Ben Cramer, *Bob Dole* (Vintage Books, 1995), p. 93-94, 132-135.
[18] Cramer, *Bob Dole*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

îl urmăresc de mult pe Dole prezic că această cursă s-ar putea să stabilească recordul de trivialitate. Dacă Dole i-a supărat pe opozanţii săi republicani la alegerile preliminare, cu reclamele sale negative, la ce ne putem aştepta când îi atacă pe detestaţii democraţi?

Latura urâtă a lui Dole a ieşit la iveală chiar în discursul al cărui scop a fost să ne dezvăluie un om senin şi plin de speranţe. În prima parte a discursului său de acceptare de la San Diego, Dole a spus, «Nu voi trăda nimic.» Mai târziu, a trădat multe lucruri. Dole şi-a trădat satul Russell, Kansas, al cărui produs este, spunând că satele nu produc oameni de seamă (într-o încercare prostească de a o ataca pe doamna Clinton). A trădat al zecelea Amendament, pe care îi place să-l recite ca pe o cartă a drepturilor statelor, când a spus: «Dacă câştig, vieţile criminalilor violenţi vor deveni un iad». Aplicarea legii este o problemă locală, care priveşte fiecare stat. Ca preşedinte, Dole ar putea face viaţa criminalilor un iad numai uzurpând puterea statului. A trădat acelaşi amendament atunci când a susţinut ideea legilor federale pentru certificatele şcolare – şcolile sunt şi ele guvernate şi finanţate la nivel local şi de stat.

În sfârşit, s-a trădat pe sine însuşi, a trădat întreaga sa viaţă de senator, când a adoptat «banii-dubioşi», nişte presupuse reduceri de impozite care se autofinanţează, cărora li s-a opus şi pe care le-a ridiculizat ani de zile. Această autotrădare a fost o bucată din pârghia care l-a dislocat radical pe Dole, politicianul de profesie, iniţiatul de la Washington, negociatorul cu o reputaţie în Senat de care era mândru. Pentru a fi pe placul forţelor guvernamentale din partidul său, Dole a vorbit, folosind cuvintele lui Helprin, despre eliberarea sa din funcţia în care excelează şi pe care o iubeşte. Biografia sa ecranizată, prezentată la convenţie, a pornit de la rădăcinile sale din Kansasul rural, dar a neglijat întreaga sa viaţă de adult, în slujba guvernului. Susţinătorii săi spun că el se bazează pe biografie atunci când candidează – dar biografia prezentată este trunchiată, se opreşte în perioada când el avea între 20 şi 30 de ani. A încuviinţat estomparea a tot ceea ce a reprezentat şi a făcut el în ultimele trei decenii. Este un preţ mare pentru a obţine sprijinul acelora care dispreţuiesc realizările guvernului.

În timp ce Republicanii sperau că Mark Helprin îi va implanta un nou suflet lui Bob Dole, unii Democraţi s-au temut că Dick Morris i-a făcut o sufletectomie lui Bill Clinton. Alţii şi-au pus întrebarea dacă există cumva un suflet de extras. Dole trăieşte izolat, într-o peşteră adâncă, conversând de unul singur – unde până şi soţia lui nu poate ajunge decât lăsându-i biletele la intrare. Clinton este atât de extrovertit, încât îi lipseşte un interior în care să se retragă. El se transpune, plin de înţelegere, în starea sufletească a unor persoane atât de diferite, încât este dificil să stabileşti vreo legătură între Clinton care îl mulţumeşte pe A şi Clinton care îi mulţumeşte pe B, C, D şi aşa mai departe. Sfântul Augustin spunea că, la începutul vieţii sale păcătoase, nu reuşea să-l

https://biblioteca-digitala.ro

întâlnească pe Dumnezeu, fiindcă «Eu eram în afara mea, Tu înlăuntrul meu».[19] Bill Clinton pare o persoană atât de exterioară sie însuşi, încât se pare că nu s-a întâlnit pe sine.

Asta ar explica unele din punctele lui forte precum şi unele puncte slabe. Martin Walker, autorul cărţii *Preşedintele pe care îl merităm*, susţinea la o întâlnire a ziariştilor străini, în timpul convenţiei de la Chicago, că supravieţuirea lui Clinton în timpul atacurilor brutale din 1992, la alegerile preliminare, a demonstrat tenacitatea şi rezistenţa lui, atitudinea lui hotărâtă – care reprezintă trăsături de caracter. Dar poate că e mai uşor să o iei de la capăt în fiecare dimineaţă, dacă te debarasezi cu uşurinţă de eul propriu.

Revenirea lui Clinton în graţiile electoratului după atacul republican din 1994 a fost mai impresionantă decât supravieţuirea lui după loviturile din 1992 (serviciul miliar, «fetiţele» etc). În 1994, era deja ameţit de «Whitewater» (acele suspiciuni care zumzăiau un jurul lui ca un roi de insecte), când Republicanii i-au dat o lovitură cu victoriile lor electorale atât în camerele federale cât şi în parlament şi în adunările legislative. Încercând, după dezastru, ca să-l menţină pe Clinton pe linia de plutire, Dick Morris a recurs la o metaforă nautică – aceea a cârmuirii triunghiulare a navei spre un obiectiv. Jesse Jackson a folosit la convenţie o metaforă diferită, aceea a loviturilor la biliard (o lovitură are efect indirect).

Metaforele sportive se înmulţesc atunci când politica este imaginată ca un joc. Unii au vorbit despre folosirea de către Clinton a strategiei frângiei, tipică lui Ali Muhammed, care se balansa pe frânghii pentru a devia loviturile. Sau era un fundaş care înaintează anevoie şi care, după ce jocul e întrerupt, trebuie să fenteze jucătorii care îi apar din toate direcţiile.

Atunci când trăieşte în clipa de faţă, pentru clipa de faţă, Clinton este superb. Pentru asta a fost pregătit. Dole a avut grijă să spună că n-a citit programul partidului său – de parcă ignorarea doctrinei republicane ar fi un atu pentru candidatul republican. Prin contrast, programul Democraţilor este atât de contradictoriu, încât Clinton poate să-i fie pe deplin credincios. Oamenii greşesc când afirmă că el o ia spre stânga şi guvernează spre dreapta. El candidează şi o ia simultan şi spre stânga şi spre dreapta – ceea ce Stephen Leacock numea « a o lua ca nebunu' în toate direcţiile».

Soţia lui Clinton are şi ea calităţi de cameleon. Ba chiar şi arată diferit de la o zi la alta. Martin Walker comentează imaginile confuze pe care le-a creat,

---

[19] Sfântul Augustin, *Confesiuni*, 10.27. Clinton mi-a dat un răspuns surprinzător când l-am întrebat, în 1992, ce carte l-a influenţat cel mai mult. El mi-a spus că este *Către sine* a lui Marcus Aurelius, o carte care îi face pe cititori să se analizeze continuu şi îi povăţuieşte să nu-şi piardă vremea cu lucruri lumeşti. Nu e o influenţă uşor de observat în cariera lui Clinton. Marcus se laudă cu castitatea sa şi afirmă că relaţiile sexuale sunt «o frecare de viscere şi o erupţie spasmodică de mucozităţi». (*Către sine* 6.13).

https://biblioteca-digitala.ro

după instalarea ei la Casa Albă – unduitoare, în negru, pentru *Vogue*, angelică, în alb, pentru *The New York Times Magazine*, om de carieră, în taior pentru *Working Woman.*[20] Unii critici, cum ar fi Nixon, interpretează aceste schimbări ca pe nişte măşti care acoperă un fond dur. Dar ea pare mai degrabă un copil uimit de vremurile schimbătoare, un copil care încearcă în mod sincer să facă faţă cerinţelor contradictorii – interne şi externe – căutând cu disperare noi guru şi noi coafuri. Ea n-a fost vicleană şi calculată, ci naivă şi stângace – singurele defecte pe care, se pare, cei care o critică nu le-au observat la ea.

Doamna Dole, pe de altă parte, şi-a modelat o imagine blândă cu multă inteligenţă. Femeie pe care o aştepta o carieră, a cărei viaţă s-a concentrat asupra guvernării, ea s-a măritat târziu, n-a avut copii şi a convieţuit cu un politician unidimensional. Ea îşi păstrează la vârsta ei (e trecută de 60 de ani) un fel de a fi studiat, tipic pentru o tânără din sud. Este un concurent dur, un şef pretenţios (cu răsturnări pretenţioase de personal) şi un politician care se pricepe la maşinaţiuni (a încercat să-şi folosească soţul pentru a schimba regulile Comisiei pentru Alimente şi Medicamente privitoare la analizele de sânge ale Crucii Roşii, asediind Pentagonul pentru a obţine un monopol al donaţiilor de sânge din partea armatei).[21] La San Diego, a jucat rolul lui Ralph Edwards din vechiul spectacol *Aceasta este viaţa ta*, unde erau evocate diverse personaje din trecutul unei celebrităţi. Căutând să aducă mărturii ale laturii umane a senatorului, doamna Dole a fost obligată să convoace o funcţionară a Senatului, căreia el i-a spus odată cuvinte frumoase pe când trecea pe lângă ea, pe coridor. Succesul a fost imediat. Simţul ei politic este atât de dezvoltat, încât poate juca rolul care i se cere de către cei care se opun politicii partidului ei.

Combinarea tovarăşilor de campanie electorală cu candidaţii pentru preşedinţie sugerează o împerechere încrucişată (întâmplătoare) – Dole şi Gore într-o înfruntare dură, Clinton şi Kemp într-o revărsare sentimentală. Adresându-se la San Diego celor care sprijină afacerile pe scară mică, Kemp a râs în hohote la ideea de a-şi disputa victoria cu rigidul Gore. Dar, în timpul discursului ţinut de Gore în faţa unui sindicat din Chicago, el a dat dovadă de un talent până atunci neobservat de nimeni, acela de a imita şi de a lovi cu mult haz, la momentul potrivit. Limba lui Kemp funcţionează mai rapid decât mintea, după cum s-a putut vedea în apariţiile sale agitate, imediat ce a fost ales de Dole. Exprimându-şi admiraţia faţă de binefăcătorul său, el şi-a dat drumul din senin, spunând că el «nici măcar nu poate să arunce o minge de

---

[20] Martin Walker, *The President We Deserve: Bill Clinton, His Rise, Falls and Comebacks* (Crown, 1996), p.217.

[21] A se vedea Linda Heller, «Blood on the Campaign Trail: Elizabeth Dole, Presidential Politics, the Red Cross and the Christian Right», *The Nation*, 1 iulie 1996, p. 11-23. Doamna Dole a promis că se va întoarce la Crucea Roşie dacă soţul ei va deveni preşedinte. Dar rapoartele recente privind acţiunile politice ale acelei agenţii fac acest lucru puţin probabil.

https://biblioteca-digitala.ro

fotbal». Când publicul surpins, neştiind ce să înţeleagă din această remarcă deplasată, a început să chicotească, Kemp a dat din cap ameninţător şi a fost năpădit de tristeţe. Imaginea sa despre iad este coşmarul unui fundaş. A lăcrimat de trei ori într-o singură cuvântare. Totuşi, a fost destul de stăpân pe sine pentru a reveni peste noapte asupra a două din propriile sale propuneri – acţiunea afirmativă şi drepturile imigranţilor – coborându-se astfel la nivelul partidului său. Dacă Democraţii suferă de un deficit de principii, Republicanii au un surplus de principii pe care sunt oricând gata să le trădeze.

Mulţi spun acum că aceste convenţii nu mai sunt utile. Dar ele au încă o funcţie importantă. Ele ne asigură puntea peste marele gol creat de inexistenţa credibilităţii. Lipsiţi de şansa de a se întâlni cu membrii aşa-ziselor partide de stânga şi de dreapta la intervaluri fixe, lipsiţi de posibilitatea de a se afla printre ei, cine ar mai crede că asemenea personaje există?

În româneşte de
Hortensia PÂRLOG

https://biblioteca-digitala.ro

ANDREI IONESCU

Învăţăturile lui Mario Vargas Llosa către promotorii democraţiei liberale

Dacă un scriitor de ficţiune ca Mario Vargas Llosa ne poate da lecţii de politică, este pentru că literatul este dublat de un intelectual de primă mărime, a cărui conştiinţă «critică» însoţeşte permanent «creaţia». Un proces de dilemă Sartre-Camus, care a înregistrat opţiunea tot mai fermă pentru Camus în dauna lui Sartre, a caracterizat evoluţia ideologică a lui Mario Vargas Llosa în ultimele decenii. La sfârşitul anilor '60, după faimosul caz Padilla, când un poet disident a fost umilit public de atotputernica securitate, cu încuviinţarea «liderului maxim», a avut curajul moral de a se desprinde net de Cuba lui Fidel Castro, ştiind foarte bine că va deveni ţinta unor atacuri furibunde din partea stângii aşa-zis «progresiste». A continuat să apere valorile democraţiei de tip liberal, libertatea individuală şi proprietatea, fără de care consideră că este anulată în cele din urmă însăşi civilizaţia. Preocuparea lui pentru politică nu se limitează la spaţiul latino-american, ci este extinsă la tot ce se întâmplă în lumea contemporană. De aceea poate sluji drept punte între America Latină, Europa, între Occident şi Orient. Când a intrat în viaţa politică propriu-zisă, candidând la preşedinţia ţării sale, Octavio Paz, marele poet mexican care îşi exprimase până atunci unele rezerve faţă de angajarea politică directă a scriitorului, revine asupra primei aprecieri şi salută călduros participarea nemijlocită a lui Mario Vargas Llosa la confruntarea pentru cucerirea puterii politice, legând efortul său de «marea mobilizare liberală şi democratică din Estul Europei». Suntem contemporani la scară planetară, şi experienţa de candidat la preşedinţie a marelui scriitor peruan prezintă o actualitate extraodinară pentru viaţa politică din spaţiul nostru geografic.

Pe fondul comun al unei istorii caracterizate prin «forme fără fond» (sau, cu formula argentinianului Sarmiento, lupta dintre «civilizaţie şi barbarie», momentul contemporan a prilejuit conştientizarea unei problematici singulare a opţiunilor politice. Lansarea la noi, în 1995, a cărţii în care romancierul îşi consemnează experienţa de candidat la preşedinţie – *Peştele în apă* (traducere de Luminiţa Voinea-Răuţ, prefaţă de Mariana Sipoş) – a constituit, de aceea, un adevărat eveniment editorial, iar scurta lui vizită şi întâlnirile atât de

https://biblioteca-digitala.ro

rodnice cu scriitorii români din Bucureşti au dovedit din plin şi cu o cordialitate emoţionantă fraternitatea unei sensibilităţi şi a unei concepţii care ne situa net într-o zonă de claritate şi civilizaţie, înconjurată şi ameninţată încă surd de tulburi manifestări ale barbariei.

Suntem astăzi într-o situaţie diferită, după noiembrie '96, când ideea democraţiei liberale, care nu putuse triumfa în Peru în 1990, a cucerit electoratul român. În orice caz, cea mai mare parte a lui. Şi este foarte important ca această parte să capete o pondere şi mai mare – iată o primă «învăţătură» pe care o scoatem din cartea-îndreptar a lui Varga Llosa – fiindcă «o mare reformă liberală – scrie el – era posibilă în democraţie, cu condiţia ca majoritatea să voteze pentru ea». De aici se desprinde necesitatea ca politicienii să fie transparenţi, la noi şi oriunde, şi să explice cu francheţe ce vor să facă şi care este preţul care trebuie plătit pentru asta.

Din perspectiva pe care ne-o dă România la începutul procesului de reforme liberale, întârziată de regimul Iliescu, să vedem câteva din învăţăturile lui Mario Vargas Llosa, căruia îi vom da cuvântul ori de câte ori, prin formule memorabile, relatându-şi experienţa de om politic, atinge punctele esenţiale ale programului de reforme pe care l-a propus naţiunii peruane în campania din 1990.

Când s-a decis să intre în politică, în toamna lui 1987, motivul principal a fost convingerea că naţionalizările efectuate de preşedintele de atunci, Alan García, departe de a realiza «justiţia socială» pe care pretindea că o urmăreşte, au adus şi mai multă sărăcie, deprimări, parazitism şi corupţie. Scrie un protest vehement în acest sens, semnalând primejdia identificării abuzive a guvernului cu statul, şi participă la manifestaţia «Întâlnire pentru libertate», menită să apere valorile liberale (proprietatea privată şi economia de piaţă), pe care le considera «singura garanţie a dezvoltării». Discursul de atunci nu şi-a pierdut actualitatea. Alternativa la regimurile de prădăciune (Alan García sau Iliescu) nu poate fi decât programul reformelor liberale, ca structurare a libertăţii: «Tema constantă a discursurilor mele a fost aceasta: nu scăpăm de sărăcie redistribuind puţinul care există, ci creând mai multă bogăţie. Pentru asta, trebuie să deschidem pieţe de desfacere, să stimulăm concurenţa şi iniţiativa individuală, nu să combatem proprietatea privată, ci să o extindem cât mai mult, să ne deznaţionalizăm economia şi psihologia, înlocuind mentalitatea rentieră, care aşteaptă totul de la stat, printr-una modernă, care să-i confere societăţii şi pieţei responsabilitatea vieţii economice». Adeziunea surprinzător de masivă a populaţiei la aceste idei atât de nepopuliste l-a determinat să-şi lase pentru un timp meseria de scriitor pentru politică. Raţiunea a fost de natură morală, ocazia fericită de a aplica, în acel moment ce părea favorabil schimbării, un program de reforme liberale, pentru care militase de mai bine de un deceniu. Desigur, pentru un scriitor a cărui literatură este atât de inextricabil legată de realitatea contemporană, un scriitor a cărui formulă a fost definită de el însuşi drept «roman total», a existat, potrivit opiniei soţiei sale, Patricia, ca factor decisiv, «iluzia de a trăi o experienţă excitantă şi riscantă [...], dorinţa de a scrie, în viaţa reală, marele roman». Astăzi, cum

https://biblioteca-digitala.ro

ştim, s-a întors la literatură, la marele roman scris alături de viaţa reală, dar nu mai puţin total, contradictoriu şi palpitant decât aceasta. În orice rău există şi un bine, desigur. Se simte «ca peştele în apă», dar tot aşa s-a simţit şi ca politician, în timpul campaniei prezidenţiale. Uneltele specifice unei profesii precum cea de scriitor nu pot fi oare schimbate pentru uneltele vieţii politice? În Peru, lumea nu s-a mirat atât de mult ca la noi de prezenţa unui literat ca Vargas Llosa în viaţa politică. Tradiţia înscrierii la un moment dat în politică a unor personalităţi provenite din alte domenii este acolo mai veche. Să ne amintim însă că la noi fosta putere de sorginte nomenclaturistă profita până nu de mult de mentalitatea creată în deceniile totalitarismului, când societatea fusese condusă (şi intimidată) de revoluţionari de profesie, politruci şi aparat-cici, şi încerca să discrediteze intrarea în viaţa politică a unui critic literar sau a unui geolog (de ce nu-şi văd de treaba lor?), dar nu punea în schimb nici o clipă în aceşti termeni problema pentru politicianul «de profesie», chiar dacă acesta avea şi el «la bază» o meserie nepolitică, la care ar fi putut fi invitat să se întoarcă.

La obligaţia morală se adaugă, deci, imboldul acţiunii şi, în ultimă instanţă, patriotismul, cuvânt din păcate compromis, pe care ezită să-l folosească, dar se decide până la urmă să o facă, totuşi, cu precauţia de a preciza că nu este vorba de acel patriotism ultranaţionalist, trâmbiţat adesea ca «ultim refugiu al ticălosului», ci de un patriotism critic, lucid, în care iubirea se manifestă paradoxal printr-o nemulţumire fecundă şi printr-o aprigă dorinţă de schimbare a tot ce este urât şi rău: «Nu mă pot elibera de Peru, când nu mă exasperează, mă întristează şi, uneori, simt şi una şi alta». Cum putea să nu intre în viaţa politică, în acel moment ce părea atât de favorabil reformelor liberale, după dezastrul naţionalizărilor forţate, un om care suferea văzând cum politicienii de profesie, în general mediocri şi corupţi, perpetuau imaginea unei ţări groteşti şi oribile, incapabile să se guverneze cu un minimum de bun simţ, un om care dorea mai mult decât orice pe lume ca ţara lui să nu mai fie «săracă, barbară şi violentă». Recentele acţiuni teroriste ale extremiştilor de stânga, în decembrie 1996 (sechestrarea diplomaţilor din Lima), se înrudesc cu «teroriştii» forţelor oculte postdecembriste de la noi şi cu mineriadele de tristă amintire. O asemenea moştenire a «subdezvoltării» ne atrage atenţia asupra unei grave primejdii: aceea ca alegătorii să voteze nu pentru idei, ci pentru «imagini, mituri, sentimente obscure sau resentimente». O frustrare veche şi profundă a mulţimilor face posibilă compromiterea mârşavă a adversarului pe motiv că nu e bun patriot, că s-a născut în Peru «printr-un accident geografic», sau, la noi, că «n-a mâncat salam cu soia». Dar, chiar şi în aceste condiţii, când se apelează cu cinism la motivaţii obscure, «fără nici o legătură cu raţiunea», trebuie să precumpănească raţiunea şi francheţea în expunerea programului de schimbare şi a preţului care trebuie plătit pentru aplicarea lui. Într-o primă fază, această tactică a cinstei şi transparenţei politice a avut succes în Peru, eşuând însă în faza finală. La noi, din fericire, revolta faţă de corupţia generalizată a vechiului regim şi setea de corectitudine a electoratului au adus la putere oameni cu convingeri democratice autentice, a căror carismă este cinstea.

https://biblioteca-digitala.ro

Convingerea cu care Varga Llosa îşi începe campania este că în Peru «fără moralizarea puterii, democraţia nu poate supravieţui sau rămâne în continuare o caricatură». La marasmul centralizat al regimului Odría, accentuat sub guvernarea lui Alan García, Vargas Llosa opune «demontarea statului macrocefalic» şi transferarea sectorului public către societatea civilă. Este exact ceea ce are de făcut actuala putere la noi, pentru a şterge consecinţele sumbrei stagnări a lungilor ani de regim iliescian. Perioada numită la noi de tranziţie a prezentat frapante asemănări cu amestecul haotic pe care l-au creat în Peru colectivismul de tip socialist şi (operând prădalnic sub acoperirea «justiţiei sociale») mercantilismul unui capitalism degradat şi compromis astfel în mod deliberat. «Sălbatică» nu este doctrina liberală, cum s-a pretins la noi în ultima campanie murdară a «stângii» îmbuibate, ci căpătuiala neruşinată a gestionarilor unei tranziţii confuze, efectuată sub paravanul economiei sociale de piaţă.

Formula însăşi a «economiei sociale de piaţă» este supusă discuţiei de către Vargas Llosa, într-un context asemănător cu al nostru, în care conotaţiile adjectivului «social» sunt amăgitoare şi pot fi utilizate abuziv cu scopuri populiste. Dictatura militară aplicase cuvântul «social» pentru tot ce colectivizase şi naţionalizase, iar Alan García vânturase acest adjectiv în toate discursurile lui, explicând paternalist că naţionalizase băncile pentru a îndeplini o «funcţie socială». Cu această demagogie, profitorii naţionalizării ruinaseră ţara, confirmând o definiţie pe care în secolul trecut o dăduse ţării un savant naturalist «un cerşetor aşezat pe un tron de aur». Comentând jaful comis în numele naţionalizării şi al unei protecţii sociale prost înţelese, ca o subvenţionare a întreprinderilor falimentare, Vargas Llosa arată că în acel moment era cel mai elocvent exemplu al modului în care o ţară *alege* subdezvoltarea: «Principiul redistribuirii bogăţiei – scrie el – are o forţă morală indiscutabilă, dar îi împiedică pe apărătorii acestuia să observe că el nu favorizează justiţia dacă politicile pe care le inspiră paralizează producţia, descurajează iniţiativa şi alungă investiţiile. Cu alte cuvinte, poate spori sărăcia. Iar redistribuirea sărăciei sau, în cazul zonei andine, a mizeriei, cum făcea Alan García, nu-i ajută pe cei care se confruntă cu această situaţie pe viaţă şi pe moarte. [...] Ţara nu scapă de sărăcie prin politici de redistribuire, care nu servesc la nimic. Sunt însă utile cele care, implicând o inevitabilă inegalitate între cei care produc mai mult sau mai puţin, sunt lipsite de farmecul intelectual şi etic specific socialismului şi sunt condamnate pentru că au încurajat ideea de profit. Dar economiile egalitariste bazate pe solidaritate n-au scos niciodată o ţară din sărăcie, ci au sărăcit-o şi mai mult şi adesea au restrâns sau au generat dispariţia libertăţilor, deoarece egalitarismul presupune o planificare rigidă, ce cuprinde mai întâi sectorul economic şi apoi întreaga viaţă socială. De unde rezultă şi ineficienţa, corupţia şi privilegiile celor care guvernează şi contrazic însăşi noţiunea de egalitate».

Rareori s-au întreprins analize atât de lucide a înşelătoarei căi socialiste de dezvoltare pentru ţările lumii a treia, care a condus în Peru la jaful mascat de egalitarismul naţionalizărilor lui Alan García. Din analiza implacabilă între-

https://biblioteca-digitala.ro

prinsă de Vargas Llosa are o valabilitate mai largă. Lungul paragraf pe care l-am citat se poate aplica la eşecul experimentului socialist din estul Europei, prelungit la noi, cu modificări cosmetice de rigoare, şi în anii «tranziţiei» pe care n-au făcut-o cum trebuia oamenii regimului Iliescu. Soluţia propusă atunci de scriitorul candidat la preşedinţie nu putea fi alta decât economia de piaţă, concepută radical şi cu toate consecinţele ei, care sunt, în ultimă instanţă, benefice.

În relatarea scriitorului urmează capitolul «războiul murdar»: campania denigratoare a adversarilor săi, în care s-au încălcat toate regulile decenţei politice. S-a întâmplat şi se întâmplă acelaşi lucru atunci când sunt în joc interese, nu principii. Cine are un scop nobil nu-l degradează folosind mijloace josnice. Scuza invocată adesea este falsă: scopul nu justifică mijloacele, ci mai curând dimpotrivă: mijloacele indică natura scopului. S-ar părea că acum, după alegerile în care s-a produs, în sfârşit, alternanţa la putere, chestiunea mijloacelor n-ar mai fi atât de arzătoare. Reverberaţiile campaniei de denigrare nu au încetat însă, ceea ce ar fi de natură să menţină societatea în stare de alertă faţă de vulgaritate, incultură, demagogie şi josnicie. Celebrul apel către lichele adresat de filosof şi-a pierdut actualitatea. Efectele fragmentării şi învrăjbirii societăţii persistă încă, şi ar fi o iluzie primejdioasă credinţa că vor dispărea ca prin farmec. În acest sens merită să fie reţinut un avertisment al scriitorului şi omului politic peruan. Să-i dăm cuvântul: «Într-o democraţie incipientă, faptul că există alegeri libere, partide politice şi libertatea presei nu înseamnă însă că toate instituţiile sunt democratice. Democratizarea ansamblului societăţii se produce mult mai lent, şi, până încep sindicatele, partidele politice, administraţia, întreprinderile să acţioneze cum trebuie într-un stat de drept, trece multă vreme.»

Cu încredere şi răbdare, într-un cuvânt cu stăruinţă, lucrurile pot fi făcute să reintre în matca lor firească. Câtă vreme va trece depinde de noi toţi. Important, acum, este că vremea a început să se scurgă în favoarea normalităţii, care pentru noi, după deceniile destructive ale unui egalitarism fals solidar, înseamnă în primul rând pluralism şi democraţie de tip liberal.

https://biblioteca-digitala.ro

20 spre 21

ZESTREA VIITORULUI

RAŢIUNEA REZONABILĂ

rubrică realizată de H.-R. Patapievici

https://biblioteca-digitala.ro

ARGUMENT

Am convingerea că viitorul există numai în măsura
în care ceva din trecut îl pregăteşte.
Ce anume?
Evident, tot ceea ce, în trecut, nu şi-a aflat încă rezolvarea
deplină. Un lucru este încheiat, este complet,
atunci când formula sa este deplin şi desăvârşit exprimată.
Dacă în genere există un viitor,
este pentru că trecutul îşi trimite spre «el» nerezolvările,
aporiile, impasurile, conflictele nesoluţionate
sau arbitrar îngheţate.
Temele care vor ţâşni la lumina conştienţei viitorului
sunt temele care, în trecut, populau subteranele prezentului.
Marguerite Yourcenar observa că, la istoricii care au scris
Historia Augusta, două lucruri frapează cu deosebire.
Primul este că nici unul dintre ei nu era conştient
de prăbuşirea lumii pe care o descria şi care, cu viciile
şi nebuniile ei, li se părea la fel de eternă ca şi *Roma aeterna.*
Al doilea lucru uimitor este că nici unul dintre ei nu acorda
vreo importanţă creştinismului, pe care abia dacă îl menţionau.
Deşi scriau între 284 şi 395 d.Hr., când, pentru noi cel puţin,
lucrurile deveniseră deja clare, aceşti oameni nu păreau
să înţeleagă că viitorul îi aparţinea tocmai lui, creştinismului.
A fi contemporan înseamnă inevitabil
şi a participa la acest soi de orbire.
Cui i-o datorăm? Faptului că evenimentele ascunse
sau pe jumătate ascunse influenţează istoria
mai mult decât evenimentele care, fiind imediat vizibile,
sunt superficiale fie în sensul că se epuizează fără urmări,
fie în sensul că îşi ascund adevăratul declanşator, care, astfel
ascuns, rămâne să producă şi pe mai departe viitor. (H.-R. P.)

◀ *Bridge*, acţiune, Bucureşti-Budapesta,1986

https://biblioteca-digitala.ro

H.-R. PATAPIEVICI

Rațiunea rezonabilă. Eseu despre raționalismul modernității târzii

Suaviter in modo, fortiter in re
Claudio Aquaviva, Industriae ad curandos morbos, 1606

În cuprinsul acestui eseu doresc să sugerez că: • adoptarea unui model al dublei cunoașteri — în care cea «tehnică» este recesivă în raport cu cea «originară», este de origine platoniciană; • deoarece toată gândirea occidentală *in statu nascendi* a adoptat presupozițiile ontologice ale platonismului, recesivitatea dublei cunoașteri a fost universal admisă, până când: (a) presupozițiile platoniciene au fost puse în discuție prin critica nominalistă a tomismului («revoluția nominalistă» din secolul al XIV-lea); (b) iar raportul dintre cele două forme de cunoașteri a fost regândit cu o recesivitate inversată, o dată cu turnantul secolului al XVII-lea; • orientarea spiritului care stabilește preeminența gândirii tehnice în raport cu orice altă formă de gândire, care este astfel somată să se raporteze ierarhic la ea, constituie o trăsătură net antiplatoniciană; această orientare a spiritului este perfect solidară cu cea mai puternică repunere în discuție a moștenirii platoniciene pe care o cunoaștem, cea exprimată lapidar de Nietzsche prin constatarea că Dumnezeu e mort (ceea ce este echivalent cu a spune că transcendența platoniciană și ontologia ființei și-au pierdut veracitatea) și prin îndemnul de a atribui devenirii atibutele tari ale ființei; • au existat încercări moderne de a recupera o variantă reinterpretată a raportului platonician originar, prin accentul pus pe cunoașterea tacită (M. Polanyi), prin întemeierea epistemologică a imposibilității faptului brut – orice observație este *theory-laden* (N.R. Hanson), prin distincția dintre cunoașterea tehnică și cunoașterea practică (M. Oakeshott), prin sublinierea ireductibilității cunoașterii încorporate în paradigmă (Th.S. Kuhn) etc.; • după epoca imperialismului raționalității tehnice «tari», care i-a fascinat pe neopozitiviștii interbelici, în climatul creat de elocvența tot mai persuasivă a unor noțiuni precum «gândirea slabă» (G. Vattimo), care renunță explicit la atributele «tari» ale ființei, s-a ajuns azi la o situație de compromis gnoseologico-ontologic: raționamentele «gândirii tari» (i.e., cunoașterea tehnică, care a preluat asupra ei prerogativele platoniciene ale cunoașterii originare și care exprimă, în fond, atributele unei ontologii platoniciene deopotrivă «tari», «inversate» și «sărace») sunt folosite în slujba și potrivit obiectivelor unei «gândiri slabe», care ilustrează un concept al ființei despre care nu putem încă spune nimic (de aceea gândirea slabă nu poate fi caracterizată pozitiv, ci numai contrastiv). • În modernitatea târzie o concepție slabă a ființei tinde să preia și să subordoneze tehnica de argumentare care, înainte timp, fusese solidară cu o concepție tare a ființei, în sens platonician.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Posteritatea unui lucru îşi trage întotdeauna fiinţa din asimetrie. Asimetria poate fi identificată fie în disparitatea internă a lucrului, fie în disimetria relaţiei sale cu lumea. Aproape toată creaţia poate fi exprimată inteligibil prin jocul polarelor. Odată identificate polarele, trebuie să cauţi abaterile de la simetria oglinzii: acolo unde poate fi identificat un raport de recesivitate ceva semnificativ se petrece. De aceea, în câmpul istoriei culturii prima operaţie este punerea descrierii pur «geografice» sub formă de rapoarte conceptuale; rapoartele astfel obţinute trebuie «declinate» şi «conjugate», în toate combinaţiile posibile, potrivit tuturor seriilor de semnificaţie cuprinse în orizontul chestiunii; va rezulta astfel un tablou al schimbării conceptuale, bazat pe capacitatea polarelor recesive de a revela *ceva* din procesele de adâncime implicate în desfăşurarea schimbării istorice.

2. Să luăm exemplul cunoaşterii. Încă de la Socrate, a cunoaşte se spunea în două feluri. Pe de o parte, se argumenta, cunoaşterea este *cunoaştere a ceva anume*. Această cunoaştere implică întotdeauna o putere: aceea de a dispune de ea. Dar, după cum fabricantul de arme nu este el însuşi războinic, nici «ştiinţa» de a fi războinic nu este acelaşi lucru cu «ştiinţa» de a făuri arme. Prin urmare, există un tip de cunoaştere încă mai originar decât cunoaşterea a ceva anume. Exemplul lui Socrate este virtutea. Este virtutea *cunoaştere a ceva anume*? Dacă ar fi aşa, atunci virtutea ar putea fi asimilată unui instrument, adică ar fi un mod de a dispune de ceva. Or, scopul virtuţii, argumentează Socrate, nu este a realiza *ceva* anume, ci a *o* realiza. Acest tip special de cunoaştere caută *fiinţa* lucrului, exprimată prin capacitatea celui care cunoaşte de a se identifica cu ea. Ea este originară în sensul că resoarbe cezura subiect/obiect. Mai mult, ea este ştiinţa prin excelenţă (şi nu o simplă tehnică), deoarece aboleşte separaţia dintre lumea esenţei autentice şi lumea inautentică a aparenţelor. Nefiind obiectuală, nimeni nu poate dispune de ea sub forma unei puteri asupra lumii. În lumea dialecticii lui Socrate paradoxul este că numai ignoranţa (cunoaşterea parţială) poate fi instrumentalizată sub forma unei puteri, în timp ce ştiinţa (cunoaşterea originară), deşi poate fi dobândită, nu poate constitui obiectul vreunei instrumentalizări (fie chiar şi sub forma instrucţiei sau predării). Târziu, în *Scrisoarea a VII-a*, Platon va reconfirma acest fapt prin următoarea mărturisire:

> *Despre lucrurile esenţiale eu nu am scris şi nici nu voi scrie nimic. Nu există vreo posibilitate de a te exprima asupra lor în termenii unei discipline care să se poată preda.*

3. Să analizăm puţin atributele cunoaşterii originare, prin contrast cu cele ale cunoaşterii tehnice (termenul *nu* este întrebuinţat de Platon). Atunci când este cunoaştere a fiinţei, cunoaşterea este originară. În timp ce lumea dezvăluită în orizontul fiinţei este una a esenţelor separate, neschimbătoare, eterne etc., lumea vizată de cunoaşterea a ceva anume este schimbătoare, instabilă, trecătoare, supusă naşterii, creşterii şi morţii. Atunci când vizezi particularul, moartea, incoerenţa şi lipsa de ieşire sunt singurii însoţitori posibili. Dimpotrivă, cunoşterea originară, deoarece pleacă de la fiinţă, este deopotrivă

https://biblioteca-digitala.ro

integrală (anulează separaţia dintre lumea esenţei şi lumea aparenţei prin resorbţia aparenţelor în esenţe) şi universală (oferă priză directă, univocă şi explicită asupra fiinţei). Nu este *o* ştiinţă, ci este *ştiinţa*. Deoarece realizează fiinţa – dar nu prin reducerea ei la obiect, ci prin modificarea naturii subiectului epistemic –, de cunoaşterea originară nu se poate dispune aşa cum se poate dispune de un obiect, prin instrumentalizare. Ştiinţa fiinţei nu conferă putere asupra lumii, ci oferă soluţia ieşirii din ea. În termenii lui Wittgenstein, sarcina ei ar fi să înveţe musca cum să iasă din sticlă.

4. Se poate lesne observa că toate trăsăturile definitorii ale cunoaşterii originare sunt împrumutate din seria atributelor fiinţei. Cum este fiinţa, aşa este şi cunoaşterea care o vizează. Accentele se transmit deopotrivă. Deoarece fiinţa platoniciană este caracterizată *numai* prin atribute «tari» — eternitate, stabilitate, autenticitate, superioritate, autoritate, unicitate, substanţialitate, esenţialitate, raţionalitate etc., având caracterul plenitudinii, calitatea de a fi totalmente prezentă, absolut adevărată ş.a.m.d. —, cunoaşterea originară se va împărtăşi inevitabil de la regimul acestei ontologii «tari». Dimpotrivă, cunoaşterea tehnică, deoarece se aplică lucrurilor particulare, şi anume din perspectiva dispunerii de însuşirile lor, îşi va găsi calificările proprii printre atributele seriei ontologice a devenirii. Cum este devenirea, aşa va fi şi cunoaşterea care o vizează. Accentele se transmit deopotrivă. Dacă ontologia devenirii este «slabă», atunci şi cunoaşterea a ceva anume (i.e., cunoaşterea tehnică) va fi calificată prin atribute ontologice «slabe». Bunăoară, ea va ţine mai mult de opinie, decât de certitudine; va fi fatalmente parţială şi, deoarece studiază un obiect particular, va poseda un caracter trecător şi schimbător; neputând fi, principial vorbind, condusă potrivit unei metode universale, cunoaşterea tehnică este mai asemănătoare unui bricolaj cognitiv, decât unei ştiinţe riguroase (peste veacuri, acest «procedeu» va fi desemnat de Feyerabend prin formula *anything goes*); ea cere îndemânare şi pare a fi mai degrabă un rezultat al repetiţiei (meşteşug), decât al raţiunii; fiind cunoaştere a mai multor obiecte, cunoaşterea tehnică este multiplă şi esenţialmente neunificată; nefiind relevantă existenţial, ea ţine de lumea aparenţei şi îi rămâne fatalmente captivă; e aservită de limitările cognitive ale puterii, deoarece realizarea cunoşterii tehnice implică întrebuinţarea obiectului cercetat şi instrumentalizarea lui sub forma punerii lui la dispoziţie (*das Gestell*, va spune Heidegger; *Arraisonnement*, vor traduce francezii); etc. Pentru Platon nu exista nici un dubiu că lumea fiinţei este superioară lumii devenirii şi că, pe cale de consecinţă, atributele «tari» ale fiinţei sunt superioare atributelor «slabe» ale devenirii. În acelaşi mod, cunoaşterea originară nu putea fi decât superioară cunoaşterii tehnice. Aşa era pentru Platon şi aşa a rămas pentru întreaga posteritate platoniciană. «A fi» trebuia să fie anterior şi originant în raport cu «a fi ceva» sau «a dispune de ceva», deoarece a fi înseamna să fii împreună cu *cineva* mai înalt. Anterioritatea şi superioritatea cunoaşterii care realizează atributele «tari» ale fiinţei au reapărut mereu, chiar şi în epocile care au încetat să mai gândească explicit în orizontul platonician al fiinţei. Karl

https://biblioteca-digitala.ro

Jaspers relatează în volumul dedicat lui Platon din seria marilor filosofi că Max Weber, pe patul de moarte, ar fi spus: *faptul de a fi adevărat este adevărul.* Această declaraţie, judecată şi în funcţie de momentul emiterii ei, reconfirmă prestigiul existenţial excepţional al ecuaţiei «a cunoaşte înseamnă a fi».

5. Orice ontologie este ferm încadrată de o viziune despre lume specifică. La rândul ei, aceasta este bine exprimată de un set ordonat de presupoziţii tacit admise. Mulţimea acestor presupoziţii formează ceea ce Michel Foucault a numit, cu o expresie fericită, *le discours murmuré*. Evident, ontologia platoniciană este şi ea încadrată de discursul murmurat al unui set de presupoziţii tacit admise. A spune că presupoziţiile sunt *tacit admise* revine la a afirma că acestea (α) sunt active chiar şi când, la nivel conştient, par ignorate; (β) sunt mai vaste decât opţiunile individuale — gândirea individuală este la rândul ei murmurată de una mai curpinzătoare, care este impersonală şi relevă dintr-un *Zeitgeist* niciodată complet elucidabil —; (γ) ansamblul lor acţionează subversiv, sub formă de «criptopresupoziţii», chiar şi atunci când una sau alta din presupoziţiile setului este explicit respinsă sau criticată. *Setul de atribute din seria fiinţei împreună cu setul de atribute din seria devenirii, articulate prin raportul ierarhic de subordonare ontologică, epistemologică şi axiologică a lumii devenirii în raport cu lumea fiinţei, alcătuieşte ceea ce s-ar putea denumi discursul murmurat al platonismului*. Dar nu numai al platonismului. Erudiţii în istoria religiilor şi a filosofiei au remarcat că aceste presupoziţii ontologice, marcate de raportul recesiv dintre fiinţă şi devenire enunţat de Platon, îl preced cu mult pe acesta, ca autor individual: ele sunt comune tuturor vechilor religii. Studiind destinul platonismului în filosofia elenistică, Hans Joachim Kramer a arătat în ce măsură *toate* şcolile filosofice eleniste au adoptat tacit «discursul murmurat» al platonismului, chiar şi atunci când unele din presupoziţiile acestuia au fost în mod explicit respinse. Dar modul în care Platon a încadrat conceptual problemele filosofiei nu a influenţat numai filosofia greacă, ci, prin răspândirea acesteia, a determinat setul presupoziţiilor tacit admise de oricare încercare metafizică ulterioară, de la filosofia musulmană, prin teologia creştină, până la filosofia clasică germană. Acest fapt a fost spiritual formulat de A.N. Whitehead prin imaginea unei istorii a filosofiei occidentale care poate fi privită ca o succesiune de note de subsol la filosofia lui Platon. Este un mod frapant de a spune că, în ciuda aprecierii schimbătoare de care s-au bucurat teoriile platoniciene, prestigiul presupoziţiilor ontologice ale platonismului a fost mereu covârşitor. De-a lungul întregii istorii europene, ceea ce s-a considerat că este important a fost în mod unanim şi constant caracterizat cu atribute luate din seria platoniciană a fiinţei. Iar pentru a identifica ceea ce este superior, atributele «tari» ale fiinţei au constituit întotdeauna etalonul referenţial de predilecţie.

6. Dacă însă examinăm concepţia despre cunoaştere care începe să-şi croiască legitimitate o dată cu marile schimbări aduse de secolul al XVII-lea, vom observa imediat că raportul platonician a fost inversat. La Platon, toate calificările «tari» ale fiinţei mergeau spre cunoaşterea originară. De acum înainte, certitudinea, adevărul, metoda universală, raţionalitatea şi caracterul

https://biblioteca-digitala.ro

definitiv al rezultatelor aparțin cunoașterii care vizează lumea fenomenelor, adică natura. Cunoașterea originară devine aproximativă și nesigură, în timp ce cunoașterea tehnică a obiectelor particulare devine *singura* formă de cunoaștere care poate emite pretenții de certitudine. Începând cu secolul al XVII-lea, în mod ireversibil, cunoașterea în sens tare nu mai are ca obiect ființa, ci devenirea. «Noua cunoaștere» a pierdut o serie de atribute (caracterul ființial, capacitatea de a transmuta ontologic subiectul cunoscător etc.), dar le-a păstrat pe toate cele care se referă la sfera adevărului și a certitudinii. Nu doar că noua cunoaștere certă și-a păstrat atributele «tari» în pofida adoptării ca obiect propriu a unui obiect cu atribute «slabe» (ființa a fost înlocuită cu devenirea); ea a suferit încă o mutație profundă, atunci când, în programul ei de cercetare, au fost asimilate unele elemente care, în trecut, aparținuseră cunoașterii tehnice. Poate că aspectul cel mai frapant al schimbării epistemice a fost deplasarea atributului de rațional, cu accentul său «tare» (care, să nu uităm, provenea din sfera ontologică a ființei), asupra cunoașterii tehnice. Firește, cunoașterea tehnică nu a putut deveni «rațională» fără o profundă prefacere a înseși facultății pe care anticii și, pe urmele lor, scolasticii obișnuiau să o numească rațiune. Aici este suficient să spunem că, de acum înainte, a interpreta rațional natura va însemna a o trata «ca și cum ar fi vorba de un mecanism». Expresia aparține lui Francis Bacon și ea figurează de mai multe ori în *Novum organum* (1620), lucrare plănuită a reprezenta partea a doua dintr-o vastă operă filosofică și științifică (neterminată), intitulată *Instauratio magna*. Această lucrare a fost socotită de chiar autorul ei ca fiind «un rod al timpului», mai degrabă decât expresia unui geniu individual. Era, prin urmare, în spiritul timpului ca rațiunea și natura să capete o interpretare mecanică, prin asimilarea oricărei forme de raționament cu modul de funcționare al mecanismului. Dacă vechea formă de cunoaștere *absolută* se refuza oricărei instrumentalizări (Platon respingând chiar și posibilitatea predării ei), noua formă de cunoaștere *certă* își lua drept criteriu de eficacitate tocmai instrumentalizarea. Bacon dorea să reformeze cunoașterea prin identificarea acesteia cu un set de reguli precise, care pot fi învățate pe dinafară și a căror aplicare este pur mecanică. Nu altul era scopul lui Descartes în *Regulae utiles et clares ad ingenii directionem in veritatis inquisitione* (redactate între 1628-1629, dar publicate postum, în 1684). În fond, ceea ce secolul al XVII-lea a impus ca fiind cunoaștere veritabilă nu era decât vechea cunoaștere tehnică a anticilor, încadrată însă pozitiv, prin susținerea obiectivelor ei cu ajutorul atributelor «tari» din seria tradițională a ființei.

7. În fond, ce se întâmplase? Cunoașterea tehnică, devalorizată în tradiția clasică, a fost valorizată în secolul al XVII-lea prin atributele «tari» ale ființei. Un exemplu tipic este noțiunea de infinit, care, în descendența lui Parmenide, fusese un atribut negativ. La Descartes infinitatea devine o idee «clară și distinctă», primă în raport cu noțiunea finitudinii, din care, în mod recesiv, de acum înainte, va fi derivată (mai degrabă decât invers, cum fusese cazul pentru antici). Să ne oprim o clipă asupra acestui «mecanism» de schimbare cul-

https://biblioteca-digitala.ro

turală. Procedeul valorizării constă din înzestrarea anumitor concepte cu unele din atributele «tari» ale ființei, de a căror legitimitate ontologică, cognitivă şi axiologică se vor împărtăşi în mod automat. Prin urmare, legitimarea cunoaşterii tehnice s-a efectuat în mai multe etape: (a) mai întâi, cunoaşterea tehnică şi nu cea originară a fost învestită cu prestigiul atributelor ontologice «tari» ale platonismului; (b) apoi, devenirea însăşi a primit anumite atribute ontologice ale ființei, fapt obținut, între altele, prin «distrugerea» cosmosului ierarhic şi ordonat al anticilor şi prin geometrizarea spațiului; (c) în al treilea pas, anumite obiective şi intenții care aparținuseră unei activități a spiritului care se bucurase de un enorm prestigiu în trecut şi pe care noile forme de cunoaştere se pregăteau să o discrediteze (mă gândesc la magie), au fost preluate *tale quale*, cu schimbarea modalității de realizare: spre pildă, stăpânirea şi operarea naturii erau obiectivele predilecte ale magicianului din Renaştere, dar au devenit şi ale lui Francis Bacon (uneori cu aceleaşi justificări: pentru Cornelius Agrippa von Nettesheim, tehnica magiei îl aduce pe magician la o comuniune cu natura pe care o poseda şi Adam înainte de Cădere; şi pentru Francis Bacon, care îi detesta pe magicienii Renaşterii, stăpânirea naturii prin observație şi experiment va reinstaura comuniunea inocentă cu natura dinaintea Căderii); (d) în fine, modalitatea de realizare a noii cunoaşteri a fost identificată cu un algoritm tehnic (un set de reguli a căror aplicare este pur mecanică), cu ceea ce am putea numi un *mecanism de reguli explicite*. Se poate observa că, prin identificarea veritabilei cunoaşteri cu puterea de a dispune de un obiect, relația platoniciană a ştiinței cu puterea a fost complet inversată. Pentru moderni, ştiința *este* putere şi, dacă eşuează să convertească raportul cognitiv într-unul de forță, încetează să mai fie ştiință. Prin inversarea raportului de recesivitate, gândirea tehnică a modernilor a sfârşit prin a-şi atribui aceeaşi peremptorie pretenție de autoritate pe care gândirea originară o atribuia ființei metafizice.

8. Deşi ecuația «ştiință=putere» vine dintr-o tradiție extrem de veche (solidară cu pretențiile şamanilor, vrăjitorilor, magicienilor etc. de a opera asupra forțelor însuflețite ale naturii), ea a fost adoptată de noua cunoaştere ştiințifică dintr-o sursă care deja combina ideea mecanizării cunoaşterii cu obiectivul cunoaşterii automate a *tuturor* secretelor lumii. În anul 1274, în pustietatea muntelui Randa (din Majorca), Raymundus Lullus capătă (printr-o revelație divină) inspirația unei metode apologetice infailibile, bazată pe combinarea mecanică, potrivit unor reguli stabilite de anumite figuri-cheie, a tuturor conceptelor fundamentale şi a principiilor cunoaşterii umane. Combinațiile pe care tabelele lui Lullus le făceau posibile ar fi condus, potrivit acestui *doctor illuminatus*, la aflarea tuturor adevărurilor şi a tuturor tainelor la care, în mod potențial, intelectul uman are acces. Deşi asemănătoare roților pe care, în *Sefer Yetsira*, se află dispuse literele alfabetului ebraic – pentru a forma, prin infinite combinații, sublimul limbaj al Creației –, metoda lui Lullus poartă cu ea o noutate vertiginoasă, care face din momentul imaginării ei un fel de *terminus a quo* al modernității. Abrupt spus, noutatea revelației lui Lullus constă în gân-

https://biblioteca-digitala.ro

dul că o *ars inveniendi veritatem* poate fi de natură pur mecanică. În fond, arta lui Lullus revine la ideea că *toate* adevărurile lumii pot fi obţinute prin *anumite* combinaţii mecanice ale unor figuri conceptuale bine alese. Încrederea doctorului iluminat în puterea combinaţiilor mecanice este, din punctul de vedere al modernităţii, aspectul cel mai frapant al gândirii sale. E ca şi când, mult înaintea maşinilor de calcul, Lullus ar fi identificat procesul gândirii cu o combinaţie pur mecanică de elemente deja date. Trebuie însă imediat adăugat că, în concepţia lui Lullus, esenţiale nu sunt doar combinaţiile mecanice, ci şi elementele care se lasă a fi combinate: or, acestea nu seamănă câtuşi de puţin cu suportul nostru numeric binar. Altfel spus, este improbabil ca Lullus să fi subscris la principiul prin care noi reducem orice informaţie capabilă de a intra în *nostra ars combinatoria* la o succesiune de «0» şi «1». Nu mai puţin, prin ideea unei metode infailibile de natură pur mecanică, se produce prima identificare a cunoaşterii veritabile cu o cunoaştere tehnică, în condiţiile în care obiectul cunoaşterii veritabile continuă să fie fiinţa (la moderni, cunoaşterea veritabilă va deveni cunoaştere tehnică prin substituirea fiinţei cu devenirea). Viitorul revelaţiei de pe muntele Randa este profund instalat în testamentul modernităţii noastre. Matematica paradoxală a lui Nicolaus Cusanus, magia «tehnologică» căreia Bruno i-a căzut victimă, maşina de calculat proiectată de Blaise Pascal şi *ars inveniendi* imaginată de Leibniz (care îl pomeneşte între precursorii săi pe Lullus) sunt numai câteva etape pe drumul advenirii spiritului calculator modern.

9. Redusă la polarele ei potenţial recesive, formula cunoaşterii moderne ar putea fi rezumată prin următorul tablou. Între Evul Mediu şi prima modernitate (secolul XVII) s-a produs o translaţie de atribute, de la sfera ontologică a lui Dumnezeu la domeniul ontologiei lumii mundane. Pentru scolastici, deoarece erau gândite ca ţinând de cunoaşterea veritabilă, metodele de investigaţie dezvoltate de Aristotel în *Analytica posteriora* (responsabile, după unii cercetători, de naşterea metodei ştiinţifice), erau aplicabile în mod propriu în primul rând existenţelor din orizontul fiinţei. Deoarece însă pentru scolastici fiinţială era numai experienţa revelaţiei, dacă cumva s-ar fi pus pentru ei vreo problemă «ştiinţifică» (în sensul modern), aceasta ar fi fost cu siguranţă acordul revelaţiei cu raţiunea. Toma d'Aquino a aplicat «metoda» lui Aristotel din *Analytica posteriora*, dar nu naturii, ci experienţei lui Dumnezeu: şi anume, acordului revelaţiei cu raţiunea umană. Parte din efortul metodologic scolastic a fost preluat de «teologii seculari» ai secolului al XVII-lea (expresia a fost propusă de Amos Funkenstein) şi adaptat la cerinţele spiritului modem prin operarea unor substituţii «tari»: raţiunea scolastică a fost înlocuită cu raţiunea calculatoare şi algoritmică a cunoaşterii tehnice, Dumnezeu, aşa cum era dat în experienţa revelaţiei, a fost înlocuit cu natura etc. Mai târziu, când triumful imaginarului hermetic a produs tipul uman al magicianului Renaşterii, obiectivele şi intenţiile acestuia au fost şi ele preluate de noul spirit ştiinţific, prin acelaşi tip de, să-i zicem, *translatio studii*. Magia, potrivit demonstraţiei lui I.P. Culianu, fusese o ştiinţă a imaginarului, pe care, ca spaţiu în mod real accesibil experienţei, îl explora prin anumite «operaţiuni fantastice» (implicând,

https://biblioteca-digitala.ro

adică, manipularea unor *phantasmata*). Or, cunoaşterea tehnică, aşa cum a fost ea formulată de primii teoreticieni ai secolului al XVII-lea (şi cum, mai târziu, se va vădi cu atât mai mult în cazul tehnlogiei), are în comun cu magia o seamă de obiective, pe care însă le instrumentează cu mijloace diferite. Capital pentru tipul de *translatio* care stă la originea modernităţii este faptul că ceea ce fusese, în schema platoniciană, sus, este acum adus pe pământ; metodele care, potrivit discursului murmurat al platonismului, acţionau în lumile superioare, sunt translatate în lumea devenirii şi traduse în termeni «materiali»; în special, dacă magia fusese o ştiinţă a imaginarului, tehnologia, care i-a preluat obiectivele, este o artă a manipulării obiectelor materiale. Altfel spus, atributele «tari» ale fiinţei au fost chemate să legitimeze «tehnicile» prin care noile procedee de cunoaştere îşi propuneau să facă în şi cu lumea devenirii ceea ce vechile forme ale cunoaşterii originare încercaseră să facă, dacă nu direct *cu* fiinţa, măcar *în* orizontul ei. Acesta este «mecanismul» advenirii modernităţii. Este foarte semnificativ că modernitatea debutează cu o problemă de cunoaştere, obţinută recesiv (faţă de tradiţia platoniciană) prin falsificarea unei chestiuni de ontologie. Nietzsche, cu extraordinarul său geniu lichidator, le-a exprimat pe amândouă deopotrivă lapidar şi definitiv: falsificarea ontologică, luată în sens kerigmatic, prin anunţarea faptului că «Dumnezeu e mort» (1883, prefaţa la *Zarathustra*); inversarea cognitivă, prin afirmaţia potrivit căreia «voinţa de putere constă în a atribui devenirii caracterele fiinţei» (fragmente postume, anii 1885-1887).

10. Pentru a vedea în ce măsură platonismul răsturnat al modernităţii a instaurat un raţionalism abstract, trufaş şi atins de cecitate faţă de tot ceea ce nu îi seamănă sau nu poate fi îngenunchiat propriului algoritm de proliferare mecanică, raţionalism care şi-a extras îngâmfarea şi suficienţa din conştiinţa că e legitimat prin toate atributele «tari» ale fiinţei (destaurate), este suficient să recitim superbele pagini dedicate de Michael Oakeshott raţionalismului în politică. Deşi urmează fidel tradiţia care distinge între două feluri de cunoaştere, argumentul lui Oakeshott este că în orice activitate umană este implicată, de o manieră nonseparabilă, atât cunoaşterea practică cât şi cea tehnică. În ce îl priveşte, prin cunoaşterea tehnică el înţelege acea cunoaştere care poate fi complet formulată ca o succesiune de reguli şi care, pornind de la ele, poate fi instrumentalizată sub forma punerii în practică; dimpotrivă, practică este cunoaşterea ireductibilă la orice seturi de reguli, cât de complicat, şi care, tocmai pentru că nu poate fi formulată prin algoritmi, se regăseşte numai în utilizare. Potrivit lui Oakeshott, viciul raţionalismului modern constă în teza că singura formă de cunoaştere veritabilă este cunoaşterea tehnică. Dacă ar exista numai cunoaştere tehnică, atunci s-ar putea argumenta că inteligenţa umană este o facultate de calcul, reductibilă ea însăşi la o combinaţie de algoritmi, că procesul de învăţare se poate aplica unei minţi vide şi că, deci, tot ceea ce poate fi în genere gândit poate fi şi formulat şi că *totul* poate fi spus şi transmis prin cărţi (cărţile care pretind că spun totul şi care sunt citite ca şi când ar conţine totul sunt cu dispreţ numite de Oakeshott «fiţuici»), că

https://biblioteca-digitala.ro

omul îşi poate schimba complet viaţa şi mediul natural potrivit reducerii acestora la mecanismul prin care el le cunoaşte (şi, în principiu cel puţin, stăpâneşte), că realitatea oricărei ontologii poate fi dedusă din rezultatele calculului şi că, în fond, deoarece raţiunea este o maşină, nici lumea nu poate fi altceva decât ceea ce se poate dezvălui printr-o maşină. În eseurile cuprinse în volumul *Rationalism in Politics* (1962), Oakeshott face o muşcătoare *reductio ad absurdum* a tuturor acestor consecinţe, arătând, în esenţă, că ele sunt în fond reductibile la două tipuri de superstiţii (moderne): tehnica *este suverană* (i.e., orice cunoaştere, pentru a fi veritabilă, trebuie să fie tehnică) şi tehnica *este autosuficientă* (pentru a fi instaurată eficient, cunoaşterea tehnică are nevoie de o perfectă *tabula rasa* mentală; i.e., cunoaşterea veritabilă evoluează în vid).

11. Încercarea de a salva bogăţia lumii (şi fertilitatea cunoaşterii) prin negarea ideii potrivit căreia cunoaşterea tehnică ar fi suverană şi autosuficientă a fost o preocupare constantă a multor gânditori, care s-au confruntat (prin anii '50) cu imperialismul logicist al neopozitivismului (în faza sa americană). Din punctul de vedere al analizei mele, semnificative sunt două lucruri. (i) În toate aceste critici aduse modelului «tare» al cunoaşterii tehnice se poate percepe încercarea de a recupera o variantă *reinterpretată* a raportului platonician originar. «Reinterpretată», în ce sens? (ii) Fie că s-a pus accentul pe dimensiunea cunoaşterii tacite (M. Polanyi), fie că s-a recurs la demonstrarea imposibilităţii epistemologice a faptului brut (N.R. Hanson), fie că s-a operat distincţia dintre cunoaşterea tehnică şi cunoaşterea practică în interiorul unui model al acţiunii umane pentru care acestea sunt inseparabile (M. Oakeshott), fie că s-a argumentat caracterul ireductibil, deopotrivă ontologic şi epistemologic, al cunoaşterii încorporate în paradigmă (Th.S. Kuhn), în toate aceste tipuri de respingere a suveranităţii şi suficienţei raţionalităţii tehnice se manifestă o aceeaşi strategie argumentativă, în care mi se pare că pot identifica trăsăturile «modernităţii târzii« (termenul este al lui Gianni Vattimo). În ce ar consta această strategie argumentativă? Ţelul argumentului stă nu atât în detronarea pretenţiei cunoaşterii tehnice de a fi cunoaşterea prin excelenţă, cât în demontarea suveranităţii ei. Ştim de la Carl Schmitt că «suveran este cel care decide asupra excepţiei»; ei bine, scopul acestei strategii este de a limita suveranitatea cunoaşterii tehnice, dar numai în ce priveşte competenţa ei de a institui sau valida obiecte în sânul ontologiei, competenţă integral recunoscută de modernitatea instaurată în secolul al XVII-lea. Astfel, spre deosebire de prima modernitate, modernitatea târzie tinde să limiteze (sau chiar să retragă) dreptul cunoaşterii tehnice de a beneficia de suveranitate ontologică. Ea nu ne mai poate spune ce anume există şi ce nu. Dreptul de a postula existenţe este acum delegat unei varietăţi de cunoaştere, pe care Vattimo o numeşte «gândire slabă», şi care, pentru prima oară de la instituirea modernităţii, deşi acceptă *ca instrumente* cognitive toate formele de gândire «tare», nu mai acceptă translaţia prin care devenirii i se atribuie atributele «tari» ale fiinţei. Altfel spus, modernitatea târzie refuză să mai ia devenirea drept un nou zeu, acceptând în schimb să beneficieze de uzufructul tuturor

https://biblioteca-digitala.ro

instrumentelor cognitive care au rezultat din instauraţia antiplatoniciană a modernităţii. Dacă pentru modernitate cunoaşterea tehnică fusese o *mathesis universalis* în sens literal şi un zeu legiuitor în sens propriu, pentru modernitatea târzie cunoaşterea tehnică a devenit un simplu instrument cognitiv, iar lumea, care fusese redusă la fenomenal de revoluţia ştiinţifică a secolului al XVII-lea, începe să-şi recapete o adâncime pe care mecanismele nu o pot avea. Perfect congruent stilistic cu geniul modernităţii târzii este faptul că unele din dimensiunile acestei noi adâncimi au fost făcute posibile prin intermediul progreselor unor forme «tari» de cunoaştere (cum ar fi mecanica cuantică sau tehnologia calculatoarelor).

12. Am să ofer, în încheiere, un exemplu indirect al modului în care spiritul modernităţii târzii pare a reorienta obiectivele cognitive «tari» ale primei modernităţi. Am să mă refer la doi autori care, deşi admit toate presupoziţiile «tari» ale cunoaşterii tehnice, ilustrează un mod de a mânui raţionamentele «raţiunii calculatoare» care are mai multe afinităţi cu gândirea slabă (de care vorbeşte, în această modernitate târzie, Gianni Vattimo), decât cu raţiunea omniscientă imaginată de Laplace în 1773 pentru a rezolva cunoaşterea viitorului (tip de raţiune care, în fond, a fost ideea regulativă a întregului raţionalism modern).

În recenta sa carte *Darwin's Dangerous Idea,* Daniel Dennett reia în nume propriu toate atributele «tari» ale cunoaşterii tehnice. În mod specific, ideea sa este că evoluţia prin selecţie naturală este un proces algoritimic. Algoritmul implică trei elemente: (a) neutralitate în raport cu mediul (mediul *nu* este mesajul); (b) ireflectivitate (nu are nevoie de conştienţă pentru a fi efectuat); (c) mecanicitate (repetitivitate non-contextuală: orice ar face un algoritm, îl face de fiecare dată, indiferent de mediu). Principiul raţionamentelor sale este că un proces ireflexiv, simplu, non-contextual, total separabil, poate, prin simpla repetitivitate mecanică indefinită, să genereze *toată* lumea. Lumea, aşa cum o cunoaştem, poate fi reconstruită (susţine Dennett) numai prin accidente şi selecţie naturală bazată pe algoritmi. Dennett adoptă integral nu numai ipoteza tare a inteligenţei artificiale (mintea *este* un calculator), ci şi ceea ce el numeşte «ideea periculoasă» a lui Darwin: gândul că adaptarea poate fi explicată *numai* prin selecţie naturală, fără a recurge la noţiunea de inteligenţă (sau de cauză finală). Adică, în termenii lui Dennett, prin intermediul unui proces reductibil la o succesiune de algoritmi. Reluând conceptul lui Richard Dawkins de evoluţie, potrivit căruia evoluţia este o consecinţă necesară a existenţei entităţilor capabile să se reproducă (replicatori), Dennett postulează existenţa unor replicatori evolutivi, care, odată formaţi (prin combinaţia dintre complexitate, abundenţă şi accident), îşi multiplică indefinit formula, producând condiţiile necesare de complexitate şi abundenţă pentru apariţia (prin accident) a unui nou tip de replicator evolutiv (numit de el «macara»), care, acum, la rândul său, va crea întreaga bogăţie proprie nivelului său specific de existenţă şi aşa mai departe (cititorul poate recunoaşte aici principiul platonician al plenitudinii). Spre pildă, animalele şi plantele pot fi explicate prin selecţia na-

https://biblioteca-digitala.ro

turală a replicatorilor de tip «moleculă de acid nucleic». Deoarece omul este mai mult decât genele lui, Dennett explică omul prin introducerea unui nou tip de replicator, *meme*, o noţiune introdusă de Dawkins. O «memă» este o idee care poate fi transmisă altei minţi. Oamenii sunt recipiente care pot adăposti, alături de alte substanţe materiale, idei: ei sunt mediul unui nou tip de replicatori, «memele». Prin urmare, creierul este un nou tip de «macara», căci permite evoluţia prin selecţie naturală a unui nou tip de replicator, mema. Limba este mediul prin care se transmit memele. După evoluţia biologică (prin gene), avem evoluţia culturală, prin meme. Aceasta ar fi, pe scurt (şi foarte schematic) tabloul zugrăvit de Dennett. Va recunoaşte oricine că acest tip de gândire, deşi «tare» prin toate postulatele ei de bază, nu poate fi cu uşurinţă caracterizată ca fiind reducţionistă. De ce? Cred că, în mod esenţial, din două motive. Întâi, deoarece admite anumite postulate cognitive care îi redimensionează reducţionismul care inevitabil se ascunde într-un instrument atât de «suveran» şi de «suficient» cum este cunoaşterea tehnică: bunăoară, adoptarea ideii că evoluţia procede prin salturi de nivel (diferitele tipuri de replicatori ţin de clase ontologic distincte). În al doilea rând, datorită acceptării faptului că noţiunile de complexitate şi de abundenţă au devenit atribute esenţiale ale ontologiei (o restaurare parţială a platonismului): în acelaşi timp, aceste atribute ontologice trebuie să constituie şi pentru cunoaşterea «tare» un criteriu de validare a rezultatelor. Ceea ce pare a se fi schimbat radical este noţiunea însăşi de lume: lumea este percepută de modernitatea târzie mult mai complex, mai bogat, mai rafinat, mai puţin blazat, decât o puteau face primii moderni, pentru care realitatea lumii rezulta consecvenţial din ontologia cunoaşterii tehnice.

Într-o altă epocă, Dennett ar fi fost împins de spiritul triumfător al modernităţii să adopte un model reducţionist al lumii, pornind de la «evidenţa» că acest lucru îi este impus de caracterul reducţionist al argumentelor sale. Ceva s-a schimbat însă chiar şi în modul în care este făcută ştiinţa în sens tare. Modestia cu care mânuitorii de azi ai cunoaşterii tehnice acceptă o percepţie a lumii care nu mai rezultă consecvenţial din ontologia instrumentului lor de cunoaştere sugerează că instinctele cognitive ale modernităţii târzii sunt orientate după exigenţele unei forme de cunoaşteri mai tolerante, pentru care raţionamentele specifice cunoaşterii «tari» sunt acum subordonate unei înţelegeri a complexităţii lumii, care este solidară mai degrabă cu criteriile «gândirii slabe».

Al doilea autor la care doresc să mă refer, foarte pe scurt, este John R. Searle. Într-o recentă recenzie critică la cărţile unor reputaţi cercetători care, de pe poziţii foarte diferite, şi-au propus să imagineze modele explicative ale funcţionării conştiinţei, Searle oferă exemplul perfect de combinaţie reuşită între exigenţele ontologice ale «gândirii slabe» şi sagacitatea tăios-discriminatorie a argumentelor «tari». Şi anume, deşi Searle crede cu vigoare în valoarea explicaţiilor bazate pe gândirea algoritmică (spre deosebire de Dennett, Searle adoptă varianta slabă de inteligenţă artificială), el respinge pe rând toate modelele explicative propuse, nu pentru că ar fi reducţioniste (pentru Searle problema continuă să fie, ca pentru orice reducţionist, cum anume se

https://biblioteca-digitala.ro

poate trece în mod continuu de la electrochimie la senzaţie şi la conştiinţă), ci pentru că reducţionismul lor (a) nu este suficient de complex şi (b) nu e capabil să dea seamă de specificitatea ireductibilă a faptului de a fi conştient. Voinţa de a nu se lăsa rătăcit de ontologia latentă a instrumentului său «tare» de cunoaştere, ca şi voinţa de a se lăsa ghidat de criterii cognitive care nu decurg din ontologia «săracă» a cunoaşterii tehnice, este, la Searle, deosebit de sezisantă.

Aceasta pare a fi trăsătura cognitivă distinctivă a modernităţii pe care o trăim azi: raţionamentele «gândirii tari» (i.e., cunoaşterea tehnică, care a preluat asupra ei prerogativele platoniciene ale cunoaşterii originare şi care exprimă, în fond, atributele unei ontologii platoniciene «tari», dar «sărace») sunt folosite în slujba şi potrivit obiectivelor unei «gândiri slabe», care ilustrează un concept al fiinţei despre care nu putem încă spune nimic (de aceea gândirea slabă nu poate fi caracterizată pozitiv, ci numai contrastiv). Pe scurt, în modernitatea târzie o concepţie slabă a fiinţei tinde să preia şi să subordoneze tehnica de argumentare care, înainte timp, fusese solidară cu o concepţie tare a fiinţei, în sens platonician.

13. Articolele pe care vi le prezintă în acest număr rubrica «Zestrea viitorului» ilustrează şi ele acest nou tip de raţionalitate *rezonabilă*. Jon Elster, spre pildă, construieşte un raţionalism minimal, explicit îndreptat împotriva pretenţiilor raţionalismului în sens tare de a institui o «gândire instrumentală în materie de politică». Şi caută să demonteze aceste pretenţii uzând de argumente care, epistemologic vorbind, vin din tabăra raţionalităţii «tari». Spre pildă, foloseşte teorema lui Arrow de agregare a preferinţelor multiple pentru a demonstra limita noţiunii de «corp politic» (susţinând că, chiar şi dacă acţiunea socială ar fi o acţiune individuală, noţiunea de preferinţă socială oricum nu este clar definită), întocmai cum Roger Penrose folosea reformularea dată de John Lucas teoremei lui Gödel pentru a demonstra falsitatea ipotezei inteligenţei artificiale tari. Altădată, când doreşte să arate că nu putem deduce *a priori* efectele sociale ale unor experimente sociale foarte preţuite azi, precum «socialismul de piaţă», Elster recurge la structura argumentului prin care Kant a demonstrat antinomiile raţiunii: rezultă fie că principiul de la care s-a plecat este contradictoriu (soluţia logicii clasice: «socialismul de piaţă» este un «cerc pătrat»), fie că principiul de la care se pleacă trebuie tratat nu constitutiv, ci regulativ, după modelul propus de Kant pentru ideile pure ale raţiunii. Este foarte tipic pentru raţionalismul rezonabil al acestui sfârşit de mileniu un raţionament de tipul următor: raţionalismul tare susţine, împreună cu Revoluţia Franceză, că beneficiile libertăţii sunt consecinţa directă a acţiunii ei publice (o formă, în fond, a principiului identităţii: din viciu, viciu, din virtute, virtute); raţionalismul rezonabil susţine, împreună cu Alexis de Tocqueville (un critic aristocratic al revoluţiei franceze), că efectele benefice ale libertăţii sunt esenţialmente nişte subproduse ale manifestării ei: «cei ce preţuiesc libertatea doar pentru beneficiile ei materiale n-au păstrat-o niciodată prea multă vreme» (ideea a fost a lui Mandeville, sub forma conversiei sociale

https://biblioteca-digitala.ro

a viciilor în beneficii publice, şi a lui Schumpeter, sub forma superiorităţii sistemului care nu-şi epuizează posibilităţile şi pentru care slăbiciunea pe termen scurt poate fi o condiţie pentru nivelul şi ritmul performanţei sale pe termen lung — o variantă a principiului abundenţei şi complexităţii, menţionat mai sus în legătură cu Dennett). Comunismul, ca formă de raţionalism «tare» (generator, în practică, a unui iraţionalism economic şi social fără precedent), susţine că sacrificiile conştiente ale generaţiei prezente vor genera bunăstarea generaţiilor viitoare; raţionalitatea rezonabilă susţine că sacrificiul de azi poate fi corelat cu performanţa pe termen lung, dacă, spre pildă, creşterea investiţiei (adică scăderea consumului) reprezintă o creştere viitoare a consumului. Argumentul constă în corelarea sărăciei prezentului cu o multiplicare deocamdată invizibilă a posibilităţilor de acţiune fertilă ulterioară. Este întru totul un argument ştiinţific, întâlnit *tale quale* în fizica laserilor cu funcţionare în regim de pulsuri scurte (*mode locking* sau *Modenkopplung*: «stocarea» radiaţiei prin acumularea sa într-un interval de timp limitat produce un impuls gigant).

Ca epitom al acestor consideraţii poate fi luată mărturisirea pe care o face undeva Jon Elster: «Nu ştiu cum aş putea să construiesc o teorie a democraţiei pornind de la principii prime». Întreg spiritul modernităţii târzii este cuprins aici. Niciodată până acum lumea modernă nu a fost mai conştientă de «fragilitatea gândirii instrumentale în materie de politică», de faptul că orice raţionalitate care admite consecvenţialitatea strictă între o acţiune şi efectul ei scontat, adică instrumentalizarea ca ţel (ceea ce revine la a admite raţionalitatea în sens tare), este o i-raţiune în fapt, deoarece se aplică greşit şi dogmatic unei materii nepotrivite (nerezonabil, la început şi, prin perseverare, iraţional). Ce rămâne, atunci? Recursul simplu, modest la natura umană. Este rezonabil să presupunem că dreptatea, care nu este consecvenţionalistă, aşa cum este utilitarismul, se referă mai degrabă la «drepturile inerente ale indivizilor», care sunt indecidabile *a priori*, decât la prescripţiile unui set de reguli.

Gândirea care se manifestă în modernitatea târzie practică bemolul, mai degrabă decât înălţarea pe tocuri a diezilor. Mai degrabă minimalizează, decât maximalizează pretenţiile raţiunii: minimalizarea se face, totuşi, nu prin diminuarea tăriei raţiunii implicate în argumente, ci prin combinarea raţiunii tari cu elemente slab conceptualizate, cum ar fi noţiuni atât de rebele raţionalizării precum: experienţă, obicei, tradiţie etc. Muzica acestor raţionalişti rezonabili, în acest ceas al modernităţii târzii, este făcută de tonul pedalat, mai degrabă decât de ascuţirea tonală. Cititorul va remarca, poate, că niciunde în aceste articole nu se ridică tonul. Iritarea pe temei ultimativ, care fusese endemică raţionalităţii în sens tare, pare a fi dispărut dintre umorile raţionalităţii rezonabile.

Bibliografie

1. Recesivitatea ca noutate ontologică fertilă a polarelor disimetrice a fost expusă de Mircea Florian în *Recesivitatea ca structură a lumii*, 2 volume, Ed. Eminescu, 1983, 1987. **2.** Dialogurile lui Platon pe care le-am avut în vedere sunt *Protagoras* (discuţia de după 351) şi *Lysis* (pasajul despre fiinţa prieteniei: 219-220). Citatul reprodus este o parafrazare rezumativă după *Scrisoarea a VII-a*, 341c. **3-4**. În privinţa raportului dintre

https://biblioteca-digitala.ro

«cunoaşterea originară» şi «cunoaşterea a ceva anume», am urmat interpretarea lui Karl Jaspers din volumul *Les Grands philosophes. Platon, Saint Augustin*, t. 2, Paris, 1972, pp.43-57 (relatarea despre Max Weber este la p.105). Chestiunea virtuţii este analizată de Léon Robin în *Platon* [1936], traducere în limba română de Lucia Magdalena Dumitru, Ed. Teora, pp.225-244. **5.** Pentru punerea problemei, vezi Ioan P. Couliano. «The Birth of Infinity: The Nominalist Revolution, 1300-1450» (1990, rezumatul extins al unei propuneri de editare; consultat prin amabilitatea dnei Thereza Petrescu); în privinţa «ontologiilor arhaice» şi a prelungirilor lor în platonism, vezi: Vasile Tonoiu, *Ontologii arhaice în actualitate*, Ed. Şt. şi Encicl., 1989 (în special capitolul II); E.R. Dodds, *Dialectica spiritului grec* [1951], traducere în limba română de Catrinel Pleşu, Meridiane, 1983. Argumentul potrivit căruia filosofia elenistică a preluat presupoziţiile platoniciene, chiar şi când a respins, în mod explicit, platonismul este dezvoltat de Hans Joachim Kramer, *Platonismus und Hellenistische Philosophie*, De Gruyter, 1971; prelungirea legatului platonician în teologia creştină şi în idealismul clasic german, *Der Ursprung der Geistmetaphysik*, P. Schippers, 1964. **6.** Pentru prezentarea lui Fr. Bacon ca un promotor al suveranităţii tehnicii am preluat interpretarea lui Michael Oakeshott, *Raţionalismul în politică* [1962], traducere şi prefaţă de Adrian-Paul Iliescu, Ed. ALL, 1995, pp.21-29. **7.** Teza că «evoluţia ştiinţifică» constă din distrugerea cosmosului şi geometrizarea spaţiului este a lui Alexandre Koyré, *Introduction à la lecture de Platon, suivi de Entretiens sur Descartes* [1937], Paris, 1962, pp. 185-229; şi «Galilei şi Platon» [1943], în: I. Pârvu (ed.), *Istoria ştiinţei. Antologie*, Ed. Şt. şi Encicl., 1981, pp.165-191; relaţia dintre Fr. Bacon şi Agrippa von Nettesheim: Paolo Rossi, *Francis Bacon: From Magic to Science* [1957], London, 1968 şi Frances A. Yates, *Collected Essays*, vol. III, 1984, pp.61-63. **8.** Despre Lullus: Fr. A. Yates, *The Art of Memory* [1966], Pimlico, 1992, pp.176-191; am preluat viziunea lui I.P. Culianu asupra lui Lullus, *loc.cit.* **9.** Relaţia dintre *Analytica posteriora* şi metoda ştiinţifică modernă, vezi John Herman Randall, Jr., «The Development of Scientific Method in the School of Padua» [1940], în: Pearce Williams and H.J. Steffens (eds), *The History of Science in Western Civilization*, vol.II, 1977, pp.49-63; pentru fertilitatea tipului de translatio numit de G. Ryle (dezaprobator) *category mistake*, vezi Amos Funkenstein, *Theology and the Scientific Imagination*, Princeton U.P., 1986, pp.6; 351-352; I.P. Culianu despre magie şi tehnologie: *Eros şi magie în Renaştere. 1484* [1984], traducere de Dan Petrescu, Ed. Nemira: 1994, pp.16-7. **10.** Pentru critica raţionalismului, vezi M. Oakeshott, «Raţionalismul în politică», *loc.cit.*, pp.8-45, care m-a inspirat în mod deosebit. **11.** Michael Polanyi, *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy* [1958], Routledge & Kegan Paul, 1962, pp.69-245; Norwood Russell Hanson, *Patterns of Discovery. An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*, Cambridge U.P., 1958, pp.4-49; Thomas Samuel Kuhn, *Structura revoluţiilor ştiinţifice* [1962], Ed. Şt. şi Encicl., 1976, pp.110-179; autorul ale cărui sugestii le-am urmat cel mai mult a fost Gianni Vattimo, iar cartea care mi-a dat ideea raţionalităţii rezonabile este *Dincolo de subiect. Nietzsche, Heidegger şi hermeneutica* [1981], traducere de Ştefania Mincu, Pontica, 1994, pp.10-77; termenul de modernitate târzie apare la pp. 15, 22, 51; n-am putut consulta lucrarea *Gândirea slabă*. **12.** Daniel C. Dennett, *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meaning of Life*, Simon and Schuster, 1995 (am folosit recenzia şi discuţia lui John Maynard Smith, apărută sub titlul «Genes, Memes, & Minds» în: *New York Review of Books*, November 30, 1995, pp.46-48); John. R. Searle, «Deux biologistes et un physicien en quête de l'âme», *La recherche*, n° 287, mai 1996, pp.62-77; cărţile discutate de Searle sunt: Francis Crick, *L'Hypothèse stupéfiante: à la recherche scientifique de l'âme*, Plon, 1995; Roger Penrose, *Shadows of Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*, Oxford U.P., 1995; şi Gerald Edelman, *Topobiology. An Introduction to molecular embriology*, Basik Books, 1988; *Neural Darwinism. The Theory of Neuronal Group selection*, Basik Books, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro

ANTHONY DOWNS

20 spre 21

Problema raționalității în guvernările de coaliție

În sistemele politice democratice, utilizarea guvernamentală a constrângerii este permisă prin încuviințarea celor guvernați. Această concepție se întemeiază pe diverse idei filosofice, dar, în practică, aproape fiecare democrație privește majoritatea votantă ca fiind echivalentă cu toți cei guvernați. Așadar, orice guvern democratic trebuie să obțină cumva consimțământul voluntar al majorității votanților, înainte de a putea guverna în mod legitim.

În unele sisteme multipartite nici un partid nu primește, însă, voturile majorității. În astfel de cazuri, guvernarea de către un singur partid ar duce la impunerea părerilor unei minorități asupra majorității – în mod evident, o violare a ideii de bază a democrației. Pentru a preveni asta, guvernul trebuie să fie compus din mai mult de un singur partid – adică, trebuie să fie un guvern de coaliție. [...]

În cele ce urmează intenționez să probez următoarele supoziții:

1. Deși votul rațional e mai important în sistemele multipartite decât în sistemele bipartite, el e mai dificil și mai puțin eficace.

2. În sistemele guvernate în mod normal prin coaliții, votanții se află sub presiunea comportamentului irațional; de aceea, ei pot trata alegerile ca pe procese de votare preferențială.

3. Ideologiile și programele politice ale partidelor din sistemele multipartite sunt definite mult mai precis decât în cele bipartite, dar în primul tip de sistem programele de guvernare efective sunt mai puțin integrate decât în al doilea tip.

Anthony Downs, economist și politolog american, este unul dintre creatorii «teoriei alegerii publice» sau «teoriei alegerii raționale», prin care se propune abordarea fenomenelor politice cu metodele științei economice. Lucrările principale sunt: An Economic Theory of Democracy *(1957)*, Inside Bureaucracy *(1967) și* The Search for Government Efficiency: From Hybris to Helplesness *(cu P.D. Larkey – 1986).*

https://biblioteca-digitala.ro

4. Partidele aflate într-un guvern de coaliţie se află sub presiunile simultane de a converge şi de a diverge din punct de vedere ideologic.

5. O anumită cantitate de iraţionalitate politică e inevitabilă în orice societate.

6. Gradul în care raţionalitatea politică este posibilă şi eficientă într-o democraţie depinde de cât de mult consens există în privinţa scopurilor; adică, depinde de distribuirea votanţilor pe o scală.

Cele mai multe sisteme multipartite nu au alegeri de tip «învingătorul ia tot», în care partidul care câştigă cele mai multe voturi controlează întregul guvern. De fapt, votanţii nu aleg guvernul în mod direct; ei aleg doar membrii unui legislativ, care la rândul lor aleg un guvern prin votul majorităţii. Dacă, aşa cum e foarte posibil, nici un partid nu deţine singur majoritatea în legislativ, atunci guvernul va conţine, de obicei, oameni din câteva partide. Aceste partide se asociază ca să susţină guvernul, care obţine astfel, indirect, încuviinţarea majorităţii votanţilor – condiţia necesară pentru guvernarea democratică.[1]

Permiteţi-mi, vă rog, să presupun că noul sistem electoral funcţionează în felul următor:

1. În alegerile parlamentare fiecare votant votează pentru un partid, şi nu pentru un individ anume din acel partid.

2. Fiecare vot obţinut la nivel naţional de către un partid intră în totalul general.

3. Totalul voturilor obţinute de toate partidele se împarte la numărul de mandate ale legislativului, pentru a se obţine indicele voturilor per mandat, să zicem n.

4. Numărul total de voturi obţinut de un partid se împarte la n, pentru a se stabili numărul mandatelor pe care le va obţine (ignorăm aici fracţiunile).

5. Câştigătorii mandatelor sunt desemnaţi, în ordine, de pe o listă ierarhică stabilită chiar de către partid, înainte de alegeri.

6. Legislativul astfel constituit alege prin vot majoritar un prim-ministru şi apoi îi aprobă în bloc – tot prin vot majoritar – pe titularii departamentelor guvernului, înainte ca ei să înceapă guvernarea efectivă.

7. Membrii guvernului pot proveni din mai multe partide.

8. O dată aprobat de legislativ, acest guvern are aceleaşi puteri, cu aceleaşi limitări ca şi un guvern monocolor. La următoarele alegeri el este dizolvat şi un nou legislativ e ales. În felul acesta nu există voturi intermediare – nici ale legislativului, nici ale votanţilor – între aprobarea iniţială a unui guvern şi următoarele alegeri. De vreme ce data următoarelor alegeri este prestabilită prin reguli constituţionale, coaliţia, o dată aprobată, nu poate fi îndepărtată prin

[1] John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor* (Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1970).

https://biblioteca-digitala.ro

voturi de neîncredere, sau prin orice alte mijloace paşnice, până ce data stabilită nu a sosit.

Aceste presupuneri schimbă radical modelul nostru, astfel încât se cer câteva clarificări în continuare. În primul rând, ignorăm cele mai multe dintre problemele apărute prin negocierile dintre partide în interiorul legislativului, de vreme ce ele sunt şi prea complexe, şi prea empirice pentru a fi tratate aici.

În al doilea rând, continuăm să presupunem că votanţii consideră alegerile doar ca mijloace de a selecta guverne. Poate că asta pare nerezonabil, pentru că votanţii aleg de fapt un legislativ, şi abia acesta selectează guvernul. În orice caz, scopul alegerilor este să creeze un guvern susţinut, cel puţin indirect, de o majoritate de votanţi. Aşadar votanţii raţionali îşi vor da voturile având în minte doar acest scop.

Această presupunere împiedică utilizarea analizei noastre ca o descriere a comportamentului curent în sistemele multipartite. În cele mai multe sisteme de acest fel, cel puţin unii votanţi tratează alegerile ca fiind altceva decât instrumente pentru selectat guverne. Dar noi definim comportamentul raţional în alegeri ca fiind comportamentul adecvat la modul cel mai eficient sarcinii selectării – dintre acei candidaţi cu şanse rezonabile de a guverna efectiv – pe cel pe care un votant şi-l doreşte cel mai mult. Aşadar, ceea ce e raţional pentru unii votanţi aflaţi într-o situaţie reală se poate dovedi iraţional, în modelul nostru.

De pildă, unii analişti politici cred că mulţi muncitori francezi votează pentru Partidul Comunist doar ca protest faţă de politica economică a guvernului, care promovează dominaţia capitalistă. Muncitorii nici nu cred că vor ajunge comuniştii la guvernare, nici nu vor un guvern comunist. Ei nu tratează alegerile nici ca pe o procedură de selectare a guvernului, nici ca pe o exprimare a preferinţei, ci ca pe un protest social.

În mod similar, un muncitor italian îi poate susţine pe comunişti chiar dacă ştie că e improbabil ca ei să fie intre guvern. Votul său arată doar că i-ar plăcea ca ei să guverneze. Dacă votul este o alegere preferenţială, comportamentul lui e raţional; dar în modelul nostru acest comportament este iraţional, cu excepţia cazului în care muncitorul are în vedere o perspectivă mai îndepărtată, şi crede că votul său îi va ajuta pe comunişti să ajungă cândva la guvernare. Pentru a elimina a doua posibilitate, în acest capitol presupunem că nici un votant nu are în vedere perspectiva, exceptând cazurile când vom specifica altfel.

A treia şi ultima noastră clarificare priveşte perioadele de timp pe care le iau în considerare deciziile votanţilor. Am stabilit anterior că votanţii aleg viitoarele guverne comparând rezultatele electorale trecute – procedură pe care dorim să o reţinem în analiza de faţă. Astfel, chiar atunci când un votant face predicţii despre coaliţiile în care ar putea intra un anume partid şi despre politica pe care ar putea s-o promoveze fiecare asemenea coaliţie, vom presupune că el se gândeşte şi la politica pe care ar fi promovat-o fiecare coaliţie

https://biblioteca-digitala.ro

dacă s-ar fi aflat la putere în perioada ce a urmat precedentelor alegeri. Acest proces poate cere votanților un bogat exercițiu de imaginație. Nu e totdeauna evident ce politică ar fi avut o coaliție dacă ar fi fost formată, când de fapt nu a fost formată, şi deci, niciodată n-a avut vreo politică.

În orice caz, nevoia de imaginație nu e diminuată dacă trecem de la contemplația pe care o practică votanții la prospectarea politicilor viitoare. În acest caz, votanții trebuie uneori să ghicească ce politică va aplica o coaliție care n-a existat niciodată, în cazul în care va exista în viitor.[...]

Raționalitatea votantului în cazul coalițiilor

Complexitatea şi dificultatea de a fi rațional

În sistemele multipartite cum sunt cele pe care le-am descris, votul total e de obicei repartizat între atâtea partide, încât nici unul nu obține majoritatea în legislativ. De aceea, votantul rațional ştie că partidul preferat de el are foarte mici şanse să guverneze singur. Pentru a face parte din guvern, el trebuie să intre într-o coaliție cu partide apropiate din punct de vedere ideologic.[...] Această situație are două consecințe asupra sensului votării. Mai întâi, fiecare vot ajută în a alege cel mult doar o parte a guvernului. În al doilea rând, fiecare vot susține un partid care, chiar dacă va fi ales, va trebui să facă un compromis asupra politicii sale; aşadar, politica acestui partid nu va fi cea pe care o susține efectiv votul primit de el. În schimb, votul susține programele politice ale oricărei coaliții în care intră partidul respectiv.

În aceste condiții, pentru a vota rațional un votant trebuie să ştie următoarele lucruri:

1. În ce coaliții doreşte să intre fiecare partid, în diverse seturi de circumstanțe.

2. Distribuțiile probabile estimate, care arată măsura probabilității ca fiecare partid să intre în orice coaliție deschisă lui. Estimarea acestor valori, pentru a prevedea modul în care vor vota toți ceilalți votanți, este o specificare a circumstanțelor menționate la punctul (1).

3. Ce compromisuri politice e probabil să facă fiecare partid, în fiecare coaliție posibilă – în speță, ce politică ar adopta fiecare coaliție după ce ar fi formată. De vreme ce aceste compromisuri depind de tăria relativă a diferitelor partide din fiecare coaliție, pentru a prevedea compromisurile un votant trebuie să prevadă rezultatul alegerii exact ca la punctul (2).

Aşadar, atunci când un votant îşi dă votul, el susține de fapt o distribuție probabilă a compromisurilor. Această distribuție e compusă, la rândul ei, dintr-o distribuție probabilă a coalițiilor în care partidul său ar putea intra şi diversele distribuții probabile ale compromisurilor pe care acesta le-ar face în fiecare coaliție.

https://biblioteca-digitala.ro

Evident, cu cât e mai mic numărul coaliţiilor în care e probabil să intre un partid dat, cu atât e mai uşor pentru votanţi să ştie ce înseamnă, în termeni politici, un vot pentru acel partid. De vreme ce unele partide vor intra într-o singură coaliţie, ambiguitatea votării pentru ele este mică. O astfel de claritate este reală mai ales în cazul partidelor extremiste, deoarece ele pot face compromisuri într-o singură direcţie.

Dacă un votant ştie că partidul preferat de el va intra doar într-o anume coaliţie şi dacă este raţional, el va vota pentru acel partid, chiar dacă votul pentru un alt partid ar putea ajuta la alegerea aceleiaşi coaliţii. Acest lucru e valabil deoarece cu cât partidul său obţine mai multe voturi, cu atât va avea mai multă greutate în coaliţie, şi cu atât mai mult politica sa va prevala în interiorul acesteia. Pe de altă parte, dacă votantul nu ştie în ce coaliţii ar putea intra fiecare partid, sau ce compromisuri ar putea face, s-ar putea să nu fie capabil să spună care e partidul său preferat.

Să presupunem că trei partide de centru – *B*, *C* şi *D* – au guvernat într-o coaliţie şi că vine vremea unor noi alegeri. Votantul *x*, crezând că va fi formată din nou coaliţia dintre *B*, *C* şi *D*, dacă partidul *C* e suficient de puternic, îşi dă votul pentru acest partid deoarece este cea mai apropiată preferinţă a sa şi pentru că a fost într-o coaliţie la fel de apropiată. Cu toate astea, partidul *C* intră apoi într-o coaliţie cu *D* şi *E*, iar impactul net al politicii acesteia se plasează mai aproape de politica partidului *D*. Privind retrospectiv, votantul *x* decide că, dacă ar fi ştiut ce va face partidul *C*, ar fi votat cu partidul *B*. Acesta îi e mai apropiat decât *D*, dar intrarea lui *C* în coaliţia *CDE* a însemnat că votul lui a susţinut şi poziţia lui *D*. La următoarele alegeri, dacă el presupune că *C* va intra din nou într-o coaliţie *CDE*, va vota pentru *B* în loc de *C*, deşi *C* este, în sine, o alegere mai aproape de propria lui poziţie. Chiar dacă votantul *x* nu crede că *B* poate câştiga alegerile de unul singur, el poate să simtă că în viitor votul său va împinge partidul *C* înapoi spre stânga, şi în afara coaliţiei *CDE*.

Acest exemplu demonstrază faptul că votul raţional într-un sistem multipartit e în egală măsură mai dificil şi mai important decât într-un sistem bipartit. Este mai dificil pentru că rezultatele posibile sunt mai numeroase, şi s-ar putea ca votantului să nu-i fie clar ce susţine exact votul său, atunci când îl dă. Totuşi, fiecare vot devine mai important, pentru că domeniul politicilor alternative oferite votanţilor într-un sistem multipartit s-ar putea să fie mai amplu decât într-un sistem bipartit. În acesta din urmă, ambele partide oferă platforme moderate. Aşadar, dacă e ales partidul pe care un anume votant l-a respins, votantul respectiv nu va trebui, probabil, să suporte măsuri politice mult diferite de cele pe care le-ar fi implementat partidul său preferat. Dar, într-un sistem multipartit, victoria unui partid situat la capătul opus al scalei de preferinţe, în raport cu poziţia unui votant, poate conduce la măsuri politice pe care acesta le-a respins cu înverşunare.

Dificultatea crescută de a vota raţional când avem de-a face cu mai mult de două partide principale poate fi ilustrată în continuare. Într-un sistem bipar-

https://biblioteca-digitala.ro

tit există doar două rezultate posibile, *A* sau *B*, aşa că un votant selectează rezultatul pe care îl preferă şi votează pentru el. Dar într-un sistem tripartit format din partidele *A*, *B* şi *C* sunt cel puţin nouă rezultate posibile. Dacă presupunem că cele două partide extremiste (*A* şi *C*) nu se vor alătura niciodată aceluiaşi guvern, avem cinci combinaţii posibile: *A*, *B*, *C*, *AB* şi *BC*. Dar în ultimele două, care sunt coaliţii între partidul de centru şi fiecare dintre partidele extremiste, un partid l-ar putea domina pe celălalt, sau ele ar putea avea influenţă egală. Astfel, fiecare coaliţie reprezintă trei rezultate în loc de unul, ceea ce înseamnă că posibilităţile sunt A, B ,C , Ab, BC, BC şi Bc. Putem extinde nedefinit numărul rezultatelor crescând gradele măsurabile de dominare în fiecare coaliţie, dar am spus deja destul ca să-l derutăm pe *x*, votantul luat de noi ca exemplu.

Confruntat cu această plajă de posibilităţi, pentru a vota raţional votantul *x* trebuie să ştie ceva despre rezultatul probabil al alegerilor. Dacă va câştiga doar un singur partid, el va vota pentru *B*, care îi este cel mai apropiat. El va vota de asemenea pentru *B* dacă e probabilă o coaliţie între *A* şi *B*, de vreme ce el ar dori ca *B* să fie partenerul mai puternic. Dar dacă e probabil ca *B* şi *C* să formeze o coaliţie cu o poziţie netă a politicii, e mai raţional să voteze cu *A* decât cu *B*, de vreme ce el ar prefera să câştige *A* singur, decât să vadă o asemenea coaliţie. Cum ar trebui să voteze?

Răspunsul la această întrebare depinde de doi factori: de cunoştinţele lui *x* despre cum e probabil să voteze alţi cetăţeni şi de cum ar trebui oamenii să aleagă raţional între alternative cu rezultate incerte. Cel de-al doilea factor a fost multă vreme o chestiune de interes pentru economişti, dar nu s-a ajuns la un acord în privinţa ei. Astfel încât tot ce putem spune e că *x* va urma o procedură mai degrabă vagă.[...]

Problema oligopolului în votare, în sistemele multipartite

Am văzut că guvernele de coaliţie sunt formate pentru a se depăşi dilema ce apare atunci când nici un partid nu primeşte sprijinul majorităţii votanţilor. Dar, o dată ce votanţii realizează că vor fi guvernaţi de o coaliţie, apare un efect de *feedback*, care schimbă natura votului.

Votanţii raţionali nu mai votează cu partidul pe care îl preferă singur la guvernare; în schimb, ei iau în calcul utilitatea coaliţiilor, care devin necesare datorită distribuţiei împrăştiate a voturilor celorlalţi indivizi. Pe scurt, decizia fiecărui votant raţional depinde de modul în care crede el că vor vota ceilalţi oameni.[...]

Această situaţie este complet analogă cu problema variaţiei ipotetice din teoria oligopolului, sau cu problema de bază din teoria jocurilor. Alegerile devin jocuri între votanţi, care caută strategiile optime prin cercetarea mişcărilor posibile ale celorlalţi. Impasul lor evocă analogia cu concursul de frumuseţe, prin care Lord Keynes a descris piaţa de capital. Obiectul acestui concurs era

https://biblioteca-digitala.ro

să se aleagă dintr-un grup de femei acelea pe care cei mai mulţi oameni le-ar alege drept cele mai frumoase; aşadar, cum spunea Keynes:

«Nu se pune problema să alegem pe cele care sunt într-adevăr cele mai drăguţe după cea mai bună judecată a unuia singur, nici de a alege pe acelea pe care opinia medie le consideră cu adevărat a fi cele mai drăguţe. Am atins gradul trei, unde ne consacrăm inteligenţa anticipării a ceea ce se aşteaptă opinia medie că va fi opinia medie.»[2]

Sistemele electorale în care intervine o gândire similară manifestă variaţia ipotetică *par excellence*. Decizia de vot a fiecărui om depinde de ceea ce prevede el că prevăd ceilalţi oameni, iar predicţiile acestora sunt bazate pe ceea ce cred ei că va prevedea oricare alt om şi aşa mai departe, la infinit.

La prima vedere, această situaţie apare şi ca absurdă, şi ca imposibil de analizat. Totuşi, ea nu împiedică votul raţional şi selecţia efectivă a guvernelor mai mult decât îi împiedică variaţia ipotetică pe oligopolişti să-şi vândă produsele. Aşadar nu e nevoie să respingem presupunerea că fiecare om priveşte alegerile doar ca pe un proces de selecţie a guvernului.[...]

Cu toate acestea, nu putem face predicţii foarte precise cât timp păstrăm presupunerea respectivă. Acestă incapacitate provine din dificultatea de a rezolva problema variaţiei ipotetice. Până acum nimeni nu i-a găsit o soluţie acceptabilă. În consecinţă, nu se poate prevedea ce vor face votanţii dacă decizia fiecăruia depinde de ceea ce crede el că vor face toţi ceilalţi, iar el ştie că şi ceilalţi iau decizii în acelaşi mod. Rezultatul depinde de punctul în care fiecare om întrerupe procesul ipotezei şi contraipotezei – iar teoretic vorbind, punctul acesta nu e previzibil.

În ciuda acestui impas, putem face câteva observaţii relevante despre rezultatele posibile ale variaţiei ipotetice printre votanţi. Lucrul cel mai important e că deciziile de vot – ca toate deciziile din viaţa reală – sunt luate sub presiunea trecerii timpului, şi nu într-o atemporală lume abstractă. De aceea, soluţia care ar consta într-un calcul bazat pe o regresie infinită este imposibilă. Fiecare votant are timp să facă ipoteze doar până când se închid urnele de vot, în ziua alegerilor; el se confruntă cu o forţă inexorabilă ce-l împinge să ia o decizie. Dacă ezită prea mult, alegerile se vor încheia şi el se va abţine – ceea ce este tot atât de mult o decizie, ca şi decizia de a vota. Aşadar, el nu poate evita problema alegerii.

Dar ce alegere poate să facă? În primul rând, el poate să rămână «în aer» şi să fie atât de încurcat de problema oligopolului, încât să stea acasă în ziua alegerilor. Este un nehotărât. Evident, dacă toată lumea e nehotărâtă, sistemul electoral se prăbuşeşte, eşuează în tentativa de alegere a unui guvern care să aibă consimţământul celor guvernaţi. În acest caz, presupunerea noastră că

[2] Exprimarea directă a preferinţelor lor nu e singura formă de comportament iraţional accesibilă votanţilor care au decis să ignore problema oligopolului. Ea este, totuşi, cea mai apropiată de raţional, deoarece semnalează celor ce selectează guvernul – aşadar, legislativului – ce anume vor cetăţenii.

https://biblioteca-digitala.ro

fiecare om priveşte alegerile ca pe nişte procese de selectare a guvernului duce la sfârşitul democraţiei.

- Un al doilea rezultat posibil e că fiecare votant va hotărî să voteze, indiferent de decizia la care ajunge în ziua alegerilor. Ajungând la această decizie, el întrerupe procesul de deliberare într-un punct imprevizibil pentru un observator extern. O asemenea trunchiere e încurajată prin costul deliberării. Nu numai că e costisitor să obţii informaţii despre programele politice ale partidelor şi despre ce vor face alţi votanţi, dar până şi actul gândirii consumă un timp ce-ar putea fi consacrat altor activităţi. De aceea, oamenii pot hotărî să cheltuiască doar timpul necesar cântăririi alternativelor şi să respecte decizia pe care ajung s-o prefere la finele acestei perioade. Dacă toţi oamenii sunt astfel de receptori cvasiinformaţi, democraţia nu se prăbuşeşte prin lipsa participării la vot. Dar nu se poate prevedea dacă votanţii înşişi vor reuşi să selecteze un guvern, sau dacă nu cumva vor trece întreaga problemă asupra legislativului.

O a treia opţiune aflată la dispoziţia votanţilor e refuzul de a cerceta ce anume e posibil să facă alţi votanţi. În loc de a trata alegerile ca proces de selecţie a guvernului, votanţii ce optează pentru această metodă îşi dau voturile partidelor pe care le-ar plăcea cel mai mult să le vadă guvernând. Ei lasă selecţia efectivă a guvernului în întregime pe seama legislativului. Astfel, dificultatea de a manevra variaţii ipotetice îi conduce pe cetăţeni la considerarea alegerilor ca expresie a preferinţei, şi nu ca procese de selecţie a guvernului. Din punctul de vedere al modelului nostru, complexitatea comportării raţionale i-a condus la un comportament iraţional.[3]

Dacă toţi votanţii se poartă astfel, alegerile vor exprima preferinţa lor directă, aşa că legislativul va manifesta exact aceeaşi diversitate de opinii politice ca şi electoratul. Problema obţinerii suportului majoritar pentru un guvern e pur şi simplu pasată de la electorat la legislativ. Deşi nu e rezolvată prin acest transfer, iese de sub incidenţa studiului nostru.

Analiza anterioară arată că votanţii confruntaţi cu problema variaţiei ipotetice au cel puţin trei alegeri posibile, în privinţa acţiunilor lor. În orice caz, nu există nici un motiv de a presupune *a priori* că toţi votanţii fac aceeaşi alegere. De fapt, noi credem că până şi în modelul nostru de lume există votanţi care iau oricare dintre cele trei decizii; rezultatul e un sistem electoral amestecat. Unii cetăţeni se abţin datorită confuziei, alţii se hotărăsc să voteze în ciuda incertitudinii, iar alţii îşi schimbă viziunea asupra alegerilor şi le tratează ca expresii ale preferinţei. Neîndoielnic, din acest proces va rezulta un guvern, dar e imposibl de spus *a priori* dacă el e selectat raţional.

E destul de surprinzător faptul că, cu cât sunt mai mulţi votanţi iraţionali din punctul de vedere al modelului nostru, cu atât le va fi mai uşor celorlalţi să fie raţionali. În mod clar, e mai puţin dificil să prevezi ce partide preferă alţi oameni, decât să prevezi ce partide vor vota dacă vor cântări preferinţele

[3] Această paralizie e rezultatul cel mai grav al lipsei de consens în electorat.

https://biblioteca-digitala.ro

celorlalţi ca şi pe ale lor. Aşadar, cu cât sunt mai mulţi oameni care pur şi simplu îşi dau voturile pentru partidele preferate, cu atât e mai uşor pentru alţii să prezică rezultatul probabil al alegerilor. Şi când asemenea predicţii sunt mai uşoare, oamenii raţionali pot decide mai lesne cum să-şi dea voturile.

Din analiza precedentă nu poate fi trasă nici o concluzie clară, dar putem sublinia o tendinţă semnificativă, inerentă sistemelor guvernate de coaliţii. Asupra votanţilor se exercită în permanenţă presiunea de a fi iraţionali – adică, de a înceta să privească alegerile ca mecanisme de selecţie directă a guvernelor. Această presiune e puternică în special atunci când numărul coaliţiilor probabile e mare, iar politicile lor prezintă variaţii ample. În acest caz, complexitatea încercării de a-şi imagina cum se poate obţine cel mai favorabil guvern cu putinţă poate să-l ducă pe oricare votant la simpla susţinere a partidului preferat, lăsând selecţia guvernului în seama legislativului.

Când numim iraţional un asemenea comportament, nu vrem să spunem că e neinteligent, sau că nu ar fi în interesul votanţilor. De fapt, el poate fi cel mai raţional lucru posibil pentru ei ca indivizi. Singurul sens în care el e iraţional e din punctul de vedere al alegerilor privite ca procese de selectare directă a guvernului. În mod evident, dacă o mare fracţiune a electoratului priveşte alegerile ca mijloace de selectare a legislativului prin voturi preferenţiale, alegerile nu mai sunt deloc mecanisme raţionale de selecţie directă a guvernelor.

Problema de bază: lipsa consensului printre votanţi

Ne-am ciocnit de un rezultat major al lipsei de consens în electorat: votanţii nu pot selecta guvernul care îi va conduce. Dacă fiecare votează pentru partidul pe care îl preferă, nici un partid nu obţine majoritatea, deci nici un partid nu poate pretinde că are încuviinţarea celor guvernaţi. Pe de altă parte, dacă fiecare încearcă să ţină cont de diversitatea preferinţelor şi, ca atare, vrea să voteze numai după ce a calculat cum vor vota ceilalţi, procesul calculării devine prea complicat pentru a-l mai putea manevra.

Desigur, acest rezultat extrem nu e valabil pentru fiecare sistem multipartit. Când coaliţiile posibile sunt puţine, iar politicile lor sunt bine cunoscute, votanţii pot trata alegerile ca pe procese de selectare a guvernului şi, cu toate astea, pot ajunge la decizii de vot clare, fără ipoteze nesfârşite. În orice caz, însăşi puţinătatea coaliţiilor probabile constituie un indiciu că preferinţele politice nu sunt nici ele foarte împrăştiate. Asta nu înseamnă că nu există diversitate, ci că distribuţia e caracterizată de câteva mari conglomerate, mai degrabă decât de împrăştierea uniformă a unora mici. Există aşadar numai câteva partide, iar opţiunile sunt limitate.

Acolo unde există multe opţiuni, e posibil ca votanţii să nu fie capabili să-şi aleagă în mod direct propriul guvern. Vor trebui în schimb să transfere această responsabilitate unui legislativ cu o compoziţie diversă, ce o reflectă pe aceea

https://biblioteca-digitala.ro

a electoratului. Legislativul trebuie atunci să înfrunte o problemă de tip Arrow: cum să selectezi o coaliţie de guvernare pentru care să poată fi obţinut suportul majoritar.

În esenţă, aceasta e pur şi simplu o versiune acută a problemei cu care se confruntă orice guvern democratic, indiferent cum sunt distribuiţi votanţii pe scala politică. În toate sistemele, guvernul trebuie să-şi creeze un set unitar de politici, care să poată primi cumva acordul majorităţii celor guvernaţi. Motto-ul Statelor Unite, *e pluribus unum*, exprimă perfect această problemă. Însăşi natura acţiunii obligă guvernul să adopte o poziţie unică în fiecare situaţie, deci măsurile sale politice trebuie să formeze un sistem unitar. Totuşi, pentru a guverna, el trebuie să primească, de asemeni, încuviinţarea unei majorităţi a cetăţenilor, ale căror preferinţe sunt extrem de diversificate.

Pentru a ieşi din această dilemă, guvernul are un singur mijloc: trebuie să mixeze diversele politici specifice marii varietăţi de perspective, împărtăşind într-o manieră imperfectă mai multe viziuni filosofice, mai degrabă decât acceptând pe deplin una singură. Această tendinţă este evidentă într-un sistem bipartit, deoarece, în încercarea lor de a apela la mai multe puncte de vedere, ambele partide adoptă platforme ambigue şi aseamănătoare. Votantul dintr-un asemenea sistem e confruntat cu o pereche de seturi de programe politice mai degrabă vag diferenţiate, dintre care trebuie să selecteze unul singur, ca opţiune de guvernare.

O asemenea ambiguitate domină şi sistemele multipartite, chiar dacă partidele constituente tind să aibă programe precis diferenţiate şi bine integrate într-o *Weltanschauung*. Votanţii din sistemele multipartite se confruntă într-adevăr cu seturi de politici bine integrate şi clare, dar nici unul dintre aceste seturi nu-i va guverna, de fapt. Numai coaliţiile pot să guverneze, iar ambiguitatea şi compromisul apar, pe un nivel secundar, ori de câte ori sunt formate coaliţii. Fiecare program bine integrat al unui partid trebuie coordonat atunci cu programele unuia sau mai multor partide – programe la fel de bine integrate, dar unor puncte de vedere diferite. Rezultatul e un program la fel de nediferenţiat ca şi cel dintr-un sistem bipartit.

De fapt, programul unui guvern de coaliţie dintr-un sistem multipartit este, de obicei, mai puţin bine integrat decât cel al guvernului dintr-un sistem bipartit. Această situaţie rezultă din distribuţia relativ uniformă a votanţilor dintr-un sistem multipartit. În general nu există un conglomerat dominant în jurul unei singure medii ideologice. De aceea, pentru a obţine suportul unei majorităţi de votanţi coaliţia trebuie să adopte un spectru politic mai larg decât cel pe care trebuie să-l adopte guvernul dintr-un sistem bipartit. Acest lucru e adevărat în ciuda faptului că fiecare partid din sistemul multipartit susţine, în aparenţă, un spectru politic mult mai îngust decât cel al unui partid dintr-un sistem bipartit.

În sistemele politicile democratice, aparenţele înşeală. Tipul de sistem politic care pare să-i ofere votantului o alegere mai clară între politici îi oferă, de fapt, una mai neclară. Acest sistem poate chiar să-i facă imposibilă

https://biblioteca-digitala.ro

alegerea unui guvern. În schimb, îl poate forța să transfere această responsabilitate unui legislativ, asupra căruia nu deține, între alegeri, decât un foarte firav control.

Acest paradox arată că distribuția votanților pe scala politică determină cât de bine integrate sunt politicile unui guvern, și ce punct de vedere predomină. În ultimă analiză, pentru influențarea ideologiei și politicii guvernamentale într-o democrație, nici numărul partidelor, nici platformele lor nu sunt la fel de importante ca forma acestei distribuții.

Raționalitatea de partid sub coaliții

Guvernarea prin coaliții face dificil comportamentul rațional, atât pentru partide, cât și pentru votanți, mai ales când legislativului i se încredințează sarcina de-a alege guvernul. Desigur, orice sistem electoral conceput precum cel din capitolul acesta încredințează legislativului ceva din puterea de-a selecta guvernul. Oricum, dacă opiniile cetățenilor sunt larg diversificate, votanții pot fi aduși în situația ca voturile lor să fie doar indicatori ai preferințelor, iar prin aceasta să lase pe seama legislativului toată treaba desemnării unui guvern. De vreme ce acțiunea lor tinde să reproducă aceeași diversitate în interiorul legislativului, partidelor parlamentare le e foarte greu să aleagă un guvern cu o majoritate care să-l poată susține.

Dar noi nu analizăm aici intrigile din cadrul legislativului; așa că în examinarea strategiilor de partid raționale ne rezumăm la cele aplicabile după ce coaliția a fost formată și aprobată. Chiar și atunci, fiecare partid din coaliție e supus unor constrângeri exercitate de forțe opuse, ce-l implică într-un conflict al dorințelor privind politicile pe care să le adopte.

Prima din aceste forțe e dorința de a se înțelege bine cu celelalte partide din coaliție. Coaliția trebuie să facă o încercare de a rezolva problemele cu care se confruntă societatea; așa că trebuie să fie capabilă să acționeze măcar cu un grad minim de eficiență. E adevărat că unii cetățeni care se opun politicilor sale ar prefera s-o vadă operând ineficient, astfel încât politicile ei să nu aibă nici un efect. Dar dacă asemenea dorințe sunt larg răspândite, democrația nu poate produce guverne eficiente: ea degenerează într-un impas care doar conservă *status quo*-ul. De vreme ce schimbarea socială se manifestă indiferent cine e la guvernare, în cele din urmă prăpastia dintre nevoile societății și politicile guvernului devine atât de largă, încât democrația e înlocuită cu o formă de guvernământ mai eficientă.

În orice caz, noi discutăm aici despre democrațiile care sunt guvernate, nu despre cele paralizate; presupunem deci că electoratul apreciază acțiunea eficientă a coaliției.[4] Pentru a fi eficiente, partidele din coaliție trebuie să

[4] Pentru o discuție temeinică a acestei probleme vezi Kenneth J. Arrow, *Social Choice and Individual Values* (New York, John Wiley & Sons, Inc., 1951).

https://biblioteca-digitala.ro

acţioneze la unison – de aici dorinţa lor de a coopera. Această dorinţă le determină să adopte politici asemănătoare, şi atunci se instalează o forţă centripetă, aidoma celei din majoritatea sistemelor bipartite. Rezultatul e o tendinţă spre integrarea politicilor coaliţiei în jurul unei *Weltanschauung*, apropiat de centrul de gravitaţie al spectrului de votanţi la care apelează coaliţia.

Cea de-a doua forţă poate să aibă atât efecte centrifuge, cât şi efecte centripete. Fiecare partid vrea ca propriile sale opţiuni politice să domine politicile reunite ale coaliţiei; astfel că el încearcă să câştige votanţi atât dintre aliaţii din coaliţie, cât şi dintre oponenţii săi externi. Dacă în centrul spectrului politic al coaliţiei sunt masaţi mai mulţi votanţi decât înspre marginile acestuia, partidele periferice sunt încurajate să se deplaseze spre partidul situat în centru. Această convergenţă face mai uşoară coordonarea politicilor în interiorul coaliţiei.

Pe de altă parte, partidele periferice ale coaliţiei pot simţi că ar câştiga mai multe voturi depărtându-se de centru, decât apropiindu-se de el. Asta se întâmplă ori de câte ori partidele de pe oricare latură a coaliţiei au mai mulţi susţinători decât partidul de centru al coaliţiei. În acest caz, dorinţa de dominaţie în interiorul coaliţiei duce la divergenţa de politici între membrii coaliţiei; şi ca urmare, coordonarea devine mai dificilă.

A treia forţă care influenţează partidele din coaliţii este centrifugă. Ea se naşte din dorinţa tuturor partidelor participante de a maximiza şansele ca întreaga coaliţie să fie realeasă. În consecinţă, ele doresc ca impactul net al tuturor împreună să fie cât se poate de larg – adică, vor să facă apel la o cât mai largă plajă de votanţi de pe scala politică. Acest lucru poate fi realizat cel mai bine prin promovarea deliberată a divergenţelor ideologice dintre ele, atrăgând astfel mai mulţi votanţi la fiecare margine, pentru a susţine câte unul din partidele aflate în coaliţie. Dar asta produce dezintegrare şi face dificilă coordonarea.

Să presupunem că un guvern de coaliţie e format din partidele *B, C* şi *D*. E logic să credem că această coaliţie poate guverna mai eficient dacă membrii ei sunt într-un acord mai strâns privind politica. Deci, dacă aceste partide cred că vor acţiona împreună multă vreme, ele s-ar putea simţi încurajate să conveargă doctrinar spre poziţia centrală a lui *C*. Ar putea chiar să se unească pentru a forma un singur partid, orientat de *C*. Oricum, asta ar fi o prostie din punct de vedere politic, de vreme ce ar slăbi capacitatea coaliţiei de a cuceri voturi.

Votantul *x* susţine partidul *B* fiindcă îi e cel mai apropiat şi crede că votul său va fi de folos, întărind puterea lui *B* în cadrul coaliţiei, şi împiedicînd-o să se deplaseze prea mult spre dreapta. Dar dacă *B* se deplasează spre *C*, votantul îşi poate transfera sprijinul asupra lui *A*, care este mai aproape de el decât *C*. Aşadar, ca să cîştige voturi pentru coaliţie, partidele *B* şi *D* ar trebui să se depărteze de poziţia centrală a lui *C*. Cu cât mai mult se îndepărtează

https://biblioteca-digitala.ro

de *C*, cu atât mai multe voturi pot fura de la *A* şi *E*; dar, pe de altă parte, procedând astfel ele pierd din forţa coaliţiei cu *C*, şi dispersarea lor mai mare face cooperarea mai dificilă, pentru toate trei. Care este atunci calea raţională de urmat, dacă ele urmăresc să-şi maximizeze şansele în alegeri?

În mod clar, într-un sistem guvernat de o coaliţie alegerea înseamnă ceva diferit de victoria necondiţionată pe care o denotă acest termen într-un sistem bipartit. Nici un partid nu se poate bucura de prestigiul, venitul şi puterea care îi motivează pe politicieni din modelul nostru bipartit. De fapt, doar anumiţi indivizi din fiecare partid victorios sunt capabili să câştige în acest sens, iar identitatea lor nu poate fi totdeauna anticipată. Totuşi, cu cât un partid câştigă mai multe voturi, cu atât are mai multe şanse să intre într-o coaliţie, cu atât capătă mai multă putere dacă intră într-una, şi cu atât mai mulţi indivizi din cadrul lui obţin funcţii în guvernul de coaliţie. Deci maximizarea numărului de voturi rămâne încă motivul de bază ce determină atât comportamentul partidelor ca grupuri, cât şi al indivizilor din interiorul lor.

Din acest motiv, tragem concluzia că fiecare partid dintr-o coaliţie întreprinde orice acţiune ce ajută la maximizarea propriilor voturi, mai degrabă decât una care să fie în beneficiul coaliţiei *per se*. Astfel, partidele *B* şi *D* ar putea converge spre *C* pentru a lua din voturile acestuia, de vreme ce, prin deplasarea spre centrul mai dens populat, ele pot să câştige mai mult voturi decât cele pe care le pierd spre extreme.

În orice caz, cu cât cele trei partide din coaliţie sunt mai apropiate unul de altul, cu atât mai mic va fi totalul voturilor lor reunite, şi cu atât este mai probabil ca întreaga coaliţie să fie învinsă de un partid extremist. Se instalează astfel o anumită tensiune între dorinţa fiecărui partid de-a se asigura că respectiva coaliţie va fi aleasă, pe de-o parte, şi dorinţa de a spori domeniul influenţei sale în coaliţie, pe de altă parte. Atunci nu-i de mirare că mulţi consideră politica o artă, şi nu o ştiinţă!

Conflicte între raţionalitatea de partid şi raţionalitatea individuală

Am văzut că partidele dintr-un sistem bipartit încearcă să menţină ambiguitatea în legătură cu politicile lor, deoarece doresc să se adreseze direct unei majorităţi de votanţi, chiar dacă nici un punct de vedere nu e susţinut de o majoritate. În contrast cu asta, partidele dintr-un sistem multipartit încearcă să fie relativ neechivoce în legătură cu politicile lor, de vreme ce ele se adresează direct doar unui spectru îngust de votanţi.

Totuşi, în cazul din urmă partidele sunt extrem de ambigue în privinţa posibilelor compromisuri pe care le-ar face, dacă ar intra în coaliţii cu alte partide. Ele nu doresc să înstrăineze votanţii adunaţi în jurul poziţiilor lor, prin recunoaşterea faptului că vor susţine, dacă vor fi alese, unele măsuri politice din alte părţi ale scalei. De aceea, fiecare partid îşi accentuează propria linie

https://biblioteca-digitala.ro

politică şi ocultează compromisurile pe care trebuie să le facă pentru a intra într-o coaliţie – singura modalitate de a face parte din guvern.

Astfel, claritatea de pe un nivel al sistemului multipartit e contrabalansată de ambiguitatea de pe celălalt nivel, pe când sistemele bipartite sunt ambigue întru totul, fiindcă ele conţin doar un singur nivel. În ambele cazuri, guvernul însuşi e format la nivelul ambiguu. Tot acolo se formează şi politica reală a guvernului, aşa cum am subliniat în secţiunile anterioare ale acestui capitol.

Această concluzie ridică întrebarea dacă, într-o democraţie, este posibil comportamentul politic raţional al cetăţenilor individuali. În mod paradoxal, pentru partide pare raţional să încurajeze iraţionalitatea votanţilor. Dacă partidele sunt totdeauna intenţionat ambigue, atunci cum ar putea cetăţenii să descopere la ele credibilitatea necesară pentru a le vota în mod raţional?

Aceste întrebări reprezintă, în esenţă, o reafirmare a problemei centrale a teoriei politice: cum pot fi dezvoltate scopuri sociale pornind de la valori individuale diferite?[5] Întâlnim aici dilema acelui *e pluribus unum*, menţionată mai devreme. Oare împiedică ea, într-adevăr, raţionalitatea în politică?

Raţionalitatea individuală înseamnă urmărirea scopurilor proprii în cel mai eficient mod. Dar oamenii trăiesc în societate şi într-o lume cu resurse sărace, astfel că, atunci când fiecare îşi urmăreşte propriile scopuri, acţiunile sale îi afectează şi pe alţii. Mai mult, aceştia din urmă nu au niciodată exact aceleaşi scopuri ca un singur individ. De aceea, conflictele dintre oameni apar în mod inevitabil.

Politica e sistemul de aplanare a acestor conflicte, astfel încât fiecare individ să-şi poată atinge măcar unele scopuri. Nu e posibil ca toţi oamenii să-şi atingă simultan toate scopurile, fiindcă atunci când cineva reuşeşte acest lucru, acţiunile sale împiedică reuşita celorlalţi – or, asta înseamnă conflict. Astfel, însăşi natura societăţii pune limite raţionalităţii individuale – nu toţi indivizii pot ajunge dintr-o dată la raţionalitatea pură.

Într-o democraţie, puterea politică este, teoretic, aceeaşi pentru toţi oamenii, adică se presupune că fiecare are aceeaşi oportunitate ca şi ceilalţi să-şi realizeze scopurile. În felul acesta, inevitabila iraţionalitate din orice societate – adică, incapacitatea de îndeplinire perfectă a scopurilor – e împărtăşită de toţi oamenii: nimeni nu-şi poate îndeplini toate scopurile. Pe scurt, fiecare cetăţean dintr-o democraţie este, în mod necesar, cumva iraţional, în sensul propriu al cuvântului.

Din acest motiv, n-ar trebui să ne surprindă că există o tensiune între raţionalitatea individuală şi raţionalitatea de partid. Fiecare partid încearcă să derive un set de scopuri sociale din valorile indivizilor care aparţin acelei socie-

---

[5] Această generalizare nu se referă şi la acei cetăţeni care nu au tendinţe egoiste şi a căror structură de scopuri se întâmplă să coincidă perfect cu setul de compromisuri la care ajunge o democraţie. Totuşi, presupunem că foarte puţini cetăţeni intră în această categorie.

https://biblioteca-digitala.ro

tăţi. Pentru fiecare individ, politica unui partid reprezintă un compromis, de vreme ce partidul trebuie să mulţumească mulţi alţi indivizi. Ambiguitatea e un mijloc de a deghiza acest fapt – este un dispozitiv de producere a armoniei, acolo unde nu există cu adevărat nici una. Şi totuşi, o asemenea armonie trebuie obţinută, altfel societatea se dizolvă în miriade de indivizi aflaţi în conflict deschis.

Dar, chiar şi atunci când conflictul e ascuns, oamenii nu pot obţine raţionalitatea politică completă. Elementele iraţionale sunt inevitabile în orice societate, câtă vreme indivizii au scopuri diferite. De vreme ce diferenţele dintre scopuri sunt definitorii pentru însuşi conceptul de individualitate, credem că iraţionalitatea nu poate fi eliminată din societate. Totuşi, oamenii se mai pot purta raţional în sensul pe care îl folosim aici: ei îşi pot realiza cât mai multe dintre scopurile posibil de atins, dată fiind natura societăţii.

Relaţia dintre raţionalitatea pură şi realizarea scopurilor depinde de cât de diferite sunt scopurile iniţiale. Cu cât e mai mare gradul de consens, cu atât e mai uşor pentru indivizi să se poarte raţional, şi cu atât e mai eficientă o asemenea acţiune. De aceea, posibilitatea raţionalităţii depinde de distribuirea votanţilor pe scala politică. Dacă e unimodală, şi are o variaţie scăzută, raţionalitatea este şi accesibilă, şi eficientă.

Totuşi, dacă votanţii sunt distribuiţi egal sau masaţi la poli opuşi, conflictul tinde să predomine asupra cooperării, iar societatea îşi pierde centrul de armonie vital. Într-o asemenea situaţie, democraţia nu poate produce un guvern eficient, pentru că premisa puterii egale pentru toţi duce mai degrabă la anularea politicilor, decât la întărirea lor reciprocă. De aceea, raţionalitatea individuală în politică se prăbuşeşte. Ea nu mai conduce la aplanări satisfăcătoare ale conflictului social.

În mod evident, democraţia presupune consensul în privinţa scopurilor – nu un acord perfect, dar ceva foarte îndepărtat de dezacordul perfect. Dacă presupunem că există suficient consens, atunci cetăţenii individuali au posibilitatea acţiunii politice raţionale. Nici unul dintre ei nu va realiza vreodată raţionalitatea pură, dar acţionând cât se poate de eficient, fiecare îşi va atinge scopurile într-o măsură mai mare decât ar putea s-o facă în orice alt mod.

●

În unele sisteme politice, rareori se întâmplă ca un partid să primească peste jumătate din voturi. Prin urmare, se formează coaliţii, astfel încât guvernul să poată exista totuşi prin încuviinţarea celor guvernaţi, adică, prin încuviinţarea unei majorităţi a celor care votează. Pentru a studia asemenea sisteme, folosim un model în care votanţii aleg un legislativ prin reprezentare proporţională, iar apoi legislativul selectează un guvern prin vot majoritar.

În aceste condiţii, nici un vot al electoratului nu susţine politica vreunui partid. În schimb, susţine întreaga coaliţie în care intră partidul. Astfel, semnifi-

https://biblioteca-digitala.ro

caţia votului pentru un partid depinde de coaliţiile în care acesta poate intra, coaliţii care, la rândul lor, depind de modul în care vor vota ceilalţi electori.

Aşadar, fiecare votant poate lua decizia sa de vot numai după estimarea deciziilor pe care le vor lua alţii, astfel încât se naşte o problemă de variaţie ipotetică, la care nu s-a găsit nici o soluţie. În ultimă instanţă, fiecare votant fie se abţine, fie votează după ce a întrerupt deliberarea într-un punct imprevizibil, fie decide că e mai uşor să voteze pur şi simplu pentru partidul preferat. Astfel, datorită dificultăţilor de a selecta guvernul în mod raţional, unii votanţi pot ajunge să trateze alegerile ca expresii ale preferinţei, ceea ce e iraţional, din perspectiva modelului nostru.

La baza aceastei tendinţe stă dificultatea de a obţine o majoritate de votanţi care să sprijine un set unic de politici guvernamentale. Pentru a cuprinde diversitatea perspectivelor din această majoritate, guvernul trebuie să adopte un set de politici neintegrat, care să acopere un spectru mai larg al scalei politice.

Acest lucru e adevărat chiar şi în sistemele multipartite unde, în aparenţă, partidele îşi diferenţiază cu precizie ideologiile. Dar atunci când sunt formate coaliţiile, partidele participante adoptă acelaşi tip de program neintegrat, larg răspândit şi caracteristic oricărui partid dintr-un sistem bipartit. Astfel, politicile unui guvern sunt determinate, în ultimă instanţă, de distribuţia votanţilor pe scală şi de necesitatea de a-i aduce pe majoritatea lor în sprijinul guvernului.

Partidele din coaliţii se află sub presiunea a trei forţe: dorinţa de a-şi apropia politicile, pentru a facilita acţiunea eficientă, dorinţa de a-şi diferenţia politicile, pentru a extinde spectrul votanţilor care susţin coaliţia şi dorinţa fiecăruia de a face una sau alta din cele prezentate mai sus, pentru a-şi spori ponderea în coaliţie. În timpul campaniilor electorale, toate partidele încearcă să fie cât mai ambigue cu putinţă în privinţa compromisurilor pe care le vor face, dacă vor intra în diverse coaliţii. Acest lucru face dificilă raţionalitatea individuală, dar dacă există suficient consens în electorat, democraţia poate funcţiona eficient, chiar dacă societatea nu va realiza niciodată raţionalitatea pură. [...]

Din *An Economic Theory of Democracy*,
Harper & Brothers, New York, 1957

În româneşte de
Corina ŞTEFANOV

https://biblioteca-digitala.ro

20
spre
21

JON ELSTER

Despre posibilitatea politicii raționale

Noţiunea de «corpus politic», care sugerează că acţiunea politică este, în linii mari, o acţiune individuală, are o tradiţie foarte veche. Printre ilustrările ei moderne se află noţiunile de inginerie socială şi planificare economică. Ea poate fi enunţată mai precis sub forma ideii că societăţile pot să-şi formuleze (şi formulează efectiv) anumite preferinţe, pot să acumuleze informaţii, să ia decizii şi să le execute în maniere care sunt în mod strict (sau cel puţin în linii mari) analoage alegerii raţionale individuale. Prezentul eseu constituie o examinare critică a acestei concepţii.

Secţiunea următoare oferă o scurtă prezentare a câtorva principii fundamentale ale teoriei alegerii raţionale, la nivelul deciziilor şi acţiunilor individuale. Ea serveşte doar ca element de contrast pentru discuţia ce-i urmează, asupra raţionalităţii în politică. Secţiunea a treia explorează măsura în care conceptele şi supoziţiile teoriei alegerii raţionale pot fi aplicate în deciziile politice, principalul accent punându-se pe diferenţa dintre alegerea individuală şi cea socială. Cea mai cunoscută disanalogie apare în procesul formării preferinţelor. Teorema imposibilităţii, formulată de Arrow, şi dezvoltările ei ulterioare au dovedit că noţiunea de preferinţă socială nu este, în general, bine definită. Un alt argument, probabil construit pentru prima dată de Hayek, este că informaţia difuzată şi dispersată în societate nu poate fi centralizată pentru a forma opinii sociale. Un argument suplimentar, asociat în special teoreticienilor alegerii publice, constă în a spune că acţiunea socială are toate şansele să fie distorsionată de interesele private ale agenţilor şi organizaţiilor, care trebuie să-şi urmărească aceste interese. Voi conchide spunând că procesul decizional social suportă cel mult o similitudine vagă cu alegerea individuală.

Sociolog şi filosof norvegian, născut la Oslo în 1940. Studii doctorale la Paris. După obţinerea doctoratului (în 1975, cu o teză despre Leibniz), funcţionează ca profesor de istorie la Universitatea din Oslo, apoi ca profesor de ştiinţe politice la Chicago University. Principalele lucrări: Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality *(1979);* Sour Grapes *(1983),* Solomonic Judgements *(1989).*

https://biblioteca-digitala.ro

În secţiunea a patra voi sublinia rolul major jucat de indeterminare în procesul deciziei sociale. Deciziile sociale la scară mare au efecte de echilibru dificil de evaluat teoretic, deoarece nu li se poate aplica metodologia *ceteris paribus* uzuală. Într-o măsură chiar şi mai mare decât la deciziile individuale, incertitudinea şi ignoranţa trec aici pe primul plan. De asemenea, ignoranţa nu poate fi suplinită prin proceduri de tip încercare-şi-eroare. «Învăţarea din experienţă» se desfăşoară prin inferenţe pe care cu greu te poţi bizui, inferenţe de la efecte tranzitorii, la scară mică şi pe termen scurt, la efecte de echilibru, la scară mare şi pe termen lung. În plus, însăşi noţiunea de «experimentare a reformei» se află la limita incoerenţei, din moment ce cunoaşterea de către agenţi *a* faptului că iau parte la un experiment le induce adoptarea unui orizont pe termen scurt, care îi reduce experimentului şansele de reuşită.

Cea de-a cincea secţiune ia în considerare slăbiciunea voinţei şi excesul de voinţă ca forme de iraţionalitate politică. Voi sublinia aici diferenţele, dar şi similitudinile dintre *akrasia* individuală şi cea politică, principala diferenţă apărând, în acest caz, din faptul că statele suverane nu-şi pot depăşi problemele încredinţându-şi voinţa unui factor constrângător exterior. Excesul politic de voinţă diferă, de asemenea, de cazul individual, prin faptul că subiectul şi ţinta voinţei excesive pot fi indivizi diferiţi. Tentaţia adoptării unui asemenea comportament este, de acea, mai mare, cu toate că perspectiva reuşitei pe termen lung este la fel de modestă.

În secţiunea finală pun în discuţie dreptatea ca îndreptar alternativ pentru acţiunea politică. Dată fiind fragilitatea gândirii instrumentale în materie de politică, concepţia despre dreptate, aleasă aici, nu poate fi una consecvenţialistă, aşa cum e utilitarismul. Ea trebuie să se concentreze, mai degrabă, asupra drepturilor inerente ale indivizilor de a participa în mod egal la procesul decizional şi la bunăstarea materială. În subsecţiunea respectivă mă voi inspira din ideile lui John Rawls, Ronald Dworkin şi Jurgen Habermas. Menţionez, totuşi, că scopul meu nu este de a propune, ori măcar de a schiţa o teorie a dreptăţii. Nu ştiu cum aş putea să construiesc o teorie a democraţiei pornind de la principii prime. Dată fiind însă existenţa efectivă a democraţiei – şi în mod special, a democraţiei configurate prin discuţii publice raţionale – cred că pot fi conturate anumite implicaţii pentru acţiunea şi decizia politică.

Acţiunea raţională

Teoria acţiunii raţionale este, mai presus de toate, o teorie normativă. Ea ne spune ce trebuie să facem pentru a ne atinge scopurile în modul cel mai bun cu putinţă. În versiunea standard ea nu ne spune, însă, care ar trebui să ne fie scopurile. Din abordarea normativă putem deriva o teorie explicativă, presupunând că oamenii sunt raţionali, în sensul normativ adecvat.

Factorii explicativi centrali ai teoriei alegerii/deciziei raţionale sunt *acţiunile*. Pentru a explica o acţiune trebuie să verificăm mai întâi că ea stă într-o relaţie de optim cu dorinţele şi scopurile agentului. Acţiunea ar trebui să reprezinte cea mai bună cale de satisfacere a dorinţelor agentului, date fiind opiniile lui.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai mult chiar, trebuie să cerem ca înseşi dorinţele şi opiniile să fie raţionale sau, cel puţin, să fie consistente între ele. În ce priveşte opiniile, trebuie să le impunem, de asemenea, o condiţie de raţionalitate mai substanţială: ele ar trebui să fie relaţionate în mod optim cu dovezile accesibile agentului. În procesul formării opiniilor, agenţii ar trebui să ia în considerare numai dovezile relevante, fără să supraevalueze vreun element. În prelungirea logică a acestei cerinţe, e necesar ca însăşi seria de dovezi disponibile să se supună canoanelor raţionalităţii. Eficacitatea acţiunilor poate fi distrusă atât prin strângerea a prea puţine dovezi, cât şi a prea multe. Cantitatea optimă e determinată parţial de dorinţele noastre (în cazul deciziilor mai importante, e raţional să adunăm mai multe probe), şi parţial de opiniile noastre anterioare cu privire la posibilul ei cost, la calitatea şi relevanţa diverselor tipuri de dovezi.

În consecinţă, acţiunea raţională implică trei operaţiuni de optimizare: aflarea celei mai bune acţiuni în raport cu opiniile şi dorinţele date; formarea celor mai bine fundamentate opinii, în raport cu dovezile date, şi colectarea celui mai potrivit număr de probe, având în vedere dorinţele şi opiniile preexistente. Dorinţele constituie aici «mişcătorul nemişcat», reflectând dictonul lui Hume că «Raţiunea este – şi trebuie să fie – doar sclava pasiunilor».[1] Prin asta, Hume nu voia să spună că raţiunea ar trebui să se supună oricăror capricii şi fantezii ale pasiunilor. În particular, el n-ar fi girat încorsetarea raţiunii de către pasiune, aşa cum se întâmplă în gândirea voluntaristă. Pentru a-şi sluji cu vrednicie stăpânul, un sclav trebuie să aibă o oarecare independenţă de execuţie: opiniile născute din pasiune pot aduce deservicii pasiunii însăşi.

Reiese că iraţionalitatea poate apărea în câteva verigi din lanţul cauzal care conduce la acţiune. Procesele de colectare a dovezilor şi de formare a opiniilor pot fi distorsionate de influenţe motivaţionale sau pot fi deturnate de o cunoaştere eronată. Lucrul important pentru scopul nostru actual este că oamenii pot eşua în tentativa de-a acţiona raţional, conform unor opinii şi dorinţe date. Pe de-o parte, există slăbiciuni ale voinţei: acţiunea contrară celei mai bune judecăţi proprii, incapacitatea de a rezista tentaţiei şi altele asemenea. Pe de altă parte, există excesul de voinţă: încercarea de-a determina, prin acţiuni pur instrumentale, stări care – aşa cum sunt somnul, respectul de sine sau spontaneitatea – pot fi obţinute numai ca sub-produse ale acţiunilor garantate pentru alte finalităţi.

Teoria alegerii raţionale şi deciziile politice

Potrivit unei anume concepţii, politica este, în linii mari, asemănătoare alegerii individuale. Înainte de toate, preferinţele politice – scopuri, avantaje şi priorităţi – sunt definite de procesul politic democratic. Organizaţiile guvernamentale culeg, apoi, informaţii despre fapte şi relaţii mijloace-scopuri, pentru

---

[1] D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. A. Selby-Bigge (Oxford, Oxford University Press, 1960), p. 415.

https://biblioteca-digitala.ro

a-şi forma opinii privind politicile care ar realiza cel mai bine scopurile respective. În sfârşit, alte organizaţii guvernamentale implementează aceste politici optimale. Parlamentul, biroul central de statistică şi guvernul formează, potrivit acestei concepţii, un sistem unificat de elaborare a deciziilor politice raţionale.

Eu nu mă ocup aici de cei (dacă or fi vreunii) care cred că această perspectivă asupra procesului politic este valabilă *ad litteram* – adică decizia politică ar putea fi înţeleasă în termenii dorinţelor, opiniilor şi acţiunilor unei entităţi supra-individuale, «societatea». Mă preocupă mai degrabă cei care, deşi acceptă canoanele individualismului metodologic, consideră că putem să procedăm ca şi cum această viziune ar fi corectă. Cu alte cuvinte, ei presupun că nu se întâmplă nimic grav dacă organismul politic este tratat ca un actor unitar, dispunând de valori coerente şi stabile, de opinii bine întemeiate şi de capacitatea de a-şi pune în practică deciziile. Această supoziţie a fost prezentă cel mai pregnant în studiul relaţiilor internaţionale şi în teoria planificării economice. Din motive evidente, ea a fost mai puţin susţinută în studiul politicilor domestice din democraţiile pluraliste. Chiar şi aici, însă, tentaţia utilizării limbajului convenabil al «actorului» poate fi destul de puternică. În secţiunea de faţă voi examina câteva din motivele pentru care acest limbaj, deşi tentant, poate fi înşelător şi perturbator.

Un motiv general pentru care organismele politice diferă de simplii indivizi este oportunismul. Unui individ îi e mai uşor să-i înşele pe alţii decât să se înşele pe sine. Când indivizii practică impostura şi oportunismul, nu există certitudinea că rezultatul agregat al comportamentului lor va corespunde raţionalităţii politice definite de modelul actorului-unitar. Permiteţi-mi să explic ce înseamnă asta, apelând la cele trei dimensiuni ale alegerii care ne preocupă aici: preferinţele, informaţia şi acţiunea.

Pentru început, să definim problema cu mai multă precauţie, ca dificultate a politicilor democratice. Mai exact, metoda agregării preferinţelor individuale n-ar trebui să fie una dictatorială. În plus, vrem ca metoda să fie invulnerabilă la oportunism: individul n-ar trebui să fie în stare să producă, prin reprezetarea greşită a propriilor sale preferinţe, un rezultat mai bun (conform adevăratelor sale preferinţe) decât cel care ar fi rezultat dacă el şi-ar fi exprimat preferinţele reale. În fine, am dori ca mecanismele de asigurare a acelor rezultate să fie optime, în sensul lui Pareto. Se întâmplă astfel că singura metodă care satisface aceste cerinţe este o anumită formulă de vot de tipul loteriei, care prezintă, totuşi, prea multe inconveniente pentru a fi luată în serios. Deşi pentru dezvăluirea preferinţelor pot fi născocite mecanisme de verificare a strategiilor folosite, în general nu se poate presupune că oamenii pot fi determinaţi să fie oneşti mai presus de interesele lor subiective.

Problema compatibilităţii stimulatorii se extinde la cea a culegerii informaţiei despre subiecte factuale. Când agenţilor economici li se cere să furnizeze informaţii care le sunt uşor accesibile, dar care altora nu le-ar fi disponibile decât plătind, eventual, un anume cost, se poate presupune că ei se vor întreba dacă e în interesul lor să procedeze astfel. E bine cunoscut fap-

https://biblioteca-digitala.ro

tul că, de pildă, singura formă acceptabilă de impozitare a indivizilor este impunerea unei taxe globale, conformă capacităţii lor productive estimate, mai degrabă decât a uneia stabilită în raport cu producţia lor efectivă actuală. Dar sunt foarte rare cazurile când ar fi în interesul indivizilor să ofere informaţii corecte privitoare la capacităţile lor. La fel – nu poate fi în interesul indivizilor să raporteze veridic cât de mult sunt dispuşi să plătească pentru a-şi asigura anumite bunuri publice. Economiile de tip sovietic sunt bine cunoscute pentru faptul că generează stimulente perverse împotriva raportării corecte. Uneori, teama de a fi pedepsit ca mesager al veştilor proaste dă naştere stimulentului de a prezenta lucrurile ca stând mai bine decât sunt în realitate. Alteori, interesul propriu duce la prezentarea situaţiei ca fiind mai rea decât e în realitate, ca atunci când un manager raportează o producţie mai mică decât cea reală, pentru a evita majorarea contribuţiei sale la buget. În orice sistem dependent de culegerea informaţiei din surse descentralizate e de aşteptat să apară probleme similare. Iarăşi, deşi problema poate fi depăşită în anumite cazuri speciale, nu există vreo reţetă generală pentru inducerea unei raportări veridice.

În fine, problema stimulentelor apare şi la nivelul implementării. Pentru individ nu există, de obicei, nici o diferenţă între a lua o decizie şi a o pune în practică, exceptând slăbiciunea voinţei sau incapacitatea fizică. În mod obişnuit, caracterul unitar al individului îi permite acestuia să pună în practică deciziile pe care le ia. Mare parte din literatura dedicată alegerii sociale şi publice, bazată pe supoziţia universalităţii comportamentului oportunist, pare pur şi simplu fără nici o legătură cu lumea reală, în care există multă onestitate şi un important simţ al datoriei. Dacă oamenii s-ar fi dedat întotdeauna la comportamente oportuniste, atunci când le-ar fi putut evita, nu ar mai exista civilizaţia pe care o ştim. N-ar trebui totuşi să presupunem că singura sarcină a politicii ar fi să născocească instituţii care să ţină în frâu interesul individual oportunist, transformându-l în scopuri sociale utile. O sarcină la fel de importantă este să creeze instituţii care să încorporeze o concepţie validă despre dreptate. Dacă oamenii n-ar simţi că ea le-ar aduce avantaje, tentaţia de a profita de societate ar fi mult redusă.

Trebuie să ne întrebăm, prin urmare, dacă o societate dreaptă, cu norme efective de onestitate şi adevăr, ar fi o bună aproximare a politicii raţionale definite de modelul actorului-unitar. Răspunsul imediat este că deşi el ar reprezenta, cu siguranţă, o aproximare mai bună decât o societate în care ar înflori oportunismul, se menţin totuşi serioase dificultăţi. Dacă problema implementării ar dispărea, s-ar menţine problemele agregării preferinţelor şi centralizării informaţiei. Până şi atunci când preferinţele sunt exprimate cu sinceritate, noţiunea de «voinţă populară« este incoerentă. Chiar dacă indivizii au încercat să-şi raporteze preferinţele şi abilităţile cât mai veridic posibil, şi chiar dacă nu luăm în seamă nici costul oportunităţii aferent scrierii rapoartelor, nici riscul ca informaţia să nu mai fie de actualitate în momentul utilizării ei finale, centrul ar putea să n-o considere suficient de utilă. Cunoaştinţele individului despre propriile stări mentale şi despre capacităţile sale productive sunt în mare măsură tacite, inexprimabile şi personale, mai degrabă decât explicite,

https://biblioteca-digitala.ro

verbale şi abstracte. Firmele nu au acces la întreaga funcţie de producţie cu care operează. Ele trebuie să ştie ce fac, însă nu sunt stimulate să ştie ce-ar putea să întreprindă, până când nu sunt forţate la asta de diverse circumstanţe. Consumatorii pot fi absolut incapabili să spună ce cumpărături au de gând să facă anul următor. Cred că aceste obiecţii familiare la adresa planificării centralizate sunt irefutabile.

În concluzia acestei secţiuni putem reţine că analogia dintre alegerea individuală şi cea socială s-ar putea încerca şi dintr-o perspectivă inversă. În loc să susţinem că societatea ar trebui înţeleasă în lumina modelului actorului individual unitar, s-ar putea susţine că individul ar trebui înţeles pe baza modelului organismului politic fragmentat. Se pun, mai întâi, problemele interpersonale ale agregării preferinţelor; în al doilea rând, există impostura şi alte forme de comportamentalizare cognitivă; în al treilea rând, există slăbiciunea voinţei şi alte asemenea obstacole în calea executării deciziilor. Ca şi organismele politice, indivizii nu ştiu prea bine ce vor, sau nu ştiu cu adevărat ceea ce ştiu, sau nu reuşesc să facă ceea ce au decis să facă. Cred, totuşi, că analogia eşuează într-un punct crucial: spre deosebire de organismele politice, indivizii dispun de un centru organizator – numit când ego, când voinţă – care se străduieşte constant să integreze aceste părţi fragmentate. Prin contrast, societăţile nu au centru.

Indeterminarea politică

În această secţiune construiesc un dublu argument împotriva fezabilităţii ingineriei sociale la scară mare. Susţin, mai întâi, că nu există nici o teorie care să ne permită să prezicem efectele de echilibru pe termen lung ale reformelor sociale desfăşurate la scară macrosocială. Susţin, apoi, că modelul încercare-şi-eroare nu se poate substitui predicţiei teoretice. Teoria este neputincioasă, iar din experienţă şi experimente nu putem învăţa nimic. În consecinţă, deciziile politice sunt luate în condiţii de indeterminare cognitivă radicală.

Acestea sunt nişte afirmaţii foarte ambiţioase. Nu voi încerca să le demonstrez valabilitatea ca propoziţii generale, deşi cred că multe dintre argumentele mele particulare pot fi generalizate. Voi apela, în schimb, la trei mari exemple: tranziţia de la aristocraţie la democraţie, de la proprietatea privată la proprietatea cooperatistă, şi de la o economie planificată la o economie de piaţă, cu referire specială la China.

Prima parte a argumentului meu nu va provoca, bănuiesc, mari dezacorduri. Imaginaţi-vă o societate aflată într-o stare de (aproximativ) echilibru, în sensul că înzestrările individuale, opiniile, normele sociale, obiceiurile şi scopurile sunt bine adaptate unele la altele, dar şi cu mediul lor natural şi instituţional. Dorim să prezicem, bunăoară, consecinţele unei schimbări majore în sistemul drepturilor de proprietate sau în sistemul politic. Ca primă modalitate de abordare a problemei, am putea lua în considerare două întrebări fundamentale. Cum va arăta noul echilibru, atunci când toate celelalte lucruri se vor

https://biblioteca-digitala.ro

fi adaptat la respectiva schimbare instituţională? Cum va arăta calea tranziţiei spre noul echilibru?

Eu susţin că nu se poate răspunde la asemenea întrebări. În stadiul actual al ştiinţelor sociale, nici măcar nu ne putem imagina cum ar trebui să arate o teorie a echilibrului social general – o teorie în care totul este endogen, astfel că obişnuita clauză *ceteris paribus* este inaplicabilă. Cercetătorii din ştiinţele sociale au destul succes în predicţia efectelor pe termen scurt ale schimbărilor marginale – de exemplu, în asertarea faptului că dacă rata marginală de impozitare a femeilor căsătorite este redusă cu *x* procente, oferta de muncă va creşte cu *y* procente. Dar impactul pe termen lung pe care-l vor avea schimbările intervenite în structura muncii – de exemplu, impactul asupra religiei, căsătoriei, conflictului social sau criminalităţii – ne rămâne complet inaccesibil. Pentru a apela la un exemplu şi mai dramatic, să considerăm problema cu care se confruntă planificatorii chinezi. Ei sunt puşi în faţa sarcinii îngrozitor de complexe de a estima efectele de echilibru pe termen lung ale reformei pieţei, într-o economie predominant agrară, adânc impregnată de două puternice ideologii anti-piaţă – confucianismul şi marxismul. Cum ar putea ei să prevadă dacă ideologiile vor zădărnici eforturile de introducere a unui sistem de piaţă, sau dacă nu cumva piaţa va corupe ideologiile?

Cadrul pentru examinarea celei de-a doua părţi a argumentului meu derivă din discuţia lui Tocqueville asupra sistemului democratic din America. Argumentul său, îndreptat îndeosebi contra criticilor francezi ai democraţiei, ia forma respingerii unei serii de opinii false, patru la număr. Ele constau în inferenţe eronate, de la efectele tranzitorii, locale, parţiale şi pe termen scurt ale democraţiei, la efecte de echilibru, globale, nete şi pe termen lung. Observând că efectele de primul tip erau, în multe cazuri, negative, criticii francezi au inferat în mod eronat că democraţia ar fi indezirabilă. Însă faptul că inferenţele nu sunt bine asigurate nu dovedeşte, desigur, falsitatea concluziilor lor. Tocqueville a susţinut, totuşi, că efectele de echilibru ale democraţiei puteau fi observate deja în Statele Unite, iar ele dovedeau sistematic că toţi criticii ajunseseră la concluzii greşite. În cazul reformelor care nu sunt încă garantate sau complete, nu se poate arăta, în mod similar, că inferenţele generează concluzii greşite, ci numai că nu există motive să se creadă că ar produce unele corecte.

Efecte locale versus *efecte globale*

Pornind doar de la performanţa unei munci cooperatiste izolate într-o economie de piaţă, nu putem să inferăm cum ar funcţiona o economie cooperatisă generalizată. Discriminarea pozitivă sau negativă, ca şi auto-selecţia pozitivă sau negativă, ar putea introduce o părtinire. Să considerăm, mai întâi, discriminarea pozitivă. S-a susţinut că pentru a supravieţui într-o economie capitalistă, cooperativele au nevoie de sprijinul unei organizaţii motivate ideologic. În măsura în care asemenea organizaţii sunt utile, rezultatele bune ale cooperativelor sprijinite de ele nu ne permit, evident, să inferăm că un întreg

https://biblioteca-digitala.ro

sistem cooperatist s-ar comporta la fel de bine. Discriminarea negativă a fost discutată mult mai pe larg. S-a susţinut adesea că mediul capitalist – şi în particular, instituţiile financiare ale capitalismului – acţionează discriminatoriu asupra cooperativelor, astfel încât slaba performanţă economică a cooperativelor izolate nu poate să conteze ca argument împotriva principiului cooperatist. Acest principiu a fost contrazis mai întâi de afirmaţia că într-o piaţă financiară bazată pe competiţie nici o instituţie nu-şi poate permite să rateze vreo oportunitate de profit[2], iar în al doilea rând, s-a spus că datorită structurii lor de proprietate cooperativele sunt obiective neinteresante pentru investiţii şi împrumut. Nici acest contra-argument nu este, totuşi, pe deplin constrângător.

Auto-selecţia pozitivă poate să apară atunci când câteva cooperative aflate într-un mediu capitalist atrag (sau doar admit) persoane idealiste şi deosebit de motivate, care sunt hotărâte să muncească din greu, să suporte costurile participării şi, dacă e necesar, chiar o reducere de salariu. Evident, viabilitatea unor asemenea cooperative nu implică faptul că modelul ar fi lesne transferabil în alte contexte. Situaţia este întrucâtva analogă celei din şcolile private, motivate ideologic, spre deosebire de şcolile publice. Cum şcolile private sunt adesea capabile să atragă profesori excepţional de motivaţi, ele dau rezultate pe care nu te-ai putea aştepta să le vezi vreodată reproduse într-un sistem mai mare, în care profesorii reprezintă oarecum media populaţiei ca întreg. Poate totuşi să apară şi o auto-selecţie adversă: «Aceste experimente reformatoare pot să atragă indivizi instabili, oameni excesiv de predispuşi la risc sau lipsiţi de orientare pragmatică».[3]

Divergenţa între efectele locale şi cele globale poate să apară, de asemenea, sub acţiunea unui factor extern pozitiv sau negativ. Dacă o cooperativă izolată poate să acţioneze liber printre întreprinderile capitaliste, va avea performanţe mai bune decât acelea pe care le-ar obţine ca parte a unui sistem cooperatist. Dacă cooperativele sunt slabe inovatoare, dar bune imitatoare, ele se pot descurca atât timp cât există un număr de firme capitaliste dinamice, pe care să le poată imita. Invers, cooperativele izolate ar putea fi dezavantajate fie de factorii externi negativi, creaţi de firmele capitaliste, fie de incapacitatea lor de a internaliza externalităţile pozitive generate chiar de ele.

Efecte parţiale versus *efecte nete*

Această problemă are următoarea structură. Noi dorim să examinăm efectul unei variabile independente asupra unei variabile dependente. Între cauză şi efect se află două variabile intermediare, care afectează variabila dependentă în direcţii opuse. Deseori e uşor să identifici efectele parţiale, dar foarte greu să precizezi tăria lor şi, prin urmare, efectul lor net. Să considerăm cazul

[2] R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York, Basic Books, 1974), pp. 252-253.
[3] L. Putterman, «Some behavioral perspectives on the dominance of hierarchical over democratic forms of enterprise», *Journal of Economic Behavior and Organization*, 3 (1982), pp. 139-160, la p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro

socialismului de piaţă. Caracterul dual al acestui sistem este evident, din moment ce «piaţa» şi «socialismul» au conotaţii atât de diferite, şi e de aşteptat ca ele să ducă în direcţii la fel de diferite. Astfel, e de aşteptat ca aspectul socialist al sistemului, adică proprietatea muncitorilor asupra mijloacelor lor de producţie, să promoveze spiritul de cooperare şi solidaritate, în vreme ce aspectul de piaţă ar trebui să aibă tendinţa de-a acţiona în direcţia competitivităţii şi chiar a ostilităţii. E greu de spus *a priori* dacă relaţiile personale dintr-o societate socialistă de piaţă ar fi modelate în special de primul aspect, sau de cel de-al doilea.

Impactul asupra distribuţiei veniturilor e la fel de ambiguu. Pe de-o parte, ne-am putea aştepta ca distribuţia venitului în interiorul firmei, între muncitorii cu diferite nivele de înzestrare, să fie relativ egalitară. Pe de altă parte, ar putea la fel de bine să existe inegalităţi de durată între muncitorii cu aptitudini similare care lucrează în firme diferite. Cum într-o economie socialistă de piaţă nu există şi o piaţă a muncii, tendinţa naturală de uniformizare a nivelului salarial nu se poate manifesta. Mai mult chiar, firmele prospere nu au tendinţa să se extindă şi să absoarbă, astfel, alţi muncitori. Şi chiar dacă ele invită alţi muncitori să li se alăture, ultimii veniţi ar putea să beneficieze de o rentabilitate a capitalului mai scăzută decât cea corespunzătoare acţionarilor fondatori, dacă trebuie să cumpere acţiunile firmei la valoarea lor de piaţă. S-ar putea spera că, într-un domeniu de activitate foarte profitabil, crearea unor firme noi ar realiza ceea ce se obţine în economiile capitaliste prin extinderea firmelor deja existente. Crearea de noi firme ia însă mai mult timp decât expansiunea celor vechi, iar în acest răstimp activitatea poate să devină mai puţin profitabilă. Concentrându-ne asupra efectelor parţiale putem susţine, deopotrivă, că în socialismul de piaţă distribuţia venitului va fi mai echitabilă decât în capitalism, dar şi că ea va fi mai puţin echitabilă.

Efecte pe termen scurt versus *efecte pe termen lung*

Această distincţie este un caz particular al celei precedente, însă e suficient de importantă pentru a fi luată în considerare separat. Schumpeter a făcut faimoasa observaţie că «un sistem (orice sistem, economic sau de altă natură) care în *orice* moment îşi utilizează complet posibilităţile pentru a obţine cele mai bune avantaje, poate totuşi, pe termen lung, să fie inferior unui sistem care nu s-a manifestat la fel *în nici un* moment – şi asta, deoarece slăbiciunea celui din urmă poate fi o condiţie pentru nivelul şi ritmul performanţei sale pe termen lung».[4] Pentru evaluarea eficienţei trebuie să se ţină seama de capacitatea sistemului de a crea noi resurse, şi nu numai de capacitatea lui de a aloca optim resursele existente.

[4] J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (London, Allen and Unwin, 1961), p. 83

https://biblioteca-digitala.ro

Un argument similar se poate iarăşi aplica în cazul proprietăţii cooperatiste. «Cu toate că *economisirea statică în condiţiile unor capacităţi decizionale modeste* – caracteristică a organizaţiilor ierarhice – poate fi avantajoasă pe termen scurt, aceeaşi caracteristică poate să aibă şi proprietatea de-a întârzia acea multiplicare a capacităţilor ce s-ar fi putut obţine printr-un sistem mai participativ şi care, în fapt, s-ar fi putut dovedi mult mai benefică».[5] Acesta este argumentul lui Tocqueville în favoarea democraţiei politice, transferat însă la democraţia economică. Reţineţi că lucrul important aici nu este că sacrificiile pe termen scurt pot reprezenta o condiţie necesară pentru creşterea pe termen lung, aşa cum nevoia de investire (adică sacrificiul pe termen scurt al consumului) reprezintă o modalitate de creştere viitoare a consumului; este vorba, mai degrabă, de faptul că ineficienţa pe termen scurt (şi scăderea concomitentă a consumului) poate fi un sub-produs inevitabil al sistemului cu cea mai bună performanţă pe termen lung. Sacrificiul pe termen scurt este corelat cu performanţa pe termen lung, însă nu îl generează.

Efecte tranzitorii versus *efecte stabile*

Pentru a evalua un sistem economic, social sau politic nu trebuie să-i căutăm performanţa imediat după ce a fost introdus, ci să aşteptăm până când proprietăţile lui de echilibru vor fi avut timp să se manifeste. Indiferent dacă în timpul tranziţiei sistemul va dovedi performanţe mai bune sau mai slabe decât cele din noua stare de echilibru, el va prezenta cu siguranţă aspecte mult diferite. «Prin urmare, compararea eficienţei unei instituţii participative, ai cărei membri sunt adaptaţi la ierarhie, cu aceea a unei instituţii ierarhice formate din astfel de membri este, probabil, un procedeu părtinitor, pentru că instituţia participativă dotată cu un asemenea personal nu poate fi mandatarul cel mai potrivit pentru organizaţia participativă înzestrată corespunzător, care ar fi putut să evolueze în condiţii mai favorabile.»[6] Invers, într-o economie cooperatistă bine organizată pot apărea câştiguri tranzitorii realizate prin inversarea ierarhiei, deoarece e posibil să se beneficieze, pentru un timp, atât de capacităţile generate de cooperative, cât şi de utilizarea eficientă a lor, devenită posibilă prin ierarhie.

Ca supliment la aceste patru motive tocquevilliene pentru care învăţarea din experienţă şi din experimente nu se poate substitui teoriei, aş vrea să iau în considerare şi un alt argument, întrucâtva în acelaşi spirit tocquevillian. Ca şi unele din argumentele discutate anterior, el se referă la dimensiunea temporală a schimbării politice. Spre deosebire, totuşi, de argumentele menţionate, acesta priveşte timpul atât din punctul de vedere al actorilor, cât şi din pespectiva observatorului extern. În general vorbind, şi păstrând celelalte

[5] Putterman, *ibidem*, p. 149.
[6] *Idem.*

https://biblioteca-digitala.ro

condiţii neschimbate, un sistem care încurajează planificarea pe termen lung va depăşi ca performanţe – pe termen lung – un sistem care-şi determină actorii să adopte orizonturi temporale imediate. Dacă se tem de impunerea unor taxe noi, sau de modificarea sistemului de bază al drepturilor de proprietate, agenţii economici vor fi reticenţi la angajarea unor investiţii care nu le-ar aduce rezultate decât după un timp îndelungat. Reformele care se derulează acum în China ilustrează acest aspect. Reformatorii consideră explicit că ceea ce întreprind ei reprezintă un gigantic experiment. Într-o expresie foarte des utilizată, ei asimilează procesul reformei cu impresia de «a simţi pietrele sub picioare, atunci când traversezi râul», implicând ideea că retragerea pe o poziţie anterioară poate fi necesară, atunci când o direcţie de înaintare conduce spre locuri prea adânci. Acestă atitudine nu face decât să le inducă agenţilor economici un orizont temporal foarte apropiat. Ştiind că reforma va fi rapid abandonată dacă dă greş, ei adoptă o atitudine excesiv de prudentă, care la rândul ei sporeşte şansele eşecului. Acestă tendinţă este apoi amplificată de puternicele presiuni politice exercitate în scopul obţinerii unor rezultate rapide – pe de-o parte, pentru că reformele agrare din 1978 au fost atât de reuşite şi de rapide încât muncitorii se aşteaptă acum ca şi reformele industriale să fie la fel de reuşite, iar pe de alta, pentru că grupurile conservatoare vor folosi pierderile şi costurile pe termen scurt ca pretexte pentru abandonarea procesului reformator.

În practică, asta implică faptul că antreprenorii pe cale de a se naşte sunt hotărâţi să investească numai atunci când se întrevăd superprofituri, suficiente pentru recuperarea investiţiilor în doi-trei ani. Într-o economie aflată în tranziţie de la planificarea centralizată la tranzacţia pe piaţă există, de fapt, multe dereglări şi dezechilibre ce pot fi exploatate de antreprenorii care vor să se îmbogăţească peste noapte. Vor exista, aşadar, cu atât mai puţine stimulente pentru asumarea riscului unor investiţii productive pe termen lung. De asemenea, antreprenorii de succes nu tind să-şi reintroducă profiturile în afaceri, ci preferă să investească în reşedinţe private, care sunt mai puţin vulnerabile la confiscările pe care le-ar face statul. În acelaşi spirit, ţăranii îşi investesc veniturile în construcţia de case, mai degrabă decât în lucrări de îmbunătăţire a pământului, deoarece nu cred pe deplin în promisiunea guvernului de a respecta contractul de închiriere pe 50 de ani a pământului.

Din aceste motive, planificatorii se află într-o mare încurcătură. La modul ideal, le-ar plăcea să prezinte fiecare nouă reformă ca un angajament definitiv şi ireversibil, din moment ce eficacitatea şi beneficiile unei reforme depind în mod hotărâtor de convingerea oamenilor că ea va dura destul de mult pentru ca investiţiile pe termen lung să merite făcute. Desigur, în practică asemenea declaraţii nu sunt credibile, în absenţa unor mecanisme de obligativitate ireversibilă. Voi arăta, mai jos, că planificatorii chinezi nu par capabili de asemenea angajamente. Mai mult chiar, nu e deloc clar că ar dori să le facă, dacă le-ar sta în puteri. Planificatorii n-ar vrea să fie incapabili de-a se disocia de ele, în cazul că reformele de piaţă vor genera foamete şi un şomaj de mari proporţii. Ei pot să facă asta o dată sau de două ori, dar e aproape sigur că nu vor

https://biblioteca-digitala.ro

reuşi să prostească tot timpul pe toată lumea. Fiecare retragere provoacă o scădere a încrederii, fiecare pas înapoi pe timpul traversării râului răstoarnă câteva din pietrele vadului şi face mai dificilă următoarea încercare de traversare.

Iraţionalitatea politică

Aşa cum am explicat mai sus, acţiunea individuală poate fi iraţională fie din pricina slăbiciunii voinţei, fie din exces de voinţă. Aceste fenomene pot să apară şi în acţiunea politică: primul, pentru că organismul politic poate fi incapabil să-şi renege vechile decizii, nefiind forţat de vreo autoritate superioară să facă asta; al doilea, pentru că organismul politic, poate chiar mai mult decât individul, este permanent tentat să facă paradă de mijloace care, dacă i-ar fi cunoscute, s-ar dovedi ineficace. Nu-i deloc surprinzător că analogia dintre cazul individual şi cel politic este departe de perfecţiune. Într-adevăr, comparaţia este valabilă, în bună măsură, tocmai datorită numeroaselor ei discordanţe, care ne ajută să înţelegem exact ce anume presupun cele două varietăţi de iraţionalitate.

În cazul indivizilor, slăbiciunea voinţei poate să apară fie pentru că cineva este covârşit de pasiune, fie pentru că-şi dă seama că e incapabil să retracteze o decizie anterioară. Prima situaţie este ilustrată de individul care îşi părăseşte soţia datorită interesului pentru altă femeie, iar cea de-a doua, de omul care-şi spune mereu că va începe să practice cutare lucru chiar de mâine. Pentru ambele cazuri, există analogii politice pertinente. Sub influenţa temerilor iraţionale sau a demagogiei, societăţile democratice pot să cedeze impulsurilor nedemocratice. Impozitele introduse cu titlu temporar tind să se permanentizeze, în ciuda intenţiilor ferme de a fi abolite imediat ce dispare necesitatea lor. Amânarea abordării problemelor este tentaţia constantă a politicienilor preocupaţi de realegere.

Pentru indivizi, răspunsurile generice la slăbiciunea voinţei sunt angajamentul şi legământul. Căsătoria este un angajament faţă de o femeie, unul care face divorţul mai puţin accesibil, chiar dacă el este posibil din punct de vedere legal. Fiind consumator de timp, mecanismul divorţului oferă pasiunii şansa de a se răci, iar judecăţii sănătoase – şansa de-a reintra în drepturi. Mă pot obliga să încep un anumit lucru încheind cu mine însumi contractul irevocabil de a plăti, într-un scop caritabil, o mare sumă de bani, dacă nu fac ce-am spus. Spre deosebire de prima problemă, cea de-a doua poate fi rezolvată prin legământ: dacă nu încep astăzi să practic jogging-ul, o voi mai face vreodată? În cele ce urmează nu mă voi ocupa de legăminte, care nu par să reprezinte un mecanism important al vieţii politice, ci mă voi concentra asupra angajamentului, privit ca soluţie la slăbiciunea voinţei.

Dacă toate problemele ar fi solvabile prin votul majorităţii simple, societatea ar fi lipsită de stabilitate şi predictibilitate. O majoritate redusă poate fi lesne răsturnată, când apare un accident de participare sau când o mână de indivizi se răzgândesc. Şi mai important este că dacă majoritatea cedează

https://biblioteca-digitala.ro

pasiunilor efemere şi avantajelor imediate, poate să acţioneze nesăbuit şi să nesocotească drepturile individuale recunoscute prin deciziile anterioare. Toate democraţiile – fie directe, fie indirecte – au avut anumite mecanisme de stabilizare care să prevină eventualitatea ca toate temele să fie întotdeauna controlate prin votul majorităţii simple. În democraţiile reprezentative moderne auto-obligarea poate lua mai multe forme. Renunţarea democratică la putere se produce atunci când parlamentul deleagă irevocabil anumite puteri unor organisme independente, precum Biroul Federal de Rezerve (în Statele Unite) sau Fondul Monetar Internaţional. Constituţiile politice întruchipează şi ele limitări ale puterii democratice, prin combinaţia de reguli materiale – care protejează dreptul la intimitate, proprietatea şi libertăţile civile – şi reguli procedurale, care impun ca orice modificare a constituţiei să se facă prin aprobarea unei majorităţi superioare celei simple.

Analogia între angajamentul individual şi cel politic este însă drastic limitată. Un individ se poate obliga să execute anumite acţiuni – sau măcar poate să facă mai costisitoare şi, astfel, mai puţin plăcută devierea de la ele – apelând la un cadru legal exterior şi independent de el. *Dar nimic nu este exterior societăţii.* Cu excepţia câtorva cazuri speciale, precum renunţarea la o parte din putere în favoarea Fondului Monetar Internaţional, societăţile nu-şi pot încredinţa voinţa unor structuri aflate în afara controlului lor: întotdeauna ele pot să rupă legăturile, dacă vor. Apartenenţa la organizaţii şi tratate internaţionale se întemeiază pe liantul relativ fragil al conştiinţei interesului propriu, şi nu pe renunţarea irevocabilă la putere. Problema nu este să explici de ce multe Constituţii nu reuşesc să-şi oblige creatorii şi nu devin niciodată mai mult decât simple petice de hârtie: mai degrabă, problema e de a înţelege cum se face că unele constituţii ajung să realizeze această legătură misterioasă.[7]

Pentru a ilustra acest aspect, voi reveni la actualul proces reformator din China. Pe lângă problemele create de atitudinea experimentală faţă de reformă, un obstacol major în calea înaintării şi succesului ei îl reprezintă absenţa principiului legalităţii, definit precum urmează: (i) o acţiune individuală este permisă dacă nu există nici o lege care s-o interzică în mod clar şi explicit;(ii) amestecul statului este interzis, exceptând cazul când există o lege care îl autorizează în mod clar şi explicit. În locul acestui principiu, China are în mod tradiţional o concepţie pozitivă asupra legii: (i) o acţiune individuală este permisă atât timp cât există o lege care s-o autorizeze în mod explicit; (i) statul are dreptul să intervină în toate activităţile neautorizate, chiar dacă acestea nu sunt interzise în mod expres. Când o activitate nu este autorizată prin lege, indivizii nu pot şti niciodată dacă li se va permite sau nu s-o practice. De exemplu, a fost o vreme când exista o lege care autoriza afişarea posterelor. Mai târziu, când legea a fost abrogată, s-a interpretat abrogarea ca interdicţie a posterelor, chiar dacă nu fusese adoptată nici o lege care să le interzică expli-

[7] Pentru această manieră de exprimare a problemei îi sunt îndatorat lui Adam Przeworski.

https://biblioteca-digitala.ro

cit. Similar, «până în 1980, mărimea întreprinderilor private era limitată la şapte lucrători. Această restricţie a fost ulterior ridicată, dar până în 1987 nu s-a promulgat nici o lege care să permită folosirea a mai mult de şapte lucrători. Astfel, simpla eliminare a limitei de şapte lucrători nu a fost suficientă pentru crearea climatului necesar formării întreprinderii private... Până când o autoritate de stat nu descrie explicit, prin reglementări, o anumită practică, ea poate fi considerată arbitrar ca ilegală».[8]

În acest tip de sistem, semnalele politice sunt mult mai importante decât legile, pentru a indica indivizilor ce pot şi ce nu pot să facă. Janos Kornai spune că în orice economie socialistă vor exista limite ale reformei economice, atât timp cât «birocraţia este ostilă ideii de-a accepta restrângerea voluntară a amestecului său».[9] Dar acesta pare modul cel mai deficitar de-a prezenta subiectul respectiv. Problema este dacă birocraţia e capabilă şi doreşte să se pună în situaţia *de a nu fi capabilă* să se amestece, din moment ce tentaţia de-a proceda astfel va exista întotdeauna. Se simte nevoia unor noi măsuri constituţionale, inclusiv a unora care să nu mai lase interpretarea constituţiei la îndemâna celor ce ar trebui să vegheze tocmai la respectarea ei. Astăzi, «Congresul Naţional al Poporului poate să impună orice lege doreşte, chiar nesocotind spiritul şi litera Constituţiei. Acest lucru este posibil deoarece Constituţia i-a dat Comitetului Permanent al CNP puterea să interpreteze însăşi Constituţia... Faptul că acest organism subordonat poate să interpreteze ca neconstituţională o lege adoptată chiar de forul lui tutelar, CNP, este mai presus de orice închipuire.»[10]

Am afirmat, aşadar, două lucruri în legătură cu reforma chineză. Am spus, mai întâi, că lipsa unor reglementări stabile şi permanente pune în dificultate agenţii economici, atunci când vine vorba să facă acele investiţii pe termen lung care sunt necesare pentru reuşita reformei. Probabil că acest lucru este inevitabil, în situaţia actuală. Deşi planificatorii s-ar putea angaja clar şi ireversibil să susţină un anume sistem de proprietate, impozitare şi transfer, rezultatul ar putea fi dezastruos, ducând la apariţia şomajului şi sărăciei pe scară mare. Într-un mediu suficient de incert şi imprevizibil, angajamentul poate mai degrabă să creeze probleme, decât să le rezolve. La modul ideal, ne-ar plăcea să putem face distincţia între motivul neîntemeiat şi cel întemeiat de-a încălca regulile, primul reprezentând raţiunea de a formula mai întâi regulile, celălalt – excepţiile legitime ce se nasc din circumstanţe neprevăzute. (În definitiv, uneori avem într-adevăr motive întemeiate să anulăm o progra-

---

[8] J. Roemer, «Glimpses of China's economic reforms», manuscris nepublicat, 1988.

[9] Citat în R. F. Demberger, «The drive for economic modernization and growth», articol pregătit pentru «International Conference on a Decade of Reforms under Deng Xiaoping», Brown University, 4-7 noiembrie 1987.

[10] H. Chiu, «Institutionalizing a new legal system in Deng»s China», articol pregătit pentru «International Conference on a Decade of Reforms under Deng Xiaoping».

https://biblioteca-digitala.ro

mare la dentist.) Pentru a face această distincţie indivizii folosesc o mare varietate de procedee, dar sunt întotdeauna vulnerabili la auto-amăgire. Pentru un sistem politic ar putea să pară şi mai dificil să edifice nu numai garanţii de ordinul întâi împotriva impulsivităţii, ci şi garanţii de ordinul doi, împotriva acceptării stricte, dar nemotivate a garanţiilor de ordinul întâi. Nu e vorba de garantarea garanţilor, ci de a-i face să renunţe la garanţie în cazurile de forţă majoră.

Cea de-a doua observaţie a mea referitoare la practica chineză – o observaţie care priveşte absenţa principiului legalităţii – este mult mai critică. Una este să recunoşti nevoia de experiment şi primejdiile angajamentului rigid, şi cu totul altceva să permiţi legiferarea retroactivă şi să invoci o concepţie pozitivă despre lege. Aceste practici încurajează pasivitatea şi aversiunea faţă de orice angajare serioasă. În această privinţă, regimul actual perpetuează metodele perioadei tulburi dintre 1957 şi 1976, care a indus oamenilor tendinţa adânc înrădăcinată de-a trăi la viitorul anterior, întrebându-se continuu cum ar putea fi interpretate şi penalizate acţiunile lor curente, dacă ar fi ca «partea cealaltă» să revină la putere. În consecinţă, primul pas pe calea reformei constituţionale trebuie să fie introducerea principiului legalităţii.

În fine, se pune şi o întrebare mai complexă: pot oare planificatorii să implementeze reformele constituţionale fără să aibă un angajament normativ faţă de principiul legalităţii şi de drepturile civile? Dacă introduc un sistem constituţional şi cedează o parte din putere doar pentru a face economia să meargă, agenţilor economici le va fi întotdeauna teamă că li se vor aboli drepturile, dacă economia va întâmpina dificultăţi. Chiar dacă planificatorii renunţă la dreptul de a interpreta constituţia, ei vor fi încă mult timp capabili să acţioneze în afara legii. Pe termen mediu şi scurt, Partidul Comunist Chinez nu va fi în stare să se pună în incapacitate *efectivă* de a stopa reforma. El posedă multe feluri de puteri, *dar nu şi puterea de a se lipsi pe sine de putere.* Ulisse a fost un norocos când a avut la dispoziţie cele necesare pentru a se pune în lanţuri. Planificatorii de la centru nu au nici un mijloc de a-şi lega mâinile şi de a-şi împiedica subalternii să-i dezlege. Ca urmare, agenţii economici vor adopta un orizont temporal imediat, iar sistemul va avea într-adevăr necazuri. Drepturile îşi dobândesc dorita eficacitate instrumentală numai dacă – şi numai atunci când – sunt recunoscute pe temeiuri neinstrumentale, pentru că numai atunci gunernul va putea să declare în mod credibil că nu va tolera violarea lor.

Sugerând că efectele benefice ale libertăţii sunt esenţialmente nişte subproduse, îl urmez o dată în plus pe Tocqueville:

«Nu cred că o veritabilă dragoste de libertate poate fi vreodată inspirată de speranţa unor recompense materiale; într-adevăr, speranţa respectivă este adesea dubioasă – şi în orice caz, atunci când priveşte viitorul imediat. Este adevărat că, pe termen lung, libertatea aduce acelora care ştiu s-o păstreze confort şi bunăstare, iar adesea chiar prosperitate. Cu toate astea, deocamdată ea se pronunţă împotriva farmecelor acestei naturi, şi sunt, într-adevăr, vremuri când despotismul poate să asigure cel mai bine o trecătoare desfătare

https://biblioteca-digitala.ro

cu ele. De fapt, cei ce preţuiesc libertatea doar pentru beneficiile materiale pe care le oferă n-au păstrat-o niciodată prea multă vreme.»[11]

Probabil că aceia care preţuiesc libertatea doar pentru beneficiile materiale pe care le oferă n-au păstrat nici măcar acele beneficii. Încercarea deliberată de a asigura libertatea politică doar ca un mijloc de prosperitate materială este o formă de exces al voinţei. Pentru a avea valoare instrumentală, trebuie să se ştie că libertatea are o bază neinstrumentală, căci altfel ea nu va induce siguranţa şi pacea minţii, prin care apar consecinţele ei benefice. Cunoaşterea faptului că libertăţile au fost recunoscute doar pe considerentul scopurilor lor instrumentale le ştirbeşte însăşi eficienţa instrumentală, pentru că cetăţenii nu pot avea niciodată încredere că guvernul nu le va ciunti libertăţile respective, dacă o asemenea atitudine îi va părea profitabilă pe termen scurt.

Alternative la concepţia raţionalistă în politică

Dacă modelul de raţionalitate bazat pe ideea actorului unic nu poate să ne călăuzească în acţiunea politică şi nici nu poate s-o explice, atunci care ar fi alternativele? Tema explicativă se reduce la o analiză a comportamentului individual, o dată ce a fost recunoscută nevoia dezagregării procesului politic. Mă voi concentra aici asupra problemei normative: ce fel de argumente în favoarea acţiunii sunt consistente cu limitele cognitive ale raţionalităţii, pe care m-am străduit să le dezvălui? Un prim răspuns, care ar putea fi dat de Michael Oakeshott sau de Friedrich Hayek, este că slăbiciunea raţiunii umane exclude complet reforma conştientă şi deliberată. În opinia lor, tentativele de schimbare a societăţii într-o direcţie specifică sunt o întruchipare a ceea ce ei numesc «raţionalism», iar Otto Neurath desemna ca «pseudo-raţionalism» slăbiciunea de care dă dovadă raţiunea atunci când încearcă să-şi definească şi să-şi respecte propriile ei limite. Eu voi susţine, totuşi, că acea concluzie sceptică a lor nu se susţine, pentru că nu toate argumentele în favoarea reformei sunt de natură consecvenţialistă.

În cadrul paradigmei decizioniste au fost propuse câteva alternative la consecvenţialism. De exemplu, Isaac Levi sugerează că securitatea şi amânarea pot suplini raţionalitatea instrumentală, în calitate de criterii decizionale în condiţii de incertitudine.[12] Evident, ambele sunt relevante pentru acţiunea politică. De exemplu, în alegerea formelor de energie – energie fosilă *versus* energie nucleară – costurile şi riscurile pe termen lung sunt, adesea, greu de evaluat. O cale de argumentare este să se presupună că se va întâmpla tot ce-i mai rău şi să se prefere, bunăoară, riscurile locale ale unui accident

---

[11] A. de Tocqueville, «L'ancien Régime et la Revolution», în *Oeuvres Completes* (Paris, Gallimard, 1952), p. 217.

[12] I.Levi, «On indeterminate probabilities», *Journal of Philosophy*, 71 (1974), pp. 391-418.

https://biblioteca-digitala.ro

nuclear, contra riscului global pe care-l prezintă efectul de seră. Altă cale ar reprezenta-o insistenţa asupra necesităţii de-a se câştiga timp, menţinându-se deschisă posibilitatea opţiunii, până când se vor şti mai multe despre acele aspecte ce depind de hazard.

Vreau să merg acum dincolo de abordarea decizionistă şi să afirm că dreptatea oferă o motivaţie alternativă pentru reforma politică. Nu cred că principalele reforme politice ale ultimului secol au fost sprijinite din considerente preponderent instrumentale. Mai degrabă, ele au fost susţinute de mişcări sociale ancorate într-o concepţie despre dreptate. Voi ilustra această afirmaţie cu două exemple majore: extinderea dreptului de vot şi ascensiunea statului asistenţial. Concepţia despre dreptate pe care mă voi baza este dreptul non-instrumental la participare şi respect egal, care, sub diverse înfăţişări, se sprijină pe scrierile lui John Rawls şi Ronald Dworkin. El include, în mod special, dreptul de participare egală la decizia politică şi dreptul la bunăstare materială egală. În această concepţie, inegalităţile sunt justificate numai sub un set de condiţii strict delimitat. Excluderea de la vot poate fi justificată numai pe motivul unei severe incapacităţi mentale. Devierile de la egalitatea deplină în bunăstare pot fi justificate numai pe baza a două criterii de «non-perversitate». În primul rând, compensarea şi redistribuirea nu se pot produce dacă beneficiile celui compensat sunt mici, în comparaţie cu costurile pe care ar trebui să le suporte ceilalţi. În al doilea rând, compensarea nu trebuie să se producă dacă implică tratarea celor compensaţi ca fiind lipsiţi de orice răspundere pentru propriile lor stări mentale.

Miezul argumentului meu este că în măsura în care principiul care stă la baza reformei este perceput ca fiind în mod fundametal drept, în sensul indicat mai sus, oamenii vor dori şi vor fi motivaţi să suporte costurile tranziţiei şi ale experimentării diferitelor modalităţi de implementare a ei. Cei care vor găsi această frază excesiv de idealistă, ar putea fi mai atraşi de o formulare alternativă: dacă o reformă este percepută pe scară largă ca fiind fundamental justă, e dificil să i te opui mai mult decât cu jumătate de gură. De obicei e simplu să distingi opoziţia reală faţă de reformă de acţiunile defensive care, în principal, nu vor decât să întârzie inevitabilul. Cu toate acestea, reformele progresive nu sunt inevitabile. Inevitabilă este doar nevoia opţiunii, pe termen lung, între reforma radicală şi represiune.

Să luăm în discuţie extinderea electoratului. În democraţii, sufragiul e în mod necesar restrâns pe considerente de vârstă şi cetăţenie (sau rezidenţă). Dincolo de acestea două, nici o altă restricţie nu este inerent necesară, şi în cele mai multe democraţii de astăzi nu mai există decât foarte puţine limitări. Totuşi, în trecut au existat restricţii numeroase şi foarte puternice. Ele pot fi diferenţiate după conţinutul lor sau, mai util, după motivaţiile care le-au stau la bază.

Restricţiile economice, cum ar fi posesia unor proprietăţi şi plata impozitelor, au fost justificate în cel puţin patru feluri. Mai întâi, înainte de a se introduce scrutinul secret, bunăstarea economică a fost privită adesea ca o garanţie a integrităţii, care la rândul ei era considerată necesară pentru a pre-

https://biblioteca-digitala.ro

veni mituirea votanţilor. Posesia unor proprietăţi a fost apoi privită frecvent ca asigurându-le proprietarilor o competenţă specială de a lua parte la procesul politic, întrucât ea a fost considerată o dovadă a educaţiei (şi din acest motiv proprietarii au fost deseori exceptaţi de la testele menite să probeze ştiinţa de carte); s-a crezut, în consecinţă, că ea ar asigura timpul liber indispensabil, sau că ar induce proprietarilor interesul pentru bunăstarea pe termen lung a societăţii, distinctă de simpla dorinţă de câştig imediat. În particular, proprietarii de pământ au fost favorizaţi în mod deosebit tocmai pe acest motiv. Pe de altă parte, taxele de vot au fost apărate pe temeiul că voinţa de a le plăti demonstrează motivaţii şi preocupări mai mari pentru subiectele politice. Principalul argument în favoarea taxelor de vot a fost, însă, acela că plata lor ar indica faptul că cetăţeanul are competenţa să delibereze. În fine, restricţiile economice au mai fost justificate pe temeiul dreptăţii comutative: nici o taxă fără reprezentare, şi viceversa. Dintre aceste argumente, primele trei sunt evident instrumentale, în sensul că au ca scop producerea unor decizii perfect adecvate. Ultimul este întemeiat pe considerente de dreptate, însă una de un tip foarte special şi restrictiv, aşa cum voi arăta în continuare.

Deşi au existat şi alte restricţii, majoritatea intră într-una din cele patru categorii menţionate. Excluderea fiilor coabitanţi care nu dispuneau de o cameră proprie, aşa cum se practica în Marea Britanie înainte de 1914, era justificată printr-un argument al integrităţii: cineva care nu dispune, în casa familiei sale, de minima intimitate a unei camere proprii, nu-şi poate forma în mod corect şi independent o opinie politică. Legătura dintre sufragiul universal şi serviciul militar universal se întemeiază pe considerente de dreptate comutativă. Pe de altă parte, refuzarea dreptului de vot celor ce-şi efectuau serviciul militar a fost justificată invocându-se faptul că ei sunt doar membri temporari ai unei comunităţi, lipsiţi de orice interes pentru bunăstarea generală a acesteia. Acelaşi argument a fost folosit şi împotriva reprezentării studenţilor în organismele de conducere ale universităţilor, dar şi pentru susţinerea stringentelor cerinţe de rezidenţă, în vederea obţinerii dreptului de vot în alegerile locale. Se presupunea apoi că testele menite să dovedească ştiinţa de carte îi puteau departaja pe votanţii competenţi de cei mai puţin calificaţi. Refuzul de-a se acorda drept de vot bolnavilor mintal a fost justificat la fel, pe motiv de competenţă. Interdicţia aplicată criminalilor, în timpul detenţiei sau după ea, poate fi justificată pe temeiul dreptăţii comutative, însă legiuitorii au fost, probabil, influenţaţi şi de ideea că opiniile politice ale criminalilor dovediţi tind să fie deviante sau nesănătoase, şi de aceea n-ar trebui să fie reprezentate. În fine, excluderea femeilor a fost justificată tot pe temeiul dreptăţii comutative (pentru că femeile nu satisfac serviciul militar).

Argumentele derivate din principiul dreptăţii comutative se bazează pe viziunea potrivit căreia societatea ar fi un soi de companie pe acţiuni, în care cetăţenii cooperează pentru avantajul lor mutual. Deşi plătitorii de impozite pot dori să-şi vadă o parte din taxe cheltuită în folosul neplătitorilor, de obicei ei insistă să participe la decizia de cheltuire a banilor în acest scop şi, aspect esenţial, insistă să-i excludă pe neplătitori de la procesul decizional: «Nici un

https://biblioteca-digitala.ro

fel de reprezentare fără impozitare». Negarea dreptului de vot al celor ce nu plătesc impozite (ca, de altfel, şi al celor care nu fac sau nu pot să facă serviciul militar) se sprijină pe o concepţie foarte restrictivă despre dreptate. Este vorba aici de o viziune asupra societăţii bine orânduite, considerată ca emergenţă a negocierii purtate între indivizii interesaţi de propriile lor destine, o societate în care cei ce nu pot aduce nici o contribuţie – şi, în consecinţă, sunt lipsiţi de orice putere de negociere – nu se pot aştepta să primească nimic altceva decât ceea ce li se oferă din milă.

Votul universal al adulţilor se bazează pe o concepţie mai simplă şi mai atrăgătoare, care transcende atât considerentele instrumentale, cât şi dreptatea comutativă. Societatea este într-adevăr o companie pe acţiuni, dar contractul dintre membrii ei nu este unul al simplului avantaj mutual, ci şi unul al respectului şi toleranţei reciproce. Dacă primul pas în dezvoltarea democraţiei a fost ideea că nici un grup de persoane nu poate fi considerat inerent superior celorlalte, al doilea a fost acela că nici un grup nu poate fi considerat inerent inferior. Reconstruit, argumentul se derulează în felul următor: (1) Nu există nici un grup independent definibil (bogaţi, nobili, proprietari de pământ, bărbaţi, bătrâni, cei cu educaţie superioară sau cei inteligenţi) ai cărui membri să fie, în totalitate, inerent mai bine pregătiţi pentru a lua decizii politice, comparativ cu ne-membrii. (2) Deoarece aserţiunile superiorităţii sau inferiorităţii de grup pot avea cel mult valabilitate statistică, indivizii ar fi pe bună dreptate ofensaţi şi degradaţi dacă ar fi excluşi pe temeiul unei generalizări care, în mod inevitabil, va avea foarte nulte excepţii. (3) Alegerea experţilor care să verifice aserţiunile de superioritate sau inferioritate este un subiect disputat, de la care n-ar trebui exclus nici un potenţial grup inferior. (4) Dacă s-ar dovedi că membrii vreunui grup sunt lipsiţi de competenţa şi motivaţia necesare, s-ar putea formula supoziţia tare că acest fapt se datorează absenţei ocaziilor de participare, şi nu vreunui deficit de raţiune înnăscut. Mai mult chiar, indivizii excluşi au serioase motive să se îndoiască de faptul că deciziile luate de cei care au avut drept de participare sunt călăuzite de vreo preocupare pentru eventuala lor încorporare. (5) În mod deosebit, nu există nici un motiv să se creadă că integritatea – considerată de unii drept ce mai importantă calificare pentru participarea politică – caracterizează mai frecvent oricare din grupurile menţionate mai sus (sau orice alt grup, de altfel). Guvernarea de către cel deştept, bogat şi superior educat tinde să devină şi să rămână o guvernare în favoarea celui deştept, bogat şi superior educat. (6) Celor care sunt excluşi de la vot li se interzice rareori să susţină faptul că şi-ar fi dat votul. În consecinţă, grupurile privilegiate se află în faţa unei dileme. Dacă refuză să ofere motivaţii, îşi subminează poziţia de unice posesoare ale înţelepciunii superioare. Dacă o fac, recunosc implicit că grupurile excluse sunt egalele lor în ce priveşte raţiunea. O dată creată o formă oarecare de democraţie, apărarea privilegiului parţial devine instabilă: nu există jumătăţi de măsură – democraţia trebuie să se extindă sau să dispară. Condiţia ei de fapt public face ca egalitatea să fie promovată prin însăşi încercarea de a te declara împotriva ei.

https://biblioteca-digitala.ro

Expansiunea statului asistenţial este analogă şi întrepătrunsă cu extinderea sufragiului. Daţi-mi voie să disting, mai întâi, două aspecte ale acestui tip de stat. Există, pe de-o parte, activităţi care iau forma economisirii obligatorii sau a comuniunii riscante obligatorii, fără nici un element de redistribuire. Pe de altă parte, sunt activităţile care au esenţialmente caracter distributiv. Cu toate că cele mai multe servicii asistenţiale combină elemente de ambele tipuri, nu încape îndoială că este util să le distingem.

Elementul de stat-asistenţial prezent în primele activităţi derivă din caracterul lor obligatoriu. Indivizii pot să economisească pe cale privată – şi o fac efectiv – pentru a-şi asigura bătrâneţea şi pentru a obţine asigurarea privată împotriva bolilor şi accidentelor. Dar pe zi ce trece, plata asigurărilor nu mai e lăsată la latitudinea indivizilor, ci devine subiectul popririi obligatorii pe statul de plată a salariilor. Uneori schemele de compensare obligatorie păstrează baza actuarială a schemelor private. În aceste cazuri, argumentele pentru a le păstra nu pot fi decât unele paternaliste sau auto-paternaliste. Prin politicienii ei, populaţia s-ar putea obliga la măsuri pe care le-ar dori adoptate, în calitate de cetăţeni privaţi, dacă n-ar interveni previzibila slăbiciune a voinţei lor. Totuşi, de obicei schemele obligatorii deviază de la asigurarea privată în două moduri: ele nu sunt nici actuarial corecte la nivel individual, nici auto-finanţate, la nivel colectiv.

Asigurarea obligatorie e deseori însoţită de măsuri redistributive. De obicei, oamenii nu primesc înapoi, la bătrâneţe, echivalentul actuarial a ceea ce au plătit de-a lungul anilor. Este adevărat că trăsăturile distributive caracterizează şi cele mai multe scheme de asigurare private. Aspectele redistributive ale asigurării sociale merg în mod deliberat dincolo de efectele respective, de obicei în direcţia egalizării. Acest lucru e tot mai adevărat şi în ce priveşte companiile private de asigurări, când li se interzice prin lege să folosească anumite clasificări pentru a distinge clasele de risc. De exemplu, dacă nu ar fi permisă clasificarea pe sexe, «bărbaţii ar subvenţiona mărimea pensiilor femeilor, iar femeile ar subvenţiona ratele asigurărilor de viaţă ale bărbaţilor».[13] Asemenea politici pot conduce la absurdităţi. De pildă, «pare nepotrivit să ceri asiguraţilor handicapaţi să suporte întregul cost al subsidiilor pentru hemofilici».[14] Similar, imediat ce societatea decide să folosească asigurarea obligatorie în scopuri redistributive, nu mai este oportun să ceară auto-finanţarea oricărui program separat. De fapt, nu sunt nici motive de a cere auto-finanţarea întregului set de programe, din moment ce nu există nici o motivaţie pentru a separa complet această formă de redistribuire de redistribuirea prin impozitare. Rezultatul este «statul asistenţial», un sistem în care corelaţia originară dintre costuri şi beneficii a dispărut, în mare măsură.

Cu toate că în statul asistenţial modern comuniunea riscantă şi redistribuirea merg, adesea, mână în mână, distincţia nu este lipsită de rost. Pe de-o parte, sistemul acoperă multe incapacităţi împotriva cărora nu s-ar putea

---

[13] K. Abraham, *Distributing Risk* (New Haven, Yale University, 1986), p. 92.
[14] *Ibid.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro

încheia vreodată asigurări private. Orbii din naştere sau oamenii cu alte deficienţe genetice nu se pot asigura împotriva acestor accidente ale sorţii, pentru că nu poţi să te asiguri împotriva unui eveniment deja produs. E greu să-ţi faci o asigurare privată împotriva şomajului, deoarece riscurile aferente diverşilor indivizi nu sunt corelate statistic, aşa cum se cere unei scheme de asigurare fezabile. La celălalt capăt al spectrului, unele părţi ale asigurării sociale se supun încă, în linii mari, principiilor actuariale. În acest interval, unele servicii au un pronunţat caracter de redistribuire, altele – de comuniune riscantă. Elementul de comuniune riscantă reflectă ideea de societate privită ca o companie pe acţiuni creată în scopul avantajului mutual, pe când componenta redistributivă reflectă principiul fundamental al dreptăţii simple.

Putem explora în continuare acestă distincţie, introducând noţiunea de «văl al ignoranţei». Multe teorii ale dreptăţii distributive concordă asupra problemei formale că o distribuţie justă a resurselor este aceea care ar fi aleasă de agenţii raţionali aflaţi în spatele vălului ignoranţei, deşi sunt într-un veritabil dezacord în ce priveşte «grosimea» acelui văl. Într-o terminologie diferită, dar esenţialmente echivalentă, teoriile respective pot accepta ideea că distribuţia bunurilor sau a asistenţei n-ar trebui să fie afectată de trăsăturile «arbitrare moral» ale diverselor persoane, deşi pot să aibă poziţii divergente în legătură cu ce anume e arbitrar şi ce e relevant. Comuniunea riscantă stă în spatele unui foarte subţire văl de ignoranţă, care permite oamenilor să-şi cunoască aptitudinile efective, preferinţele şi starea de sănătate, însă nu şi viitoarea capacitate productivă, nici oportunităţile salariale. În aceste condiţii, indivizii raţionali vor fi de acord să se asigure împotriva riscului, adică să depună o primă într-un fond comun, din care să se poată face compensarea. Redistribuirea stă în spatele unui văl mai gros, care-i împiedică pe oameni să-şi cunoască multe din calităţile şi înzestrările personale, poate chiar pe toate. Stând în spatele acestui văl de ignoranţă mai dens, oamenii se vor întreba cum ar fi mai bine să fie organizată societatea, dacă ei nu ştiu ce daruri sau preferinţe se va dovedi că au. Indivizii raţionali ar putea dori să se apere de riscul de a se fi născut săraci, ori insuficient dotaţi cu capacitate de muncă, sau dăruiţi cu gusturi prea costisitoare.

Noţiunea de «văl subţire» (al ignoranţei) poate fi luată chiar în sens literal. Cum nu ştim ce ne va rezerva viitorul, este de înţeles să ne luăm anumite precauţii. Prin contrast, noţiunea de «văl gros» nu poate fi înţeleasă literal, din moment ce noi ne cunoaştem capacităţile, preferinţele şi starea de sănătate. «Vălurile groase» sunt doar modalităţi literare de a exprima ideea că bunăstarea indivizilor n-ar rebui să fie afectată de anumite proprietăţi arbitrare moral – în speţă, de cele de care se face abstracţie, din spatele vălului în chestiune. Cel mai subţire dintre aceste văluri groase corespunde unei concepţii meritocratice asupra dreptăţii, potrivit căreia oamenii sunt îndreptăţiţi să beneficieze de roadele capacităţilor şi efortului lor, dar nu şi de roadele proprietăţii moştenite. Un văl ceva mai gros este cel propus de Ronald Dworkin, care susţine că distribuţia bunăstării ar trebui să fie «sensibilă la ambiţie», dar

https://biblioteca-digitala.ro

nu şi «sensibilă la înzestrare».[15] Cel mai impenetrabil văl este cel propus de John Rawls, care pretinde că ambiţiile şi preferinţele, inclusiv preferinţele pentru timp şi repaus, ca şi aversiunea la risc, nu sunt mai puţin arbitrare moral decât aptitudinile. Utilitarismul se sprijină pe o idee similară, dar ajunge la concluzii diferite, datorită unei noţiuni diferite despre ceea ce constituie alegerea raţională din spatele vălului de ignoranţă.

Componenta redistributivă a statului asistenţial se întemeiază pe premisa că unele calităţi ale indivizilor sunt arbitrare sub aspect moral. Minimal, acestea includ capacităţile şi incapacităţile înnăscute. Statul asistenţial corespunde concepţiei larg răspândite că ar fi incorect ca indivizii să fie lăsaţi să sufere datorită unor accidente genetice aflate dincolo de posibilitatea lor de control. Din această perspectivă, concepţia meritocratică se dovedeşte inconsistentă. Dacă şansa socială trebuie eliminată dintre determinanţii asistenţei, de ce-ar trebui respectată şansa genetică? Însă poziţia lui Dworkin poate fi şi ea criticată pe motiv de inconsistenţă. Cum poate fi apărat punctul de vedere că un nivel scăzut al ambiţiei sau o rată înaltă de timp liber nu constituie, şi ele, produsele şanselor sociale şi genetice? Dar dacă sunt asemenea produse, ale şanselor sociale şi genetice, atunci de ce nu oferă temeiuri de compensare? Aceasta pare să fie problema filosofică centrală în controversele curente asupra statului asistenţial.

Un început de răspuns ni-l oferă faptul că statul asistenţial modern este inserat într-o democraţie politică, bazată, printre altele, pe caracterul public. A-i spune unui cetăţean că are dreptul la asistenţă întrucât nu este responsabil pentru preferinţele sale este, din punct de vedere pragmatic, un lucru incoerent.[16] Preferinţele unui individ nu pot fi tratate în acelaşi timp şi ca un handicap care să justifice compensarea, dar şi ca un input legitim al procesului politic; un individ nu poate fi tratat indistinct ca fiind animat de forţe psihice aflate în afara controlului său, dar şi ca o fiinţă raţională şi sensibilă la argumente. Poate că asemenea practici s-ar putea justifica în faţa unei terţe părţi, pe motiv că este mai bine să laşi indivizii iresponsabili să aibă acces la procesul politic, decât să provoci o tulburare politică, excluzându-i. Totuşi, într-o societate democratică trebuie respinsă o conduită politică ce nu poate fi explicată în mod coerent indivizilor în discuţie. Blocându-se beneficiile materiale, sunt protejate valorile fundamentale ale interesului şi respectului. Cei care sunt în stare, dar nu vor să muncească, n-ar trebui să fie sprijiniţi; similar, cei care pot, dar nu vor să economisească, n-ar trebui să fie compensaţi pentru incontinenţa de care dau dovadă. În democraţia politică este prezent un element de dreptate comutativă sau *quid pro quo*: nu e vorba să li se ceară cetăţenilor, în

[15] R. Dworkin, «What is equality? Part 2: Equality of resources», *Philosophy and Public Affairs*, 10 (1981), pp. 283-345.

[16] R. Dworkin, «What is equality? Part 1: Equality of welfare», *Philosophy and Public Affairs*, 10 (1981), pp. 185-246, se referă la absurditatea similară a unor măsuri politice care să compenseze indivizii pentru nefericirea cauzată de credinţa lor religioasă.

https://biblioteca-digitala.ro

mod necondiţionat, să facă anumite lucruri (să plătească impozite sau să lupte în războaie, de exemplu), ci să li se ceară să facă anumite lucruri *dacă le stă în puteri să le facă*.

Dar aşa cum am spus, acest principiu auster este doar începutul unui răspuns. Dacă ar fi aplicat celor mai multe dintre societăţile contemporane, el ar fi considerat în mare măsură – şi pe bună dreptate – incorect, deoarece mijloacele economice pentru formarea preferinţelor autonome sunt extrem de inegal distribuite. În orice societate vor exista indivizi care, din motive idiosincratice, vor rămâne impasibili la orice stimulente şi, în cazurile cele mai serioase, vor trebui susţinuţi de stat. Într-o societate bazată pe condiţii contextuale corecte, susţinerea n-ar fi însă oferită ca o compensaţie, iar indivizii susţinuţi ar fi – ca şi bolnavii mintal – mai mult sau mai puţin uniform distribuiţi în toate grupurile sociale. Cele mai multe societăţi contemporane nu satisfac această cerinţă. Ele conţin grupuri mari, ai căror membri sunt sistematic împiedicaţi – de sărăcie şi de lipsa locurilor de muncă – să-şi dezvolte atitudinea mentală necesară pentru a-şi menţine responsabilitatea faţă de acţiunile proprii.[17] A-i trata ca şi cum condiţiile contextuale ar fi drepte, spunându-le că pentru eşecurile lor nu trebuie să se învinovăţească decât pe ei înşişi, ar fi o enormă dovadă de reacredinţă. Atât timp cât influenţa trăsăturilor arbitrare veritabile, precum starea de sănătate, nu a fost eliminată, dreptatea ne poate dicta să considerăm ca moralmente arbitrare unele trăsături care, în absenţa celor dintâi, ar fi fost privite ca non-arbitrare.

Extinderea sufragiului şi a statului asistenţial a fost invocată împotriva multor obiecţii centrate pe instrumentalism: clasele lipsite de proprietăţi materiale ar abuza de puterea lor electorală, ar confisca avuţiile celor bogaţi şi, eventual, ar sărăci pe toată lumea (chiar şi pe ele însele); saltul de la comuniunea riscantă la redistribuire ar crea o nouă clasă de paraziţi, care ar exploata nucleul de oameni ce muncesc din greu până când, eventual, ar deveni ei înşişi perdanţi ai reformei. Pe de altă parte, apărătorii reformei pun şi ei la bătaie argumente întemeiate pe beneficiile economice aşteptate. Procesul politic ar avea de câştigat de pe urma lărgirii şi diversificării punctelor de vedere şi a perspectivelor, care ar rezulta din extinderea sufragiului. Provizia de beneficii asistenţiale ar reduce morbiditatea şi mortalitatea nu numai printre cei lipsiţi de proprietăţi, ci şi în rândul claselor de proprietari (datorită reducerii incidenţei bolilor contagioase) – şi aşa mai departe, până la sfârşitul unei lungi liste de riscuri şi beneficii conjuncturale.

[17] Unele grupuri au un statut mai ambiguu. Să ne gândim la atitudinea statului asistenţial faţă de ţigani, într-o societate îmbelşugată cum e cea a Norvegiei. Singurul lucru care-i împiedică pe ţigani să aibă o viaţă bazată pe muncă regulată şi pe şcolaritate este propria lor atitudine faţă de acestea. Lor le place să fie liberi, să călătorească, nu să-şi facă planuri de viitor. Ar trebui oare ca societatea să-i păzească de necazuri şi, în general, să le susţină stilul de viaţă, pe cheltuiala celorlalţi cetăţeni?

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă se acceptă concluziile prezentate în precedentele două secţiuni, argumentele de felul celor de mai sus sunt greşite, iar cele pozitive sunt chiar şi mai greşite. Este virtual imposibil să anticipezi, pe termen lung, efectele de echilibru net ale reformelor majore de tipul menţionat. Pe de altă parte, unele dintre argumentele pozitive în favoarea reformei nu rezistă la o examinare atentă. Condiţia lor de fapte publice te împiedică să aperi nişte măsuri a căror unică sau principală justificare ar sta în previzibilul lor impact asupra caracterului cetăţenilor, pe care se presupune că i-ar face mai entuziaşti, mai interesaţi de viaţa publică sau mai senini. Prin contrast, norma egalităţii este transparentă şi necesară. Ea reprezintă o trăsătură indispensabilă a unei societăţi democratice care se sprijină pe discuţia publică raţională. A i te opune înseamnă, aşa cum am spus, a o recunoaşte deja. A o ignora înseamnă a refuza cadrul democratic al discuţiei şi al justificării.

Din David Held, (ed.), *Political Theory Today*,
Polity Press, Cambridge UK, 1991

În româneşte de
Gabriel NAGÂŢ

https://biblioteca-digitala.ro

Secolul 20

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA
CALEA VICTORIEI 133
P.O. BOX 22-318
BUCUREŞTI-ROMÂNIA
TEL: 650.64.35; TEL/FAX: 650.41.65
ISBN: 43 804

Tipărit la «Publirom S.A.», Tel. 614.99.89; Fax: 613.53.33

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul 1-2-3/1997

**va fi consacrat culturii
şi literaturii austriece
contemporane**

«Austria de astăzi a devenit
o provincie a politicii lumii,
în care fenomenele de criză
abătute asupra puterilor industriale
sunt resimţite doar ca nişte
îndepărtate cutremure;
o ţară marcată,
pe de o parte, de o copleşitoare
tradiţie şi de povara istoriei,
pe de alta, de dilema privind
şansele autorealizării
politice şi culturale
a intelectualităţii. Dacă labilul
statu quo al monarhiei a dus
la o adevărată interdicţie a acţiunii,
legitimizată prin literatura
Biedermeier, apatia politică din
Austria naşte acea literatură
boemă, apolitică,
artificială, specifică multor grupări
de scriitori austrieci.»

ULRICH GREINER

https://biblioteca-digitala.ro

Revoluţia din 1989 a restituit societăţii româneşti cadrul general al «jocului politic», adică libera lui practică de către toţi cetăţenii, indicându-i astfel esenţa democratică. Dar, în acelaşi timp, sugerând-o ca îndeletnicire a tuturora, ca practică generală, dincolo de orice competenţă ce ar rezulta dintr-o anumită specializare, teza lui Platon – care, în realitate, este aceea a sofiştilor – ne obligă să recunoaştem că politicul este o valoare ce ţine de societatea civilă. Iar dacă ne-am pune întrebarea: Cum îi vine cetăţeanului spiritul politic? – acelaşi filosof ne dă răspunsul prin gura aceluiaşi Protagoras: toată lumea învaţă pe toată lumea; opinia publică, prin forţa ei (doxocraţia), joacă rolul regulator şi impune individului anumite valori utile societăţii. «Cetatea face omul, şi invers», ceea ce, în limbaj contemporan, înseamnă: societatea face pe cetăţean, şi invers.